

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 64 * 2016 * ČÍSLO 2

HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

HISTORICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Kľemensova 19

e-mail: histcaso@gmail.com

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Katarína Hradská, Ivan Kameneč, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Tünde Lengyelová, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel, Dušan Škvarna

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Peter Haslinger (Marburg), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Martin Schulze Wessel (München), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná, jazyková a grafická redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza štyrikrát ročne. Historický časopis je indexovaný a citovaný od roku 1968 v databázach Arts & Humanities Citation Index, Current Contents, Web of Science a v databáze Scopus od roku 2002. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciam.

Evidenčné číslo: EV 3084/09

IČO: 00 166 944

Distributed by SAP – Slovak Academic Press s.r.o., Bazová 2, 82108 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON & SAGNER GmbH, Heßstraße 39/41, 80798 München (Germany)

© Historický ústav SAV, máj 2016

OBSAH

Štúdie

Hudáček, Pavol: Silva Bereg. Kráľovský les v stredovekom Uhorsku	193
Švecová, Adriana: Inštitút manželstva v novoveku na pozadí sporu o rozluku Jána Dubničku versus Alžbety Magyaryovej	231
Balážová, Barbara: Písomné a obrazové pramene k banskoštiavnickej rodine Reutter ako východisko pre konštrukciu kultúrneho sveta meštianskych elít stredoslovenských banských miest v závere 16. a prvej polovici 17. storočia	249
Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: Obraz rómskej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia	267
Michálek, Slavomír: Tripartitná komisia a československé menové zlato	299

Rozhľady

Mesiarkin, Adam: Veča. Príspevok k dejinám slovanského práva	333
--	-----

Recenzie

FalISOVÁ, Anna – Lengyelová, Tünde. Bioterapie optikou histórie; FalISOVÁ, Anna – Takáč, Peter – Lengyelová, Tünde. Výskum a vývoj nových bioterapeutických metód (Katarína Pekařová)	361
Krakovský, Roman. Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste (Michal Kšiňan)	363

Glosy	367
-------------	-----

Kronika	370
---------------	-----

Obhájené práce	374
----------------------	-----

CONTENTS

Articles

Hudáček, Pavol: Silva Bereg A Royal Forest in Medieval Hungary	193
Švecová, Adriana: The institution of marriage in modern times against the background of the dispute over the separation of Ján Dubnička and Alžbeta Magyaryová	231
Balážová, Barbara: Written and pictorial sources on the Reutter family of Banská Štiavnica as a basis for reconstruction of the cultural world of the elite in the central Slovak mining towns in the late 16th and first half of the 17th centuries	249
Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: The image of the Romany population in the Kingdom of Hungary at the end of the 19th century	267
Michálek, Slavomír: The Tripartite Commission and the Czechoslovak gold reserves ...	299

Horizons

Mesiarčin, Adam: The veche. A contribution to the history of Slavonic law	333
---	-----

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Studien

Hudáček, Pavol: Silva Bereg. Silva Bereg (Königswald im mittelalterlichen Ungarn)	193
Švecová, Adriana: Institut der Ehe in der Neuzeit auf dem Hintergrund des Rechtsstreits über die Trennung Johann Dubnička versus Elisabeth Magyary	231
Balážová, Barbara: Schriftliche und bildliche Quellen zur Schemnitzer Familie Reutter als Ausgangspunkt für die Konstruktion der kulturellen Welt der bürgerlichen Eliten in den mittelslowakischen Bergbaustädten zum Ende des 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts	249
Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: Roma-Bevölkerung in Ungarn am Ende des 19. Jahrhunderts	267
Michálek, Slavomír: Tripartite Kommission und tschechoslowakisches Währungsgold .	299

Horizons

Mesiarčin, Adam: Veča. Beitrag zur Geschichte des slawischen Rechts	333
---	-----

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

Š T Ú D I E

SILVA BEREG KRÁĽOVSKÝ LES V STREDOVEKOM UHORSKU

PAVOL HUDÁČEK

HUDÁČEK, Pavol. Silva Bereg A Royal Forest in Medieval Hungary. *Historický časopis*, 2016, 64, 2, pp. 193-230, Bratislava.

The author of this study is concerned with researching the Bereg royal estate, which formed part of the frontier regions of the medieval Kingdom of Hungary. In the 11th century Bereg belonged to the great frontier county of Boržava, but formed an independent territory within it. A separate county organization under noble control was established in it only later. Its centre was a royal manor, where the kings of Hungary settled people of German origin in the first half of the 13th century. Its importance mainly lay in the fact that it was a dynastic property of the House of Arpád at least from the 11th century. It was a part of the Carpathian mountains dominated by forests. Members of the Arpád dynasty often went there to hunt. In Western Europe such properties were known as *forestes* and the prerogatives of the monarch prevailed there. It is very probable that forest properties of the dynasty including Bereg were also protected by special rights of the monarch in the Kingdom of Hungary. According to all the evidence, Bereg was a royal forest where members of the Arpád dynasty hunted, and it had an internal organization similar to that known from Western Europe.

Kingdom of Hungary. House of Arpád. Frontier region. Bereg. Ugoča. Royal forest. Hunting. Dynastic property. *Comitatus* and *districtus*. Comes and procurator.

V 11. – 12. storočí bolo Uhorsko rozsiahlym kráľovstvom, ktorého prirodzenou hranicou na severovýchode boli Karpaty. Súvislejšie lesné plochy sa rozprestierali hlavne v okrajových pohraničných oblastiach.¹ Niektorí medievisti tieto územia považujú za riedko osídlené, a preto tvrdia, že tam žili prevažne hájníci, lovci, rybári a sokoliari slovenského pôvodu.² Na rozdiel od *medium regni*, kde bolo hustejšie osídlenie – už vtedy

---

1 K zalesneniu Karpatskej kotliny pozri: SZABÓ, Péter. Changes in woodland cover in the Carpathian Basin. In SZABÓ, Péter - HÉDL, Radim (eds.). *Human Nature : Studies in Historical Ecology and Environmental History*. Brno : Institute of Botany of the ASCR, 2008, s. 106-115. ISBN 9788086188287; RABB, Péter. Natural conditions in the Carpathian Basin of the middle ages. In *Architecture*, 2007, roč. 38, č. 2, s. 50-54. ISSN 17893437.

2 KARÁCSONYI, János. Halvány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. In *Századok* (ďalej Sz), 1901, roč. 35, č. 3, s. 1051-1052; SZŰCS, Jenő. *Az utolsó Árpádok*. Budapest : MTA Történettudó-

tam stálo množstvo výstavných kostolov, kláštorov a existovala rôznorodá kultúrna krajiná – v týchto zalesnených územiach to mali byť len obrovské pusté lesy. Táto predstava je pravdivá len do istej miery. Netreba totiž zabúdať na to, že aj do týchto odľahlých častí krajiny siahala kráľovská moc, i keď zrejme nie tak výrazne ako tomu bolo v západnej časti kráľovstva. Pohraničné oblasti (*frontier, frontier zone*) boli v mnohých prípadoch špecifickými územiami tak v politickom, ako aj v spoločensko-kultúrnom význame, ktoré patrili vládnucemu rodu, a práve tam bolo nutné vojensky i kultúrne reprezentovať kráľovskú moc.³ Preto nielen prírodný ráz krajiny, ale aj rozsiahle územia, kde najskôr dochádzalo k rôznym kultúrnym, vojenským a obchodným kontaktom, tvorili prirodzenú hranicu kráľovstva (*finis, confines, termini*). Stredovekí vládcovia mali eminentný záujem na ochrane a mocenskej podpore aj týchto okrajových území.⁴ V Uhorsku boli súčasťou veľkých pohraničných komitátov (*marchia, confinium*)⁵ a takmer všetky patrili k dynastickým alebo „súkromným“ majetkom Arpádovcov. Kráľovskú moc tam reprezentovali dvorce ako mocenské centrá, kaplnky, dynastické kláštory⁶ a vo vojenskom zmysle sieť kráľovských (strážnych) hradov, obranných zariadení a pohraničných strážcov (*indagines regni, clausura, obstaculum, porta, euri, speculatores alebo sagittarii*).⁷ V týchto pohraničných oblastiach často lovili príslušníci arpádovskej dynastie, a preto boli tieto územia zároveň aj súčasťou regálneho práva. V západnej Európe sa označovali ako *forestis/forestum/foresta, silva regis* a regálne alebo lesné právo, ktoré bolo ich neodmysliteľnou súčasťou, najčastejšie ako *wildbann*.⁸ Pre zalesnené územia, kde chodili

-
- mányi Intézete, 1993, s. 39. ISBN 9789633892718; BAKAY, Kornél. Hungary. In REUTER, Timothy (ed.). *The New Cambridge Medieval History III, 900 – 1024*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, s. 540. ISBN 9781139055727; SZÉKELY, Gusztáv. Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében I. In *Acta Beregszásensis*, 2009, roč. 8, č. 2, s. 85. ISSN 23101954. K tomu pozri: RAJMAN, Jerzy. „In confinio terrae“ : Definiție i metodologiczne aspekty badań nad średniowiecznym pograniczem. In *Kwartalnik Historyczny*, 2002, roč. 109, č. 1, s. 84-88, 91-92. ISSN 00235903.
- 3 K tomu pozri napr.: BEREND, Nora. Medievalists and the Notion of the Frontier. In *The Medieval History Journal* (ďalej MHJ), 1999, roč. 2, č. 1, s. 55-72. ISSN 09719458; RODRÍGUEZ-PICAVEA, Enrique. The Frontier and Royal Power in Medieval Spain : A Development Hypothesis. In MHJ, 2005, roč. 8, č. 2, s. 273-293; CASTELLANOS, Santiago - VISO, Inaki Martín. The local articulation of central power in the north of the Iberian Peninsula (500 – 1000). In *Early Medieval Europe*, 2005, roč. 13, č. 1, s. 1-42. ISSN 14680254.
- 4 BEREND, Nora. *At the Gate of Christendom : Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001, s. 6-17. ISBN 100521651859; RAJMAN, ref. 2, s. 79, 81-82, 84, 86-87, 94. K tomu pozri: POHL, Walter. Soziale Grenzen und Spielräume der Macht. In POHL, Walter - REIMITZ, Helmut (eds.). *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, s. 11-18. ISBN 3700128967; GOETZ, Hans-Werner. Concepts of realm and frontiers from late antiquity to the early Middle Ages : Some preliminary remarks. In POHL, Walter et al. (eds.). *The Transformation of Frontiers : From Late Antiquity to the Carolingians*. Leiden; Boston : Brill, 2001, s. 73-74, 82. ISBN 9004111148.
- 5 HÓMAN, Bálint. *Geschichte des ungarischen Mittelalters I. : Von dem ältesten Zeiten bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*. Berlin : Verlag Walter de Gruyter & Co, 1940, s. 211-212. K uhorskému pohraničiu pozri: BAKAY, ref. 2, s. 540.
- 6 MEZEY, Ladislaus. Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert : Kirche und Kultur zwischen Ost und West. In MAYER, Theodor (ed.). *Probleme des 12. Jahrhunderts : Vorträge und Forschungen 12*. Stuttgart; Konstanz : Jan Thorbecke Verlag, 1968, s. 259-260, 262. ISSN 0452490X.
- 7 GÖCKENJAN, Hansgerd. *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag GmbH, 1972, s. 12-22. ISBN 351500775X; BEREND, ref. 4, s. 20-22, 24-30.
- 8 HUDÁČEK, Pavol. Kráľovské lesy a dynastické majetky Arpádovcov v 11. – 12. storočí : Porovnanie

lovit' arpádovskí králi sa v maďarskej historiografii zaužíval termín *erdőuraldom* (nem. *Forstdomäne*). Až neskôr sa z nich, vďaka dôkladnejšej organizácii, vyvinuli *erdőispánságok* (nem. *Forstgespanschaften*).⁹ K takýmto kráľovským lesom, alebo ak chceme dynastickým lesným majetkom vládnuceho rodu, patrili aj Bereg a susedná Ugoča.

Niektoré lesy v stredovekom Uhorsku (Igfón, Zvolen, Spiš, Csepel) spomína Anonymus vo svojom známom diele *Gesta Hungarorum* (ďalej GH). Opisuje síce udalosti, ktoré sa odohrali v 9. – 10. storočí, tie sú však zasadené do obdobia z konca 12. a začiatku 13. storočia, keď vznikol spomenutý prameň. Preto väčšinu informácií, ktoré uvádza, treba brať s rezervou. To sa ale netýka vtedajšej podoby krajiny. Zámerom autora totiž bolo presvedčiť čitateľa o vierohodnosti opisovaných udalostí, a preto súčasťou príbehu je skutočná krajina, ktorá existovala v jeho dobe.¹⁰ Z toho dôvodu údaje o lesoch môžeme považovať za autentické. V 12. storočí neboli kráľovské lesy len malými lesnými plochami, ale v niektorých prípadoch aj väčšími zalesnenými územiaми.¹¹ V GH sa napríklad viackrát spomína les Havaš (*silva Hovos, Howos*) v severovýchodných Karpatoch,¹² cez ktorý prichádzali maďarskí bojovníci do Panónie – Karpatskej kotliny. Rozsiahla oblasť za spomenutým pohorím (*ad partes Hung descenderunt*) patrila k hradu Uh/Užhorod (*castrum Hung*).¹³ *Gesta Hungarorum* ďalej uvádzajú, že knieža Arpád poslal svojich

---

so západnou Európou. In KOVÁČ, Dušan et al. (eds.). *Slovenské dejiny v dejinách Európy : Vybrané kapitoly*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 35, 50, 66-67. ISBN 9788022414487.

- 9 KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1988, s. 377-383, 391-392, 399, 407-408, 413. ISBN 9631411893; SZÜCS, Jenő. Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuraldom. In *Történelmi Szemle*, 1993, roč. 35, č. 1/2, s. 1-57, s. 12-13, 15, 23-24. ISSN 00409634; *Korai magyar történelmi lexikon (9. – 14. század)* (ďalej KMTL). Eds. Gyula Kristó, Pál Engel, Ferenc Makk. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994, s. 194-195, 353-354, 533, 594-595, 680-681, 747. ISBN 9630567229; KÖRMENDY, Adrienne. *Melioratio terrae : Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhundert*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1995, s. 10-13. ISBN 8370631002; SZABÓ, Péter. *Woodland and Forests in Medieval Hungary*. Oxford : Archaeopress, 2005, s. 26, 87-88, 89-90. ISBN 1841716944; TRINGLI, István. Megyék a középkori Magyarországon. In NEUMANN, Tibor - RÁCZ, György (eds.). *Honoris causa : Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet; Pilis-csaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 2009, s. 494-495, 500-501. ISBN 9789639627253.
- 10 RATKOŠ, Peter. Anonymus Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota. In *Historický časopis* (ďalej HČ), 1983, roč. 31, č. 6, s. 851-856. ISSN 00182575; *Kronika anonymného notára kráľa Béla : Gesta Hungarorum*. Ed. Vincent Múcska. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2000, s. 23, 25-26, 27. ISBN 8085501171; MUSIL, František. Gesta Hungarorum a historicko-zemepisný obraz Slovenska. In HČ, 2004, roč. 52, č. 3, s. 435, 442; VESZPRÉMY, László. The Invented 11th Century of Hungary. In URBANČZYK, Przemysław (ed.). *The Neighbours of Poland in the 11th Century*. Warsaw : Wydawnictwo DiG, 2002, s. 141, 144. ISBN 837181271X.
- 11 MUSIL, ref. 10, s. 434, 436.
- 12 NÉMETH, Péter. Borsova határvármegye természeti földrajza. In *A Nyíregyházi Jósza András múzeum évkönyve, 1969 – 1971, 1972*, roč. 12-14, s. 48. ISSN 05470196; KMTL, s. 258-259; MUSIL, ref. 10, s. 445.
- 13 P. MAGISTRI, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum, Cap. 9, 11, 12, 13. *Anonymous and Master Roger, Anonymous, Notary of King Béla The Deeds of the Hungarians, Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tartars*. Eds. János M. Bak, Martyn Rady, László Veszprémy. Budapest; New York : Central European University Press, 2010, s. XXI-XXIII, 27, 31, 35. ISBN 9789639776561; STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo : Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Rak, 2004, s. 187-188. ISBN 8022408123.

bojovníkov, aby zabrali územie medzi Tisou a Bodrogom až po Ugoču (*usque ad Vgosam*). Pritom obkľúčili a dobyli aj hrad Boržava a zajatcov poslali do hradu Uh/Užhorod.¹⁴ V tejto časti uhorského pohraničia boli už okolo roku 1200 vybudované hrady Uh/Užhorod (Užský komitát), Boržava (kom. Boržava-Bereg) a vieme, že vtedy existoval aj hrad Sásvár (kom. Boržava-Szatmár-Ugoča).¹⁵ Podľa použitých termínov pri označovaní miest a území, ako bola *silva Hovos* – Karpaty, pohraničné alebo komitátne hrady *castrum Hung*, *castrum Borsoa*, sa v prípade Ugoče (*Vgosa*)¹⁶ bližšie nedozvedáme, aká to bola lokalita alebo o aký typ majetku išlo. Podľa dokladov z prvej polovice 13. storočia vieme, že to nebol hrad. Mala však svoje meno, a preto sa zrejme pod týmto názvom myslelo samostatné územie, ktorým mohol byť aj kráľovský dynastický majetok, prípadne kráľovský les (*silva Vgosa?*) podobne ako lesy Igfon, Zvolen, Spiš, Csepel (*silvae*). Keby sa Anonymus zmienil vo svojom diele aj o kráľovskom majetku Bereg, a keby ho bližšie charakterizoval, možno by o ňom hovoril ako o *silva Bereg*, pretože presne tak sa v prvej polovici 13. storočia spomína.¹⁷

Keď bol v roku 1085 uhorský kráľ Šalamún (1063 – 1074/1081) zosadený a potom prepustený zo zajatia, ušiel k Pečenehom. Od chána si vymohol vojenskú pomoc a spolu s jeho bojovníkmi vpadli do Uhorska. Prenikli až na územie hradov (*provinciae*) Uh/Užhorod a Boržava.¹⁸ Je to jeden z najstarších dokladov o pohraničnom komitáte Boržava. Podľa zmienok z 13. storočia vieme, že v jeho severnej a východnej časti sa nachádzali kráľovské lesné majetky Bereg a Ugoča.¹⁹ Či to tak bolo už koncom 11. storočia sa nedá jednoznačne doložiť. Podľa historika Frigyesa Pestyho boli pôvodne Bereg s Ugočou súčasťou rozsiahleho lesa, kde sa nachádzali kráľovské dvorce, a preto ich považuje za staré lovecké územia Arpádovcov.²⁰ György Györffy toto tvrdenie spresňuje a hovorí, že Bereg bol už v 11. storočí ich loveckým územím a patril k pohraničnému komitátu

14 „*Arpad dux missis exercitibus suis totam terram, que est inter Thisciam et Budrug usque ad Vgosam sibi cum omnibus habitatoribus suis preoccupavit ad castrum Borsoa obsedit et tercio die pugnando apprehendit, muros eius destruxit et milites Salani ducis, quos ibi invenit cathenis ligatos in castrum Hung duci precepit.*“ P. MAGISTRÍ, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*, Cap. 14, s. 39; STEINHÜBEL, ref. 13, s. 187-188; KRISTÓ, Gyula. *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1996, s. 191-203. ISBN 9634821138.

15 KRISTÓ, ref. 9, s. 493; NÉMETH, Péter. *A középkori szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza : NKA, 2008, s. XXIX, XXXII. ISBN 9789637220630.

16 KMTL, s. 696.

17 GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I. (ďalej ÁMTF I)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1963, s. 530-531. ISBN 9630575043.

18 „*Dux autem Kutesk inani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum invadens Hungariam devenit usque in provinciam castorum Vng et Borsua.*“ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, Cap. 134. (ďalej Chron. Hung. comp. saec. XIV) In *Scriptores rerum Hungaricarum I* (ďalej SRH). Ed. Alexander Domanovszky. Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1938, s. 408; *The Hungarian illuminated chronicle : Chronica de gestis Hungarorum*. Eds. Márkus Kálti, Desző Dercsényi. Budapest : Corvina Press, 1969, s. 128. ISBN 0800840151; KRISTÓ, ref. 9, s. 421-422; STEINHÜBEL, ref. 13, s. 188.

19 KRISTÓ, ref. 9, s. 421-426, 492-497; NÉMETH, ref. 12, s. 46-48.

20 PESTY, Frigyes. *Az eltűnt régi vármegyék I*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1880, s. 192, 195-196.

(*marchia*) Boržava. Tieto vyjadrenia nie sú ale podložené žiadnymi dokladmi a predstavujú len predpoklady zmienených historikov.²¹ Medievisti síce nevedia presne stanoviť, kedy vznikali jednotlivé komitáty v tejto okrajovej časti Uhorska,²² ale všeobecne sa prijíma názor, že súčasťou veľkého komitátu Boržava boli do 12. storočia Bereg, Ugoča, Maramureš a severovýchodná časť Szatmáru. Tieto územia sa z neho postupne vyčlenili a v priebehu 12. – 13. storočia sa osamostatnili.²³ V rámci územnosprávneho členenia Uhorska to nebola žiadna výnimka, pretože takýchto prípadov poznáme oveľa viac (napr. komitáty Zvolen, *Novum Castrum* a pod.).²⁴ Dôležité je si uvedomiť, že pôvodne na území veľkých komitátov existovala rôznorodá majetková štruktúra (komitátne hrady, pohraničné hrady, majetky kráľa, kráľovnej a cirkevných inštitúcií), ktorá sa podpísala aj na ich vnútornom členení a územnom usporiadaní.²⁵

Bereg sa teda nachádzal v pohraničnej oblasti Uhorska (*confinium, marchia*), bol súčasťou veľkého kráľovského komitátu, slúžil uhorským kráľom ako lovisko, bol tam kráľovský dvorec a dediny špecializovaných kráľovských služobníkov spätých s lovom panovníka. Z 11. – 12. storočia ale nemáme žiadne informácie, ktoré by priamo dokladali, že Bereg a Ugoča, prípadne neďaleký Erdőd (kom. Szatmár),²⁶ boli kráľovské lesy. Jedinou zmienkou o tom, že v tejto časti uhorského pohraničia zvykli králi loviť je listina z roku 1199. Vtedy Imrich I. (1174 – 1204) daroval svojmu jobagiónovi *comesovi* Vavrincovi, za záchranu života pri nehode počas lovu v Maramureši (*cum in Maramorisio tempore venationis venatum ivissemus*), ako aj za ďalšie zásluhy, časť zeme kráľovských dvorníkov v *Pakhe (zaniknutá dedina, kom. Šoproň).²⁷ Ešte v roku 1272 jedna z hraníc Ugoče smerovala *ad indagines silve Maramorisii*, čo bol určite ten les, kde koncom 12. storočia lovil spomenutý kráľ.²⁸ Keď uhorskí králi lovili v Maramureši,

21 ÁMTF I, s. 519, 520-522; KRISTÓ, ref. 9, s. 421, 492. K tomu pozri: BOTKA, Tivadar. A vármegyéek első alakulásáról és őskori szervezetéről III. In Sz, 1871, roč. 5, č. 5, s. 393, 396.

22 VESZPRÉMY, ref. 10, s. 144-145. K príslušnosti Ugoče v 11. storočí pozri: KRISTÓ, Gyula. Nehány vármegye kialakulásának kérdésehez. In Sz, 2002, roč. 136, č. 2, s. 473-475. ISSN 00398098.

23 PESTY, ref. 20, s. 192, 195; ÁMTF I, s. 520-522; KRISTÓ, ref. 9, s. 421-426, 490-492, 492-497; NÉMETH, ref. 15, s. XXVIII-XXIX; SZÉKELY, ref. 2, s. 74-89.

24 BOTKA, Tivadar. A vármegyéek első alakulásáról és őskori szervezetéről IV. In Sz, 1872, roč. 6, č. 1, s. 23; KRISTÓ, ref. 9, s. 398-410, 377-383.

25 ÁMTF I, s. 39-49 (příklad z Abova); ZSOLDOS, Attila. The First Centuries of Hungarian Military Organization. In VESZPRÉMY, László - KIRÁLY, Béla K. (eds.). *A Millennium of Hungarian Military History*. New York : Social Science Monographs, 2002, s. 7. ISBN 088033519X; BEREND, Nora. Hungary in the Eleventh and Twelfth Centuries. In LUSCOMBE, David - RILEY-SMITH, Jonathan (eds.). *The New Cambridge Medieval History, Vol. IV/2, 1024 – 1198*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004, s. 307-308. ISBN 9781107460638.

26 BOTKA, ref. 21, s. 396; NÉMETH, ref. 15, s. XXIX-XXX, XXXII; PESTY, ref. 20, s. 137-138; KRISTÓ, ref. 9, s. 489-490.

27 *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I. : Die Urkunden von 808 bis 1270* (ďalej UB I). Eds. Hans Wagner et al. Graz; Köln : Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1955, č. 64, s. 36. ISBN 103901517189; BÉLAY, Vilmos. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei : A megye betelepülésétől XVIII. század elejéig*. Budapest : Sylvester Nyomda Rt., 1943, s. 6, 10; ZSOLT, Sebestyén. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyiregyháza : Bessenyei Könyvkiadó, 2012, s. 5. ISBN 9786155097539; KMTL, s. 442; ZOLNAY, László. *Vadászatok a régi Magyarországon*. Budapest : Natura, 1971, s. 93-94. ISBN 0669000252453.

28 Magyar nemzeti levéltár Budapest, Diplomatikai levéltára (ďalej MNL DL), sign. 70 588 (rok 1272);

určite lovili aj v neďalekom Beregu a Ugoči. Išlo totiž o zalesnené územia karpatského predhoria a zároveň aj okrajové časti pohraničného komitátu Boržava.²⁹ Medievisti dodnes tvrdia, v zhode so spomenutými staršími názormi, že Bereg a Ugoča boli pôvodne loveckými územiami (*erdőuraldomok*) Árpádovcov (podobne ako Turňa, Šariš, Patak), ktoré boli až v priebehu 12. storočia zorganizované ako *erdőispánságok* (lesné španstvá, kráľovské lesné majetky).³⁰

Bereg a Ugoča sú v druhej polovici 13. storočia, na rozdiel od všetkých ostatných *erdőispánságok*, označené termínom *forestae*.³¹ Ten sa bežne používal v západnej Európe pre kráľovské lesy chránené lesným alebo regálnym právom. Táto zmienka sa nachádza v listine Bela IV. (1235 – 1270) z roku 1261 a týkala sa majetkov a práv jágorského biskupstva. Uvádza sa v nej, že lesnaté územia neskorších komitátov Ugoča a Bereg boli pôvodne organizované ako kráľovské lesy (*forestae nostrae*). Dôvodom jej vydania bolo potvrdenie majetkov a práv jágorského biskupstva, ktoré získalo od sv. Štefana (1000/1001 – 1038)³² pri svojom založení, ako aj ďalších majetkových donácií udeľených sv. Ladislavom (1077 – 1095). Privilegiá spomenutých kráľov boli počas tatárskeho vpádu zničené, ale potvrdenie ich majetkov a práv vychádza z donácií a slobôd udeľených týmito svätými kráľmi (*per sanctos reges donatas et concessas*).³³ Konkrétne išlo o pozemkové majetky, mýta, desiatky, slobody a práva. V listine sa hovorí o *diversis possessionibus et piscinas ac multiformis libertatibus*, pričom majetky biskupstva sa nachádzali *in pluribus districtibus et comitatibus*.³⁴ Majetky a práva sú prehľadne rozde-

---

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/I (ďalej CDH). Ed. Georgius Fejér. Buda : b. v., 1829-1844, s. 177; *Regesta regum striptis Arpadianae critico-diplomatica II* (ďalej RA). SZENTPÉTERY, Imre - BORSA, Iván (eds.). Budapest : Kiadja a Magyar tudomány Akadémia, 1923 – 1987, č. 2117, s. 116; ÁMTF IV, s. 112-113, 124; BOTKA, ref. 21, s. 392; KRISTÓ, ref. 9, s. 426; PESTY, ref. 20., s. 192.

29 BOTKA, ref. 21, s. 392-396; ÁMTF IV, s. 112.

30 KRISTÓ, ref. 9, s. 424, 492; SZÚCS, ref. 2, s. 46; BOGLÁRKA, Weisz. A Felső-Tisza-vidék vámszedése az Árpád-korban II. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle : Társadalom, tudomány, művészet*, 2005, roč. 3, č. 1, s. 95-97. ISSN 1219092X.

31 Ide o výnimku, pretože v Uhorsku sa tento termín bežne nepoužíval. Poznáme však ešte ďalšie dva prípady. Pri ohraničovaní majetku Hurbuchan v župe Zala z roku 1263 (*vadit per forestas*). UB I, č. 430, s. 294; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VIII* (ďalej CDAC). Ed. Gusztáv Wenzel. Pest; Budapest : Kiadja Magyar Tudomány Akadémia, 1860-1874, č. 34, s. 52-54. Pri delení dediny Tarcea (dnešná Tarcea) v Bihari roku 1338 (*vinee in forestam redacte existentem*). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III.* (ďalej MES). Ed. Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii : Typis Descriptis Gustavus Buzárovits, 1924, č. 457, s. 317.

32 *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (1000 – 1131)* (ďalej DHA). Ed. Georgius Györffy. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992, č. 10, s. 60-61 (rok 1009). ISBN 9630549522.

33 K tomu pozri: TRINGLI, István. The Liberty of the Holy Kings : Saint Stephen and the Holy Kings in the Hungarian Legal Heritage. In ZSOLDOS, Attila (ed.). *Saint Stephen and His Country : A Newborn Kingdom in Central Europe: Hungary (Essays on Saint Stephen and his Age)*. Budapest : Lucidus Kiadó, 2001, s. 142-143. ISBN 9638616393; MÚCSKA, Vincent. K otázke vzťahu uhorského kráľa k cirkvi v 11. storočí. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Studia historica Tyrnaviensia III.* Trnava : Katedra História Trnavskej Univerzity v Trnave, 2003, s. 338, 340. ISBN 8089074634.

34 *Árpád-kori oklevelek a Heves megyei levéltárban : Diplomata aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevensiensis conservata* (ďalej HÁO). Ed. Erzsébet Kondorné Látkóczi. Eger : Heves Megyei Levéltár,

lené do troch skupín. Najskôr ide o vymedzenie jeho územia spolu s dedinami, ktoré mu patrili, potom nasledujú miesta určené na výlov rýb (*piscinas*) patriace k týmto dedinám, a napokon rôzne slobody udelené svätými kráľmi (*libertas enim per predictos sanctos reges...donata hec est*). Najzaujímavejšia je časť týkajúca sa práv, slobôd, cirkevných desiatkov a výnosov (*decimam partem*) z kráľovských mýt. Na konci listiny je osobitne uvedené, že už Belo III. (1173 – 1196) a Ondrej II. (1205 – 1235) udelili jágorskému biskupstvu desatinu z výnosov (*decimas*) zo všetkých kráľovských lesov (*omnium forestarum nostrarum*), z novovzniknutých – vyklčovaných alebo v budúcnosti len založených kráľovských statkov – prádií (*novalium prediorum nostrorum fundatorum et fundandorum*), z dedín šľachticov (!) a kráľovských služobníkov (*servitori nostri*),³⁵ ktoré sa nachádzali na území Ugoče a Beregu (*in districtibus de Wgacha et de Beregh*).³⁶ Roku 1271 Štefan V. (1262/1270 – 1272), na žiadosť jágorského biskupa Lamperta, spomenutú listinu potvrdil.³⁷ Zachoval sa pritom aj druhý variant listiny z roku 1271, ktorý sa ale obsahom líši od predchádzajúcej. V časti o výnosoch z mýt na území jágorskej diecézy sa spomína, o ktoré komitáty ide. Týkalo sa to aj Ugoče a Beregu (*comitatus*), pričom sa osobitne uvádza, že to boli kedysi lesy svätých kráľov (*qui duo ultimi comitatus, scilicet Wgacha et Bereg fuerunt foreste sanctorum regum*).³⁸ Na základe tohto znenia F. Pesty tvrdí, že Ugoča a Bereg neboli pôvodne kráľovské komitáty, ale stali sa nimi až oveľa neskôr. Keďže v listine z roku 1271 sa ešte spomínajú ako kráľovské lesy (loviská svätých kráľov), zrejme sa tak chcela vyjadriť zmena týkajúca sa týchto území, ktoré boli v druhej polovici 13. storočia už organizačne rovnocenné s inými komitátmi v Uhorsku.³⁹ To je jeden z priamych dokladov o tom, že predtým neboli kráľovskými komitátmi a pred 13. storočím mali špecifické postavenie v rámci kráľovských majetkov ako lovis-

1997, č. 9, s. 23. ISBN 9637242112; RA II/1, č. 2123, s. 118-119.

35 Zaujímavý je aj latinský termín *servitor*, ktorý sa tiež v Uhorsku v 13. storočí bežne nepoužíval. SZEK-FÜ, Julius. Die Servienten und Familiaren im ungarischen Mittelalter. In *Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften*, 1913, roč. 2, s. 527-531.

36 1261/1271: „Item Bela proavus noster et Endere pater noster karissimus, felicitium recordationum reges, decimas omnium forestarum nostrarum et novalium prediorum nostrorum fundatorum et fundandorum ac villarum nobilium et nostrorum servitorum universaliter in districtibus de Wgacha et de Beregh existentium ecclesie Agriensi applicarunt et condonarunt, demum et nos applicavimus et condonavimus, perpetuo et irrevocabiliter exigendas.“ HÁO, č. 9, s. 23-29; RA II/1, č. 2123, s. 124; RA I/3, č. 1267, s. 386; ÁMTF I, s. 530; PESTY, ref. 20, s. 196-197; SZÉKELY, György. Településtörténet és nyelvtörténet : A XII. századi magyar nyelvhatár kérdésehez. In BALÁZS, Éva H. - FÜGEDI, Erik - MAKSAY, Ferenc (eds.). *Mályusz Elemér emlékkönyv : Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1984, s. 321. ISBN 9630532727; SZÚCS, ref. 9, s. 12-13; CSÓRE, Pál. *A magyar erdőgazdálkodás története : Középkor*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980, s. 79. ISBN 9630519143; ZOLNAY, ref. 27, s. 95-97.

37 RA II/1, č. 2123, s. 118-124; SUGÁR, István. *Az egri püspökök története*. Budapest : Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1984, s. 77-78. ISBN 9633603927.

38 „Item decimam partem omnium tributorum, per quemcunque exhiigi consuetorum, in comitatibus videlicet Borsad, Abauywar, Zemlen, Wng, Zabolch, Zarand, Kyuzonuk, Heueswyuar, Bereg et in Wgocha, qui duo ultimi comitatus, scilicet Wgacha et Bereg fuerunt foreste sanctorum regum tradite et donate per predecessores nostros ecclesie Agriensi supradictae in decimis dicandis et persolvendis, prout ceteri comitatus.“ HÁO, č. 14, s. 34-38; HÁO, č. 38, s. 63 (1284); CDH V/1, s. 157; RA II/1, č. 2124, s. 124-125; BOTKA, ref. 21, s. 393; PESTY, ref. 20, s. 192, 195-197; SZÚCS, ref. 2, s. 39, 151.

39 PESTY, ref. 20, s. 196-198.

ká/kráľovské lesy.⁴⁰ Použitie termínu *foresta* v týchto listinách si ale nevieme uspokojivo vysvetliť, keďže v stredovekom Uhorsku sa bežne nepoužíval. Okrem termínu *foresta* sa použil v listine aj ďalší v Uhorsku neznámy termín *vasalli nobiles*.⁴¹ Mohlo to súvisieť s vyhotoviteľom listiny. Skoncipoval ju kráľovský vicekancelár magister Pavol, vtedajší prepoš z Alba Iulie. Pochádzal však z Uhorska, preto neprichádza do úvahy možnosť, že išlo o cudzinca. Mohol však získať vzdelanie aj v zahraničí. V listinách zo západnej Európy sa totiž tieto termíny vyskytujú bežne.⁴² Odpis z roku 1271 urobil zase varadínsky prepoš a kráľovský podkancelár magister Benedikt, ktorý vychádzal z listiny z roku 1261 a zachoval aj termíny použité v predlohe.⁴³ Keď Pavol uviedol pri Beregu a Ugoči termín *foresta*, iste tak neurobil náhodou. Podľa všetkého poznal latinský termín, bežne používaný v zahraničí na označenie takého druhu kráľovského majetku alebo územia, a pomocou neho pomenoval aj špecifické majetky uhorských kráľov určené na lov. Keďže sa v uhorských písomných prameňoch objavuje len termín *silva*,⁴⁴ pravdepodobne mal *foresta* v spomenutých listinách taký význam, aký mal v západnej Európe (Franská alebo Rímsko-nemecká ríša).

Ďalším zaujímavým termínom v tejto listine je *decima*.⁴⁵ Ten sa pravdepodobne týkal výnosov alebo príjmov kráľovskej komory (*fiscus regius*) ako súčasti kráľovského regálu (*ius regale*).⁴⁶ Určite to neboli cirkevné desiatky. Tie sa totiž v listine z roku 1261 spomínajú zvlášť a práva, slobody biskupstva, desatina príjmu z kráľovských mýt (*decima pars omnium tributorum*) a desatiny príjmov (*decimae*) z kráľovských lesov oddelene, v osobitnej časti.⁴⁷ V prípade príjmov kráľovskej komory v Uhorsku je termín *decima*

40 SZÜCS, ref. 2, s. 23, 39, 46.

41 HÁO, č. 9, s. 24; RA II/1, č. 2123, s. 120. Tento nezvyčajný termín sa použil aj v listine z roku 1284, ktorá sa týkala práv, desiatok a slobôd jágerského biskupstva. Z kontextu záznamu vyplýva, že to boli šľachtici slúžiaci biskupstvu pravdepodobne ako vojaci (*nobilium vasallorum suorum*). Preto to mohli byť cirkevní šľachtici tzv. predialisti. HÁO, č. 37, s. 62 (1284).

42 Priamo k *vassalli nobiles* pozri: *The Cartulary of Flavigny : 717 – 1113*. Ed. Brittain Constance Bouchard. Cambridge; Massachusetts : The Medieval Academy of America, 1991, s. 91, 98, 112-113. ISBN 100915651181. K *vassallus, vasalus* pozri: *The Cartulary and Charters of Notre-Dame of Homblieres*. Eds. Theodore Evergates, Giles Constable, William Mendel Newman. Cambridge; Massachusetts : The Medieval Academy of America, 1990, s. 40, 58, 63, 69. ISBN 091095688X; *Die Urkunden Friedrichs II. 1198 – 1212 : Die Ukunden der deutschen Könige und Kaiser 14/1. : MGH*. (ďalej F II/1). Ed. Walter Koch. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2002, s. 7, 316. ISBN 3775220011; F II/2, s. 100-101, 114, 416.

43 ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301* (ďalej MVA). Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2011, s. 111, 341.

44 HUDÁČEK, ref. 8, s. 50-51.

45 *Lexicon latinitatis mediæ ævi Hungariae : A Magyarországi középkori latinság szótára III*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987 – 1993, s. 21-22.

46 K príjmom Arpádovcov a kráľovskej komory v stredovekom Uhorsku pozri: BARTA, Gábor - BARTA, János. *Royal Finance in Medieval Hungary : The Revenues of King Béla III*. In ORMROD, W. M et al. (eds.). *Crises, Revolutions and Self-sustained Growth : Essays in European Fiscal History, 1130 – 1830*. Stamford : Shuan Tyas, 1999, s. 22-37. ISBN 1871615933.

47 K interperetácie *decima, decimacio* ako kniežacích príjmov pozri: BALÁSSY, Ferencz. *A megye és a várispánság, vagyis a két intézmény közötti különbség*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1893, s. 27; CZIZMADIA, Andor. *Die rechtliche des Zehnten (Decima) in Ungarn*. In *Zeitschrift der*

dobře doložený. Například král Imrich v roku 1198 potvrdil ostrihomskému arcibiskupstvu právo na desatinu zo všetkých kráľovských príjmov (*de omnibus proventibus regalibus...decimam ad plenum recipere debeat*), udelených už sv. Štefanom a sv. Ladislavom (*sicut per sanctos reges erant donate*), a výnos z kráľovských mýt (*item decimam tributorum*), pričom sa na ich označenie použil termín *decima*.⁴⁸ Roku 1203 pápež Innocent III., odvolávajúc sa na listiny svojich predchodcov, potvrdil ostrihomskému arcibiskupovi Jóbovi privilégium ohľadom cirkevných potrieb uhorských kráľov a ich dvora. Spomína sa aj právo na desiatu časť výnosov z kráľovskej komory (*decimas... de camera regis*).⁴⁹ Po dlhom spore medzi ostrihomským a kaločským arcibiskupstvom došlo nakoniec v roku 1212 k dohode. Jedným z bodov vyrovnania bolo aj právo ostrihomského arcibiskupstva na desatinu z výnosov (*decima*) kráľovských mincovní v celom Uhorsku.⁵⁰ Z týchto príkladov je zrejmé, že *decima* bola desiatu časť z príjmov kráľovskej komory. Aj v listine z roku 1261 to teda boli desatiny z príjmov (*decimae*) kráľovského mýta, kráľovských lesov a *prediorum nostrorum* (hospodárskych výnosov a poplatkov z kráľovských statkov).⁵¹ Problematická je interpretácia príjmov z dedín šľachticov (!) a kráľovských služobníkov. Možno išlo o špecifické dávky alebo poplatky – napríklad v kuních kožkách (*marturinae*) – , ktoré odvádzali kráľovskí služobníci na kráľovskom území v Ugoči a Beregu už za čias Bela III. a Ondreja II. Pri interpretácii spomenutej desatiny z výnosov kráľovských lesov (*decima*) je nápomocná listina z roku 1212. Niekedy na začiatku 13. storočia kúpil Bank, biharský župan a správca dvora kráľovnej (*curiali comitis regine*), od comesa Ypocha majetok Zsurk (*terra Szurch*) v Sabolčskom komitáte. Ondrej II. mu v roku 1212 potvrdil držbu tohto majetku a vyznačil

---

Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 1975, roč. 61, s. 230. ISSN 03234142; MODZELEWSKI, Karol. *Organizacja gospodarstwa piastowskiego X – XIII wiek*. Poznań : WPTPN, 1975 (reprint 2000), s. 92-94. ISBN 8370632734; ŽEMLIČKA, Josef. „Decimas trium provinciarum“ pro klášter v Břevnově (K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách). In IWAŇCZAK, Wojciech - KUCZYŇSKI, Stefan K. (eds.). *Ludzie, Kościół, wierzenia : Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2001, s. 126, 128-129, 130-132. ISBN 83 7181 223X; PAUK, Marcin Rafał. *Plenariae decimationes św. Wojciecha. O ideowych funkcjach dziesięciny monarszej w Polsce i na Węgrzech w XI – XII wieku*. In DOBOSZ, Józef et al. (eds.). *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty*. Gniezno : Urząd Miejski w Gnieźnie, 2011, s. 196-199. ISBN 9788393423408; JØRGENSEN, Dolly. *The Roots of the English Royal Forest*. In LEWIS, C. P. (ed.). *Anglo-Norman studies XXXII : Proceedings of the Battle Conference*. Woodbridge : The Boydell Press, 2010, s. 118-119. Péter Németh ale predpokladá, že išlo o cirkevné desiatky. V druhej polovici 13. storočia totiž malo jágerské biskupstvo so sedmohradským biskupstvom spor o desiatky v Ugoči. NÉMETH, ref. 15, s. XXXI. K cirkevným desiatkom pozri aj: MÚCSKA, ref. 33, s. 336-337, 339.

- 48 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I* (ďalej CDSI). Ed. Richard Marsina. Bratislava : VEDA, 1971, č. 99, s. 110; *V kráľovstve svätého Štefana : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III* (ďalej PDSS). Ed. Richard Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, č. 25, s. 80. ISBN 8088878829.
- 49 „...*decimas insuper; primitias et incensum, quae de camera regis ecclesiae memoratae debentur...*“ CDH II, s. 416-417.
- 50 „*De prouentu monete decima pertineat ad ecclesiam Strigoniensem, ubicunque in regno Ungarie cudadur...*“ *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (ďalej RHMA). Ed. Stephan Ladislaus Endlicher. St. Gallen : Scheitlin & Zollikofer, 1849, s. 407; PAUK, ref. 47, s. 199-201.
- 51 SZABÓ, István. *The Praedium : Studies on the Economic History and the History of Settlement of Early Hungary*. In *Agrártörténeti szemle* (ďalej Asz), Supplementum, 1963, roč. 5, s. 1-24. ISSN 00021105.

hranice. Na konci listiny sa uvádza, že v okolí tohto majetku bolo ďalších 15 dedín, ktoré ale nepodliehali pod jeho súdnu právomoc. Panovník mu však udelil právo na kráľovskú daň (*tributum*). Každá domácnosť z týchto dedín mu musela ročne odvieť tzv. daň z leša – lesnú daň (*pro tributo silve*), a to okov obilia, dve sliepky a päť kusov plátna. Bol to špecifický poplatok, ktorý sa vyberal na kráľovskom majetku v odľahlej časti Sabolčského komitátu pri Tise.⁵²

Táto severovýchodná časť – s dedinami, ktoré sa spomínajú v listine z roku 1212 – bola pôvodne súčasťou pohraničného komitátu Boržava, podobne ako Bereg.⁵³ Je preto veľmi pravdepodobné, že aj *decima omnium forestarum nostrarum* mohla byť takáto lesná daň (*tributum silve*), ktorá sa platila nielen v Sabolči-Boržave, ale aj na kráľovských majetkoch v Beregu-Boržave a Ugoči-Boržave. Nevieme však povedať, či je možné tento typ dane vzťahovať aj na *decimas* z kráľovských prédii, dedín šľachty a kráľovských služobníkov. Zaujímavé je, že keď Ladislav I. založil v rokoch 1084 – 1095 benediktínsky kláštor v Szentjobb (Bihar, dnešný Sinjob) a daroval mu kráľovské statky (*predia*), ľudí – dokonca kráľovských hájnikov (*custodes nemorum*) – , výnosy (*cum certis tributis*) z mýt v Szalacsi (v Bihari) a Szatmári, spomínajú sa aj ďalšie príjmy (*alii proventus*), pravdepodobne tiež zo spomenutých území.⁵⁴ *Proventus* mohli byť aj poplatky z lesov (les Igfon (?) v Bihari)⁵⁵ alebo z kráľovských majetkov, podobne ako to bolo pri spomenutom *tributum silve* v roku 1212. Termínmi *decima*, *tributum* a *proventus* sa teda v Uhorsku označovali príjmy (zrejme aj v prípade posledných dvoch išlo len o desatinu z kráľovských príjmov) z kráľovských majetkov, prípadne lesov panovníka. Záznam v listine z roku 1261 o *decimas* z Beregu a Ugoče nadobúda lepší význam aj vďaka finančnému súpisu z roku 1264, ktorý bol vystavený v Benátkach a týkal sa pohľadávok za luxusné tovary (látky, šaty, šperky) pre potreby dvora kráľoviča Štefana. Na jeho konci je niekoľko zápisov o vyplatení dlhov pre benátskeho obchodníka Wulama (*Wilamus*), ktorý zabezpečoval dodávanie týchto tovarov do Uhorska. V mene kráľoviča Štefana mu prepošť Benedikt uhradil 90 mariek, ktoré získal z výnosu – zisku (*collecta*) kráľovskej komory v Srieme, 75 mariek, ktoré pochádzali z príjmov soľnej komory v Szalacsi (Bihar, rum. Sălacea) a v Budíne mu uhradil 100 mariek, ktoré nadobudol z kráľovskej urbury zo striebra z Banskej Štiavnice. K týmto úhradám sa radí aj vyplatenie 40 mariek, ktoré dostal od magistra Vladimíra, podkancelára (*vicecancellarius*)

52 „*Preterea sciendum est, quod sunt alie ville circumiacentes his predictis metis..., que tamen omnes sint libere a iurisdictione et iudicio premissi Banconis comitis, sibi et suis heredibus pro tributo silve annuatim tenentur persolvere de singulis domibus unum aconem annone, duas gallinas et quinque ligaturas lini.*“ *Codex diplomaticus patrius VIII.* (ďalej CDP) : *Hazaí okmánytár VIII.* Eds. Emericus Nagy, Arnoldus Ipolyi, Desiderius Véghely. Budapest : Typis societatis Franklinianae, 1865 – 1880, s. 7, s. 12-15; RA I/1, č. 214, s. 68, č. 269, s. 86; BOGLÁRKA, Weisz. A Felső-Tisza-vidék vámszedése az Árpád-korban I. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle : Társadalom, tudomány, művészet*, 2004, roč. 2, č. 3, s. 252-253. ISSN 1216092X.

53 ÁMTF I, s. 520-522; KRISTÓ, ref. 9, s. 418-421, 421-424.

54 „...*cui eciam predia et cetera necessaria atque populum ad officium ecclesie pertinentem ordinavit cum certis tributis de Zolochy et de Zathmar ac aliis proventus*“. DHA I, č. 101, s. 302-303; ÁMTF I, s. 668-669. K trhom a mýtam v tejto časti Uhorska pozri: BOGLÁRKA, ref. 52, s. 251-257; BOGLÁRKA, ref. 30, s. 92-97.

55 KMTL, s. 280-281.

Štefana. Boli to príjmy pochádzajúce z lesov Lamperta (*in silvis de Lompert!*),⁵⁶ čo boli kráľovské lesy v Beregu pri dedine Luprechzaza/Lampertszász (maď. Beregszász, ukr. Беґероґо), o ktorej sa zmienime podrobnejšie neskôr. Keďže v spomenutých prípadoch išlo o zisky – príjmy kráľovského regálu môžeme predpokladať, že aj z lesa Bereg plynuli do kráľovskej komory špeciálne lesné poplatky (*tributum silve, decima*), ktoré sa vyberali v peniazoch.

V listine z roku 1261 je dôležitá aj zmienka o dedine *Perek (zaniknutá dedina ležala východne od Beregújfalu, Береґуїфалу).⁵⁷ Pri majetkoch jágerského biskupstva sa uvádza, kto ich daroval biskupstvu. Buď to bol sv. Štefan alebo sv. Ladislav. Jedine *Perek daroval Ondrej II., teda ten panovník, na ktorého donáciu sa odvoláva aj zmienená časť o výnosoch z kráľovských lesov. Dôležité je hlavne to, že ju daroval spolu s lesom a pastiermi sviň (*cum porcorum pastoribus collata*).⁵⁸ Bola to dedina kráľovských sviňiarov, ku ktorej patrila aj časť lesa vyčlenená z územia kráľovského majetku v Beregu. V západnej Európe patrilo lesné pasenie sviň ku kráľovskému regálu a presne tak to mohlo byť aj v Uhorsku. Vykonávalo sa v dubových alebo bukových lesoch najmä na kráľovských majetkoch a za možnosť pásť svine v lesoch panovníka sa platil poplatok.⁵⁹ Napríklad fálzum z roku 1015 pre kláštor sv. Benedikta v Pěčvaráde spomína, že Štefan I udelil opátovi právo na výnosy zo všetkých lesov patriacich kláštoru. Konkrétne išlo aj o poplatky z pasenia sviň (*in tributis porcorum*).⁶⁰ Aj v ďalšom falze zakladajúcej listine kláštoru sv. Maurícia v Béli z roku 1037/1086, ktorý bol zriadený v kráľovskom lese Bakon, panovník udelil opátovi právo slobodne pásť svine v tomto lese (*porci quoque abbatis in eadem libere pascantur*).⁶¹ Keď Ladislav I. koncom 11. storočia potvrdil

56 „Item LX marcas quas dedit magister Lodomerius eidem syr Wilamo in silvis de Lompert.“ ZOLNAY, László. István ifjabb király számadása 1264-ből. In *Budapest régiségei*, 1964, roč. 21, s. 82, 88, 106. ISSN 01331892; FEJÉRPATAKY, László. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest : Kiadja A. M. T. Akadémia, 1885, s. 119; ÁMTF I, s. 532-533; ENGEL, Pál. *The Realm of St. Stephen : A History of Medieval Hungary 895 – 1526*. London; New York : I. B. Tauris, 2001, s. 250. ISBN 101860640613.

57 MIZSER, Lajos. Bereg megye korai helynevei. In LAKATOS, Ilona P. - SEBESTYÉN, Zsolt (eds.). *Emlékkönyv Mező András tiszteletére*. Nyíregyháza : Bessenyei Könyvkiadó, 2010, s. 88. ISBN 9786155097072; ÁMTF I, s. 547. Ešte v roku 1299 sa spomína *Perek ako majetok jágerského biskupstva. RA II/4, č. 4220, s. 215.

58 „Item villa Perek cum silva et aliis suis utilitatibus in comitatu de Bereg, sita per karum patrem nostrum Endere regem felicitis memorie cum porcorum pastoribus collata et per nos ex certa scientia confirmata.“ HÁÓ, č. 9, s. 26; RA II/1, č. 2123, s. 123; PESTY, ref. 20, s. 192, 195-196; ÁMTF I, s. 547.

59 HUDÁČEK, Pavol. *Silva ad pasturam porcorum* : Lesné pasenie sviň na kráľovských majetkoch v ranostredovekej Európe. In *Historické štúdie : Ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*, 2014, roč. 48, s. 71-102. ISBN 9788022413954. K paseniu sviň v Uhorsku pozri: CSÖRE, ref. 36, s. 43-47, 190-194; MAKKAI, László. Östliches Erbe und westliche Leihe in der ungarischen Landwirtschaft der frühfeudalen Zeit (10. – 13. Jahrhundert). In *Asz, Supplementum*, 1974, roč. 16, s. 4-9, 21-22; KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy : Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava : VEDA, 1974, s. 110-115. ISBN 9788374902557.

60 „Silvarum quoque proventus ubique ecclesie pertinencium, ut in tributis porcorum seu arundinetorum, nulli omnino liceat possidere, nisi abbati.“ DHA I, č. 12, s. 76.

61 DHA I, č. 26, s. 119 (falzum). K tomu pozri: SZABÓ, ref. 9, s. 139-142; CANTOR, Leonard. Forests, Chases, Parks and Warrens. In CANTOR, M. Leonard (ed.). *The English Medieval Landscape*. Bristol : Typeset by Leaper & Garrd Ltd, 1982, s. 60-63. ISBN 0709907079.

majetky kláštora sv. Martina v Pannonhalme, spomínajú sa aj dediny spolu s lesmi. Tie boli kláštoru udelené za spásu kráľovej duše. Dodatočne sa potvrdzuje aj držba jedného z kláštorných majetkov, ktorý sa nachádzal pod lesom *Selez*. Bolo tam tridsať usadlostí pastierov spolu s tristo sviňami a bol určený k paseniu sviň (*ad pasturam porcorum*).⁶² Nakoniec aj v jednom z bodov *Zlatej buly* z roku 1222 je nariadenie, že kráľovské svine sa nemôžu pásť v lesoch alebo na lúkach kráľovských servientov (*serviens regis*) bez ich dovolenia.⁶³ Keďže jedným z bodov buly bolo aj usmernenie lesného pasenia, vypovedá to o dôležitosti chovu sviň na majetkoch panovníka. Možno sa aj príjmy (*decimae*) z kráľovských lesov, ktoré sa spomínajú v roku 1261, týkali aj poplatkov za lesné pasenie sviň v lese Bereg. Dokladom je napríklad privilégium Ondreja II. z roku 1206 pre kráľovských hostí v Sedmohradsku. Oslobodil ich aj od platenia poplatku (*tributum vel decima*) za pasenie sviň, ktoré mohli pásť v kráľovskom lese.⁶⁴ Keď v roku 1238 Belo IV. potvrdil staršie majetky a práva Johanitom zo Stoličného Belehradu, udelil im aj ďalšie výsady. Získali oslobodenie od platenia *tributum vel decimae porcorum*, ktoré sa týkalo lesného pasenia sviň.⁶⁵ Zaujímavé je, že v zmienených prípadoch sa označenie kráľovských poplatkov zhoduje s tým, čo sme uviedli pri časti o ziskoch kráľovskej komory. V západnej Európe k príjmom z lesného regálu patrili aj poplatky za stavebné drevo, zbieranie spadnutého dreva, kosenie lúk, zakladanie nových dedín a podobne.⁶⁶ Otázne je, či sa v roku 1261 pod termínom *decimae* z Beregu a Ugoče myslelo tiež na podobné poplatky. Nemôžeme to ale vylúčiť, pretože zo stredovekého Uhorska máme doklady o ďalších kráľovských poplatkoch, ktoré sa vzťahovali na lesy panovníka. Napríklad v roku 1275 síce nie kráľ, ale uhorskí johaniti povolili *comesovi* Perchinovi slobodne pásť svine v lese patriacemu rádovému domu v Čiče (dnešné Chorvátsko), čo sa týkalo aj práva na stavebné drevo.⁶⁷ Hostia z Vasváru, vďaka výsadám, ktoré im v roku 1279 udelil

-
- 62 „*Quindecim predium est infra silvam Selez, quod dedit rex L. ad pasturam porcorum cum XXX mansionibus subulcorum et trecentis porcis...*“ DHA I, č. 100, s. 300 (1093 – 1095).
- 63 „*Porci nostri in silvis vel pratis servientum non pascantur contra voluntatem eorum.*“ CDS I, č. 270, s. 200; 1222: Cap. XXII. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. 1000 – 1301 : Decreta regni medievalis Hungariae I. 1000 – 1301* (ďalej DRMH I/1). Eds. M. János Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. Idyllwild : Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1999, s. 22. ISBN 88445292; BESENYEI, Lajos et al (eds.). *De Bulla Aurea : Andreae II. Regis Hungariae MCCXXII*. Verona : Edizioni Valdonega, 1999, s. 23-26, 171-180. ISBN 108885033350.
- 64 MNL DL 30 354; CDH III/1, s. 34; *Codex diplomaticus Transsylvaniae : Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia I. (1023 – 1300)*. Ed. Sigismundus Jakó. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1997, č. 32, s. 132. ISBN 9636311579.
- 65 MNL DL 106 180 (1232/1377); CDH IV/1, s. 105-106; RA I/2, č. 637, s. 194-195; HUNYADI, Zsolt. *The Hospitellers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150 – 1387*. Budapest : METEM; CEU, 2010, s. 34, 37. ISBN 9789639662445.
- 66 YOUNG, R. Charles. English Royal Forest under the Angevin Kings. In *The Journal of British Studies*, 1972, roč. 12, č. 1, s. 10-11. ISSN 00219371; NICHOLLS, H. Philip. On the Evolution of a Forest Landscape. In *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1972, roč. 56, s. 57-58. ISSN 14755661; CANTOR, ref. 61, s. 58-59; BIRRELL, Jean. Common Rights in the Medieval Forest : Disputes and Conflicts in the Thirteenth Century. In *Past and Present*, 1987, roč. 117, s. 36-38. ISSN 1477464X.
- 67 „*Preterea in silvis ad domum de Chychan spectantibus, excepta silva Owas vocata, tam porci dicti comitis Perchini...sine aliqua exactione tributi pascantur et ligna tam pro hedeficiis domorum, quam usu recipient...*“ MNL DL 924; CDAC IX, č. 84, s. 129; RA II/2-3, č. 2632, s. 135; K tomu pozri: HUNYADI, ref. 65, s. 73-74.

Ladislav IV. (1272 – 1290), mohli získavať drevo pre svoje potreby (na stavbu, kúrenie a pod.), kosiť trávu, zbierať bylinky (?) a užívať rieky – právo na rybolov (?) v kráľovskom lese Rába (*silva Raba*).⁶⁸ Podobné práva, ktoré boli súčasťou kráľovského lesného regálu v zmienom lese, udelil Ladislav IV. ešte aj v rokoch 1283, 1286 a Ondrej III. (1290 – 1301) v rokoch 1291 a 1298.⁶⁹ Oveľa viac sa dozvedáme, čo všetko sa skrývalo pod povolením užívať kráľovské lesy, z listiny českej kráľovnej Konštancie (dcéra Bela III.), ktorá v roku 1228 (!) udelila výsady nemeckým hosťom v Hodonine. Tí mohli v lese zbierať raždie, suché drevo, bylinky (?), pást' svoje zvieratá (svine, dobytok), ale nesmeli osekávať zelené výhonky dubov po orezávke.⁷⁰

Majetky jágerského biskupstva sa podľa listiny z roku 1261 nachádzali *in pluribus districtibus et comitatibus*.⁷¹ Zaujímavé je, že na označenie týchto území sa použili rozdielne termíny, ktoré sa iste nevnímali ako synonymá. Keď sa hovorí o komitátoch Heveš, Boršod, Szolnok, Čanáč, Bekeš, Zaránd, Zemplín, Abov a Sabolč jednotne sa používa termín *comitatus*. Len Ugoča a Bereg sú označené ako *districti*. Je preto veľmi pravdepodobné, že zhotoviteľ listiny odlišoval „bežné komitáty“ od dynastických majetkov. O tom vypovedá aj druhý variant listiny z roku 1271, kde sa jasne uvádza, že Bereg a Ugoča boli pôvodne kráľovské lesy (*fuert forestae sanctorum regum*). Jediné dedina *Perek sa nachádzala *in comitatu de Bereg*. Vysvetlením tejto výnimky by mohla byť skutočnosť, že aj keď staršia tradícia (!) pomenovania týchto území z obdobia vlády Bela III. a Ondreja II. označovala tieto územia – pôvodne kráľovské lesy, resp. dynastické majetky – ako *districti*, podľa listiny z roku 1261 sa už táto dedina nenachádzala *in districtu*, ale *in comitatu*. To môže naznačovať zmenu v územnej organizácii Beregu v druhej polovici 13. storočia, čo sa prejavilo aj v inom pomenovaní tohto bývalého kráľovského majetku, ktorý už bol usporiadaný podobne ako staršie komitáty.

V prvej polovici 13. storočia sa uhorskí králi niekedy zdržiavali aj v Beregu, prípadne v jeho blízkosti. Vieme to vďaka listinám, v ktorých sa uvádza, že kráľ bol *in silva que nominatur Bereg* (1233), *apud silvam Berech* (1233), *apud silvam Bereyg* (1233).⁷² Pri

68 „*Concessimus etiam, ut in silva Raba ligna recipiendi pro usibus suis necessaria, falcandi fenum et herbas et utendi usu aque sine exactione et impedimento aliquo liberam habeant facultatem.*“ *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg II. : Die Urkunden von 1271 bis 1301* (ďalej UB II). Eds. Irmtraut Pozza-Lindeck et al. Graz, Köln : Verlag Hermann Böhlhaus Nachf., 1965, č. 185, s. 131-133; *Elenchus fontium historiae urbanae, III/2*. Ed. András Kubinyi. Budapest : Balassi Kiadó, 1997, č. 59, s. 71-72. ISBN 9635061692.

69 UB II, č. 240, s. 175; č. 281, s. 200; č. 283, s. 201; č. 320, s. 224; č. 369, s. 255; č. 456, s. 317.

70 „*Item kleiska, sicca ligna, libere herbasque habeant, excepta viridi quercu. Pastor cum grege vadat libere in eadem sylva.*“ RHMA, s. 425-426; CDH VII/5, č. 124, s. 240.

71 HÁO, č. 9, s. 23; RA II/1, č. 2123, s. 118-119.

72 Roku 1233 sa ako miesto pobytu kráľa uvádza neďaleký les Bereg. Listina bola ale vydaná až v Ostrihomme: „*Actum apud silvam Bereyg...Datum Strigonii...*“ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I* (ďalej VMH). Ed. Augustibus Theiner. Roma : Typis Vaticanis, 1859, č. CXCVIII, s. 119; č. CCVIII, s. 124; ÁMTF I, s. 522, 530-531; KRISTÓ, ref. 9, s. 424. K stretnutiu kráľa s pápežským legátom v Beregu pozri: FONT, Márta. Ungarn und Osteuropa zur Zeit des Königs Andreas II. (1205 – 1235). In GÜNDISCH, Konrad (ed.). *Generalprobe Burzenland : Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau Verlag, 2013, s. 53-54. ISBN

donácii majetku *Chepanfulde (zaniknutá dedina neďaleko Kisdobrony, Мала Добронь, na okraji územia Beregu) v roku 1248 sa už spomína, že ležal *in comitatu Beregh*.⁷³ Zem *Paznan (zaniknutá dedina na území Beregsurány, juhozápadne od Beregszász) sa medzi rokmi 1257 – 1261 spomína *in provincia Beregh*.⁷⁴ V listine z roku 1261 sa toto územie označuje ako *districtus de Beregh*.⁷⁵ Roku 1263 boli dediny Szentmiklós (Чинадієво), Szolyva (Свалява), Alsóverecke (Нижні Ворота) – až za Mukačevom a krajinskými zásekmi – *in comitatu de Beregh*.⁷⁶ Roku 1264 odľahlá dedina *Borod pri Mukačeve ležala tiež *in comitatu de Beregh*.⁷⁷ Roku 1279 bola dedina Beregsurány *in comitatu de Beregh*⁷⁸ a roku 1280 sa dedina Nagymuzsaly (Мужієво) nachádzala *in comitatu de Beregh*.⁷⁹ Naznačujú všetky tieto zmienky – 1233 *silva*, 1248/1402 *comitatus*, 1257 – 1261 *provincia*, 1261 *districtus* a od roku 1263 už pravidelne len *comitatus* – organizačno-správne zmeny, ktoré sa udiali v priebehu 13. storočia, čo sa odrazilo aj v odlišnom pomenovaní Beregu alebo sa len v tomto období používali synonymicky?

Je celkom možné, že na označenie kráľovského majetku (*predium*) alebo lesa (*silva*), ktorý zahŕňal väčšie súvislé územie, sa mohli pôvodne používať termíny *districtus* alebo *provincia*. Na základe toho Gy. Györffy predpokladá, že Bereg ako kráľovský lesný majetok (*predium*) s dvorcom (*curia*) a služobníkmi-hájnikmi (*custodes silvarum*) bol počas tatárskeho vpádu zničený a prevažnú časť jeho obyvateľov neskôr tvorili už len hradskí jobagióni a hradčania Boržavy. Postupne sa preto, tento pôvodne kráľovský majetok, transformoval na samostatný komitát a jeho územie sa oddelilo od Boržavy. Z tohto dôvodu bolo aj označovanie Beregu do druhej polovice 13. storočia ešte terminologicky neustálené (*provincia*, *comitatus*, *predium*, *districtus*).⁸⁰ Dokladom, že *districtus* a *provincia* mohli byť v prvej polovici 13. storočia naozaj termíny, ktoré označovali kráľovské územie, je záznam o majetku Arpádovcov v Šariši (súčasť pohraničného komitátu *Novum Castrum*). Kráľovič Štefan v roku 1261 daroval *comesovi* Ečovi (*Echy*) zem s kostolom zasväteným uhorskému kráľovi sv. Ladislavovi, ktorá sa nachádzala na území kráľovského majetku Solivar (*quamdā terram in districtu predii nostri de*

9783412210946.

- 73 *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo I. : A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára* (ďalej Zichy Ok.). Eds. Imre Nagy, Iván Nagy, Dezső Véghely. Pest : Editio Societatis Histor. Hung. 1871, č. 244, s. 284 (1248/1402); RA I/2, č. 887, s. 267; ÁMTF I, s. 537; ZSOLT, ref. 27, s. 33-34. Pozri aj rok 1282: „*de comitatu Beregh*“ Zichy Ok. I, č. 53, s. 50; RA II/2-3, č. 3190, s. 302 (1282).
- 74 MNL DL 83 038; Zichy Ok. I, č. 8, s. 5-6. *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica* (ďalej RD). Eds. Imre Szentpétery, Attila Zsoldos. Budapest : MOL, 2008, č. 82, s. 61; ÁMTF I, s. 547; ZSOLT, ref. 27, s. 112.
- 75 HÁO, č. 9, s. 23-29.
- 76 MNL DL 552; MNL DL 553; CDAC VIII, č. 45, s. 68; RA II/1, č. 1809, s. 16; RA I/3, č. 1379, s. 422-423; ZSOLT, ref. 27, s. 15, 125, 131; ÁMTF I, s. 548, 549, 550.
- 77 MNL DL 105 776; CDP VIII, s. 98, č. 77; RD, č. 81, s. 61; ZSOLT, ref. 27, s. 29; ÁMTF I, s. 535-536.
- 78 RA II/2-3, č. 2954, s. 234; ZSOLT, ref. 27, s. 126.
- 79 RA II/2-3, č. 3069, s. 266, 1280; *Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis VII. : Anjoukori okmánytár VII* (ďalej AO). Ed. Gyula Tasnádi. Budapest : Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1920, č. 322, s. 602, 1280/1359; ZSOLT, ref. 27, s. 104; ÁMTF I, s. 546. Pozri aj v roku 1285: RA II/2-3, č. 3397, s. 365.
- 80 ÁMTF I, s. 522-523.

Souuar existentem).⁸¹ Solivar, ako kráľovské *predium*, mal svoj *districtus*, teda obvod – vyznačené územie. Aj v Liptove, ako súčasť veľkého kráľovského domínia s centrom vo Zvolene, bolo kráľovské *predium*, ktoré sa spomína v rokoch 1233, 1279 a 1293.⁸² Ondrej II. v roku 1230 daroval zem, ktorá sa nachádzala *in territorio de Lyptou*.⁸³ Dokonca dnešná dedina Slovenská Lupča – značne vzdialená od centra Liptova a až za Nízkymi Tatrami pri rieke Hrone – sa v roku 1263 uvádza, že ležala *in prouincia Liptouiensi*.⁸⁴ Pri uvedení do vlastníctva časti zeme *Sokolče v Liptove (1289) sa spomínajú svedkovia, ktorí boli *de districtu Lypto*.⁸⁵ Roku 1295 sa zase spomína les nad dedinou Liptovská Sielnica *in provincia Lyphthouiensi*.⁸⁶ Pri jednej z majetkových výmien v tom istom roku je Demeter, syn Pavla, kráľov človek v súdnych záležitostiach (*homo regius?*), označený ako *homo provincie de Lyptov*.⁸⁷ Územie kráľovského majetku v Liptove sa v 13. storočí nikdy neuvádza ako *comitatus*. Bolo to pravdepodobne preto, lebo len Zvolen bol *comitatus*. Liptov, Turiec, Šúšolie a Orava, teda územia, ktoré boli jeho integrálnou súčasťou, sa už v prameňoch označovali inak (*districtus, provincia*). Okrem Zvolena a Liptova aj v Turci bolo kráľovské *predium*.⁸⁸ Z roku 1293 pochádza záznam o dedine Nedožery-Brezany, ktorá patrila ku kráľovskému majetku (*terra nostra prediales*) a nachádzala sa *in provincia de Turuch*.⁸⁹ V tom istom roku sa spomína aj dedina Slovenské Pravno, ktorá *ad praedium nostrum de Turucz pertinentem*, pričom je na upresnenie uvedené *in fine districtus de Turuch*.⁹⁰ Ešte koncom 13. storočia sa Ondrej III. snažil riešiť neprehľadnú majetkovú situáciu po predchádzajúcich rozsiahlych donáciach revíziou a kontrolou územia svojich majetkov (*predia*) vo Zvolene, Turci a Liptove.⁹¹ Napokon aj

81 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Prešov, fond Magistrát mesta Prešov, sign. 1; CDAC III, č. 3, s. 4-5; CDAC VIII, č. 7, s. 11-12; ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha; Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříková, 1932, s. 218; ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 369. ISBN 8085174030.

82 Darovanie Ilanova v Liptove: „...*sitam et iacentem in Lyptou, que ad praedium nostrum pertinebat*...“ CDS I, č. 416, s. 304; 1279: „...*quod universi populi nostri de predio nostro de Lyptou*“. Magyar nemzeti levéltár Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (ďalej MNL DF), sign. 283 623; CDAC XII, č. 216, s. 255; RA II/2-3, č. 2978, s. 240. Dedina Palúdzka: „...*quandam terram seu villam nostram Kyssew Polugha vocatam in Lypto existentem et ad ipsum praedium nostrum de Lypto pertinentem*...“ MNL DL 40 218; CDP VIII, č. 273, s. 329-340; RA II/4, č. 3952, s. 125, 1293. K tomu pozri: ÁMTF IV, s. 39-52; MALINIÁK, Pavol. *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2009, s. 43-48, 54. ISBN 9788080839147.

83 CDS I, č. 361, s. 257.

84 CDH IV/3, s. 182-183.

85 RA II/2-3, č. 3540, s. 408-409.

86 RA II/4, č. 4021, s. 149, 1295; CDP VII, č. 195, s. 240-241.

87 MNL DF 248 802; CDAC X, č. 88, s. 140; RA II/4, č. 4067, s. 165.

88 MÁLYUSZ, Elemér. Die Entstehung des Komitates Turóc. In *Ungarische Jahrbücher*, 1921, roč. 1, č. 4, s. 298-312.

89 MNL DL 40 215; RA II/4, č. 3919, s. 113.

90 MNL DL 57 153; CDH VI/1, s. 242-245; RA II/4, č. 3908, s. 109.

91 Rok 1293: „*Quod cum nos, more maiestatis nostri imperii ad videnda seu habitanda seu predia nostra, Zoulum scilicet, Turuch, et Lyptou accessissemus et in eisdem ea, qua rite acta non fuerant in alienationibus terrarum ad ipsa predia nostra pertinentium, voluissemus emendare et in melius reformare ibique moram traxissemus in manendo propter premissa reformanda, statuimus, ut omnes terre, que a dictis prediis nostris quocumque modo vel quibuscumque per praedecessores nostros collate et donate exitissent, ream-*

v susednom Spiši, ktorý bol tiež „súkromným“ kráľovským majetkom,⁹² sa v roku 1255 pri donácii zeme *Miloj uvádza, že ležala *in districtu Scepusiensi*. V tejto listine sa tiež spomína, že kráľov človek magister Aba vykonal revíziu majetkov panovníka ohľadom *terras comitatus Scepusiensis*.⁹³ Ešte aj podľa listiny z roku 1293 vieme, že kráľovskí psiari z dediny Smižany pochádzali *de districtu de Scepus*.⁹⁴ Preto môžeme usudzovať, že všetky veľké kráľovské majetky (*predia*) s centrálnym dvorcom (*curia, curtis, villa regis*) mali svoje vlastné územie (*districtus, provincia* alebo *comitatus*). K nim patrili dediny, ktoré podliehali kráľovskému dvorcu a spolu tvorili jedno ucelené územie. Dobrým príkladom, ako bol vnútorne usporiadaný kráľovský majetok, je dedina *Csernyec (niekde pri Berzence, kom. Šomod'), ktorá sa spomína v prvej polovici 13. storočia pri spore pannohalmského opátstva s vesprémskou kapitulou o desiatky z majetkov v Šomod'skom komitáte. Pôvodne to ale bol kráľovský dvorec, ku ktorému patrilo až 10 dedín (*de villa Chernech, que curia regalis fuit, sed modo donata est nobilibus et decem villarum pertinentium ad eandem curiam et circumadiacentium*).⁹⁵

V Beregu bolo tiež kráľovské *predium*, o ktorom máme zmienku už z roku 1232.⁹⁶ Pomenovanie územia Beregu ako *districtus* alebo *provincia* pravdepodobne súviselo s kráľovským majetkom, ktorý sa mohol takto označovať minimálne od čias Bela III. Nevieme ale s istotou povedať, či sa termíny *districtus* alebo *provincia* pravidelne používali pre všetky dynastické územia alebo lesy Arpádovcov už v 12. storočí. Poznáme totiž množstvo príkladov z 13. storočia, keď sa územia kráľa alebo kráľovnej najčastejšie označovali ako *comitatus*. Napríklad známy kráľovský les Bakon sa v prameňoch uvádza ako *silva, provincia* a *comitatus*. Les Piliš ako *silva, comitatus* a *districtus*. Pohraničné kráľovské lesy Erdőd a Szilágy, neďaleko Beregu a Ugoče, sa v prvej polovici 13. sto-

bularentur et statuerentur et restituerunt...“ MNL DL 65 255; RA II/4, č. 3910, s. 109-110; MNL DL 57 153; CDH VI/1, s. 242-245; RA II/4, č. 3908, s. 109.

- 92 ZSOLDOS, Attila. Vznik Spišského komitátu. In ŠTEVÍK, Miroslav (ed.). *K stredovekým dejinám Spiša*. Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum, 2003, s. 21, 25-26. ISBN 8096889028.
- 93 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II* (ďalej CDSI II). Ed. Richard Marsina. Bratislava : VEDA, 1987, č. 493, s. 343; FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest : MTA, 1934, s. 112, 114-115.
- 94 MNL DL 71 627; RA II/4, č. 3923, s. 114-115; CDH VI/1, s. 245; FEKETE NAGY, ref. 93, s. 94-96.
- 95 *A pannohalmi főapátság története I. : A pannohalmi Szent-Benedek-rendtörténete*. Ed. László Erdélyi. Budapest : Stephaneum, A Szent-István-Társulat Nyomdájá, 1902, č. 104, s. 691; BOLLA, Ilona. A jobbágytelek kialakulásának kérdéséhez (A „curia“ és „mansio“ terminusok jelentésváltozása az Árpád-korban). In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae : Sectio Historica*, 1961, roč. 3, s. 101. ISSN 05248981; KIS, Péter. *A királyi szolgálonépi szervezet a 13. – 14. században*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2010, s. 42. ISBN 9789633060803. K teórii centrál-ných miest pozri: MOŹDZIOCH, Sławomir. Mjesca centralne Polskie wczesnośredniowiecznej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. In MOŹDZIOCH, Sławomir (ed.). *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław : Werk, 1999, s. 22-24, 26. ISBN 8391113019.
- 96 MNL DF 253 657 (1232/1360); DOMAHIDI-SIPOS, Zsigmond. A „Keresztyén Urak adománya“. In *Magyar nyelv*, 1956, roč. 52, č. 3, s. 384; SZABÓ, Károly. *Az Erdélyi múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232 – 1540)*. Budapest : Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdájá, 1889, č. 1, s. 5; RA I/1, č. 497, s. 158; ÁMTF I, s. 530-531; SZÉKELY, ref. 36, s. 322; HECKENAST, Gusztáv. *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970, s. 98-99. ISBN 7069137.

ročia uvádzajú len ako *silvae*. Ugoča, kde bolo tiež kráľovské *predium*, sa v roku 1261 spolu s Beregom spomína ako *districtus*. Koncom 13. storočia sa označuje aj ako *comitatus seu districtus* alebo *provincia*. Patak-Sárosatak bol zase vždy len *comitatus*. Šariš sa v 13. storočí spomína ako *predium* a *comitatus* a začiatkom 14. storočia pravidelne aj ako *districtus*. Turňa sa v stredoveku označuje ako *predium*, *comitatus* a *districtus* (!). Majetky kráľovnej Segesd (kom. Šomod'), Verőce (kom. Šomod') a Vižol' (kom. Abov) sa v prameňoch vždy spomínajú ako *comitatus*. Zaujímavé je, že Segesd sa v roku 1276 spomína ako *comitatus seu clytium nostrum Segusdiense*. Termín *clytium* je tu použitý vo význame *mensa regia* – majetok určený na zásobovanie dvora kráľovnej.⁹⁷ Z tohto stručného výberu je zrejme, že *comitatus* sa používal aj na označenie dynastických majetkov a zdá sa, že v priebehu 13. storočia už zrejme úplne nahradil staršie termíny *districtus* alebo *provincia*.

Aj kráľovský majetok Bereg sa v prvej polovici 13. storočia spomína ako *silva*, *provincia*, *districtus* a *comitatus*.⁹⁸ Myslíme si, na základe uvedených príkladov, že tieto termíny vyjadrovali jeho špecifické postavenie v rámci územnosprávneho členenia Uhorska. V kráľovských listinách sa začalo meniť označovanie tohto územia až postupne a aj napriek istým nepravidelnostiam nakoniec v 13. storočí prevládalo bežné používanie termínu *comitatus*. Všetky dynastické majetky, ktoré sa nachádzali na území kráľovských komitátov, boli organizované samostatne. V niektorých prípadoch môžeme hovoriť aj o kráľovských lesoch, ktoré sa podobali organizácii lesov vo Franskej alebo Rímsko-nemeckej ríši (*foresta*). Bol to pravdepodobne aj prípad Beregu, Ugoče, Erdódu a iných.⁹⁹ Keďže to nebol „normálny komitát“ s centrálnym hradom (*civitas*, *castrum*), zrejme sa pôvodne neoznačoval ako *comitatus*. Treba však povedať, že aj v najstaršom období sa pre kráľovské komitáty (*megye-provincia*) a hradske španstvá (*várispánság-comitatus*) používali rozličné termíny, ako *pagus*, *parochia*, *provincia* alebo *comitatus*, ale nie je možné v tom vidieť žiadne pravidlo, pretože sa zrejme vnímali ako synonymá.¹⁰⁰ V prvej polovici 13. storočia už bolo označovanie týchto území oveľa dôslednejšie ako v 11. – 12. storočí. Otázne je, či sa vždy presne odlišovalo pomenovanie kráľovských komitátov od dynastických majetkov Arpádovcov. Prax bola skôr taká, že nie vždy sa jasne terminologicky rozlišovali. Preto *comitatus* nemusel označovať len kráľovský komitát, ale aj dynastický majetok/kráľovskú majetkovú doménu (*predium*, *districtus*, *provincia*, *comitatus*), a to aj napriek tomu, že ležal na území kráľovského komitátu.¹⁰¹ V tejto súvislosti

97 KRISTÓ, ref. 9, s. 252-254, 255-259, 261-262, 319-320, 389-393, 407-408 410-411, 413, 488-490, 492-497; SZÚCS, ref. 9, s. 23.

98 KRISTÓ, ref. 9, s. 421-426; KMTL, s. 97-98; NÉMETH, Péter. Szatmár vármegye: Történeti áttekintés. In *Szabolcs-Szatmár-Bereg-i szemle: Társadalom, tudomány, művészet*, 2011, roč. 46, č. 1, s. 8-9. ISSN 1219092X.

99 HUDÁČEK, ref. 8, s. 42-43, 48, 54.

100 K tomu pozri: BALÁSSY, ref. 47, s. 11, 13-16; HÓMAN, ref. 5, s. 208-211; BEREND, Nora - URBANČZYK, Przemyslaw - WISZEWSKI, Przemyslaw. *Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 152-154. ISBN 9780521786959.

101 GYÖRFFY, György. Civitas, castrum, castellum. In *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1975, roč. 23, č. 3-4, s. 331-334. ISSN 15882543; ZSOLDOS, Attila. Szent István vármegyéi. In KRISTÓ,

je nutné pripomenúť, že *comitatus* nemuselo byť len presne hranicami vyznačené územie, ale v mnohých prípadoch sa to týkalo výkonu moci nad skupinou ľudí v jednotlivých lokalitách alebo menších správnych územiach. Táto právomoc, ktorú mal kráľom menovaný človek, sa v rámci väčšieho regiónu vzťahovala na jednotlivé komunity (ľudia kráľa, kráľovnej, cirkevných inštitúcií a pod.) a s veľkou pravdepodobnosťou to tak bolo aj v Uhorsku. Išlo o nezávislú jurisdikciu, ktorá nepodliehala centrálnym správny orgánom, napríklad županom komitátov. V západnej Európe sa to špeciálne týkalo aj kráľovských lesov (*forestae*).¹⁰²

Na tieto samostatné územia panovníka dohliadali osobitní kráľovskí správcovia, ktorí sa napríklad vo Franskej alebo v Rímsko-nemeckej ríši nazývali *iudices*, *villici*, *actores*, *praefecti*, *advocati* alebo *procuratores*.¹⁰³ Predpokladá sa, že v Uhorsku na dynastické majetky (*predium*, *districtus*, *comitatus*) dohliadali kráľom menovaní správcovia. Nespádali však pod právomoc županov komitátov, na ktorých územiach sa nachádzali tieto dynastické majetky. Je pravdepodobné, že v 11. storočí to boli kráľovskí *villici*, ktorí spravovali kráľovské dvorce (*curia*, *curtis*, *villa*) a zrejme aj k nim patriace okolité územia. Spomínajú sa už v najstarších uhorských zákonníkoch. V prvej polovici 13. storočia sa objavujú kráľovskí *procuratores*, čo boli správcovia kráľovského majetku (*predium*), ktorí zrejme nahradili *villicos*.¹⁰⁴ Aj Gallus Anonymus v *Gesta principum Polonorum* z 12. storočia spomína kniežacích správcov hradov a kráľovských majetkov (opevnených dvorcov (?) – *civitas*) ako *villici* a *vicedomini*.¹⁰⁵ Poľskí mediévisti predpokladajú, že kráľovskí správcovia sa najskôr označovali *villici* a až neskôr, podobne ako v Uhorsku, *procuratores*.¹⁰⁶ Je pravdepodobné, že aj v Uhorsku v priebehu 13. storočia *procuratores* vystriedali *comites*. To mohlo súvisieť s častejším označovaním kráľovských majetkov ako *comitatus*, čo sa potom odrazilo aj v pomenovaní ich hlavných predstaviteľov (*comites*). Otázne je, či od 11. do 13. storočia boli *villici*, *procuratores* a *comites* hlavnými predstaviteľmi celého kráľovského majetku alebo boli *villici* a *procuratores* len správcami kráľovského dvorca a správu, administráciu a súdnicstvo na jeho území mal na starosti *comes*. Teda by išlo o dvoch „úradníkov“, ktorí pôsobili súčasne na majetku panovníka. V súvislosti so správcom kráľovského majetku je zaujímavý aj

Gyula (ed.). *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2001, s. 44, 49. ISBN 9638312734.

102 BENJAMIN, Arnold. *Princes and territories in medieval Germany*. Cambridge : Cambridge University Press, 1991, s. 114-116. ISBN 52139085.

103 BRÜHL, Carlrichard. *Fodrum, gistum, servitium regis : Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königtums im Frankenreich und in den fränkischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts I*. Köln, Graz : Böhlau-Verlag, 1968, s. 77-79, 100, 180-183, 381-387, 434, 520. ISBN 5550002840357.

104 HUDÁČEK, ref. 8, s. 37, 44-46, 48.

105 *Gesta principum Polonorum*, Liber I, Cap. XII, XV. *Gesta principum Polonorum : The Deeds of the Princes of the Poles*. Eds. W. Paul Knoll, Frank Schaer. Budapest; New York : Central European University Press, 2003, s. 64-65. ISBN 9639241407; GÓRECKI, Piotr. *Economy, Society and Lordship in Medieval Poland, 1100 – 1250*. New York; London : Holmes & Meier, 1992, s. 124-127. ISBN 0841913188.

106 WASILEWSKI, Tadeusz. *Poland's Administrative Structure in Early Piast Times : Castra Ruled by Comites as Centres of Provinces and Territorial Administration*. In *Acta Poloniae Historica*, 1981, roč. 44, s. 14. ISSN 00016829.

termín *ministerialis*. Takto bol napríklad označený Buna, syn Narada, ktorý v roku 1231 na príkaz kráľa vyznačil časť darovanej zeme z Bobrovca v Liptove.¹⁰⁷ Mohol to byť správca kráľovského majetku v Liptove (*ministerialis noster de Lipto*), pretože aj tam bolo kráľovské *predium*. Nevieme však presvedčivo dokázať, či to bol ekvivalent *procurator* alebo *comesa*.

Roku 1249 sa spomína Tomáš *comes de Lypto*,¹⁰⁸ ktorý bol zrejme tiež správcom kráľovského majetku, podobne ako predtým Buna (*ministerialis – comes*). Historici uvažujú aj o tom, že podriadeným zvolenského *comesa* boli *comesi* z Liptova, Turca alebo Devičia, ktorí sú v prameňoch označovaní ako *officiales*. To sa často interpretuje tak, že to bol *comes curialis*, teda zástupca župana. Nikdy sa však neoznačujú ako *comites curiales*, ale len *comites* s tým, že boli jeho *officialies*.¹⁰⁹ Myslíme si preto, že nie je vhodné ich považovať za zvolenských „podžupanov“, ale skôr za samostatných správcov jednotlivých kráľovských majetkov v rámci veľkého kráľovského domínia Zvolen. Boli však podriadení hlavnému správcovi tohto kráľovského majetku, ktorým bol *comes/procurator de Zolum*.

Už v roku 1214 sa ako hlavný predstaviteľ kráľovského majetku v Beregu spomína Mescu *comes de Beregu*. Vo Veľkom Varadíne riešil, spolu s pristaldom Andrejom, spor medzi Vadom a Vulcanom, kráľovskými hájnikmi z Beregu (*silva Beregu*), pričom vystupoval ako sudca (*iudex*).¹¹⁰ Musel mať teda, ako kráľov správca na jeho majetku, aj nižšie súdne právomoci. Roku 1232 tento post zastával Legir *procurator predii de Beregh*, ktorý bol aj *comesom*.¹¹¹ Je možné, že keď mu Ondrej II., kedysi (*olymp*, pred rokom 1232), dal dedinu *Pátroh, vyčlenenú z *predium de Beregh*, bol vtedy len *procurator* a v roku 1232 už *comes de Beregh*? Alebo jednoducho *comes* Legir vykonával službu ako *procurator predii*? Z roku 1263 sa zachovala zmienka o Michalovi, synovi Mika, bývalom *comesovi de Bereg*, ktorý dostal od kráľa tri dediny za krajinskými zásekmi v Beregu. Pretože zomrel a nezanechal žiadnych potomkov, kráľovič Štefan ich daroval za preukázané služby Aladárovi, hlavnému tavernikovi kráľovnej. Podobne ako Legir aj Michal získal majetky od kráľa. Nevieme ale povedať, či to vyplývalo z funkcie *comesa* Beregu, alebo to s tým vôbec nesúviselo. Niektorí historici považovali najstarších známych *comesov* Beregu zároveň za županov Boržavy a županov Boržavy aj za

107 CDS I, č. 378, s. 270.

108 CDS II, č. 323, s. 225.

109 *Oklevelek hontvármegyei magán-levéltárakból, Első rész 1256 – 1399 : Diplomatarium Hontense, Pars prima*. Ed. Ferencz Kubinyi. Budapest : n. p., 1888, č. 7, s. 11-12 (1272); RA II/2-3, č. 2670, s. 151 (1275); MVA, s. 236-238. K tomu pozri: MALINIÁK, ref. 82, s. 52.

110 „*Vadu de custodibus silvae Beregu impetiit convillanum suum, Vulcanum, pro occisione filiae suae per potionem, iudice Mescu comite de Beregu, pristaldo Andrea. Vulcanus iustificatus est.*“ *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis A. 1550 illustratum* (ďalej RV). Eds. Joannis Karácsonyi, Samuelis Borovszky. Budapešť : Typis Victoris Hornyánszky, 1903, č. 88 (314), s. 184.

111 „*...Andreas rex, terram Legyr, procuratoris predii sui de Beregh nomine Patroh olymp ab eodem predio suo sibi collatam, ad idem predium assumpsisset...deinde procederet et convicinaretur metis terre hereditate eiusdem Legyr comitis, ibique terminaretur...*“ MNL DF 253 657; DOMAHIDI-SIPOS, ref. 96, s. 384; SZABÓ, ref. 96, č. 1, s. 5; RA I/1, č. 497, s. 158.

županov Beregu.¹¹² Zvádzala ich k tomu skutočnosť, že Bereg bol pôvodne súčasťou Boržavy. Najnovšie ich Atilla Zsoldos už rozlišuje, ale všetkých troch spomenutých *comesov* podľa všetkého vníma ako hlavných županov Beregu.¹¹³ Myslíme si, že termínmi *procurator* alebo *comes* sa označoval len jeden kráľovský správca a navyše *comesa de Bereg* nie je možné vnímať ako župana komitátu. Už starší medievalisti Tivadar Botka a Frigyes Pesty považovali *comesov* Beregu len za správcov kráľovského lesného majetku, presne tak, ako to bolo v známom kráľovskom lese Bakon (*comes de Bakon*), a v žiadnom prípade to podľa nich nemohli byť župani komitátu.¹¹⁴ Tento názor zastával aj Jenő Szűcs, ktorý vo svojej práci uvádza ešte ďalšie príklady z kráľovských majetkov v Liptove, Turci, Zvolene a Pataku.¹¹⁵

V Beregu doložený *procurator* alebo *comes* bol teda hlavný správca kráľovského majetku (*predium*) pôsobiaci v hlavnom dvorci (nachádzal sa buď v Nagy Beregh, Велики Береги alebo, čo je pravdepodobnejšie, v Beregszász, Берегове), ktorý bol centrálnym miestom tohto pohraničného územia Arpádovcov. Pravdepodobne dohliadal na celý majetok a mal na starosti k nemu patriace dediny a okolité územia (*districtus, comitatus*), podobne ako župan (*comes*) kráľovského komitátu alebo hradského španstva.¹¹⁶ Jasným dokladom, že *procurator* a *comes* pôsobiaci na kráľovských majetkoch alebo lesoch bol ten istý človek, a nie dve osoby, je prípad z kráľovského lesa Zvolen, kde bol tiež dynastický majetok Arpádovcov (*predium*).¹¹⁷ Roku 1222 sa totiž spomína Detrik *comes de Zvolun*,¹¹⁸ pričom sa v listine Ondreja II. z roku 1229 uvádza, že bol *procurator noster de Zolum*.¹¹⁹ Roku 1230 sa opäť označuje ako *comes de Zolum*.¹²⁰ Teda v čase, keď bol kráľovským *comesom* Zvolena (1222 – 1242),¹²¹ označoval sa zároveň aj ako *procurator*. Ľudia, ktorí zastávali tento „úrad“, mohli byť *comesi* aj bez toho, aby mali na starosti správu komitátu. Išlo o bežné označenie vysokopostaveného človeka, ktorý sa pohyboval v blízkosti kráľa a jeho dvora. V ranom stredoveku tento titul vyjadroval hodnotu alebo službu a bolo jedno, či človek pôsobil na dvore panovníka, v komitáte alebo na kráľovskom majetku. Všetci nositelia tohto titulu boli vždy úzko prepojený s kráľovskou mocou.¹²² Aj v uhorských listinách sa najčastejšie používal termín *comes*, ktorý okrem

112 LEHÓCZKY, Tivadar. Beregvármegyei főispánok. In Sz, 1871, roč. 5, č. 9, s. 649; NAGY, Imre. Észrevételek a Bereg vármegyei főispánok névsorára. In Sz, 1871, roč. 5, č. 10, s. 719-720.

113 MVA, s. 136.

114 BOTKA, ref. 21, s. 393; PESTY, Frigyes. A bakonyi erdő-ispánság. In Sz, 1876, roč. 10, č. 2, s. 296-297; PESTY, ref. 20, s. 196-197.

115 SZÚCS, ref. 9, s. 22-23.

116 BEREND, ref. 25, s. 307-308.

117 Rok 1232: „...*predium nostrum de Zolum*...“ CDS I, č. 392, s. 280.

118 CDS I, č. 277, s. 105 (1222).

119 MNL DL 65 686; CDH III/2, s. 133; CDAC I, č. 157, s. 163; RA I/1, č. 457, s. 147 (1229).

120 RA I/1, č. 460, s. 148-149.

121 CDS II, č. 115, s. 76; MVA, s. 235.

122 BEREND, ref. 25, s. 307-308; WOLFRAM, Herwig (ed.). *Intitulatio II : Lateiniche Herrscher- und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert*. Wien; Köln; Graz : Hermann Böhlau Nachf., 1973, s. 192-207, 235-241. ISBN 9783205084112; ZOTZ, Thomas. In Amt und Würden : Zur Eigenart „offizieller“ Positionen im früheren Mittelalter. In *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte : Zur Sozial-*

župana komitátu označoval aj rôznych funkcionárov kráľovského dvora (napr. *comes palatinus*) a hlavných predstavených kráľovských služobníkov (napr. *comes falconarium regis*, *comes venatorum* a pod.). V prevažnej miere to bol všeobecný názov pre akéhokoľvek „kráľovského úradníka“, ktorý bol panovníkom poverený správou určitého územia alebo mal na starosti zabezpečovanie potrieb arpádovského dvora.¹²³ V Uhorsku boli teda *procuratores* alebo *comites* hlavnými správcami dynastického územia (*predium*, *silva*, *districtus*, *comitatus*), ktorí dohliadali aj na fungovanie kráľovského dvorca na spomenutých majetkoch.¹²⁴ Preto, ak išlo o správcu kráľovského majetku alebo lesa, nie je vhodné prekladať termín *comes* ako župan, pretože to nebol župan komitátu (*comes comitatus*), ale hlavný správca kráľa na jeho majetku. Historici ich niekedy nazývajú lesní župani (maď. *erdőispánok*, nem. *Waldcomites*), čo súvisí s označením územia, ktoré spravovali (*erdőispánság*).¹²⁵

Napokon aj doklady zo susednej Ugoče (*comitatus*, *predium*) poukazujú na to, že aj keď sa vždy v prvej polovici 13. storočia spomína len *comes de Hugosa/Ugosi/Ogocha/Vgacha*¹²⁶, nebol to župan komitátu, ale správca kráľovského majetku. Keď mali totiž v roku 1216 kráľovskí hostia flámskeho pôvodu (*Flandrenses*), ktorí boli usadení v dedine Batár (dnešné Bratove, Barap), spor s Pavlom z dediny Nyírbétek (kom. Szatmár), priamo podľa kráľovského nariadenia (*ex praecepto regis discutiens*) ich na božom súde vo Veľkom Varadíne zastupoval Ezau *comes* Ugoče.¹²⁷ Roku 1217 vystupuje už ako sudca (*iudex*) – podobne ako Mescu *comes de Beregu* v roku 1214 – pri spore medzi obyvateľmi z Halmi (pôvodne patrila do Ugoče, dnešná dedina Halmeu, kom. Szatmár).¹²⁸ Aj Pavol *comes* Ugoče bol v roku 1220 sudcom pri spore medzi obyvateľmi z Péterfalva (Пийтерфолво).¹²⁹ Pri potvrdení donácie časti zeme z dediny Tiszaböké-

---

und Begriffsgeschichte des Mittelalters, 1993, roč. 22, s. 1-4, 9-10, 12-14, 18. ISSN 09328408; BENJAMIN, ref. 102, s. 112-114.

123 PROCHÁZKA, Vladimír. Župa a župan. In *Slavia Antiqua*, 1968, roč. 15, s. 24-25, 31-32, 34-35. ISSN 0080993; BOGUCKI, Ambroży. *Komes w polskich źródłach średniowiecznych*. Warszawa; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972, s. 17, 33-34, 36. ISBN 8388500198; FODOR, István. Neue Bemerkungen zum Verhältnis von slawisch und ungarisch župan – špan – ispán. In *Ungarn Jahrbuch* (ďalej UJ), 1993/94, roč. 21, s. 138-139. ISSN 0082755X; MAKK, Ferenc. Megjegyzések a Szent Istváni államalapítás történetéhez. In *Aetas*, 2011, roč. 26, č. 1, s. 125-127. ISSN 15871258.

124 SZÉKELY, ref. 36, s. 320-322; BOLLA, Ilona. Das Dienstvolk der königlichen und kirchlichen Güter zur Zeit des frühen Feudalismus. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae : Sectio Historica*, 1976, roč. 17, s. 15-43. ISSN 05248981.

125 HÓMAN, ref. 5, s. 207-208; KMTL, s. 194.

126 MVA, s. 215.

127 RV, č. 163 (243), s. 212; KOMÁROMY, András. *Ugocsa vármegye keletkezése*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1896, s. 16; SZABÓ, István. *Ugocsa megye*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1937, s. s. 286-287; NÉMETH, ref. 15, č. 46, s. 26-27.

128 „*Iudex autem huius casuse...*“ RV, č. 171 (31), s. 216; KOMÁROMY, ref. 127, s. 16; SZABÓ, ref. 127, s. 363-364.

129 „...*iudice Paulo, comite de Ogocha...*“ RV, č. 246 (3), s. 246; SZABÓ, ref. 127, s. 448-449. Zaujímavé je, že vo všetkých troch prípadoch zastupuje ľudí z kráľovského územia v Ugoči *comes*, ako správca kráľovského majetku, pričom pri všetkých sporoch boli prítomní aj pristaldí a všetci pochádzali zo Sabolčského komitátu.

ny (Тисобикень) pre kráľovského servienta Farkaša z roku 1230 sa uvádza, že patrila *ad comitatum de Vgacha*, čo treba vnímať ako územie kráľovského majetku. Farkaš právoplatne vlastnil časť zeme – na rozdiel od kráľovských služobníkov (*populi regis*) usadených na kráľovskom majetku v Ugoči – z titulu donácie. Zrejme preto sa osobitne prizvukuje, že *comes de Vgacha* ho nemal znepokojovať v súvislosti s vlastníctvom spomenutej zeme.¹³⁰ Pretože sa dediny Batár, Halmi, Péterfalva nachádzali neďaleko dediny Tiszabökény, ktorá patrila *ad comitatum de Vgacha*, aj tieto boli určite súčasťou kráľovského majetku Ugoča. Všetky ležali v okrajovej časti tohto územia na pravej strane Tisy. Severne od nich bolo centrum kráľovského majetku s hlavným kráľovským dvorcom v Királyháza (Королево).

Najdôležitejším argumentom v prospech tvrdenia, že *comes* z Ugoče bol správcom kráľovského majetku, prípadne kráľovského lesa, je listina kráľoviča Štefana z roku 1264, ktorou udelil hosťom zo Szatmáru (Satu Mare) rôzne výsady. Na základe staršej sťažnosti hostí, ohľadom sporu o využívanie lesov, poveril *comes* Rocha, správcu kráľovských majetkov Ugoča a Erdőd (*Roch comiti de Vgacha et de Erdeud*), aby ich znovu uviedol do užívania časti lesa v Erdóde, ktorý predtým pokojne využívali.¹³¹ Len správca kráľovského majetku mohol znovuobnoviť staré právo hostí na časť lesa, ktorá bola pôvodne vyčlenená z územia kráľovského lesa. Roch bol *comes* Ugoče a jeho právomoc sa týkala aj ďalšieho kráľovského majetku Erdődu, ktorý sa nachádzal už v Szatmárskom komitáte.¹³² Pretože Ugoča a Erdőd boli kráľovskými lesmi (*erdőispánságok*), spomenutý *comes* nebol županom komitátu, ale hlavným správcom (*comes*) oboch dynastických majetkov. Dohliadal len na „súkromné majetky dynastie“, a práve preto ho kráľ poveril, aby vyriešil požiadavku hostí zo Szatmáru vzhľadom na užívanie ich časti lesa, ktorý pôvodne patrila k územiu Erdőda. Roku 1272 sa spomína Álmoš, ktorý bol tiež *comes de Wgocha et de Erdeud*. Za verné služby dostal od kráľa opustenú zem v Szatmárskom komitáte, kde pôvodne žili kráľovskí lovcovia bobrov (*castorinarii*).¹³³ Ďalším dokladom, že Ugoča bola kráľovským majetkom¹³⁴ – aj keď sa v 13. storočí takmer vždy spomína ako *comitatus* a hlavný predstaviteľ ako *comes* – sú dve listiny Ondreja III. Podobne ako vo Zvolene, Liptove a Turci aj v Ugoči sa tento panovník snažil zrevidovať kráľovské majetky. Revíziu vykonával Štefan *comes de Wgacha* a v roku 1296 sa to týkalo dediny Tiszakeresztúr (Перехрестя), ktorá patrila *ad predium nostrum de Wgacha*.¹³⁵

130 CDP VII, č. 16, s. 19; RA I/1, č. 590, s. 181; SZABÓ, ref. 127, s. 297; SZÉKELY, Gusztáv. Ugocsa vármege kialakulása az új kutatások tükrében II. In *Acta Beregsiensis*, 2010, roč. 9, č. 3, s. 133, 137-138. ISSN 23101954.

131 „Ad hec cum iidem silvis indiguissent, sicut nobis sua conquestione demonstrarunt, precepimus Roch comiti de Vgacha et de Erdeud, ut eisdem silvam de Erdeud statueret usui eorumdem sufficientem, qui sicut nobis per suas litteras demandavit silvam ipsius statuisset de Erdeud ad priorem silvam ipsorum...“ MNL DL 90 750 (1264/1291); RA II/4, č. 3768, s. 62-63; CDH IV/3, s. 206-207; RA II/1, č. 2133, s. 127-128; NÉMETH, ref. 15, č. 447, s. 281-282.

132 NÉMETH, ref. 15, č. 123-124, s. 78-79.

133 CDP VIII, č. 360, s. 438; RA II/1, č. 2224, s. 161.

134 SZABÓ, ref. 127, s. 32, 37-38, 45-46, 114, 321-322, 382, 410-411; SZÉKELY, ref. 2, s. 83, 85; SZÉKELY, ref. 130, s. 133, 137-138.

135 „...terras ad predium nostrum de Wgacha pertinentes....reambulari fecissemus...“ CDP VIII, č. 369, s. 447;

Týmto spôsobom získal späť (*nostris regiis manibus reddiderunt, et restituerunt pleno iure*) v roku 1300 majetok Visk (dnešné Вишково, pôvodne súčasť Ugoče; neskôr patrili k Maramurešu) s dedinou, hradom a mýtom, ktorý dostali Huntprozanovci od Štefana V. a Ladislava IV. Priamo sa spomína, že tento majetok bol *in comitatu de Vgacha* a patrili *ad predium suum de Vgacha*.¹³⁶ Huntprozanovci, ako náhradu za jeho vrátenie, získali od kráľa dediny Rakasz (Рокосово), Feketeardó (Чорнотисів) a *Nyrteľuk (pri Tiszaújhely, Нове Село a Tiszaújlak, Вилок a Karácsfalva, Карачин),¹³⁷ ktoré tiež *ad predium nostrum de Wgacha pertinentes, in eodem comitatu sitas*.¹³⁸ Môžeme to interpretovať buď tak, že v rámci komitátu/šľachtickej stolice Ugoča existovali ešte koncom 13. storočia kráľovské majetky, patriace k *predium Wgacha*, alebo *comitatus* bolo len označenie územia patriaceho k *predium Wgacha*. Na základe zmienovaných dokladov zatiaľ môžeme s určitosťou povedať len toľko, že územie (*comitatus, districtus*) Ugoča sa rozprestieralo po oboch stranách Tisy¹³⁹ a všetky spomenuté dediny patrili ku kráľovskému majetku (*predium*) s centrom v Királyháza, kde bol kráľovský dvorec (*domus regalis*).¹⁴⁰

Pri ďalších zmienkach o *comesoch* Beregu z druhej polovice 13. storočia (1269, 1273) je zaujímavé, že to boli ľudia, ktorí boli zároveň aj *comesmi* Zvolena, Spiša a Pataku.¹⁴¹ Teda ten istý kráľov človek, ako zástupca a predstaviteľ jeho moci, bol správcou viacerých dynastických majetkov. Dá sa predpokladať, že v takýchto prípadoch mohlo ísť o honor – čestnú funkciu,¹⁴² pretože nemohli reálne pôsobiť vo všetkých týchto územiach súčasne. Mali preto na jednotlivých majetkoch svojich zástupcov, ktorí tam skutočne aj pôsobili, podobne ako to bolo v prípade podžupana (*comes curialis*) kráľovských komitátov. Nevieme ale povedať, či sa na kráľovských majetkoch označovali tiež ako *comites curiales* alebo skôr *ministeriales*, alebo *officiales*. Nikdy sa však neobjavuje prípad, že *comes* kráľovských majetkov bol zároveň aj županom kráľovského komitátu (*comes comitatus*). Je to ďalší doklad o špecifickom postavení a správe týchto kráľovských domínií. Zaujímavé je, že v roku 1273 stál na čele Beregu človek, ktorý bol zároveň aj hlavným predstaveným kráľovských povozníkov a pohárníkov, čo boli funkcie úzko pre-

RA II/4, č. 4048, s. 171; SZABÓ, ref. 127, s. 499-500.

136 MNL DL 38 138; CDH VI/2, s. 253-254 (1300); RA II/4, č. 4319, s. 248.

137 SZABÓ, ref. 127, s. 443-444, 452-453.

138 „...in concambium prefate possessionis Wysk cum castro suo et villa sub eodem existente, quasdam possessiones nostras seu villas, nunc ad predium nostrum de Wgacha pertinentes, in eodem comitatu sitas, Rokoz, et Feketheardow, que sunt minime populose, et Nyrteľuk...“ MNL DL 38 138; CDH VI/2, s. 253-254 (1300).

139 Na pravej strane Tisy: Batár, Halmi, Peturfalva, Tiszabökény, Feketeardó, Visk. Na ľavej strane Tisy: *Nyrteľuk, Tiszakeresztúr a Rakasz.

140 SZABÓ, ref. 127, s. 382-383; SZÉKELY, ref. 130, s. 135-137.

141 MNL DL 40 160 (1269/1281); RA II/2-3, č. 3082, s. 269-270; MNL DL 834 (1273/1383); RA II/2-3, č. 2415, s. 58-59; CDP VI, č. 205, s. 284 (1282). K tomu pozri aj: MVA, s. 136, 149, 167-168, 179, 188-189, 205-206, 215-216, 235-238; NÓGRÁDY, Árpád. „Magistratus et comitatus tenentibus“ : II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. In Sz, 1995, roč. 129, č. 1, s. 168-170; ZSOLDOS, ref. 92, s. 23-24.

142 ENGEL, Pál. Honor, castrum, comitatus : Studies in the Government System of the Angevin Kingdom. In *Quaestiones medii aevi novae*, 1996, roč. 1, s. 91-100. ISSN 14274418. K tomu pozri: BENJAMIN, ref. 102, s. 116.

pojené s kráľovským dvorom. Podobných prípadov by sme mohli v stredovekom Uhorsku nájsť oveľa viac. Často sa s takýmto spájaním „funkcií“ stretávame aj u županov kráľovských komitátov, preto zrejme v tom nie je možné vidieť nič špecifické.¹⁴³ V tejto súvislosti ešte pripomeňme, že v druhom variante listiny (1261) z roku 1271 sú uvedení významní svedkovia, ktorí boli vybraní z jágerskej diecézy, aby dosvedčili staré práva jágerského biskupstva. Všetci boli šľachtického pôvodu (*seniores nobilium*), pochádzali z významných rodov (napr. *de genere Acus, Aba, Bartyan, Guthkeled, Chaak* a ďalší) a viacerí boli *comesi*. Medzi nimi sú uvedení aj Bartolomej a Felicián *comitibus de Beregh et Vgozca*, ale ako jediní nemali uvedení predikát alebo z akého rodu pochádzali. Vysvetlením by mohla byť skutočnosť, že pôsobili na kráľovských majetkoch len ako správcovia a ich spoločenské postavenie súviselo so spravovaním spomenutých území, ktoré patrili Arpádovcom. Medzi svedkami nebol žiaden župan kráľovského komitátu, ale len miestni šľachtici, preto aj *comesi* z Beregu a Ugoče mohli mať šľachtický pôvod. Ako zástupcovia kráľovskej moci a správcovia dynastických majetkov dosvedčovali staré práva jágerského biskupstva, ktoré sa, ako vieme, týkali aj týchto kráľovských majetkov. Okrem toho, presne v zhode s listinou z roku 1261, v ktorej sa spolu uvádzajú desiatky z Ugoče a Beregu (*in districtibus de Wgacha et de Beregh*), aj v tejto listine vystupujú *comesi* oboch území vedľa seba.¹⁴⁴

Najlepším dôkazom, že termín *foresta* alebo *districtus* vypovedajú o podobnom type kráľovského majetku, aký poznáme zo západnej Európy,¹⁴⁵ sú najstaršie informácie o Beregu zo začiatku 13. storočia. Pomocou nich môžeme lepšie interpretovať údaje v listine z roku 1261 a približne načrtnúť organizáciu tohto kráľovského majetku (*predium regalis, proprium nostrum, regale allodium, predia regalia, terra regia, possessio regalis*).¹⁴⁶ Bereg¹⁴⁷ sa v roku 1232 spomína ako kráľovské *predium*, na čele ktorého bol kráľovský správca (*procurator predii de Beregh*).¹⁴⁸ V 12. – 13. storočí bol súčasťou pohraničného komitátu Boržava ako samostatné územie (*districtus, comitatus*), ktoré sa v dôsledku kráľovských donácií, hlavne od druhej polovice 13. storočia, postupne zmenšovalo. To súviselo s jeho postupnou premenou na komitát (šľachtickú stolicu), ktorým sa nakoniec stal koncom 13. a v priebehu 14. storočia. V Uhorsku prebiehal v tomto období významný transformačný proces spätý s výraznými spoločensko-sociálnymi premenami, vrátane rozpadu veľkých kráľovských majetkov.¹⁴⁹

143 „...magistrum Stephanum maiorem plaustorum suorum regalium comitem de Beregh et de Patak...“ MNL DL 834 (1273/1383). „...magister pincernarum nostrorum comes de Beregh...“ RA II/2-3, č. 2415, s. 58-59; RA II/2-3, č. 2447, s. 68, č. 2531, s. 104; NÓGRÁDY, ref. 141, s. 179-180.

144 „...item Bartholomaeo et Feliciano comitibus de Beregh et Vgozca...“ CDH V/1, s. 157; RA II/1, č. 2124, s. 124-125.

145 K tomu pozri: HUDÁČEK, ref. 8, s. 33-38.

146 RUGONFALVI KISS, István. *Az egységes magyar nemesi rend kifejlődése*. Debrecen : Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1932, s. 25-33; LEDERER, Emma. *Feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959, s. 93-174; HUDÁČEK, ref. 8, s. 41-42.

147 ÁMTF I, s. 530-532; ZSOLT, ref. 27, s. 24-25.

148 SZABÓ, ref. 96, č. 1, s. 5; ÁMTF I, s. 530-531; SZÉKELY, ref. 36, s. 322; HECKENAST, ref. 96, s. 98-99.

149 SZÚCS, ref. 9, s. 24; BEREND, ref. 25, s. 313.

Na základe dvoch listín z rokov 1232 a 1270 sa pokúsime rekonštruovať pôvodnú veľkosť spomínaného kráľovského majetku. Keď Ondrej II. v roku 1232 daroval Legirovi, správcovi Beregu, časť zeme Muzsaj (?), musel vrátiť kráľovskú zem *Pátroh, ktorá pôvodne patrila k *predium de Beregh*.¹⁵⁰ *Pátroh sa nachádzala niekde pri Muzsaji (Nagy-muzsaly, Мужієво alebo zaniknutej *Kismuzsaly), ktorý bol neďaleko Beregszász.¹⁵¹ Obe ležali v bezprostrednej blízkosti centra kráľovského majetku v Beregu. Legir dostal na výmenu za *Pátroh päť popluží zeme Muzsaj (*quandam terram nomine Muse*), ktoré boli vyňaté z majetku hradu Boržava. Podľa ohraničenia darovanej časti zeme, ktoré vykonal kráľovský prístald Čák, syn Dionýza, vieme, že hraničila s dedinou synov jobagiónov z Mezögece (Геча), dedinou Nagybakta (Велика Бакта), kde predtým žili synovia jobagiónov sv. Štefana, majetkom Petra z rodu Tomaj (?), dedinou kráľovských služobníkov (*populi regis*) z *Bátor (ležala v juhovýchodnej časti chotára Beregszász a hraničila s *Kismuzsaly), ďalšou dedinou kráľovských služobníkov z *Kismuzsaly (*villa Muse*) a nakoniec susedila aj s dedičným majetkom Legira.¹⁵² Pretože sú hranice vyznačené len zhruba, podľa okolitých dedín a nie dôkladnejšie na základe metačných znakov, riek a iných geografických bodov, nie je možné presne určiť, kde sa táto zem nachádzala. Niektoré z uvedených dedín neskôr zanikli, čo tiež znemožňuje dôkladnejšiu lokalizáciu. Napriek tomu môžeme tvrdiť, že hranicou tejto časti zeme, ktorá pôvodne patrila k hradu Boržava, bola pravdepodobne rieka Vérke (Бепке). Tá sa pri tomto hrade vlievala do rieky Boržava, ktorá potom ústila do Tisy. Zem *Pátroh, o ktorej sa tvrdilo, že patrila ku kráľovskému majetku, kráľovská dedina *Bátor, ktorá sa nachádzala neďaleko kráľovskej dediny Muszaj, boli majetkom Arpádovcov a ležali na druhej strane rieky Vérke. Preto táto rieka musela už oddávna oddeľovať územie hradskeho španstva – komitátu Boržava od kráľovského majetku Bereg, pričom samotný hrad Boržava ležal až na protihľej strane spomenutej rieky. Dediny, ktoré pôvodne patrili k hradu Boržava sa až neskôr stali súčasťou komitátu Bereg. Podľa Gy. Györffyho to boli Nagybakta, *Cibik, Gecse, Halábor a Muzsaj. Na rozdiel od neho si ale myslíme, že Muszaj (Nagy-muzsaly a *Kismuzsaly) patrila vždy k Beregu a údaj z roku 1232 sa nevzťahuje na túto dedinu, ale len na zem rovnakého mena s veľkosťou 5 popluží. Nemohlo ísť o časť vyčlenenú z dediny Muszaj. To sa napokon v listine vôbec nespomína, pretože podľa vyznačenia hraníc je zrejmé, že sa to týkalo len územia pred riekou Vérke. Keby táto zem siahala až za spomenutú rieku, bol by to na vtedajšie pomery neobvyčajne veľký majetok. Okrem toho, na druhej strane rieky už bolo niekoľko dedín (*Pátroh, *Bátor,

150 „...quod cum idem dominus, Andreas rex, terram Legyr; procuratoris predii sui de Beregh nomine Patroh olym ab eodem predio suo sibi collatam, ad idem predium assumpsisset, in concambium ipsius terre quandam terram nomine Muse, usui quinque aratrorum competentem ac a castro de Borsua exceptam, sibi et per eum heredibus suis iure perpetuo contulisset possidendam [et in dominium] ipsius terre per fidelem pristaldum suum Chak, filium Dionisii auctoritate regis ipsum fecisset introduci...“ MNL DF 253 657; DOMAHIDI-SIPOS, ref. 96, s. 384.

151 ZSOLT, ref. 27, s. 79, 104; ÁMTF I, s. 546.

152 „Cuius prima meta esset cum terra filiorum jobagionum de villa Gwerche, inde teneret metam cum villa Bagotha, que esset filiorum jobagionum Sancti Regis, inde teneret metam cum Petro de genere Thomay, inde teneret metam cum populis regis de villa Batur, inde teneret metas cum populis regis de villa Muse, deinde procederet et convicinaretur metis terre hereditate eiusdem Legyr comitis, ibique terminaretur...“ MNL DF 253 657; ZSOLT, ref. 27, s. 19, 22, 52; ÁMTF I, s. 529, 530, 539.

*Kismuzsaly), čo by výrazne narúšalo majetkovú situáciu v tejto okrajovej časti kráľovského majetku. Do úvahy prichádza ešte možnosť, že kedysi časť dediny *Kismuzsaly patrila kráľovi a druhá časť, ale už za riekou Vérke, zase hradu Boržava. Roku 1280 dostal *comes* Kunch, syn Eberharda, od Ladislava IV. dedinu Nagymuzsaly *in comitatu de Beregh*. Na základe neskorších majetkových nejasností z roku 1337 sa dozvedáme, že *comes* Kunch bol richtárom v Luprechzaza (*iudex de Luprechzaza*, dnešná Beregszász). Ďalej sa uvádza, že dedina Nagymuzsaly hraničila s kráľovským mestom Luprechzaza, dedinou *Kismuzsaly, ktorá už patrila Jánovi, zvanému Nylas a nakoniec s Bene (Бене),¹⁵³ majetkom istého Egídia.¹⁵⁴ Toto bola majetková situácia časti bývalého územia kráľovského *predium Beregh*, ktoré susedilo s hradom Boržava. Všetky spomenuté dediny sa nachádzali za riekou Vérke a ich chotáre nepresahovali túto rieku. Keď v roku 1232 Ondrej II. odňal Legirovi (správcovi Beregu) zem *Pátroh, ktorá bola pôvodne súčasťou *predium Beregh*, ako náhradu za to mu dal zem patriacu k hradu Boržava. Zrejme sa snažil udržať celistvosť tohto kráľovského majetku, pretože Legir nedostal iný majetok v Beregu, ale zem patriacu k hradu Boržava, teda územie ležiace za riekou Vérke. Okrem toho, spomenutých päť popluzí hraničilo na východnej strane s Legirovým dedičným majetkom, ktorý sa nachádzal už na území Boržavy. Skutočnosť, že majetky patriace k hradu Boržava ležali až za riekou Vérke, dokladá aj zaniknutá dedina *Cibik (ležala južne od Gecse, Геча).¹⁵⁵ Kráľovskí hostia z Luprechzaza si túto zem, ktorá *castro nostro* (Boržava) *continebatur*,¹⁵⁶ nárokovali vo falze z roku 1261. Ešte v roku 1299 sa uvádza *quandam terram castrensiom Cybek vocatam*, ale už *in comitatu de Beregh*.¹⁵⁷ Teda dedina *Cibik, ako aj dediny, v ktorých podľa listiny z roku 1232 bývali kráľovskí jobagióni, sa nachádzali v blízkosti hradu Boržava a pred riekou Verké. Za ňou už bol kráľovský majetok Bereg.

Ďalšiu časť rozsiahleho územia, zvaného *predium Beregh*, môžeme rekonštruovať podľa listiny Štefana V. z roku 1270. Kráľ vtedy daroval *comesovi* Michalovi, synovi Ondreja, za preukázané vojenské zásluhy majetky po nevernom Šimonovi, ktorý mal za ženu dcéru významného šľachtica bána Banka.¹⁵⁸ Darovaným majetkom boli dediny Lónya (Nagylónya, Bereg), Bótrágy (Баградъ, Bereg), Bátyú (Батъово, Bereg), Szalóka (kom. Szabolč), Lónya (?), Szentmiklós (Чинадісво, Bereg) a Szolyva (Сваява, Bereg).¹⁵⁹ Pri ich ohraničovaní sa spomínajú aj hranice s *terra domini regis*. Dedina Lónya

153 ZSOLT, ref. 27, s. 23; ÁMTF I, s. 530.

154 1280: „...comitis Kunch, filii Eberhardi...quandam villam Mwsey vocatam, in comitatu de Beregh existentem, eidem Konch dedisset...“; 1377: „...quandam possessionem ipsorum aquisititiam Mwsey vocatam, in comitatu de Beregh...cui civitas Luprechzaza reginalis et possessio Johannis dicti Nylas Kysmusa, nec non possessio Egidii Bene vocate iure commutaneitatis vicinarentur...“ AO VII, č. 322, s. 602 (1280/1337/1359); RA II/2-3, č. 3069, s. 266.

155 ÁMTF I, s. 536; ZSOLT, ref. 27, s. 31-32, 52.

156 MNL DL 24 664 (1261/1365/1603); RA I/3, č. 1681, s. 508.

157 MNL DL 50 641; RA II/4, č. 4278, s. 233.

158 MVA, s. 286.

159 MNL DL 30 577 (1270/1272/1476); RA II/1, č. 1907, s. 50-51; CDAC VIII, č. 176, s. 260-262; ZSOLTOS, Attila. *Csáladi ügy : IV. Béla és István ifjabb király viszálja az 1260-as években*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2007, s. 52, 59. ISBN 9789639627154.

hraničila s kráľovskou dedinou Shom (Шом, severozápadne od Beregszász), Bótrágy s kráľovskou dedinou Szernye (Серне, juhozápadne od Mukačeva) a Bátu s kráľovskou dedinou Nagydobrony (Велика Добронь, západne od Mukačeva).¹⁶⁰ Spomenuté dediny vytvárajú pomyselnú líniu, ktorá bola severovýchodnou hranicou kráľovského majetku Bereg v druhej polovici 13. storočia. Keďže tam ale nebola žiadna výrazná prírodná hranica (rieka, pohorie, močiare a pod.) mohlo v 12. storočí jeho územie siahať až k Tise. V dôsledku donácií okrajových častí z tohto kráľovského majetku sa hranica menila a postupne posúvala smerom k centru Beregu, do okolia dnešných dedín Beregszász a Nagy Beregh.

Pri dedinách Szentmiklós a Szolyva je osobitne uvedené, že ich Šimon dostal od Ondreja II. a aj ich hranice sa v listine uvádzajú zvlášť. Možno preto lebo, na rozdiel od predchádzajúcich dedín, sa nachádzali až na severnom okraji Beregu. Jasným dokladom o rozsiahlosti tohto územia (*districtus, comitatus*) je ohraničenie dediny Szentmiklós, ktorej chotár susedil s kráľovským majetkom (*a terra domini regis Bereg vocata*), čo treba vnímať ako hranicu *predium de Bereg*. Je pravdepodobné, že hranicou v tejto časti Beregu bola rieka Latorica. Aj dedina Szolyva susedila s kráľovským majetkom (*adiungitur terre domini regis*) a rieka Svalyavka (Свалявка) bola hranicou *predium de Bereg*, lebo sa priamo spomína, že *remanendo in dextra parte ipsius aque domino regis*.¹⁶¹ A práve v tejto časti Beregu, medzi dedinami Duszina a Sztrojna (Дусино a Стройне, obe ležali juhovýchodne od dediny Szolyva), sa v roku 1548 spomína zaniknutá lokalita *Kýralzallaša* (Királyszállása).¹⁶² Tá naznačuje (Királyszállás, maď. király-kráľ, szállás-príbýtok, chata, prístrešok), že tam bol pôvodne lovecký dom Arpádovcov, kde sa uhorskí králi zdržiavali, keď lovili v okolitých lesoch. Podobné miestne názvy sa objavujú aj v kráľovských lesoch Patak a Šariš (*locus Keralzalasa, Kyralzallasa*) a mali presne takýto význam.¹⁶³ Všetky spomenuté záznamy dokladajú, že kráľovský majetok *predium Bereg* alebo *districtus Bereg* bol v 12. – 13. storočí zhruba ohraničený riekami Vérke, Tisa, Latorica, Svalyavka, karpatským pohorím, riekou Boržava a ešte aj v druhej polovici 13. storočia to bolo rozsiahle územie.

Dôležitým znakom príslušnosti istého územia k dynastickým majetkom sú zmienky o kráľovských rezidenciách, dvorcoch alebo dedinách (*curia regis, curia regalis, curtis regali, villa regis, curia nostra, villa nostra*).¹⁶⁴ Na území Beregu sa nenachádzal v prvej

160 ÁMTF I, s. 538-539, 543-544, 549; ZSOLT, ref. 27, s. 22, 24, 77, 102, 103, 125, 127-128, 131.

161 MNL DL 30 577; ÁMTF I, s. 548-549; ZSOLT, ref. 27, s. 127, 131.

162 ZSOLT, ref. 27, s. 44, 71, 133.

163 SZÜCS, ref. 9, s. 15. K maďarskému termínu *szállás* pozri: SZAMOTA, István - ZOLNAI, Gyula. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902-1906, s. 879; KRISTÓ, Gyula. Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. In *Acta Historica*, 1976, roč. 55, s. 89-90, 94. ISSN 03246965; HUDÁČEK, Pavol. Dynastické majetky Arpádovcov a kráľovské lesy v strednom Šariši. In *Mesto a Dejiny*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 64, 68, 71. ISSN 13390163.

164 HÓMAN, ref. 5, s. 206-207, 221-222, 309-310, 319-325; PESTY, ref. 20, s. 195-197; BAKAY, Kornél. *A magyar államalapítás*. Budapest : Gondolat Kiádo, 1978, s. 104-105. ISBN 9632806743. K tomu pozri: IVERSEN, Frode. Royal villas in Northern Europe. In CASTILLO, Juan Antonio Quirós (ed.). *The archaeology of early medieval villages in Europe*. Bilbao : Universidad del País Vasco, 2009, s. 99, 101-102, 106, 107, 108-109. ISBN 9788498603033.

polovici 13. storočia hrad, ako to bolo bežné v komitátoch alebo hradských španstvách¹⁶⁵ (správnymi centrami okolitých komitátov boli staršie kráľovské hrady Boržava, Uh/Užhorod a prípadne aj pohraničný hrad Sásvár), ale centrom kráľovského majetku Bereg bol hlavný kráľovský dvorec (*curia, curtis, villa regis*).¹⁶⁶ Predpokladá sa, že až niekedy po tatárskom vpáde bol z iniciatívy kráľa vybudovaný hrad Bereg, ktorý nahradil starší hrad Boržava, zničený počas tohto vpádu. Prvýkrát sa o ňom dozvedáme v roku 1264, keď sa kňažná Anna, dcéra Bela IV., ktorá bola už vdovou, sťažovala u pápeža, že hrady Bereg (*castrum Berez*) a Füzér, ako aj dediny Salamon a Boržava, jej neoprávnene odňal jej brat kráľovič Štefan. Hrad bol vybudovaný asi v chotári Nagy Beregh alebo Beregszász. Niekedy pred rokom 1263 hlboko v karpatskom predhorí vznikol ešte ďalší strážny kráľovský hrad Baranka (dnešná Suzhabaranka, Бронька). Aj v susednej Ugoči, pri staršom kráľovskom dvorci *Királyház-domus regalis* (1262) v dedine Felsőzász (dnešná Királyháza),¹⁶⁷ bol z kráľovskej iniciatívy, až niekedy v druhej polovici 13. storočia, vybudovaný hrad Nyaláb (Нялаб).¹⁶⁸ Nové hrady sa v tejto dobe stavali aj na iných kráľovských lesných majetkoch, ako to bolo napríklad v Pataku – hrad Patak a Turni – hrad Szádvár. Vo všetkých prípadoch je dôležité, že žiaden z týchto majetkov nebol predtým komitátom alebo hradským španstvom.¹⁶⁹ Preto aj hrady vznikajúce od druhej polovice 13. storočia na kráľovských majetkoch boli prvými hradmi, ktoré tam boli za Arpádovcov vybudované.

Prvá zmienka o kráľovskom dvorci v Beregu sa nachádza až v listine z roku 1264. Keď tam v roku 1263 kráľovič Štefan spolu so svojim dvorom strávil Vianoce, prišiel za ním aj varadínsky biskup Zozimas (*in curia domini regis Stephani...de Bereg*),¹⁷⁰ zdá sa oveľa pravdepodobnejšie, že sa nachádzal v Beregszász a nie v Nagy Beregh). Bol to hlavný kráľovský dvorec v rovnomennom lese Bereg (les Bereg = dvorec Bereg) a centrálné miesto kráľovského majetku (*predium*). Napriek tomu, že existuje len jediný doklad o tomto dvorci, bolo to určite dôležité miesto, kde sa uhorskí králi často zdržiavali, keď sa presúvali po svojich majetkoch v tejto časti pohraničia. Pravdepodobne aj kráľovná Alžbeta, žena Štefana V., ktorá v roku 1271 (24. decembra) vydala listinu v Beregu

165 BEREND, ref. 25, s. 307-308.

166 Na porovnanie pozri: HUDÁČEK, Pavol. Kráľovský majetok a počiatky mesta Veľký Šariš v 13. storočí. In BODNÁROVÁ, Miloslava (ed.). *Príspevky k starším dejinám slovenských miest a mestečiek*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013, s. 87-119. ISBN 9788055508887.

167 CDH XII/3, č. 40, s. 44; RA II/1, s. 10, č. 1788; KOMÁROMY, ref. 127, s. 13-15, 23, 25; NÉMETH, ref. 15, s. XXIX.

168 FÜGEDI, Erik. *Vár és társadalom a 13. – 14. századi magyarországon*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1977, s. 171. ISBN 9630511525; SZÉKELY, ref. 2, s. 86; SZÉKELY, ref. 130, s. 133, 137-138.

169 „...quod tu eos de Berez et Fizer castris ac Solomon et de Borsna villis...que dicti ducissa et orphani se diu iuste et pacifice asserunt possedisse, contra iustitiam spoliasti...eis restituere indebite contradicis...” VMH I, č. 506, s. 276; ÁMTF I, s. 534-5, 530-532, 529-530; FÜGEDI, ref. 168, s. 104; FÜGEDI, Erik. *Castle ans society in medieval Hungary (1000 – 1437)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1986, s. 55, 59. ISBN 9630538024; ZSOLDOS, ref. 159, s. 31, 85; MÓR, Wertner. *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerekén : Pleitz Fer. Póal Könyvnyomdája, 1892, s. 463-475.

170 MNL DL 76 144; Zichy Ok. I, č. 15, s. 12; Zichy Ok. I, č. 16, s. 13; SZÚCS, ref. 9, s. 17. Keď sa Zosimas začiatkom roku 1264 vracal naspäť do Varadína, cestou sa zastavil na majetku *comesa* Privarda v Gacsály (kom. Szatmár), kde zaznamenal poslednú vôľu jeho ženy. NÉMETH, ref. 15, č. 142, s. 89-90.

(*in Beregh*), sa počas Vianoc zdržiavala na tomto kráľovskom dvorci.¹⁷¹ Keďže príslušníci arpádovskej dynastie spolu so svojím dvorom trávili na tomto dvorci významný kresťanský sviatok, musela tam existovať aj kráľovská kaplnka (*capella regis*).¹⁷² Vieme totiž, že na dôležitých kráľovských dvorcoch mali panovníci vždy zriadené kaplnky pre svoje duchovné potreby. V západnej Európe a v Uhorsku boli popri kráľovskej rezidencii (*palatium, domus*) a hospodárskych budovách neoddeliteľnou súčasťou vybavenia kráľovského dvorca (*curtis nostra cum aedificio*).¹⁷³ Kráľovskú kaplnku ako inštitúciu tvorili predovšetkým kapláni Arpádovcov, pôsobiaci v jednotlivých kráľovských rezidenciách v rámci ich dynastických majetkov, ktorých nadriadeným bol ostrihomský arcibiskup. Z tohto dôvodu boli všetky kráľovské kláštory, fary a kaplnky vyňaté z cirkevnej právomoci biskupa, v ktorého diecéze sa nachádzali.¹⁷⁴ Dokázateľne to tak bolo napríklad v neďalekej Ugoči, kde boli usadení kráľovskí hostia z Félzsász hneď pri kráľovskom dvorci (*hospites nostri de villa Felzaz, apud Domum nostram, videlicet in Vgocha constituti*). Pri udelení výsad Štefanom V. v roku 1272 sa spomína, že kostol sv. Petra ako kráľovská kaplnka (*capella nostra*) bol vyňatý z právomoci všetkých kňazov a archidiakonov.¹⁷⁵

Podobný význam zrejme malo aj ustanovenie vo výsadnej listine z roku 1247 pre kráľovských hostí v Luprechzaza (Beregszász) na území Beregu, v ktorej sa spomína, že miestny kostol patril k ostrihomskému biskupstvu a nevzťahovala sa naň žiadna právomoc jágerského biskupa, miestnych kňazov alebo archidiakonov, napriek tomu, že Boržava-Bereg boli súčasťou jágerskej diecézy.¹⁷⁶ Spomenutý kostol bol teda pôvodne kráľovskou kaplnkou (*capella regalis*) a zároveň aj exemptnou farou (*exempta parochia, plebania exempta*). Arpádovci si na svojich majetkoch zakladali vlastné cirkevné inštitúcie v podobe kráľovských kaplniek. Tie sa zároveň stávali exemptnými farami na čele s kráľovským kaplánom (*capellanus regis*), a práve preto nespádali pod právomoc

171 RD, č. 92, s. 66.

172 SZÚCS, ref. 9, s. 17.

173 GYÖRFFY, György. *Swięty Stefan I : Król Węgier i jego dzieło*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2003, s. 296-297. ISBN 8373990984; GEREVICH, László. The Royal Court (Curia), the Provost's Residence und the Village at Dömös. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1983, roč. 35, č. 3-4, s. 387-389, 409. ISSN 15882551; KÓCKA-KRENTZ, Hanna. Palatia wczesnopiastowskie. In SKUPIEŃSKI, Krzysztof (ed.). *Średniowiecze w rozjaśnieniu*. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010, s. 119-120, 126-130. ISBN 9788371816130; ZOTZ, Thomas. Die Goslarer Pfalz im Umfeld der königlichen Herrschaftssitze in Sachsen : Topographie, Architektur und historische Bedeutung. In FENSKE, Lutz (ed.). *Deutsche Königspfalzen : Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung, Band IV : Pfalzen – Reichsgut – Königshöfe*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, s. 248-287. ISBN 9783525354360.

174 GYÖRFFY, ref. 173, s. 296-297.

175 „*Praeterea restituimus eisdem, vt ecclesia beati Petri, capella nostra, a iurisdictione omnium plebanorum et archidiaconorum penitus libera habeatur, et exempta.*“ CDH V/1, s. 176-177; RA II/1, č. 2117, s. 116; BÉLAY, ref. 27, s. 6, 10; ZOLNAY, ref. 27, s. 133-138, 157; SZABÓ, ref. 127, s. 38, 44-45, 382-383.

176 „*Ecclesia vero eorumdem ad archiepiscopatum Strigoniensem contineatur et sit sine iurisdictione magistratus.*“ MNL DL 314 (1247/1271/1507); RHMA, č. MCCXLVII, s. 471-472; CDH IV/1, s. 456-457; RA I/2, č. 867, s. 261; MES I. Ed. KNAUZ, Ferdinandus. Strigonii : Typis Descripsit Aegydius Horák, 1874, č. 474, s. 369; ÁMTF I, s. 532-533; KOVÁCS, Béla. *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger : Egyetemi Nyomda, 1987, s. 36-40, 55-56. ISBN 0519000784969.

miestneho biskupa.¹⁷⁷ Úplne presvedčivým dokladom, že Luprechzaza a Beregszász ako dve samostatné kráľovské kaplnky,¹⁷⁸ pôvodne aj dve samostatné dediny v rámci dynastického majetku Bereg, boli naozaj exemptnými farami, je listina z roku 1284. Vtedy kráľ Ladislav IV. riešil spor o právomoci a desiatky medzi ostrihomským arcibiskupstvom a jágerským biskupstvom. Ostrihomskej kapitule nariadil, aby vyhotovila odpis nám známej listiny z roku 1271 o majetkoch, právach a slobodách jágerského biskupstva. V tomto odpise z roku 1284 je na konci časť, v ktorej sa priamo spomína, že aj keď sa fary (*plebaniae*) v Luprechzaza a Beregszász, ako aj v Ugoči Nagyszöllös (*Asszony-ságszöllös*)¹⁷⁹, v *Novum Castrum* Sárospatak (centrum kráľovského lesa Patak)¹⁸⁰ – na všetkých týchto majetkoch boli usadení aj kráľovskí hostia – a Jasove (premonštrátsky kláštor Arpádovcov), nachádzajú v jágerskej diecéze, patria pod právomoc ostrihomskeho arcibiskupa.¹⁸¹

Ako sme už spomenuli, medievisti predpokladajú, že v 11. – 12. storočí boli Bereg a Ugoča poľovníckymi revírmi arpádovských panovníkov.¹⁸² To, že Bereg bol kráľovský les alebo, ak chceme, lesné španstvo (*erdőispánság*) dokladajú nasledujúce údaje. Už v roku 1181 sa v odľahlom Szatmárskom komitáte, neďaleko územia Beregu a Ugoče, spomínajú hájníci na majetkoch Túristvándi (*Tur*) a Szatmárceke (*Cheke*) pri Tise, ktoré patrili benediktínskemu kláštoru panny Márie v Cégénydányád.¹⁸³ Pravdepodobne to boli pôvodne kráľovskí hájníci, ktorí dohliadali na les – lesný majetok Arpádovcov v tejto časti Uhorska už v 12. storočí. Určite aj v neďalekom kráľovskom lese Bereg pôsobili hájníci minimálne v tomto období. Prvý doklad o nich však pochádza až z roku 1214 (*custodes silvae Beregu*).¹⁸⁴

177 SZÚCS, ref. 9, s. 9-11. K tomu pozri: KISS, Gergely. Király egyházak a középkori Magyarországon. A királyi kápolna mint lehetséges közös eredet. In KISS, Attila P. et al. (eds.). *Középkortörténeti tanulmányok 7*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2012, s. 77-82. ISBN 9633061601.

178 V pápežských registroch z rokov 1334 a 1335 sa ešte spomínajú oddelene: „*Item plebanus de Luprechtzaza, Item plebanus de Bereg, Item de Zeleus* [Nagyszöllös v Ugoči]; *Item plebanus de Lempert Zaza, Item de Bereg, Item de Zeleus.*“ *Rationes collectorium pontificorum in Hungaria, Pápai tized-szedők számadással 1281 – 1375 : Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Series prima, Tomus primus* (ďalej Mon. Vat. I/1). Eds. Asztrik Várszegi, István Zombori. Budapest : METEM, 2000, s. 356, 371. ISBN 9638472480; SZÚCS, ref. 9, s. 9-10; ÁMTF I, s. 532-533.

179 CDAC VIII, č. 23, s. 31; RA II/1, č. 1793, s. 11; SZABÓ, ref. 127, s. 321, 419.

180 SZÚCS, ref. 9, s. 5, 21.

181 „...videlicet plebanii Beregzaza, Luprethzaza et Azunsagezeleus, item Potook et una ecclesia collegiata Yazau nominatis, que in dyocesi Agriensi dinoscuntur esse situate et fundate, et in omnibus iurisdictionibus suis ad ecclesiam nostram pertinere...“ HÁO, č. 38, s. 63 (1284); SZÚCS, ref. 9, s. 9-10.

182 ÁMTF I, s. 519; SZÉKELY, ref. 36, s. 321; SZÚCS, ref. 9, s. 10-11, 12-13, 15, 22-23.

183 „*In predio Tur sunt duo custodes silvarum...In predio Cheke...unus custos silvarum, cuius nomen Cheke.*“ RA I/1, s. 43-44, č. 133; MAKSÁI, Ferenc. *A középkori Szatmár megye*. Budapest : Stephaneum Nyomda, 1940, s. 18-19, 120, 123, 126; NÉMETH, ref. 15, s. XXXII, s. 38-39; ROMHÁNYI, Beatrix F. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest : Pytheas, 2000, s. 17. ISBN 9789636932398.

184 RV, č. 88 (314), s. 184; LEHOCZKY, Tivadar. *Bereg vármegye*. Budapest; Beregszász : Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiádo, 1996, s. 376. ISBN 9638294191 (reprint z roku 1881 – 1882); ÁMTF I, s. 530; KRISTÓ, ref. 9, s. 424; FÁBIÁN, Ilona K. *A Váradi regestrum helynevei*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1997, s. 42. ISBN 963482174X.

Zrejme, ako hájnci v západnej Európe (*forestarii*), aj oni dozerali na kráľovské lesy, spravovali lesné práva dynastie a kontrolovali ich uplatňovanie na tomto území. Plnili pritom aj rôzne služby pre panovníka počas lovu. Boli usadení v dedine s charakteristickým názvom **Ardow – Beregardó*¹⁸⁵ (spomína sa v rokoch 1332 – 1335), ktorá bola neskôr pripojená k významnej a dôležitej kráľovskej dedine Beregszász.¹⁸⁶ Niektorí medievisti predpokladajú, že záznam o dedine kráľovských chovateľov dravých vtákov (sokolov alebo jastrabov) z roku 1220 (*villa Drancy – Dravci*) by sa mohol týkať dnešnej dediny Beregdaróc, ktorá sa nachádzala v blízkosti Beregszász.¹⁸⁷ Tá sa bez akýchkoľvek pochybností spomína v roku 1284 ako *Drauch* (dnešná Beregdaróc)¹⁸⁸ a jej obyvateľia chovali dravých vtákov a lovíli s nimi pre potreby uhorských kráľov v lese Bereg.¹⁸⁹ Pozornosť si zaslúži aj falzum hlásiace sa do roku 1255, podľa ktorého mal vraj kráľ Štefan V. (!) darovať hosťom z Luprechzaza (Beregszász) kráľovskú zem **Vrkurteleke* (zaniknutá dedina západne od Beregszász). Tam pôvodne bývali bližšie neurčení kráľovskí služobníci (*servi nostri*).¹⁹⁰ Napriek tomu, že je to falzum, informácia o kráľovských služobníkoch by mohla byť pravdivá. Možno plnili povinnosti, ktoré súviseli s potrebami uhorských kráľov pri love v tejto časti uhorského pohraničia alebo zabezpečovali rôzne služby pre neďaleký kráľovský dvorec. K takýmto majetkom určite patrila už spomenutá dedina **Perek* (1261), kde pôvodne žili kráľovskí pastieri sviň. Napokon aj v známej listine z roku 1232 sa spomína, že neďaleko Beregszász boli dve dediny kráľovských služobníkov (*populi regis*) **Bátor* a *Muzsaj* (**Kismuzsaly*). Môžeme sa len domnievať, aké povinnosti vykonávali pre kráľa. Je celkom možné, že podobne ako predchádzajúci služobníci aj obyvatelia týchto dedín hospodárili na kráľovskom majetku v Beregu a pravdepodobne plnili aj lovecké povinnosti pre panovníka. Všetky spomenuté dediny sa nachádzali v bezprostrednej blízkosti najdôležitejších kráľovských majetkov pri Beregszász a Nagy Beregh a z toho dôvodu to bola určite aj centrálna a v najstaršom období aj najhustejšie osídlená časť veľkého *predium Bereg*.

V priebehu 12. – 13. storočia uhorskí králi usadzovali väčšie skupiny hostí (*hospites regni, hospites notri*) takmer vždy na svojich majetkoch.¹⁹¹ Často to bolo v blíz-

185 Dediny, kde pôvodne bývali kráľovskí hájnci sa v maďarských miestnych názvoch označovali ako Ardó, Ordó (maď. Erdőóvó). ZOLNAY, ref. 27, s. 135-137, 175-178, 245-246; GYÖRFFY, György. *Wirtschaft und Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983, s. 71-72, 76-77. ISBN 963053200X.

186 ÁMTF I, s. 528; MIZSER, ref. 57, s. 88-89.

187 RV, č. 243 (124), s. 244; FÁBIÁN, ref. 184, s. 58.

188 ÁMTF I, s. 538; MIZSER, ref. 57, s. 89.

189 Zichy Ok. I, č. 70, s. 66; ÁMTF I, s. 538; LEHOCZKY, ref. 184, s. 376, 497, 691, 693. K tomu pozri: KRISTÓ, Gyula. Settlement Name Giving in the Age of the Árpáds. In MATICSÁK, Sándor (ed.). *Settlement names in the Uralian languages*. Debrecen; Helsinki : Onomastica Uralica, 2005, s. 129-130. ISBN 9634729053.

190 „...quandam terram Vrkurteleke vocatam, qua servorum nostrorum dignoscebatur extitisse...“ MNL DL 90 809; *Hazai oklevéltár 1234 – 1536*. Eds. Imre Nagy, Farkas Deák, Gyula Nagy. Budapest : Kiadja A. M. Történelmi Társulat, 1879, č. 26, s.33-34; RA II/1, č. 1751, s. 1; ZSOLT, ref. 27, s. 155; ÁMTF I, s. 550; SZÜCS, ref. 9, s. 21.

191 FÜGEDI, Erik. Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland. In SCHLESINGER, Walter (ed.). *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Sigmaringen :

kosti hlavných kráľovských dvorcov, ktoré boli centrami jednotlivých území patriacich k „súkromným majetkom“ Arpádovcov. Niekedy pred rokom 1247 prišli z kráľovskej iniciatívy do Beregu saskí hostia, ktorým Belo IV. udelil rozsiahle výsady. Usadil ich v dedine Luprechzaza – Beregszász (*hospites nostri de Lwprechzaza*). Spomína sa aj ako Beregzaza, Luprechzaza, Szász, Lampertszásza, Luprechtszásza (pôvodne to boli dve samostatné dediny Luprechzaza a Beregszász) a nachádzala sa neďaleko hlavného kráľovského dvorca v Beregu. Je zaujímavé, že v papežských registroch z rokov 1334 a 1335 sa spomína nielen ako *Luprechtzaza*, ale v jednom prípade aj priamo ako *Lempert Zaza*.¹⁹² Predpokladá sa, že táto dedina získala meno po mladšom bratovi Gejzu I. a Ladislava I. Lampertovi.¹⁹³ Ten bol v rokoch 1050 – 1095 biharským kniežaťom a zo svojho údelu nemal ďaleko do uhorského pohraničia, kde sa nachádzalo územie Beregu. Gy. Györffy tvrdí, že do spomenutej dediny priviedol Sasov práve Lampert, ktorého považuje aj za jej zakladateľa.¹⁹⁴

O Lampertovi vieme toho málo, ale je známe, že spolu s Ladislavom I. založili a obdarovali neskôr významné prepošstvo v Titeli (kom. Bács).¹⁹⁵ Jeho aktivita sa mohla skutočne prejavíť aj pri „založení“ alebo zveľaďovaní dediny Luprechzaza. Zdá sa nám ale oveľa pravdepodobnejšie, že Lampert v čase, keď bol biharským kniežaťom, mohol mať v lese Bereg vybudovaný dvorec (*curia ducis*).¹⁹⁶ Preto bolo toto miesto, podľa neskoršej tradície, pomenované po ňom. Keď lovil alebo sa zdržiaval v tejto časti uhorského pohraničia, sídlil práve tam. Pretože sa v názve tejto dediny zachovalo jeho meno, mohla to byť aj jeho hlavná rezidencia na dynastickom majetku Bereg, ktorý bol súčasťou pohraničného komitátu Boržava. Už sme spomenuli, že uhorskí králi usadzovali hostí vždy na svojich dynastických majetkoch a často v blízkosti svojich dvorcov. Nemyslíme si, že už Lampert tam priviedol hostí zo Saska. Tí iste prišli až oveľa neskôr, z iniciatívy neskorších uhorských kráľov, možno koncom 12. alebo začiatkom 13. storočia. Vylúčiť to však úplne nemôžeme čomu by nasvedčoval záznam z roku 1216 o nemeckých host'och zo (Szatmár) Nemeti, ktorí boli usadení pri hrade Szatmár v susednom Szatmárskom komi-

---

J. Thorbecke, 1975, s. 481-488. ISBN 379956618X; KUBINYI, András. Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200 – 1541). In SCHLESINGER, Walter (ed.). *Die deutsche Ostsiedlung*, s. 529-544; MARTINI, Friedrich. Der Deutsche Ritterorden und seine Kolonisten im Burzenland. In UJ, 1979, roč. 10, s. 42-56; ZSOLDOS, ref. 25, s. 11, 14-15; BEREND, ref. 25, s. 313. K tomu pozri: IVERSEN, ref. 164, s. 99, 101-102, 106, 107, 108-109.

192 MNL DL 314 (1247/1271/1507); ÁMTF I, s. 532-533; MIZSER, ref. 57, s. 88; SOLYMOSI, László. Hospeskváltság 1275-ből. In KREDICS, László (ed.). *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém : Veszprém Megyei Levéltár, 1984, s. 56-57, 60. ISBN 9630145375; Mon. Vat. I/1s. 356, 371.

193 ÁMTF I, s. 532-533; GYÖRFFY, ref. 173, s. 616; ENGEL, ref. 56, s. 61; KRISTÓ, Gyula. *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, s. 62-63, 92-94. ISBN 9630503980; KMTL, s. 393. K názvom dedín pomenovaných podľa uhorských panovníkov alebo patrocínii dynastických svätcov Arpádovcov (Imrich, Koloman, Štefan, Ladislav) pozri: MEZŐ, András. *A templomcím a Magyar helységneveken (11. – 15. század)*. Budapest : METEM, 1996, s. 90-91, 109-110, 125-131, 134-141. ISBN 9638472197.

194 K tomu pozri: KRISTÓ, ref. 188, s. 98.

195 ÁMTF I, s. 240-242; KMTL, s. 677.

196 Neskôr aj Gy. Györffy pripustil, že tam mal Lampert zriadený kniežací dvorec. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza (ďalej ÁMTF IV)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1998, s. 115. ISBN 9630575043.

táte.¹⁹⁷ Ondrej II. im síce až v roku 1230 udelil privilégium, ale zachovala sa oveľa staršia tradícia, zaznamenaná v tejto výsadnej listine, ktorá hovorí o ich príchode už v čase kráľovnej Gizely (984 – 1060).¹⁹⁸ Ak prijmeme predpoklad, že Lampert sa ako príslušník arpádovskej dynastie zdržiaval aj na svojom dvorci v Beregu (Luprechzaza), tak máme doklad, že kráľovský les Bereg patril k „súkromným“ majetkom Arpádovcov už v 11. storočí. Úvahy o názve dediny Luprechzaza, pomenovanej podľa kniežata Lamperta, do veľkej miery vychádzajú zo záznamu spomenutého súpisu tovarov pre dvor kráľoviča Štefana z roku 1264. V časti o vyplatení pohľadávok benátskemu obchodníkovi Wulamovi sa zmieňujú Lampertove lesy/lesy Lamperta (*in silvis de Lompert*).¹⁹⁹ Boli to lesy v Beregu, buď okolo dediny Luprechzaza, alebo sa takto označovali aj iné kráľovské lesy na tomto majetku. Keďže boli pomenované po uvedenom kniežati, a nespomínajú sa ako *silvae de Beregh*, ide o silný argument, ktorý jasne vypovedá o pôsobení Lamperta v tejto časti uhorského pohraničia. Teda nielen názov spomenutej dediny – kniežacieho dvorca nesie meno po ňom, ale aj okolité lesy. To sa mohlo pôvodne vzťahovať aj na celé územie Beregu. Pravdepodobne už v 11. storočí využíval Lampert toto územie ako miesto, kde chodil loviť. Pretože to bol dynastický majetok, mohli ho podobne využívať i ďalšie údelné kniežatá a neskôr aj uhorskí králi. Zrejme z tohto dôvodu sa, vďaka dynastickej pamäti Arpádovcov, zachovalo toto pomenovanie až do druhej polovice 13. storočia.

Podľa výsadnej listiny z roku 1247 mohli kráľovskí hostia z Luprechzaza užívať hory, lesy, údolia a vody v okolí.²⁰⁰ Okrem toho získali aj právo v stanovenom termíne pásť svine a hovädzí dobytok v lese Bereg – išlo zrejme o ich vykrmovanie počas žirnej pastvy v jesenných mesiacoch žaluďmi a bukvicami – a získavať z neho stavebné drevo pre svoje potreby.²⁰¹ Lesné pasenie, ktoré patrilo ku kráľovskému regálu, sa v lese Bereg vykonávalo bežne, čoho dokladom je zmienka o dedine *Perek a tamojších pastieroch sviň. Už vo falošnej zakladacej listine kláštora sv. Maurícia v Béli (1037/1086), ktorý bol zriadený v kráľovskom lese Bakon, sa spomína právo poddaných rúbať drevo pre potreby kláštora (*in silva Bocon ligna incidere*).²⁰² Keď Štefan II. (1116 – 1131) v roku 1121 potvrdil založenie kláštora Panny Márie v Almade (Ogiuzom a Miškom, synmi Banda),

197 NÉMETH, ref. 15, č. 325, s. 199-201, č. 447, s. 281-282.

198 ZIMMERMANN, Harald. Hospites Theutonici : Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung. In ZIMMERMANN, Harald (ed.). *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici : Vorträge und Forschungen zur südostdeutschen Geschichte*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau Verlag, 1996, s. 57-58. ISBN 3412127957.

199 „Item LX marcas quas dedit magister Lodomerius eidem syr Wilamo in silvis de Lompert.“ ZOLNAY, ref. 56, s. 82, 88, 106; FEJÉRPATAKY, ref. 56, s. 119.

200 K podobným výsadam ohľadom slobodného užívania lesov panovníka nemeckými hosťami zo Sedmohradska (Burzenland) z roku 1224 pozri *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. (1191 – 1342)*. Eds, Franz Zimmermann, Carl Werner. Hermannstadt : In Kommission bei Franz Michaelis, 1892, č. 43, s. 35.

201 „...ac etiam quantum possunt uno die cum porcibus et pecoribus ad sylvam Beregh pervenire, percipiant sicuti volunt, et in eadem ligna ad edificia mactare.“ MNL DL 314 (1247/1271/1507); RHMA, č. MCCXLVII, s. 472; CDH IV/1, s. 456-457; RA I/2, č. 867, s. 261; ÁMTF I, s. 532-533. K tomu pozri: SOLYMOSSI, László. *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Budapest : Argumentum Kiadó, 1998, s. 66, 102, 118, 183, 187. ISBN 9634460844.

202 DHA I, č. 26, s. 119 (falzum). K tomu pozri: SZABÓ, ref. 9, s. 139-142; CANTOR, ref. 61, s. 60-63.

spomína sa aj právo kláštora získavať drevo v kráľovskom lese Zselic (*silva Selcz*).²⁰³ V rokoch 1264 – 1270 riešil Belo IV. spor medzi bakonskými hájnikmi a cisterciakmi z kláštora Panny Márie vo Vespréme. Domáhali sa svojho práva ťažiť drevo z kráľovských lesov na opravu kláštorných budov, ako im to už skôr povolil spomenutý panovník.²⁰⁴ Z týchto príkladov vidíme, že rúbať drevo v kráľovskom lese bolo regálnym právom panovníka a v udelených výsadách pre hostí z Luprechzaza išlo presne o toto kráľovské právo.

Aj v Ugoči sa v roku 1262 spomína kráľovský dvorec – rezidencia panovníka *Királyház-domus regalis* (dnešná Királyháza).²⁰⁵ Z roku 1272 máme zmienku, že pri tomto dvorci, *apud domum nostram...in Vgocha constituti*, boli usadení kráľovskí hostia.²⁰⁶ Bol to hlavný lovecký dvorec Arpádovcov na kráľovskom majetku Ugoča, kde sa zdržiaval panovník spolu so svojím dvorom počas lovu a neustáleho pohybu po svojich majetkoch.²⁰⁷ Toto územie sa ešte koncom 13. storočia spomína ako kráľovský majetok *predium nostrum de Wgacha*.²⁰⁸ Išlo o dôležitý kráľovský majetok, pretože nielen priamo pri tomto dvorci (Félszász, 1272), ale aj v jeho blízkom okolí boli ďalšie komunity hostí. Už pred rokom 1262 sa spomínajú v **Tornatelek* (zaniknutá dedina v chotári dnešnej Gödényháza, Гудя) a potom v Szászfalu (dnešné Sasovo, Сасово).²⁰⁹ Okrem týchto saských komunít usadili Arpádovci ešte ďalších hostí v dedine Nagyszöllös (Виноградів). Nachádzala sa na druhej strane Tisy, vedľa spomenutého kráľovského dvorca a dediny Félszász a v roku 1280 sa dokonca spomína ako *villa nostra regalis*.²¹⁰ Už v roku 1262 udelil kráľovič Štefan týmto hosťom (*hospitibus nostris de villa Zeleus*) výsady týkajúce sa práv a vnútornej organizácie komunity. Získali aj povolenie loviť v okolitých lesoch srncov, vlkov, lišky a slobodne chytať ryby (*in silvis adiacentibus venari capriolos, lupos, wlpes et in aquis piscari libere possint et secure*). Kvôli väčšiemu počtu hostí dostali navyše ešte územia kráľovských dravcov (chovateľov loveckých vtákov, *terra Droch*) a rybárov, ktoré sa nachádzali neďaleko tejto dediny.²¹¹ Tie určite patrili k staršej orga-

203 „...ad silvam Selcz in qua habet securitatem sive ad succidendum...libere et sine aliquibus terminus...“ DHA I, č. 151, s. 413.

204 „...conuentui monialium ecclesie sancte Marie de ordine cysterциensi in valle Vessprimiensi existentium ligna in silva Bakon, que pro reparatione curie vel ad rehedificationem ecclesie necessaria fuerint libere et sine quolibet impedimento dari permittas...“ MNL DL 5983; CDH VII/1, s. 362; RA I/3, č. 1675, s. 507; CDH IX/4, č. 6, s. 44-45. K tomu pozri: YOUNG, ref. 66, s. 10-12; CANTOR, ref. 61, s. 59; WILSON, Dolores. Multi-Use Management of the Medieval Anglo-Norman Forest. In *Journal of the Oxford University History Society*, 2004, roč. 2, č. 1, s. 3-5. ISSN 1742917X.

205 CDH XII/3, č. 40, s. 44; RA II/1, č. 1788, s. 10; NÉMETH, ref. 15, s. XXIX.

206 RA II/1, č. 2117, s. 116; CDH V/1, 176; SZABÓ, ref. 127, s. 45-46, 114, 321-322, 382, 410-411; KRIS-TÓ, ref. 9, s. 492-497; SZŰCS, ref. 9, s. 17; NÉMETH, ref. 96, s. 8-9.

207 SZABÓ, ref. 127, s. 32, 37-38, 45, 382.

208 CDP VIII, č. 369, s. 447 (1296); CDH VI/2, s. 523-524 (1300); KRISTÓ, ref. 9, s. 496.

209 „...terram Tornatelek vocatam in Comitatu Vgocha existentem, in qua antea hospites nostri residebant, nunc vacuum, et habitatoribus destitutam...convincinatur terrae hospitem nostrorum Király háziak vocatorum...versus terram hospitem nostrorum Nogzaz...“ CDH XII/3, č. 40, s. 44-46; RA II/1, č. 1788, s. 10; SZABÓ, ref. 127, s. 355-356, 479, 521-522.

210 CDAC XII, č. 241, s. 292; RA II/2-3, č. 3080, s. 269; SZABÓ, ref. 127, s. 419.

211 „Concessimus eciam, quod in silvis adiacentibus venari capriolos, lupos, wlpes et in aquis piscari libere

nizácii kráľovských majetkov v tejto časti Uhorska. Okrem toho sa tam nachádzala aj kráľovská kaplnka alebo kaplnka kráľovnej, pretože podľa zmienky z roku 1284 to bola exemptná fara, podobne ako v Luprechzaze a Beregszásze. Je to jasný doklad o tom, že to bol dynastický majetok Arpádovcov. Gy. Györffy navyše predpokladá, vďaka ojedinelému záznamu jej mena Asszonyságszöllös (*Zeus, Nagyszöllös*), že to bola dedina uhorských kráľovien (*Assony*) minimálne už od čias kráľovnej Gizely.²¹² Zachovala sa aj ďalšia výsadná listina Štefana V. z roku 1272 pre kráľovských hostí z Félszász, ktorí boli usadení priamo pri kráľovskom dvorci (*hospites nostri de villa Felzaz, apud domum nostram, videlicet in Vgocha constituti*). Tí zrejme pôvodne plnili aj rozličné povinnosti pre kráľa. Vypovedá o tom skutočnosť, že kvôli neustálemu zaťaženiu – z dôvodu časového pobytu panovníka a jeho pohostenia (*ius descensus*) na neďalekom kráľovskom dvorci – získali rôzne výsady. Kráľ im navyše daroval les (*sylva Stulba*), kde mohli nadobudnúť novú pôdu a slobodne loviť divoké zvieratá priemernej veľkosti, ako boli medvede, diviaky a jelene. Nikto iný nemal právo ho týmto spôsobom využívať. Povolil im aj slobodne chytať ryby v Tise, a to až po záseky – hranice marmarošského lesa.²¹³ Neďaleko kráľovského dvorca v Ugoči boli aj dve dediny kráľovských hájnikov, ktorí dohliadali na lesy Arpádovcov v tejto časti uhorského pohraničia. Išlo o Szöllösvégardó (Підвиноградів) (*custodes silvarum nostrarum...in comitatu de Ugacha,...possessionum regalís Ordou vocatē*)²¹⁴ na ľavej strane Tisy a Feketeardó (Чорнотисів) na pravej strane Tisy.²¹⁵ Spomenuté výsady pre kráľovských hostí v Nagyszöllös a Félszász sú dôležitými dokladmi o tom, že Ugoča bola kráľovským lesom, kde možnosť loviť zver, chytať ryby alebo získavať ornú pôdu patrila medzi regálne práva Arpádovcov. Aj keď sa v takej rozsiahlej miere výsady pre hostí z Luprechzaza alebo Beregszász nespomínajú, môžeme predpokladať, že regálne práva, aké získali hostia v Ugoči, si uhorskí králi uplatňovali aj na území *predium Bereg*, alebo ak chceme, *silva Bereg*.

Územie Beregu bolo v stredoveku súčasťou uhorského pohraničia (*confinium*). Pôvodne to bol dynastický majetok Arpádovcov a je pravdepodobné, že to tak bolo minimálne už od 11. storočia. Bolo to zalesnené územie (súčasť pohoria Karpaty), kde chodili príslušníci arpádovskej dynastie často loviť. O kráľovských poľovačkách síce nemáme priame doklady, ale vieme, že koncom 12. storočia kráľ lovil v susednom lese Maramu-

---

possint et secure...Preterea, ut numerus hospitem nobis serviencium augeatur, dedimus terram Droch et terram piscatorum nostrorum adiacentem eiusdem...“ CDAC VIII, č. 23, s. 31; RA II/1, č. 1793, s. 11; SZABÓ, ref. 127, s. 321, 419.

212 GYÖRFFY, ref. 173, s. 296-297; SZABÓ, ref. 127, s. 419.

213 *„...quod quia iidem per frequentes descensus nostros quam plurimis sint grauati...Item contulimus eisdem sylvam, Stulba vocatam...in qua araturas exerceant, et feras mediocres, videlicet ursos, apros, cervos, et capellas occidendi [?] liberam habeant facultatem. Ceterum volumus, ut nullus extraneorum usum silvae ipsorum possit recipere violenter...Adhuc concessimus, quod usque ad indagines silvae Maramarosi de terminis terrae ipsorum incipiendo, piscaturam in Ticia omnimodam possint exercere“.* MNL DL 70 588; CDH V/1, s. 176-177; RA II/1, č. 2117, s. 116; BÉLAY, ref. 27, s. 6, 10; ZOLNAY, ref. 27, s. 133-138, 157; SZABÓ, ref. 127, s. 38, 44-45, s. 382-383.

214 CDP VIII, č. 372, s. 453-454; CDAC V, č. 85, s. 136; SZABÓ, ref. 127, s. 489; HECKENAST, ref. 96, s. 92.

215 SZABÓ, ref. 127, s. 336-337.

reš. Predpokladáme, že tomu tak bolo aj v Beregu, o čom nepriamo svedčia zachované doklady. V prvej polovici 13. storočia sa spomína ako kráľovský les (*silva regis*) a až neskôr tam vznikol samostatný komitát alebo šľachtická stolica. Na jeho území sa nachádzali dediny kráľovských služobníkov, ktorí plnili povinnosti súvisiace s lovom panovníka. Boli to dediny kráľovských hájnikov (*custodes silvarum*), chovateľov loveckých vtákov (*falconarii, accipitres*) a môžeme predpokladať, že aj ďalších služobníkov ako boli psiari (*caniferi, leporariferi*) a lovci (*venatores*). Takéto kráľovské lesné majetky boli v západnej Európe známe ako *forestis* a platilo tam regálne právo panovníka (*Wildbann, Forstbann, bannum bestiarum*), ktoré sa týkalo lovu, rybolovu, pasenia sviň, mýta, ťažby dreva, rúd a pod. Je pravdepodobné, že aj v Uhorsku tieto lesné majetky dynastie (maď. *erdőuralalom, erdőispánság*), a teda aj územie Beregu, boli chránene špeciálnym právom panovníka (*ius regis-venatio, piscatio*). Bereg bol v 11. storočí súčasťou veľkého pohraničného komitátu (*marchia*) Boržava a v rámci neho tvoril samostatné územie (*districtus, comitatus*). Jeho hlavným centrom bol kráľovský dvorec (*curia, curtis, villa regis*), v ktorého blízkosti, niekedy v prvej polovici 13. storočia, usadili uhorskí králi hostí nemeckého pôvodu v dedinách Luprechzaza a Beregszász. Dôležitým zistením je, že v Beregu, konkrétne v dvoch spomenutých dedinách, mali Arpádovci zriadené kráľovské alebo kniežacie kaplnky (*capella regis*). Podľa neskorších dokladov vieme, že to boli exemptné fary (*exempta parochia, plebania exempta*), ktoré podliehali priamo ostrihomskému arcibiskupovi, a preto sa na nich nevzťahovala cirkevná právomoc jágerského biskupa. Táto skutočnosť tiež svedčí o tom, že kráľovský majetok Bereg patril k „súkromným majetkom Arpádovcov“. Podľa nezvyčajného pomenovania spomutej dediny Luprechzaza – Lampertszász je zrejme, že išlo o kniežata Lamperta, príslušníka dynastie Arpádovcov. Je celkom možné, že v Beregu mal svoj kniežací dvorec. Ak by to tak naozaj bolo, išlo by o jeden z mála dokladov, že už v 11. storočí bolo územie Beregu súčasťou dynastického majetku Arpádovcov. Zaujímavé je tiež, že len Bereg spolu s Ugočou boli, ako jediné kráľovské lesy v Uhorsku, označené termínom *forestae*, ktorý sa v Uhorsku nepoužíval. Okrem toho sa spomínajú aj ako *fuereunt foreste sanctorum regum*, čo znamená, že ich Arpádovci využívali na lov už minimálne v 11. storočí. Je to jedinečný doklad o tom, že aj v Uhorsku existovali kráľovské majetky, ktoré sa zrejme podobali organizácii *forestis* v západnej Európe. Použitie tohto termínu v Uhorsku by mohlo potvrdzovať predpoklad starších medievistov, že pri vznikaní kráľovstva Arpádovci výrazne čerpali aj z tradícií svojich susedov. Pri organizácii a budovaní svojej majetkovej domény preberali vzory z Franskej alebo Rímsko-nemeckej ríše. Pretože Bereg bol samostatným územím dynastie, nevzťahovala sa na tento kráľovský majetok právomoc župana komitátu (*comes comitatus*), a to napriek tomu, že sa nachádzal na jeho území. V stredovekých prameňoch sa preto označoval ako *predium, districtus, provincia* alebo aj *comitatus*. V priebehu 13. storočia postupne prevládlo používanie termínu *comitatus*, ale nie v zmysle kráľovského komitátu. Treba ho vnímať ako termín, ktorý sa v uhorskej listinnej praxi uplatnil aj pre „súkromné majetky“ Arpádovcov. Správcami týchto území neboli kráľovskí župani, ale kráľom poverení ľudia, ktorí sa zrejme pohybovali na kráľovskom dvore. Tí dozerali na kráľovský lesný majetok, boli hlavnými predstaviteľmi moci panovníka na hlavnom kráľovskom dvorci a napokon plnili aj špeciálne služby pri organizácii kráľovského lovu. V prameňoch z prvej polovice 13. sto-

ročia sa označovali ako *procuratores*. Nie je ale vylúčené, že v 11. – 12. storočí boli známi ako *villici*, o ktorých vieme, že v tomto období zastupovali panovníka na jeho majetkoch. Pravdepodobne plnili aj funkcie súvisiace so správou lesných majetkov dynastie. V priebehu 13. storočia sa začal používať na ich označenie termín *comes*, ale nie vo význame župan komitátu, ale ako správca kráľovského lesného majetku.²¹⁶ Zaujímavý je aj termín *ministerialis*, ktorý mohol označovať zástupcu alebo podriadeného „úradníka“ hlavného správcu dynastického majetku. Kráľovský majetok Bereg (*predium, districtus, comitatus*) bol rozsiahlym územím, ktorého hranice je možné približne rekonštruovať na základe listín z rokov 1232 a 1270. V druhej polovici 13. storočia boli zhruba vymedzené riekami Vérke, Tisa, Latorica, Svalyavka, karpatským pohorím a riekou Boržava. Nie je ale vôbec vylúčené, že v 11. – 12. storočí bol jeho územný rozsah omnoho väčší.

* Štúdia vznikla v rámci plnenia grantu APVV-0051-12 *Stredoveké hrady na Slovensku: Život, kultúra, spoločnosť a projekt VEGA 2/0079/14 Sociálny a demografický vývoj miest na Slovensku v stredoveku*.

SILVA BEREG (KÖNIGSWALD IM MITTELALTERLICHEN UNGARN)

PAVOL HUDÁČEK

Bereg war im Mittelalter ein Teil des ungarischen Grenzgebiets (confinium) und ursprünglich handelte sich es um ein Dynastiebesitz von Árpáden. Es war ein bewaldetes Gebiet (Teil von Karpaten), wo die Mitglieder der Árpáden-Dynastie jagten. Über die königlichen Jagten gibt es zwar keine direkte Beweise, jedoch wir wissen, dass am Ende des 12. Jahrhunderts jagte der König im benachbarten Wald Maramuresch. Wir nehmen an, dass es auch in Bereg üblich war. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts wird er als Königswald erwähnt (*silva regis*) und erst später entstand dort ein selbstständiges Komitat oder adeliges Stuhlbezirk. Auf seinem Gebiet befanden sich die Dörfer der königlichen Diener, die die Pflichten rund um die Jagd des Herrschers erfüllten. Es waren die Dörfer der königlichen Forstwächter (*custodes silvarum*) und Züchter der Jagdvogel (*falconarii, accipitres*). Solche königliche Waldbesitze waren in Westeuropa als *forestis* bekannt und es galt dort hinsichtlich der Jagd, des Fischfangs, Schweineweidens, der Maut, Holz- und Erzförderung usw. das Regalrecht des Herrschers (Wildbann, Forstbann, *bannum bestiarum*). Sehr wahrscheinlich auch in Ungarn waren diese Waldbesitze der Dynastie (ung. *erdőuralalom, erdőispánság*), und somit auch das Gebiet Bereg, durch das Sonderrecht des Herrschers (*ius regis-venatio, piscatio*) geschützt. Bereg gehörte im 11. Jahrhundert in das große Grenzkomitat (*marchia*) Borschava, innerhalb dessen er ein selbstständiges Gebiet war (*districtus, comitatus*). Sein Zentrum war der Königshof (*curia, curtis, villa regis*), in dessen Nähe, irgendwann in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, die ungarischen Könige die deutschen Gäste in den Dörfern Luprechzaza und Beregszász ansiedelten. Von großer Bedeutung ist die Feststellung, dass in Bereg, konkret in den erwähnten Dörfern, die Árpáden königliche oder fürstliche Kapellen (*capellae regis*) hatten. Aus den späteren Belegen wissen wir, dass es sich um Exempt-Pfarreien (*exempta parochia, plebania exempta*) handelte, die direkt dem Graner Erzbischof unterlagen, und aus diesem Grund standen sie nicht in Rechtsgewalt des Jager Bischofs. Nach dem außergewöhnlichen Namen des Dorfes

216 HUDÁČEK, ref. 8, s. 38-41, 45-46, 48-49, 53-63, 66-76.

Luprechaza-Lampertszász zu urteilen, handelte sich es um den Fürst Lampert, einen Mitglied der Árpáden-Dynastie. Es ist durchaus möglich, dass er in Bereg seinen Fürstenhof hatte. Wenn es so wäre, würde sich es um einen der wenigen Belege dafür handeln, dass Bereg bereits im 11. Jahrhundert zum Dynastiebesitz der Árpáden gehörte. Es ist interessant, dass nur Bereg, zusammen mit Ugotsch, die einzigen königlichen Wälder in Ungarn waren, die mit dem Terminus *forestae* bezeichnet waren, der sonst in Ungarn nicht gebräuchlich war. Darüber hinaus man nannte sie auch als *fuerunt foreste sanctorum regum*, was bedeutet, dass die Árpáden dort zumindest schon im 11. Jahrhundert jagten. Es handelt sich um einen einzigartigen Beleg dafür, dass es auch in Ungarn königliche Besitze gab, die offensichtlich der Organisation von *forestis* in Westeuropa ähnlich waren. Das könnte die Hypothese der älteren Mediävisten belegen, dass sie bei der Entstehung des Königreichs Vieles aus den Traditionen ihrer Nachbarn übernahmen. Bei der Organisation ihrer Besitzdomäne nahmen sie Beispiel vom Fränkischen oder Heiligen Römischen Reich. Weil Bereg ein selbstständiges Dynastiegebiet war, unterlag er nicht der Rechtsgewalt des Gespans vom Komitat (*comes comitatus*), obwohl er auf seinem Gebiet lag. In den mittelalterlichen Quellen wurde er deswegen als *predium*, *districtus*, *provincia* oder als *comitatus* bezeichnet. Im Laufe des 13. Jahrhunderts wurde hauptsächlich die Bezeichnung *comitatus* verwendet, jedoch nicht im Sinne des königlichen Komitats. Es muss als ein Terminus betrachtet, der in Ungarn auch für die „privaten Besitztümer“ der Árpáden verwendet wurde. Ihre Verwalter waren nicht die königlichen Gespane, sondern vom König beauftragte Diener. Sie verwalteten den königlichen Waldbesitz, waren Vertreter der königlichen Macht am Königshof und erfüllten auch die Sonderdienste bei der Organisation der Königsjagd. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts wurden sie als *procuratores* bezeichnet. Es ist gar nicht ausgeschlossen, dass sie in 11. – 12. Jahrhunderten als *villici* bekannt waren, über die wir wissen, dass sie zu jener Zeit die Vertreter des Königs auf seinen Besitztümern waren. Höchstwahrscheinlich waren sie auch mit der Funktion der Verwaltung des Waldbesitzes der Dynastie betraut. Im Laufe des 13. Jahrhunderts begann man sie als *comites* zu bezeichnen, jedoch nicht im Sinne des Gespans vom Komitat, sondern als Verwalter des königlichen Waldbesitzes. Sehr interessant ist auch die Bezeichnung *ministerialis*, womit wahrscheinlich der Stellvertreter oder den Untergeordneten des Hauptverwalters des Dynastiebesitzes bezeichnet wurde. Der königliche Besitz Bereg (*predium*, *districtus*, *comitatus*) war ein ausgedehntes Gebiet, dessen Grenze sich anhand der Urkunden aus den Jahren 1232 und 1270 ungefähr rekonstruieren lässt. In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts stellten die Grenze die Flüsse Vérke, Theiß, Latorica, Svalyavka, Karpaten und der Fluss Borschava dar. Es ist überhaupt nicht ausgeschlossen, dass in 11. – 12. Jahrhunderten sein Gebiet noch weitreichender war.

Mgr. Pavol Hudáček, PhD.

Historický ústav SAV

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: pavolhudacek81@gmail.com

INŠTITÚT MANŽELSTVA V NOVOVEKU NA POZADÍ SPORU O ROZLUKU JÁNA DUBNIČKU VERSUS ALŽBETY MAGYARYOVEJ

ADRIANA ŠVECOVÁ

ŠVECOVÁ, Adriana. The institution of marriage in modern times against the background of the dispute over the separation of Ján Dubnička and Alžbeta Magyaryová. *Historický časopis*, 2016, 64, 2, pp. 231-248, Bratislava.

Marriage was considered an institution subject to Church law from the beginning of Christianity in ancient Rome. As a result, marital disputes concerning the origin, existence and dissolution of marriages between Catholics or between Catholics and members of other churches belonged exclusively to the jurisdiction of the courts of the Catholic Church and were decided according to canon law. The author introduces the study with a general consideration of Catholic legal or canonist teaching, binding not only in the Kingdom of Hungary, but in the whole Catholic Church according to the norms valid after the Council of Trent. The account is based mainly on commentaries and glosses by modern civil law experts from Hungary. However, the general theoretical consideration forms only the essential and considerably reduced theoretical basis for the second part of the study, which is conceived as one of the first legal history soundings into the history of the institution of marriage in Slovakia using the example of an ecclesiastical court case on the temporary separation or annulment of the marriage of the Dubničkas, who lived in the Free Royal Borough of Trnava in the first half of the 19th century. The dispute caused a prolonged conflict, which grew beyond the private family sphere and became a publicly known social scandal and lifelong trauma especially for the husband Ján Dubnička, explicitly presented in his will, which reveals the intimate, psychic level of the whole micro-historic dispute.

Catholic marriage. Canon law. Church. Council of Trent. Reform of marriage. Marital dispute. Separation at table and in bed. Annulment/invalidity of marriage. Free Royal Borough of Trnava. Dubnička versus Magyaryová scandal.

1. Kánonickoprávny základ sporu po prijatí záverov Tridentského koncilu

Väčšina obyvateľstva v Uhorsku po rekatolizácii v 17. storočí praktizovala katolícke vierovyznanie. Kánonické právo¹ upravovalo otázky právneho postavenia manželov a vzniku i zániku manželstva (resp. v štúdiu prezentovanú rozluku manželstva)², ktoré sa v konkrétnosti subsumovali pod regule reformovaného kánonického práva po Tridentskom koncile.³ Katolícka cirkev upravila v tridentskej a potridentskej legislatíve okrem

---

1 Právo katolíckej cirkvi.

2 V štúdiu sa používa cirkevnoprávna terminológia rozluku a nie totožný termín súčasného rodinného práva – rozvod v znení zákona o rodine č. 36/2005 Z.z.

3 Podľa rozhodnutí Tridentského koncilu publikovaných in *Canones et decreta sacrosancti Oecumenici et generalis Concilii Tridentini sub Paulo III, Julio III. et Pio IV. Pontificibus maximis cum patrum subscriptionibus*. Vindobonae, 1866, s. 147-155; PÉTERFFY, Carolus. *Sacra consilia ecclesiae romano-catholicae*

iného povinnú formu (tzv. kánonickú formu) vzniku manželstva, ktorá sa stala záväznou na ďalšie tri storočia. Dňa 11. novembra 1563 prijal koncil na svojom 24. zasadnutí doktrínu o sviatosti manželstva (*doctrina de sacramento matrimonii*). Manželstvo v jej znení vtedajšia kánonistika označila za *matrimonium perpetuum* a sviatosť manželstva začala považovať za primárny (doktrinálny) základ kánonického sviatostného manželstva. Medzi jeden z najdôležitejších dekrétov tridentskej reformy koncil zaradil *Decretum de Reformatione Matrimonii* (nazvaný aj skrátene *Tametsi* z toho istého roku 1563), ustanovujúci najmä formálne podmienky vzniku sviatostného manželstva.⁴

V uvedenom spore sa preto zásadne a výlučne aplikovali iba právne normy kánonického práva, platné pre katolícke a zmiešané manželstvá uzavreté v novovekom Uhorsku. Štúdia sleduje výhradne tie predpisy, ktoré priamo súviseli so vznikom manželstva a s rozlukou, prípadne neplatnosťou (tzv. nulitou) manželstva. Procesné normy prípadných manželských káz taktiež určovali normy kánonického práva, ktoré aplikovali rovnako súdy katolíckej cirkvi.⁵

---

*in regno Hungariae celebrata II. Posonii, 1742. K (po)tridentskej legislatíve pozri najnovšie VLADÁR, Vojtech. Pramene práva katolíckej cirkvi v historickom vývoji. Plzeň : Aleš Čeněk s.r.o, 2009, s. 166-167. ISBN 9788073801878. Krátko k histórii kánonického manželstva rímskej cirkvi: v dobe scholastiky sa v rýchlom slede rozvinula cirkevnoprávna náuka na poli manželskom (už medzi 12. a 14. storočím sa ustálila doktrína o manželstve a tiež jeho podstatné konštitutívne prvky i procesné normy spojené so súdnymi spormi o neplatnosť manželstva). Vytvoril sa tak prepracovaný a konzistentný systém osobného manželského kánonického práva. Uvedený právny základ doplnili normy Tridentského koncilu a jeho ďalšia legislatíva, ktorá sa dodržiavala v ďalších storočiach a nič podstatné na ňom nezmenil ani *Kódex kánonického práva* z roku 1917 (ďalej CIC). Pozri bližšie PŘIBYL, Stanislav. Rakouský všeobecný občanský zákoník z roku 1811 a kánonické manželské právo. In VOJÁČEK, Ladislav - TAUCHEN, Jaromír - SCHELLE, Karel (eds.). *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 375-376. ISBN 9788021056138. Ten vychádza napr. z VACEK, Jozef. *Manželské právo dle názorů církve římskokatolické v srovnání s hlavními názory moderních právních systémů*. Brno : Masarykova univerzita, 1922, s. 120-121.*

- 4 Len postupný vznik moderného občianskeho štátu v Uhorsku sa bezprostredne pričínil o reálnu politiku laicizácie manželského osobného práva a o vznik priamej pôsobnosti svetských súdov v manželskom práve. Uhorský štát na konci 19. storočia (v prvom laickom manželskom zákone zák. čl. XXXI/1894) umožnil vo svetskom manželstve uzatvoriť pomerne jednoduchou formou všetkým občanom pred orgánom štátu civilné manželstvo. Štát však vo väčšine krajín Uhorska rešpektoval v súkromnej sfére aj cirkevnoprávne predpisy, osobitne normy platné pre katolíkov. Najnovšie k manželskému zákonu z roku 1894 pozri ŠOŠKOVÁ, Ivana. Cirkevný sobáš a jeho osudy v československom právnom poriadku. In *Melior ast aquisition scientiae negotiatione arhentí : pocta Prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. k šedesátym narodeninám*. Praha : Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2013, s. 291-304, ISBN 9788026038207; ŠOŠKOVÁ, Ivana. Manželstvo ako konsenzus z aspektu práva platného na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In CHMELÍK, Ján (ed.). *Konsenzus v práve. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Belianum, 2013, s. 115-125. ISBN 9788055705231. Spomínaný manželský zák. čl. XXXI/1894 publikovaný in LACLAVÍKOVÁ, Miriam - ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska II. (1790 – 1918)*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 300-309. ISBN 9788080825065. O uhorskom vývoji manželského majetkového práva, ktoré v celých uhorských dejinách vždy patrilo do výlučnej právomoci svetského práva pozri in LACLAVÍKOVÁ, Miriam. Spolunadobudnutý majetok manželov (koakvizícia) a formovanie modernej úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (1848 – 1950). In SCHELLE, Karel (ed.). *Právní a ekonomické problémy současnosti I. Sborník prací*. Ostrava : KEY Publishing, 2007, s. 70-114. ISBN 9788087071106; LACLAVÍKOVÁ, Miriam. *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava : Veda, 2010, s. 21-22. ISBN 9788022411424.

- 5 Štruktúru, charakteristiku uhorských cirkevných súdov a procesné zásady pozri SZLEMENICS, Paulus.

Za uznanú definíciu manželstva podľa domácej, uhorskej právnej náuky prijímame definíciu formulovanú uznávaným uhorským civilistom začiatku 19. storočia Imrichom Kelemenom: „*Na manželstvo, ktoré sa nazýva aj nuptiae, connubium, conjugium, môžeme nahliadať rôznym spôsobom podľa rôznych práv a náboženstiev. Možno ho všeobecne definovať ako spoločenstvo muža a ženy, ktoré vzniká legitímne slobodnou vôľou za účelom plodenia a výchovy detí (Societas viri et foeminae, sobolis procreandae ac educandae causa, legitime ita).*“ Kelemen doplnil, že išlo o zákonné a právoplatné spoločenstvo/jednotu dvoch osôb rozdielneho pohlavia, ktorého vznik bol podmienený splnením istých podmienok. Zhrňme, že uhorská kánonistika dospela k nasledujúcim znakom kresťanského manželstva: výhradného zväzku muža a ženy, jeho pevnosti, stálosti a hlbokého spojenia oboch manželov v doživotnom spoločenstve s bezpodmienečným prijatím hlavného cieľa – plodenia detí.⁶

Kánonickoprávna podstata vyplynula zo stredovekého učenia cirkvi **o vzniku manželstva ako zmluvy, jej posvätnosti a zásadnej nerozlučiteľnosti** a ergo jeho zánik sa viazal najčastejšie na smrť manželov alebo jedného z nich. Uvedené definičné znaky manželstva sa vysvetľovali tak, že sa naň hľadelo ako na civilnú zmluvu (*contract, matrimoniale foedus*) a podľa katolíckej dogmatiky sa navyše považovalo za sviatosť (*sacramentum*), ktorá sa uzavierala v mene Ježiša Krista a cirkvi. Zásnuby neboli nevyhnutné⁷, naopak už od IV. lateránskeho koncilu sa stali povinnými trojité verejné ohlásky.⁸ Potridentské kánony vyžadovali záväzné uzavretie manželstva **priamo snúbencami obojstranným dobrovoľným súhlasným prejavom**. Týmto spôsobom uzavretie manželstvo sa mohlo označiť za nielen kánonicky platné, t. j. uzavreté riadnou, kánonickou formou, ale aj sviatosťné.⁹ Cirkev vybudovala inštitút manželstva na *uvedenom primárnom princípe dobrovoľnosti a zmluvnosti* a manželstvo ako zmluva pretrvalo až do súčasnosti v civilnom aj kánonickom práve.¹⁰ Samotný úkon uzavretia manželstva manželským súhlasom bol preto bezprostredným a zásadne dobrovoľným právnym úkonom vyjadrenia uvedeného súhlasu.¹¹

Formulované slovami Ignatia Franka: „*vychádzajúc z Tridentského koncilu, nič iné sa nevyžaduje, len vzájomné súhlasné vyhlásenie v prítomnosti domáceho kňaza a dvoch*

Elementa juris hungarici iudicarii civilis. Liber IV., Posonni, 1829, s. 21-22.

- 6 Spoločenstvo muža a ženy zdôraznil ďalší významný domáci civilista I. Frank, ktorý akcentoval jeho súkromný charakter (*domestica vitae societas*). In FRANK, Ignatius. *Principia iuris civilis hungarici*. Tomus I. Pestini, 1829, s. 118.
- 7 KHLÓSZ, Paulus. *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano-apostolico Hungariae regno usu recepta*. Tyrnaviae : Typis academicis Societatis Jesu, 1761, s. 180; KELEMEN, Emericus. *Institutiones iuris hungarici privati*. Liber I. Budae : Typis regiae scientiarum universitatis hungaricae, 1818, s. 353.
- 8 In KAŠNÝ, Jiří. *Manželství v západní tradici. Soubor kanonických studií*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2006, s. 61. ISBN 8070409215; LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava : Iura edition, 2002, s. 313. ISBN 8089047483.
- 9 PŘIBYL, ref. 3, s. 376.
- 10 Čo sa týka kánonického práva obsiahnutého v CIC z roku 1983, sú relevantné kánony z roku 1135, 1136, 1055 a 1057, vyjadrujúce podstatné znaky manželskej zmluvy: *súhlas* stránok (k. 1057), *predmet*, t. j. vzájomné manželské odovzdanie sa a prijatie (k. 1057, § 2), *pričinu*, ktorá znamená spoločenstvo života a manželskej lásky (k. 1055, § 1) a *vzájomné povinnosti a práva* (k. 1055, § 1; 1135; 1136).
- 11 KELEMEN, ref. 7, s. 324 a nasl.

svedkov¹², čím *de iure* sa kánonicky uzavrelo manželstvo – **slávnostné a verejné vyjadrenie súhlasu (konsenzu) pred orgánom cirkvi a pred dvoma svedkami**.¹³ Orgánom cirkvi sa rozumel sobášiaci, miestne príslušný farár (príslušný aspoň pre jedného zo snúbencov), ktorý smel asistovať pri úkone uzavretia manželstva.¹⁴ Slávnosť uvedeného úkonu sa demonštrovala pri rituálnych úkonoch sv. omše alebo inej pobožnosti, ktorá prispievala k dôstojnosti manželského súhlasu.¹⁵

Platí tiež téza, že už v priebehu stredovekého právneho vývoja sa rozvinulo učenie o manželstve a právnych podmienkach jeho vzniku, ktoré tvorili pevný a konsolidovaný právny rámec jeho platnosti a účinnosti. Od týchto podmienok sa odvíjal aj pohľad cirkvi na manželské prekážky. Rozlišovali sa dva druhy prekážok: tie, ktoré zabraňovali veriacim manželstvo uzavrieť, avšak bez následkov na jeho platnosť (*impedimenta impedimentia* – zakazujúce prekážky) a tie, ktoré bránili vzniku platného manželstva (*impedimenta dirimentia* – vylučujúce prekážky). Právne závažnejšími boli vylučujúce prekážky, pretože vytvárali situáciu neplatného alebo nulitého manželstva od počiatku, už pri jeho vzniku. V prípade nulitého manželstva teda vytvárali situáciu, že manželstvo nevzniklo vôbec, a teda že neexistuje od počiatku. V tejto situácii mohol jeden z manželov alebo obaja žiadať o jeho nulitu, t. j. neplatnosť potvrdenú súdnym rozhodnutím (rozsudkom) cirkevného súdu.

V danej kauze je tiež možné kvalifikovanie manželstva Dubničkovcov ako putatívneho (domnelého), teda manželstva objektívne neplatného, pri uzavieraní ktorého sa aspoň jeden z manželov dobromyseľne domnieval, že uzavrel platné manželstvo, hoci ho neuzavrel. V takom prípade by bola možná jeho konvalidácia (splatnenie, náprava manželstva) na popud samotných manželov, t. j. dodatočné odstránenie existujúcej prekážky a uvedenie manželstva do súladu s právom, avšak k tomu nedošlo.

Medzi predmetné absolútne vylučujúce prekážky, ktoré by prichádzali do úvahy v kauze Dubničkovcov rozvediem iba skutkový omyl (*error in negotio*) a donútenie (*vis*). Obe prekážky považoval za absolútne vylučujúce nielen I. Kelemen¹⁶, ale aj ďalší

12 In FRANK, ref. 6, s. 122. K obradu vyslúženia sviatosti manželstva v Uhorsku pozri Ostrihomský rituál, záväzný pre celé Uhorsko od jeho prijatia na synode v Ostrihome v roku 1629. In *Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus*. Editio secunda. Tyrnaviae : Typis collegii academici Soc. Jesu, 1772, s. 150 a nasl.

13 Tridentská norma požadovala pre budúcnosť, „aby ... miestny farár v trikrát po sebe idúcich nedeliach pri svätej omši verejne a slávnostne ohlásil, že sa uzavrie manželstvo, a po týchto ohláškach, ak nikto nebude namietat' nejakú manželskú prekážku, môže pristúpiť k uzavretiu sobáša pred očami cirkvi, kde sa farár opýta muža a ženy, prijme ich vzájomný súhlas a povie: „Spájam Vás v manželstve v mene Otca, Syna i Duchu Svätého“, alebo podobnými slovami a dodrží pri tom ďalšie náležitosti sobášneho ritu podľa miestnej obyčaje“, in HRDINA, Antonín. Tridentský dekret Tametsi. In *Revue cirkevného práva*, 1998, roč. XI, č. 3, s. 235, ISSN 1211-1635; DUDA, Ján. *Pokus o katolícku cirkevno-právnu manželskú kazuistiku*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2001, s. 10. ISBN 8071420905.

14 V odôvodnenom prípade mohol fakultu asistencie preniesť farár alebo miestny ordinár na iného vhodného kňaza. Podľa FRANK, ref. 6, s. 122-123.

15 K obradu vyslúženia sviatosti manželstva v Uhorsku pozri Ostrihomský rituál, záväzný pre celé Uhorsko od jeho prijatia na synode v Ostrihome roku 1629. In *Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus*. Editio secunda. Tyrnaviae : Typis collegii academici Soc. Jesu, 1772, s. 150 a nasl.

16 Kelemen považoval navyše násilie a omyl za absolútne vylučujúce prekážky (*impedimenta dirimentia*) podľa prirodzeného práva spolu s impotenciou a príbuzenským pomerom: „*iuri naturali debentur: error,*

uhorskí civilisti. Na druhej strane však pri ich interpretácii časť uhorskej civilistickej náuky už v období začiatku 19. storočia dospela k poznaniu, že omyl sa nechápal ako manželská prekážka, ale len ako chyba v uzatváraní manželskej zmluvy a donútenie sa pre zmenu chápalo ako nedostatok formy manželskej zmluvy¹⁷. Bez rozdielu ich správneho právneho chápania, uvedené prekážky spôsobili absolútnu neplatnosť a dôvod na neplatnosť, čiže nulitu manželstva.

Skutkový omyl bol spôsobený v podstatných vlastnostiach snúbenca alebo u oboch. Skutkový omyl prichádzal do úvahy, keď nevinný snúbenec bol uvedený do omylu druhým snúbencom, ktorý simuloval manželský súhlas alebo ho neviazal na všetky účinky manželstva, prípadne ho podmienil nedovolenou podmienkou (napr. vylúčil splodenie potomka). Kelemen v súvislosti so skutkovým omylom ešte dodal: „*Zavádzanie súhlasu alebo iný podvod, nemôže pôsobiť nerozlučiteľne, ale musí byť tento súhlas dôkladne preskúmaný*“¹⁸, sám bol teda zdržanlivý v otázke neplatnosti manželstva z dôvodu omylu a prenechával na súde jeho prijatie alebo odmietnutie.

Za **násilie** sa považoval samotný fyzický akt násilia a rovnako aj hrozba násilia, spôsobená tzv. odôvodneným, kvalifikovaným strachom (*justus violentiae metus*). Násilie podľa Johanna Junga však muselo byť tak veľké, aby ním bolo spôsobené ohrozenie na živote (doslova strach o život), zdanlivý strach nebol prípustný.¹⁹ Uhorské právo však odmietlo prekážku násilia, „*ak tento strach jedna zo strán prekoná dobrovoľnou súložou, nemožno už viac naň nahliadať ako na násilie*“.²⁰

Samotná situácia sporu manželov Dubničkovcov vychádzala zo skutkového stavu jednotlivých žalôb a riešila predovšetkým otázku zániku, resp. neexistencie manželstva. Konkrétne išlo o **spory o neplatnosť alebo nulitu manželstva (*dissolutio vinculi matrimonii*)**, ktoré sa vyskytovali v prípadoch, pokiaľ pred vznikom manželstva nastali vyššie uvedené vylučujúce prekážky manželstva (bez možnosti udeliť dodatočný dišpenz alebo inak správoplatniť/napraviť manželstvo) alebo chyby uzavretia manželskej zmluvy, alebo sa vyskytol nedostatok v kánonickej forme manželskej zmluvy, a tiež z dôvodu osobnej nespôsobilosti uzavierať manželstvo (z titulu nedostatku veku alebo duševnej spôsobilosti). V predmetných prípadoch mohli cirkevné sudy rozhodovať o nulite (alebo inak nazvanej anulácii) manželstva od počiatku na základe žaloby postihnutej manželskej strany.²¹ Pokiaľ posúdime spor v zhode s názorom manžela Jána, v danej kauze by bolo tiež možné kvalifikovanie manželstva ako putatívne, a teda neexistujúce manželstvo.

---

vis, impotentia, cognatio“. In KELEMEN, ref. 7, s. 333, 334 a 338, podobne JUNG, Johann. *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. I. Band. Wien : B. Th. Bauer, 1818, s. 99 a nasl.; SZLEMENICS, Paulus. *Elementa juris hungarici iudicarii civilis*. Tomus I., Liber I. Posonni, 1829, s. 135.

17 LUBY, ref. 8, s. 314.

18 Osobitne zdôrazňoval podvodné konanie vedúce ku klamlivému zdaniu reality (v zmysle podvodu, lsti, klamstva, resp. synonymicky ponímaného aj ako *dolus*), úmyselne navádzajúce nevinného snúbenca k uzavretiu manželstva („*Alligatio tamen consensus, aut fraus hujusmodi, in hoc contractu indissolubili non praesumitur, sed exactae probanda est.*“), in KELEMEN, ref. 8, s. 334. K všeobecnému omylu, omylu z príčiny podvodu pozri bližšie NĚMEC, Damián. *Manželské právo katolíckej cirkve s ohľadom na platné české právo*. Praha : Krystal OP, s.r.o., 2006, s. 101-103. ISBN 8071950653.

19 Johann Jung zdanlivý strach odmietol: „*eine Scheinfurcht wird nicht angenommen*“, in JUNG, ref. 16, s. 106.

20 SZLEMENICS, ref. 16, s. 138; KELEMEN, ref. 7, s. 338; JUNG, ref. 16, s. 106-107.

21 KELEMEN, ref. 7, s. 338. K súčasnosti pozri NĚMEC, ref. 18, s. 156-157.

K **úplnej rozluke (divortium)** možno uviesť v krátkosti, že kánonické právo ju priznalo v špeciálnych situáciách a dôvodoch. Rozluka sledovala ciele manželstva (predovšetkým v prospech viery), ktoré zo závažného, spravodlivého dôvodu (*iusta causa*) nemohli byť naplnené, keďže sa zabránilo plnému manželskému súžitiu. Rozlukovým dôvodom pre našu kauzu mohlo byť len nekonzumovanie/nedovŕšenie manželstva a tento dôvod *in iusta causa* pripúšťala už stredoveká právna prax pápežských rozhodnutí. Na úplnú rozluku zásadne nebol a ani v súčasnosti nie je nárok, rozhodovalo sa o nej na základe žaloby nevinnej strany súdnou cestou a ku kvalifikácii rozluky bol a je potrebný, okrem iných náležitostí, dôkaz o nedovŕšení (inkonzumácii) manželstva.²²

V našom prípade však musíme uvažovať, pokiaľ došlo ku konzumácii/dovŕšení manželstva súložou, iným smerom. Tu nemožno prijať výrok ani o nulite, ani o rozluke, pretože u katolíkov zánik konzumovaného (t. j. naplneného a dokonaného) manželstva neprichádzal do úvahy pre *sui generis* zmluvnú povahu katolíckeho manželstva, t. j. neodvolateľnosti právneho úkonu súhlasu manželov.²³

Ak teda hovoríme o platne uzavretom a konzumovanom manželstve katolíkov a manželstvo neplnilo svoje ciele, cirkev a jeho právo priznali manželom možnosť požiadať **o dočasnú rozluku/rozvod od stola a lôžka**²⁴ (*separatio a thoro et mensa*), dnes nazývanú *separácia*, ktorým síce manželstvo nezaniklo, ale zanikla manželom povinnosť spolužiť a plniť manželské povinnosti. Aj tento inštitút bol podriadený kánonickému právu a rozsudku cirkevného súdu. Platila zároveň povinnosť obnoviť manželské súžitie, ak zanikol dôvod na ňu. Príslušné kánony presne stanovovali, kedy k nej môže dôjsť:

- 1) ak jeden z manželov navádzal druhého, aby spáchal trestný čin;
- 2) ak bol jeden z manželov ohrozovaný na zdraví alebo na živote;
- 3) ak manžel kruto zaobchádzal s manželkou;
- 4) ak došlo k bezdôvodnému opusteniu manžela;
- 5) ak jeden z manželov scudzoložil.²⁵

22 K histórii rozluky z dôvodu nekonzumovaného manželstva pozri DUDA, Ján. *Katolícke manželské právo*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár J. Vojtaššáka, 1996, s. 261 a nasl. ISBN 8071420417; KLIMEŠ, Petr. *Psychické príčiny neplatnosti manželstvá*. Olomouc : Matica cyrilometodějská s.r.o., 2004, s. 43; NĚMEC, ref. 18, s. 172-173. ISBN 8072661639.

23 V odkaze na uznesenie Tridentského koncilu (24. zasadnutie, kán. 5 a 7) vtedajšia uhorská civilistika *unisono* hájila zásadný (doktrinálny) výklad kánonického práva o nerozlučiteľnosti platného a konzumovaného sviatostného manželstva katolíkov. Z toho dôvodu tvrdila: „*si consummatum matrimonium sit, nunquam divortio locus est*“, in FRANK, ref. 6, s. 129; „*Divortium totale, in matrimonio rato et consummato, apud Catholicos locum habere nunquam potest, sed morte tantum solvitur*“, in KELEMEN, ref. 7, s. 358; „*Divortium totale apud Catholicos latini ritus, teste Trid. Sess. XXIV, Can 5 et 7 de sacram matrim, in matrimonio rato simul et consummato nunquam .. locus habet*“, in SZLEMENICS, ref. 16, s. 150; „*Die totale Ehescheidung einer vollendeten Ehe hat bey Katholiken selbst im Falle eines erwiesenen Ehebruches nie Statt, denn nur der Tod des einen Ehegenossen kann das Band der vollendeten Ehe auflösen.*“, in JUNG, ref. 16, s. 112-113. Porovnaj v súčasnej kánonistike Kódex CIC/1983 v kán. 1141, ktorý výslovne normuje: „*Uzavreté a dokonané manželstvo nemôže byť rozviazané nijakou ľudskou mocou a z nijakého dôvodu, okrem smrti.*“ Pozri KAŠNÝ, ref. 8, s. 38.

24 Termín rozvod používal Š. Luby, in LUBY, ref. 8, s. 320.

25 V poslednom prípade cudzoložstva súd pripúšťal rozsudok trvalej separácie od stola a lôžka pri vedomej nevere jedného z manželov (*Separatio .. conceditur, et perpetua quidem tantum propter adulterium scienter ac libere commisum*). Porovnaj KHLÓSZ, ref. 7, s. 193; taktiež KELEMEN, ref. 7, s. 338; JUNG, ref. 16, s. 115; FRANK, ref. 6, s. 128-129.

2. Spor Jána Dubníčku a Alžbety Magyaryovej v právnych a spoločenských súvislostiach

V predmetnej časti predstavím právnu situáciu manželstva Jána a Alžbety od ich zoznámenia až po vynesenie konečného rozhodnutia v spore.²⁶ Ján Dubníčka, nar. 27. novembra 1786 v Trnave, pochádzal z tunajšej meštianskej rodiny²⁷ a v mestskej samospráve zastával krátko pred sobášom funkciu čestného mestského podnotára. Zároveň vykonával povolanie krajinského advokáta.²⁸ Ako spoločensky a majetkovo dobre situovaný slobodný muž sa po dovŕšení tridsiateho roku rozhodol oženiť a začal navštevovať rodinu zemana Michala Magyaryho a jeho dcéru Alžbetu, ktorej rodina žila v neďalekých Dolných Lovčiciach (Alsó-Lóczy, okr. Trnava).²⁹

Známosť budúcich manželov začína podľa inkriminovanej snúbeneckej korešpondencie na jeseň roku 1816. Z písomných svedectiev ľúbostných listov ako dôkazných prostriedkov v kauze, z ktorých sa zachovali len Alžbetine, je zrejmé, že Alžbeta užívala v písomnom styku veľmi klišeovitý štýl, oplývajúci všeobecnými vágnymi vyjadreniami o recipročnej náklonnosti, priateľstve a láske, predsa však kusé vyjadrenia o vzájomných povahových kolíziách naznačujú budúce manželské problémy. Zároveň sa v nich predstavila ako typické romantické a nezrelé dievča začiatku 19. storočia, ktoré sa napríklad v jednom z listov vyznáva: „*Teraz však blúdím ako ovca, ktorá sa oddelila od svojho stáda, denne vstávam so smútiacim srdcom z mojej postele a večer zas toto tak preťažké bremeno nesiem na to isté miesto, kde dúfam, že sama nájdem sladký pokoj! Aj toto mi spôsobuje veľkú bolesť, a nikdy by som neverila, že môžem v mojom mladom veku znášať tak ťažké bremeno. Kiež by mi mesiac, ktorý na Vás svieti, a tichý vánok, ktorý Vás ovieva, povedali, či aj Vy na mňa myslíte? Ale všetko mlčí, môžem teda dúfať v skoré stretnutie. O áno! Lebo vedomie mojej náklonnosti a priateľstva, ktoré k Vám cítim, dáva mi nádej Vás čoskoro uvidieť.*“ Z korešpondencie je jasný kolísavý a nestály charakter mladučky, 19. ročnej Alžbety. Jánovi sa preto iste javila ako chladná a zároveň precitlivela osoba: „*tie melancholické stavy, ktorými trpím len kvôli Vám*“, a ďalej píše: „*chcem veriť, že mi môžete odpustiť moje slabosti. ... Podržte si ma vo svojich spomienkach.*

26 Kauzu rekonštruujeme predovšetkým na základe závetu Jána Dubníčku a jeho príloh, ktoré v celku verne a dramaticky opisujú súdny spor a hlavne príčiny manželského rozvratu. Súkromný závet manžela Jána bol zriadený 24. februára 1857 (vo veku 70 rokov testátora Jána) pri plnom duševnom zdraví jeho vlastnou rukou. Závet obsahol aj vlastnoručne vyhotovené kópie dôležitých dôkazných listín vo veci súdneho procesu, vrátane manželkiných ľúbostných listov, ktoré naznačili možné manželské prekážky alebo chybu v manželskom súhlase. Závet je uložený ŠABA, pob. Trnava, f. MG Trnava, odd. Testamentales, sign. 3-29-38.

27 Otec Štefan Dubníčka, matka Anna, rod. Bobkovičová. In ŠABA, ZCM, f. R.-kat. f. ú. Trnava, m. nar. č. 2421. Otec Štefan (pôvodným povolaním správca – *provisor*) zastával v rokoch 1809 – 1813 funkciu mestského senátora a zomrel v priebehu roku 1813. In ŠABA, pob. Trnava, f. MG Trnava, Zápisnice mestskej rady 1809 – 1814, II/58 – II/69.

28 Krátky čas, dva roky pred uzavretím sobáša, zastával v užšej mestskej rade (magistráte) funkciu čestného podnotára. Funkciu opustil zrejme už na konci roku 1817, keďže na začiatku roku 1818 sa v zápisniciach mestskej rady už jeho meno nevyskytuje. In ŠABA, pob. Trnava, f. MG Trnava, Zápisnice mestskej rady 1816 – 1818, II/72 – II/76.

29 O mieste a čase jej narodenia nevieme nič určitého, príslušná matrika rím-kat. farského úradu v Zavare neuvádza zápis o jej narodení medzi rokmi 1797 – 1798. In ŠABA, ZCM, f. R.-kat. f. ú. Zavar, m. nar. č. 2794.

Iba potom sa môžete presvedčiť, aký ste drahý Vašej priateľke. Prijmite uistenie môjho priateľstva a týmto konečne budú spojení tí, ktorí aj v odlúčení na seba myslia, zostávam Vaša pravá .... Lisette Magyary“.

Ján mal v meste veľmi dobrú povest', podporenú aj jeho právnickou erudíciou, ako potvrdzuje písomné miestoprišažné svedectvo trnavských mešťanov, manželov Vajmáryovcov z roku 1819. Taktiež z Alžbetiných listov sa zdá byť rozumným a zodpovedným mužom: „Dobré vlastnosti spojené s príjemným, cnostným a jemným správaním, o ktorých som sa skutočne presvedčila a večne si ich cením, a budem cenit' do smrti“, ktorý mal len tie najčestnejšie a najvážnejšie úmysly: „Vaše čestné srdce je ku mne také priateľské, ale keby naše srdcia mohli hovoriť, potom by som nevedela .... Za milú spomienku na moje meniny a vyjadrené želania a milý darček Vám z horúceho srdca a na stokrát ďakujem a pripájam moje pranie, aby ste vždy boli ku mne dobrý!!!“

No Ján už na začiatku vz'ahu a aj tesne pred uzavretím manželstva postrehol u nej psychickú nestálosť a nevyzretosť, ktoré v ňom vzbudili minimálne ostražitosť a pochybnosti. Vo svojom záвете priamo uvádza: „ked' videla [Alžbeta – A. Š.], že z mojej strany ide o najvážnejší úmysel, vyjadřila sa, že jej úmyslom nikdy nebolo sa za mňa vydať a na moju otázku: ‚Prečo teda záležitosť prostredníctvom Vašich šiestich listov tak ďaleko zašla?‘, odpovedala, že vraj má všetkých mužov za bláznov! Tak mi nezostalo nič iné ako ju opustiť, čo som aj urobil, aby som ju neučinil nešťastnou“, a preto začiatkom roka 1817 odstúpil od ďalšieho dvorenia. Jánov závet v narácii odhaľuje aj temnejšie a podľa neho pravé úmysly magyaryovskej rodiny a jej zlovoľný úmysel uzavrieť sobáš: „Kedže jej otec Michal Magyary mal úmysel podlo ma o všetok majetok obrat' (ak aj nie o život), začal robiť všetko preto, aby ma dostal do svojich sietí.“ Nasledovali ďalšie listy z marca 1817, v ktorých sa snúbenica snažila (možno pod priamym vplyvom otca) vytvoriť tie najpriaznivejšie podmienky pre uzavretie sobáša a uist'ovala snúbenca o neskonalej láske, priateľstve a vernosti: „nechcem Vás vôbec urobiť nešťastným, ale viest' Vás do spokojného života, chcem veriť, že mi môžete odpustiť moje slabosti ... Ak o mne takto zmyšľate, posudzujete ma veľmi zle, mali by ste byť v budúcnosti o mne presvedčený, že som už lepšie domyslela ten krok, ktorý som urobila, a chcem urobiť, a preto Vás prosím, aby ste nemali žiadne podlé myšlienky o mne“.

Snúbenec sa rozhodol „poistiť“ čestné úmysly a dôveryhodnosť budúcej manželky, a preto zmluvne dohodnuté obvenenie (venné) vo výške 2000 zl. chcel zapísať v prospech Alžbety len podmienené so zárukou jej budúcej počestnosti³⁰. Ako v záвете podčiarkuje, Alžbetin „otec do všetkého zasvätený chcel túto listinu o obvenení dohodnúť bez akýchkoľvek podmienok, ale keď som chcel už po druhý raz odstúpiť, od svojho nároku ustúpil“, čím naznačuje relevantnú skutočnosť možného donútenia Alžbety k uzavretiu sobáša zo zistného dôvodu. Napokon sa obe strany dohodli a Ján v svadobnej zmluve, podpísanej v deň sobáša sa zaväzuje vyplatit' manželke po svojej smrti dohodnuté obvenenie 2000 zl. a celý dedičský podiel.³¹

30 „die ganze Zeit ... ich diese Person als die einzige mit der ich ein wahrlich vergnügtes Leben, auch in die Zukunft, fortführen könnte, gefunden, so dann überzeugt von ihren Gegenlieb und Treue, nicht minder aber auch Ihren tugendhaften Lebenswadel, habe mich entschlossen dieselbe zu meiner Lebensgefährtin zu wählen“.

31 „Ja dolumenovaný ... v presvedčení o jej náklonosti a vernosti, a nemenej o jej počestnosti som sa roz-

Manželstvo sa uzavrelo 8. apríla 1817 v Dolných Lovčiciach.³² Sobášiacim kňazom sa stal zavorský farár Ján Pivoňka, svedkami Mikuláš Odler a trnavský mešťan Ignác Hlinický. Za manželské sídlo sa určila Trnava, kde mal ženich právnickú prax aj domovské právo. Akým spôsobom sa uskutočnil samotný sobáš a prebiehali prvé a aj posledné dni manželského súžitia, o tom nechajme hovoriť samotného Jána zo svedectva jeho závetu: „*Trikrát prekliaty sobáš sa uskutočnil na naliehanie Michala Magyaryho 8. apríla 1817, keď Alžbeta Magyaryová s plačom pristúpila k oltáru a nepovedala ani slovo po duchovnom spojení, rozlúčiac sa so mnou, nechcela zas nič povedať, ani spoločne stolať a po jedle sa stratila a zabávala s priateľmi. Na druhý deň po sobáši nechcela so mnou ísť do Trnavy a až na výslovnú žiadosť jej matky sa podvolila a odmietajúc manželskú povinnosť utiekla na druhý deň z Trnavy, a následne sa zabávala so svojimi mladými priateľmi. Kvôli mojim dvom zamestnaniam advokáta a mestského notára som mohol až po piatich dňoch ísť po ňu; keď som ju doviezol na obed do Trnavy, pri obede naberúc z taniera na lyžicu šunku hodila ju pod stôl, čím chcela mňa a moju matku nahnevať, ale nič sme jej na to nepovedali a ona nič nezjedla ... následne nato však na druhý deň opäť utiekla. Potom ju jej matka priviedla do Trnavy a pri tej príležitosti urobiac si zlé meno svojim klebetením, plačúc a nadávajúc vyhlásila, že v žiadnom prípade nezostane u mňa. Jej matka ju ale nechcela vziať späť. Nato Alžbeta Magyaryová napísala na druhý deň list plný sťažností a po jeho prečítaní zase utiekla. Ale ja som ju v pokoji priviedol späť, cestou však nič nechcela povedať, ale 26. júla 1817 preklínajúc tú hodinu, v ktorej sa mi oddala a mňa priamo do tváre inzultovala: ‚Nech ťa diabol s mojimi rukami uchytí‘ a už po piaty raz odo mňa utiekla. Ja som ju aj teraz ešte chcel prijať späť, keď by bola prišla sama, keďže ísť po ňu som nemal čas. Ale nechcela prísť a celý mesiac nebola v Trnave. Dňa 25. augusta 1817 o 6.30 ráno zúriac ako fúria vrútila sa do mojej izby prudko otvoriac dvere, nechala zabaliť posteľnú bielizeň a oblečenie, a zlorečila môjmu otcovi [v tom čase už nebohému – A. Š.], ktorého posielala naspäť do hrobu, ale ktorého nemohla uraziť, a hodila svadobnú obrúčku na zem s preklinaním, aby dom, do ktorého sa vydala, aj som mnou trafilo tisíc bleskov a hromov a zničilo ho!!!, na čo odišla po šiesty raz.“*

Z Jánovej závetnej výpovede je zrejmé, že aj Alžbetina matka sa snažila o záchranu manželstva, keď napísala pár týždňov po sobáši (24. apríla 1817) zaťovi list, v ktorom prosila o jeho zhovievavosť a vyjadrovala pevné presvedčenie, že sa Alžbeta polepší.³³

---

hodol ju pojať za celoživotnú družku pevne veriac, že sa v jej osobe nesklamem. Aby som teda ocenil nielen jej počestný charakter, ale aj jej zamilovanosť a vernosť, aby po mojej skoršej smrti nezostala nezaopatrená a neodmenená, zapisujem mojej veľmi milovanej neveste Alžbete Magyaryovej 2000 zl. v konvenčnej mene, počítajúc na jeden zlatý 23 strieborných mincí, ako jej obvenenie, s ktorým môže slobodne nakladať a tiež aj môj dedičský podiel. V Trnave, 8. apríl 1817, Ján Dubnička, ženich /mp/.“ Svedkami uvedenej manželskej zmluvy sa stali Jánova matka Anna Bobkovičová, vdova Dubničková, Ignác Hlinický a Mikuláš Odler.

32 ŠABA, ZCM, f. R.kat. f. úrad Zavar, m. sob. č. 2794.

33 „*Najmilší synu! Prosím, informujte ma otvorene, ako je Liset po včerajšiu, či pomohla moja rada? Moje srdce nemá pokoja a žiadnu radosť, pretože nie som šťastnou matkou, keďže viem, čo sa stalo včera medzi vami. Utešte ma milý synu, ak veríte, že to medzi vami bude lepšie? Ako som včera videla, a prosím Vás pre všetko na svete, hľadajte prostriedky váš vzťah zlepšiť, ste iste rozumný muž, a ako taký iste viete priviesť manželku na správnu cestu. Prepáčte a nedávajte jej žiadnu zámenku pre takéto spory. Pevne verím, že sa Liset zmení. S tým žíte dobre a očakávam Vás netrpezlivo v nedeľu s Liset. S tým sa porúčam, Vaša úprimná matka Karolína Magyaryová, Dolné Lovčice, 24. apríla 1817.“*

Jánovu dobrú vôľu prijať opätovne utekajúcu manželku po ťažkej výmene názorov 26. júla 1817 dokladajú dve svedectvá, a to trnavského richtára Martina Mentlera a zavarského farára Jána Pivoňku. Obaja dosvedčili v miestoprísahných písomných vyhláseniach z januára roku 1818, že Ján bol pripravený vzdorovitú Alžbetu prijať opätovne späť³⁴. Ako možno ďalej konštatovať z Jánovho závetu, manželka viedla neusporiadaný život, verejne manžela a jeho matku ohovárala v meste aj v pôvodnom bydlisku, od 26. júla do 25. augusta 1817 sa nezdržiavala v spoločnej domácnosti a navyše porodila dieťa, ku ktorému sa Ján ako domnelý otec nikdy nepriznal a odmietol i jeho dedičské nároky v závete. Alžbeta definitívne ukončila súžitie 25. augusta 1817.³⁵ Strastiplný začiatok a aj rýchly koniec manželského súžitia, ktorý sprevádzali sústavné hádky, vyprovokované zo strany manželky, priviedli Jána k pevnému rozhodnutiu odvolať zmluvu o obvenení, k čomu došlo na zasadnutí mestskej rady 26. augusta 1817³⁶. V tom čase ešte nemal úmysel riešiť konfliktnú situáciu súdnou cestou.

Prvý spor iniciovala rodina Magyaryovcov. Alžbetin otec podal na trnavskom vikariátnom súde (*coram vicariatu districtus Tyrnaviensis*) v mene dcéry 15. decembra 1817 **žalobu o dočasnú rozluku manželstva od stola a lôžka** (*Scheidungsprozess*), pričom žalovanými sa stali manžel Ján a svokra Anna (ako žalovaná v druhom rade). Žalobkyňa odôvodnila žalobu nasledovnými skutočnosťami: do manželstva mala od samého začiatku neprimerane zasahovať svokra, ktorú žalobkyňa označila za narušovateľku manželstva (*turbatrix matrimonii*). Manželstvo mala tiež negatívne ovplyvňovať podľa

34 Zo svedectva richtára Martina Mentlera: „Potom, čo som sa stretol s Jánom Dubníčkom, odporúčal som mu prijať manželku späť, a tento pri tom deklaroval, že ak táto už od neho neutečie, nielenže ju prijme, ale ju aj bude milovať, a s tým odišiel odo mňa. Na základe tohto slávnostného vyhlásenia pre pána Michala Magyaryho, na znak toho, že jeho zať je pripravený prijať manželku, ako sa sám vyjadril.“

35 Z Jánovej výpovede o odvolaní obvenenia sa dozvedáme, že po poslednej výmene názorov sa Alžbeta rozhodla na základe otcovho návrhu a sice, že sa už nebude zdržiavať u manžela, ale odíde do Viedne bez príslušného sprievodu, aby si usporiadala myšlienky. A tak sa vypravila na cestu, čo si Ján vysvetlil ako definitívny rozchod a rozvrat manželstva a manželkino ostatné správanie označil za postoj „exmanželky a exnevesty“.

36 Žiadosť o odvolanie opieral o zneuctujúce výroky na svoju a matkinu česť a osobu, o neplnenie manželských povinností a sústavné úteky zo spoločnej domácnosti. Jánovu žiadosť podporila aj výpoveď matky Anny Bobkovičovej, ktorá protestovala proti verejnému osočovaniu, ktoré rozširovala Alžbeta a jej priatelia na verejných miestach Trnavy aj v Dolných Lovčiciach (napr., že svokra údajne pri nákupe na trnavskom námestí u istej sedliacky z Dolných Lovčíc, zvané Jančovej, chcúc znížiť cenu za zrazenú šľahačku, jej zlomyseľne vyplatila o 9 grošov menej z obvyklej ceny, za čo jej táto oklamaná predávajúca verejne nadávala slovami: „Na strela tvej matery! Ti kminka, Ti flandra, Ti Šalbirka! Nech ja Teba len kde tu dopadnem, budeš na mňa pamatá! Sak powim panu welkomožnému Magyarymu jaka žena a suseda je matka sveho zata!“). Domáce násilie podľa Jána a jeho matky podnecovala vraj najmä samotná Alžbeta, keď z domu Dubníčkovcov sa ozývali časté nadávky na adresu manžela a jeho rodiny, ktoré sú citované v magistrátnom protokole: „Der verfluchte Bauer! der Handwuth!, Alžbeta sa údajne mala dehonestujúco vyjadrovať o nemanželskom pôvode Jána a hanobiť tak jeho rodičov („*Insuper marito suo, quod in larvatum nomen gerat, asserendo eundem non Dubnitska, cerum Petzuch vocari, intrepide oggerere*“). Na základe týchto a ďalších skutočností sa Ján rozhodol odvolať zmluvne dohodnuté obvenenie: „*eidem [obvenenie – A. Š.] de tempore legetenus praescripto intra annum et diem solemniter semel pro semper et nunc pro tunc solemniter contradicunt, contradicendo revocant, revocando protestantur, et protestando reclamantur, palam, publice et manifeste*“. In ŠABA, pob. Trnava, f. MG Trnava, Zápisnica mestskej rady z 26. augusta 1817, II/74. Na žiadosť protestujúcich sa vyhotovila overená listina o úkone protestu mestským notárom, ktorej kópia je uložená v Jánovom závete.

Alžbetinho vyjadrenia aj švagriná Anna, sestra Jána. Obe mali vytvárať nezmieriteľnú nenávisť, ktorá privodila neprekonateľný rozvrat manželstva. Žalobkyňa žiadala okrem rozhodnutia v spore aj vyplatenie zmluvne dohodnutého obvenenia, priznanie výživného a zaplatenie súdnych trov. Od žalovanej svokry žiadala rešpektovať navrhovaný rozsudok.³⁷

Na trnavskom prvostupňovom súde však Ján nemal dobré meno kvôli zastupovaniu dedičov zomrelého Jakuba Hladkého proti istému dekanovi Jánovi Albrechtovi v jednej dedičskej kauze. Tento dekan vystupoval ako vykonávateľ závetu p. Hladkého a nechcel vyplatiť určeným dedičom 186 zl. a až keď sa do ukončenia sporu o dedičstvo vložil Ján, podarilo sa ho urovnať v prospech Hladkého dedičov, ale v neprospech cirkvi, resp. uvedeného p. dekana, pričom výsledok sporu negatívne ovplyvnil zmýšľanie trnavského dekanátu a tunajšieho vikariátu voči Jánovi. No vikariát mal nanešťastie zanedlho rozhodovať rozlukový spor manželov Dubničkovcov, čím sa podľa Jána vytvorila pre neho nepriaznivá sporová situácia a legitímny dôvod na zaujatosť súdneho senátu.

Podľa Jánovho vyjadrenia súdne pojednávanie prebiehalo nasledovným spôsobom: „*V procese Michala Magyaryho proti mne bolo potrebné vykonať (tak podľa svetských, ako aj cirkevných zákonov a tým viac podľa kresťanskej náuky) vedľajšie vyšetrovania, o ktoré som prosil a na nich trval, a tiež konfrontáciu osôb a svedkov (uvedených pod H. a I.) a označenú autentifikáciu, aby sa tým zistilo, kto je vlastne vinný, a aby sa mohlo nestranné rozhodnúť. ... V procese vedenom proti mne nebolo pripustené ani vyšetrovanie (inquisitio), ani konfrontácia, ani autentifikácia (pod H. a I.) výpovedí svedkov, tak richtára, ako aj sobášiaceho kňaza z dôvodu, aby aj súdne nebola potvrdená moja nevina. ... Nepodložený základ rozhodnutia vyplýval z už vopred pripravených mnohých podkladov, čo sa priečilo nielen zneniu Tripartita (úvod, čl. 6, § 8), ale aj Božiemu zákonu, ... Tripartitum v úvode, čl. 14 § 4 výslovne hovorí, že príliš rýchle rozhodnutie sudcu je macočskou spravodlivosťou. I v úvode Tripartita, čl. 15 § 1 je citovaný sv. Augustín, ktorý hovorí: ‚Dobrý sudca nič nerobí podľa svojej vôle, ale všetko podriaďuje zákonom a právu.‘ Ale keďže zákonné a aj pred cirkevným súdom predpísané vyšetrovanie, konfrontácia a autentifikácie neboli pripustené, z toho vyplýva, že všetci, ktorí mali vplyv na proces z 15. decembra 1817, boli zlí sudcovia, a takých nikto nie je povinný počúvať a (ich) rozsudok (ako zlovôľu) prijať. Napadol som preto tento rozsudok (uvedený pod M) a odvolal som sa, ale odvolanie bolo zamietnuté (pozri pod N).*

Toto zlovoľné konanie samo narážalo na cirkevné predpisy (Decretalia iuris canonici), konkrétne V. knihy 3.5.9, ďalej VI. knihy, 8.12.18.19.26.48.64-75 a 88, tým menej ma mohli tieto rozhodnutia (pod M. a N.) zaväzovať.“

Ján ešte pred vynesením rozsudku v prvom spore s Magyaryovcami podal 18. júla 1818 **žalobu proti Alžbete** v zmysle kánonických noriem **o nulitu sobáša** (*Auflösung*,

37 Právny zástupca žalobkyne Karol Kanovič žiadal: „*praefatas utriusque ordinis Partes R.C. praeiue legitimo modo in ius citari, atque inter partem A, et partem I-i ordinis R.C Divortium a Thoro et Mensa autoritate Consistoriali adinveniri, sibi tam intuitu principalis substrati et objecti, quam et universorum accessorium, cum Patris 2-i ordinis R.C convictione debitum ius et iustitiam impendi et administrari, de reliquo exequendorum executionem penes compassum ad suam competentiam relegari*“. In Archiv Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA), f. Officium vicariale Tirmaviense, sign. Processualia, 1816 – 1819, nr. 8-13.

dissolutio vinculi matrimonialis) na trnavskom vikariátnom súde, v ktorom žiadal o spojenie jeho procesu s revíziou prvého sporu, podaného rodinou Magyaryovcov. V dochovaných prameňoch je vedený ako II. spor. Žalobca žiadal nulitu manželstva a opieral sa o dva z kánonicko-právnych dôvodov, a to o **donútenie** zo strany manželky, t. j. neslobodného a nedobrovoľného právneho úkonu súhlasu jednej strany a o **podvod** spôsobený uvedením Jána do omylu, že uzatvára právoplatné manželstvo v súlade s kánonickým právom a v úprimnej láske snúbenice. Ján ako dôkaz uvádzal manželkino priame priznanie pred verejnosťou o donútení zo strany jej rodiny k sobášu a tiež podvode voči Jánovi. Citujeme ďalej z jeho závetu: „2. augusta 1818 prišla potajme do Trnavy Alžbeta Magyaryová, aby zistila, ako chcem pokračovať v procese a pri tej príležitosti, keď sa jej robili výčitky pre jej nehanebné správanie, ona odpovedala, že bola prinútená si ma zobrať a že vraj Boh chcel, aby som sa ako istý Ambróz v Bučanoch zastrelil a z toho vidno, ako bola ona sama vzdorovitá v našom spoločnom živote i následkom jej priamej hrozby, aby ma skrze ňu parom uchytil.“ Sám Ján však k dovŕšeniu a účinnosti manželstva vecne správne priznal, že manželstvo bolo konzumované (*doch am 26. Juli 1817 verfluchend die Stunde, an welcher sie mit mir copulirt wurde*), čo iste vážne skomplikovalo jeho žalobný návrh (aj samotnú dôkaznú situáciu) v prospech nulity manželstva.

Navyše rodina Magyaryová mala na trnavskej mestskej rade príbuzných a priateľov, ktorí Jánovi spôsobili ďalšie nepríjemnosti, a ktoré znamenali *de facto* jeho bezprostrednú spoločenskú a profesionálnu degradáciu a ukončenie zabehnutej právnickej kariéry. Podľa Jánovho vyjadrenia ho niektorí členovia mestskej rady chceli obviniť z úmyslu zabiť trnavského vikára. Plastický obraz útoku na jeho slobodu, zdravie a život doložme opätovne citátom zo závetnej výpovede: „12. februára 1820 som bol predvolaný vtedajšou mestskou radou na prevzatie peňazí po mojej matke, ktoré mala mestská rada v depozíte, a obnášali 3512 zlatých a 36 grajciarov, no keď som tam nič netušiac v dobrej viere prišiel, namiesto toho, aby mi peniaze boli vyplatené, traja drábi, prítomní v súdnej sieni a privolaní magyaryovskými prívržencami (bez toho, aby vedeli, čo majú vykonať), hneď pri mojom príchode boli vyzvaní členom mestskej rady Františkom Farkašom: ‚Chicte ho!‘. No oni sa prekvapene pozerali jeden na druhého, pretože ma poznali ako najčestnejšieho muža v meste (ako niekdajšieho mestského notára), nechceli to vykonať a až keď František Farkaš rozčúlene skríkol: ‚A chic sa ho! Strela tvej duši! Hneď ta tu palicu zarazim!‘, ma chytili a ako najväčšieho zločinca odvliekli do mestského väzenia, prehliadli ma až na holé telo, bez toho, že by som vedel, aký dôvod majú na takúto španielsku inkvizíciu a postavili ku mne stráž troch ozbrojených mužov. ... Okolo Veľkej noci roku 1820 člen mestskej rady Ján Pauer (pôvodne profesiou zámočník), podplatný magyaryovskými ľuďmi, prišiel ku mne a priniesol mi list s návrhom, že keď prijmem naspať k sebe Alžbetu Magyaryovú, budem hneď prepustený z väzenia, ale ja som tento list ako jeden z mnohých, uvedených pod A, B, C, D a E, neprijal, a návrh som z titulu známych vyhrážok Alžbety Magyaryovej (‚Nech ma diabol skrze ňu uchyti.‘) odmietol. A tak sa ma 3. apríla 1820 (vtedy bol Veľkonočný pondelok) pokúsili umučiť smädom ... dali mi železom obité dvere s tromi okienkami, vyhlásiac ma za choromyseľného, podávajúc mi jedlo cez okienko, a tak sa ku mne správali ako k bláznovi do 26. júla 1820, bez toho, aby ma od 12. februára do 26. júla 1820, teda päť mesiacov a 14 dní, vypočúvali. ... V dôsledku tohto uväznenia od 12. februára do 26. júla 1820 Magyaryovcami, sediacimi

na najvyšších miestach v mestskej rade, spôsobeného falošnými a lživými obvineniami, mi bola moja živnosť – advokácia (ktorá mojich rodičov stála tisíce) – odobratá (ako vidno pod S.) a takto som bol dvojnásobne potrestaný, najprv väzením a potom odňatím výkonu môjho povolania.“

Prvý spor o dočasnú rozluku od stola a lôžka (I. spor na základe žaloby A. Maryaryovej) sa skončil 1. septembra 1818 rozhodnutím o rozluke od stola a lôžka. Po Jánovom odvolaní vydal druhostupňový Metropolitný súd Ostrihomskej arcidiécezy 15. mája 1819 rozsudok v neprospech nulity³⁸ a tret'ostupňový Primaciálny súd rozhodol konečným rozsudkom z 5. januára 1821 o odmietnutí Jánovho odvolania a potvrdení pôvodného rozsudku o rozluke od stola a lôžka.³⁹

Alžbeta po vydaní konečného rozsudku v I. spore však nedosiahla exekúciu určeného výživného a tak sa obrátila na príslušné súdy a tie na trnavskú mestskú radu so žiadosťou o výkon platného rozsudku vo veci vyplácania výživného pre seba a maloleté dieťa a vyplatenia obvenenia. Zo zápisnice mestského senátu z decembra 1819 a januára 1820 vyplýva, že exekúcia sa pôvodne viedla nielen na Jánov majetok, ale aj na majetok Jánovej matky Anny, a neuskutočnila sa ihneď pre rôzne obštrukcie povinných osôb.⁴⁰ Až na jar 1820 bolo Alžbete nakoniec odovzdané (podľa dochovaných kvitancií) exekvované výživné 921 zl. z požadovaných 1191 zl., splatných za tri roky od začatia I. sporu.⁴¹

Druhú žalobu (označenú v archívnych materiáloch ako III. spor) proti Jánovi podala Alžbeta 13. augusta 1822. Žalobkyňa opätovne žiadala dočasnú rozluku od stola a lôžka na základe pôvodných skutočností, keďže rozsudok I. sporu nebol vykonaný, resp. nedošlo k opätovnému plneniu vyživovacej povinnosti žalovaného Jána. **Spor ukončil** ostrihorský Primaciálny súd 21. januára 1825 **konečným rozsudkom rozluky od stola a lôžka** (*separatio a thoro et mensa*) s odôvodnením, že „*sporné manželstvo je potrebné považovať za prirodzenosti za zväzok čistej a úprimnej lásky a nie za zväzok podlosti a diablových úkladov*“.⁴² Primaciálny súd zároveň odmietol Jánovo odvolanie k Svätej stolici z 12. júla 1825.

38 V overenom výpise z rozsudku sa uvádza: „*Preto teda, keďže nulitu manželstiev možno vyhlásiť iba z istých vážnych a preukázaných príčin ... je prípustnejšie rozpustiť manželstvo niektorých, ktorí mali pohlavný styk v rozpore s ľudskými ustanoveniami, ako rozlúčiť ľudí platne zosobášených v rozpore s Božími ustanoveniami. Z toho dôvodu sa manželstvo uzavreté medzi žalobcom a obžalovanou v súlade s obsahom kapitoly Cum locum, odsek 14 a kapitoly O úvahe, odsek 28 o zasnúbení a manželstve vyhlasuje za platné (contractum inter partes ... omni ex parte validum judicialiter declarari)*.“ In ATA, f. Officium vicariale Tirmaviense, sign. Process. (1816 – 1819), nr. 8-13.

39 Rozsudok súd odôvodnil nasledovne: „*principaliter fundamento vis et metus uxori suae per patrem illati ad invalidationem matrimonii processit, quam tamen vim uxori suae incussam fuisse, is non tantum nullo indicio probavit*“.
In ATA, f. Officium vicariale Tirmaviense, sign. Process. (1816 – 1819), nr. 8-13.

40 Ako vyplýva zo zápisnice trnavského senátu zo 14. januára 1820, mestský exekútor Gašpar Očkaj nemohol opätovne začiatkom januára 1820 vykonať exekúciu zameškaného výživného, keďže sa Ján hrozbami násilia proti nej bránil („*exequendum Joannes Dubnitska, praeprovocata declarationem sua semet rem, iusque suum vita et sanguine tuturum minaretur... ac prout exequentis iudicis metus, ne qua ratione apud desperatum hunc hominem, aut vita periculo aut saltem honor ejus prostitutione exponatur, non vanus esse videretur*“). In ŠABA, pob. Trnava, f. MG Trnava, Zápisnica mestskej rady z 16. decembra 1819, II/78, Zápisnica mestského senátu z 14. januára 1820, II/80.

41 ATA, f. Officium vicariale Tirmaviense, sign. Process. (1816 – 1819), nr. 8-13.

42 „*Ne igitur actionale Matrimonium, quod de natura et indole sua casti, et sinceri amoris conjugalis foedus*

Ján musel prijať definitívny rozsudok, no v závete sporné manželstvo komentoval nasledovnými vetami: „*môj zväzok s Alžbetou Magyaryovou nebol žiadnou sviatosťou, keďže vznikol skrze diabolské úklady, intrigy, úskoky, zavádzanie, podvod, gaunerstvo, filanteriu, podlosť a bezbožnosť, a takýto zväzok nemožno pokladať za sviatosť nielen podľa najsvätejšieho učenia Spasiteľa, ale ani podľa cirkevných noriem, a síce VI. knihy, 18. ustanovenia, ktoré hovorí: „nič nemožno napraviť časom, čo nevzniklo hneď na začiatku podľa práva“*“. V dotknutom zmysle sa Ján odvolával na obežník pápeža Gregora XVI. z 15. augusta 1832, ktorý v § 12 výslovne deklaroval: „*že také manželstvá, ktoré vznikli podlosťou (ako moje spriadané Magyaryovcami), majú najsmutnejšie následky*“, čo si vysvetlil nasledovne: „*Jeho Svätosť, pápež Gregor XVI. v § 12 uvedeného obežníka pod slovami: „najsmutnejšie následky“ nemôže nič iné rozumieť ako úplný rozklad takéhto manželstva.*“

Vo všetkých súdnych sporoch, či už o rozluku od stola a lôžka, alebo o nulitu sobáša, sa Ján podľa vlastného vyjadrenia považoval za plne nevinného, pretože zo strany manželkinej rodiny, a predovšetkým samotnou manželkou bol uvedený do omylu (*magyaryovskými podlosťami*). Navyše mal zreteľný záujem udržať manželstvo a súžitie s Alžbetou a plniť si manželské povinnosti. Dlhoročný súdny spor bol podľa jeho vyjadrenia „*nevädaným zneužitím spravodlivosti*“, porušením 8. Božieho prikázania, pretože neboli pripustené ani revízia sporu, ani Jánovo odvolanie k Svätej stolici.⁴³ Nakoniec sa pokúsil spoť o vlastnú morálnu satisfakciu a poprosil nitrianskeho biskupa Jozefa Vuruma o nezáväzný právny názor vo veci jeho prípadu a zásadnej otázky platnosti manželstva, ktoré vzniklo podvodom a lsťou. Jeho odpoveď dala v podstate Jánovi za pravdu, i keď p. biskup zdôraznil povinnosť dôsledného prešetrenia súdnu cestou v zhode s kánonickým právom.⁴⁴

V závete trpko konštatoval, že v ďalších rokoch života sa nielenže nesmel venovať právnickému povolaniu, ale bol spolu s rodinou spoločensky marginalizovaný⁴⁵, predsa však pociťoval pri koncipovaní závete v závere života istú osobnú satisfakciu: „*Po*

---

esse patet, evadat vinculum iniquitatis, et laqueus diaboli, petitum actiotenus inter conjuges ... divortium ductu ... iudicialiter declarari.“

- 43 O poslednú, prameňmi doloženú revíziu a obnovu konania sa Ján pokúsil ešte v roku 1833, opätovne na trnavskom vikariátnom súde, ktorý ju 27. júla 1833 zamietol. In ATA, f. Officium vicariale Trnaviense, sign. Process. (1816 – 1819), nr. 8-13.
- 44 „*Aby som dosiahol uspokojenie mojej nepokojnej duše, obrátil som sa v tom čase, v roku 1835, na nitrianskeho diecézneho biskupa, Jeho Excelenciu, pána Jozefa von Vuruma, ktorý bol známy ako bohabojný muž (neovplyvnený žiadnou ženou), veľmi sa vyznajúci tak v cirkevných, ako aj v svetských zákonoch, ... s naliehavou prosbou, aby mi odpovedal na jednu právnu otázku (pričom ja som ho nikdy nevidel, ani sa s ním nerozprával, preto som mu bol celkom neznámy). Ajhľa, Jeho Excelencia ako diecézny biskup nielenže neodmietol moju, od začiatku môjho smutného osudu, keď sa začalo spriadať moje zlovoľné manželstvo a diablove úklady, tvrdenú mienku, ktorá sa pridžala zákonných dôvodov, ale sa aj divil, že som sa neobrátil na viaceré duchovné osoby v Trnave, ktoré by môj problém mohli vyriešiť (keď by ten problém nebol býval zaujímavý pre príslušného sudcu – trnavského vikára) a potvrdil a schválil ju v celom rozsahu.*“
- 45 V závete na margo toho uvádza: „*Od svojho detstva som vynakladal všetku námahu viesť počestný život podľa Božích, ako aj svetských zákonov, avšak pre nezaslúžený a nanajvyšší smutný osud sme ja, moja matka a sestra i jej deti ťažko a nevinne museli trpieť tým, že som o všetko prišiel, (preto) niet divu, že som prišiel na myšlienku: „Či ja (ako človek) sa vo svojom myslení v niečom nemýlim a to, čo bolo na mne neľudsky spáchané, nebolo zaslužené?“*“

prežití týchto pre mňa tak veľmi bolestivých dní (po zbytočne podaných všetkých právnych prostriedkoch) nemohol som nič iné robiť, len predložiť vzdychajúc k nebu mstivej božskej Nemesis ono veľké želanie, aby sa v krátkom čase stalo, že tvorcovia týchto neprávostí a diablových úkladov, to jest rodičia Alžbety Magyaryovej, jej advokát, tak aj všetci, ktorí mali účasť na hrozných rozhodnutiach ... a taktiež aj Alžbeta Magyaryová s jej dieťaťom (Boh vie s kým splodeným) boli predvolaní pred Boží súd, naproti tomu ja, ktorý som bol neslýchaným spôsobom mučený, snažiac sa ma zničiť zo sveta smädcom, vyhlásený za blázna a takto bolo so mnou nakladané od 3. apríla do 26. júla 1820, teda 3 mesiace a 23 dní, v trestuhodnom zámere týmto spôsobom ma zničiť, žijem dodnes v mimoriadne pevnom a stálom zdraví, ktoré mi bolo od Boha dané, aby to, čo bolo neludsky uskutočnené proti všetkým právam (k uspokojeniu bezbožných osôb), vyšlo na svetlo Božie a pre niektorých na varovanie. Tak sa naplnili moje slová, ktoré som vyslovil na súde 3. augusta 1818: „Pevne verím Bohu, že on mojich nepriateľov a utláčateľov spravodlivosti zahanbí proti ich očakávaniu“, ako aj slová p. biskupa Jána von Kovalíka: „Držte sa Boha a nezúfajte, a budete triumfovať nad Vašími nepriateľmi a takto Vás odporúčam do Božej ochrany!“

3. Záverečné právnohistorické zhodnotenie manželského sporu Dubníčkovcov

Právnymi dôvodmi na nulitu (neplanosť) manželstva z *Jánovho pohľadu* je naplnenie nižšie uvedených vtedajších kánonicko-právnych prekážok uzavretia platného manželstva:

- 1) **omylu**, do ktorého bol Ján vvedený cudzím konaním a predovšetkým predstieraným záujmom Alžbety uzavrieť manželstvo. Išlo o podvodné konanie uvedenia do skutkového omylu (*error in negotio*) druhým snúbencom alebo treťou osobou (napr. otcom Michalom Magyarym)⁴⁶. Z dôvodu uvedenia do tohto omylu preto Ján nemohol rozpoznať nečestné, ziskuchtivé úmysly Magyaryovcov: obohatiť sa na jeho majetku a prípadne ho priviesť až k samovražde.⁴⁷ Je zreteľne preukázané z príloh čestných vyhlásení p. farára Pivonku aj p. richtára Mentlera, ako aj manželov Vajmáryovcov, že Ján sa čestne domnieval o náklonnosti budúcej manželky a sľube plniť si manželské povinnosti a viesť početný manželský život (pred aj v čase vzniku manželstva) a sám bol pripravený to isté plniť. Išlo teda o omyl vo vlastnostiach manželky, resp. jej pravého úmyslu neplniť si manželské povinnosti. Ján v odvolaní zmluvy o obvenení dokonca uvádza, že manželka nemala záujem na splodení potomka („*ejusdem fluxa adeoque nullius virtutis prolis suae venustate excaecati*“), a teda chcela vylúčiť podstatný obsah a ciele katolíckeho manželstva;
- 2) **donútenia (vis)** zo strany jedného z manželov, t. j. Alžbety; ako sa sama neraz ústne pred Jánom aj inými vyjadřila. Samotné násilie alebo hrozba násillia je dôvodom na uplatnenie tejto manželskej prekážky a uznania neplatnosti manželstva, avšak zdánlivý strach spôsobený obavou z autorít, napríklad rodičov, nepatrí medzi prípad

46 O totožné dôvody sa napríklad opieral aj uhorský zák. čl. XXXI/1984 o manželskom práve (§ 54 a 55).

47 V záвете Ján uvádza pravý dôvod vzniku manželstva zo strany Alžbety a jej rodiny: „*keďže Alžbeta Magyaryová mi do tváre povedala, že by sa nikdy za mňa nevydala, keby ju rodičia k tomu neprinútili, s tým úmyslom, že jej otec sa chcel iba na mojom majetku obohatiť*“.

manželskej prekážky donútenia. Okrem toho následná dobrovoľná manželská súlož správoplatňovala uvedené manželstvo.⁴⁸

Druhá strana žiadajúca pôvodne dočasnú rozluku od stola a lôžka však mala jeden zásadný argument: platne uzavreté a konzumované sviačenské manželstvo. Okrem toho sa manželstvo podľa Magyaryovcov a *de iure* aj súdnych výrokov príslušných súdov uzavrelo vážnym a dobrovoľným spôsobom v znení platných kánonických noriem bez nátlaku, omylu a donútenia. Podľa názoru žalobkyne od začiatku manželstva do súžitia nenáležite zasahovala svokra Anna Dubničková spolu so švagrinou Annou Dubničkovou, čím vznikali sústavné konflikty a napätia medzi manželmi, čo vyústilo do úplného rozvratu manželstva a opakovaných útekov manželky z Trnavy. Z týchto dôvodov sa manželia mohli len oddeliť (*separari*), keďže sa naplnil minimálne jeden z dôvodov na dočasnú rozluku: neodôvodnené opustenie manžela.⁴⁹ Uvedený názor si napokon osvojil aj odvolací súd, ktorý vyriekol 21. januára 1825 konečný rozsudok dočasnej rozluky (separácie), ktorá nanešťastie trvala až do konca života oboch manželov.

Z kópie nezáväzného dobrozdania p. biskupa J. Vuruma⁵⁰ na kánonickoprávne otázky súvisiace s prípadom vyplýva nespochybniteľný právny názor: „*manželstvo vzniknuté podvodom nie je manželstvom*“ a samotné spolužitie (*concubitum*) sa zaň nepovažuje. Ďalej p. biskup deklaroval, že na vznik manželstva je nevyhnutný dobrovoľný a absolútny (bez podmienok) súhlas oboch manželov, a preto aj v danej kauze mali byť vypočutí aspoň sobášiaci kňaz a svedkovia, k čomu podľa Jána nedošlo. Na záver p. biskup Wurum konštatoval, že pokiaľ by došlo k preukázaniu vyššie uvedených skutočností pri vzniku manželstva, v tom prípade „*nie je možná konvalidácia (správoplatnenie) manželstva, ak tu nevzniklo manželstvo, čo nie je dokázané, manželstvo tu neexistuje*“.⁵¹

48 KELEMEN, ref. 7, s. 338; JUNG, ref. 16, s. 106-107.

49 Druhým, závažnejším dôvodom (zakladajúcim dôvod na čiastočnú alebo trvalú rozluku od stola a lôžka) by mohla byť domnelá nevera manželky, ktorej dieťa Ján neuznával za vlastného potomka a zákonného dediča a ktorá sa nikdy súdne nepreukázala.

50 „*Aby neutrpel prikaz slušnosti, odpovedám na Váš list z 1. tohto mesiaca: vyhlasujem, že sa mi vidí čudným, že Vaša manželská kauza, ktorá mohla byť dôkladnejšie skúmaná a vyriešená na trnavských cirkevných súdoch, mne, ktorému nie je tento prípad so svojimi podrobnosťami dostatočne známy, pripájam však aspoň nasledujúci opis niektorých právnych princípov, ktoré Vám ako právnikovi môžu pomôcť pri aplikácii zákonov a kánonov a to týchto: Právnou axiómou je: nikomu nemôže poslúžiť podvod a klamstvo/leť, ďalej že manželstvo nerobí spolužitie, ale súhlas (Nuptias non facit concubitus, sed consensus), čo teda znamená dôvod pre vznik manželstva. Súhlas musí byť daný jasne, nie simulovane alebo fiktívne, ale úplne slobodne a vzájomne (recipročne), ak teda chýba tento potrebný súhlas k vzniku manželstva, hoci by sa manželstvo konzumovalo telesným spojením (carnali copulatione), neexistuje (est nullum). Uvedené princípy, ktoré sa aplikujú pri tejto otázke, nebude ľahké použiť vo Vašom spore. Predsa však pripojím ešte toto: podvod, leť, klamstvo, simuláciu, fikciu je treba vždy dokázať. Manželstvo musí vzniknúť pred Cirkvou a za účasti sobášiaceho kňaza a svedkov, pričom sa musí deklarovať onen súhlas pred nimi, toto je predpokladom (prezumpciou) práva a z práva. Čo sa týka manželstva, kde sa podmieňuje manželský súhlas pod istou podmienkou, ktorej výsledok závisí od budúcnosti, nemožno ho prijať po prijatí uznesení Tridentského koncilu, ak sa totiž deklaruje súhlas pred kňazom a svedkami, musí byť absolútny, preto nie sú prípustné žiadne podmienky akéhokoľvek rázu a manželstvo neexistuje, nie je žiadne. ... Na ostatok s náležitou úctou ... Váš sluha Jozef Vurum, nitriansky biskup, Nitra 6. september 1835.*“

51 „*Preto oná podmienka: Ja s tebou chcem založiť manželstvo, ak Ty chceš so mnou založiť čistý, pravý a nesimulovaný vzťah, nielenže nemôže uškodiť platnosti manželstva, aby sa táto podmienka dokonale skúmala v manželstve, a ak táto podmienka nie je schválená, manželstvo neexistuje (validitati matrimonii*

Záverom je podnetné z hľadiska historického i právneho si uvedomiť ďalšie širšie spoločenské súvislosti celej kauzy. Osobitne treba predovšetkým vziať do úvahy možnú predpojatosť a zaujatosť súdu, ktorý danú kauzu s najväčšou pravdepodobnosťou riadne nepreskúmal a vyniesol uvedený konečný rozsudok rozluky od stola a lôžka. Z dôkazného materiálu, prezentujúceho priebeh celého sporu, je tiež zrejmé, že charakterizovať manželstvo Dubničkovcov ako manželstvo plniace si svoje poslanie nie je vonkoncom na mieste. Práve naopak, keď manželka ihneď po sobáši opakovane utekala od manžela a súžitie ukončila už po piatich mesiacoch. Na druhej strane, čo sa týka dodržania formy aj ďalších náležitostí potrebných pre vznik platného kánonického manželstva katolíkov a aj jeho dovŕšenia (konzumácie), pramene dokázali vznik legitímneho, platného a konzumovaného sviatosťného manželstva, preto súd z toho dôvodu nemohol vyriešiť rozsudok ani v prospech trvalej rozluky, ani nulity manželstva. Avšak, pokiaľ by sa hlbšie skúmali dôvody na nulitu, a to naplnenie chyby pri uzavretí manželského sľubu (t. j. vady manželskej zmluvy) – omylu, donútenia, eventuálne podvodu zo strany manželky a súd by prijal Jánov názor o existencii týchto manželských prekážok (resp. v súčasnosti ponímaných ako vady kontrahovania), potom by existoval podľa súdobého kánonického práva nárok na nulitu predmetného „trikrát prekliateho“ sobáša.

Podľa doložených prameňov na záver môžeme konštatovať, že rodinná dráma manželov Dubničkovcov kulminovala *de facto* ihneď na počiatku vzájomného súžitia a manželia už od prvého dňa manželstva nežili v láske a svornosti. V duchu katolíckej kánonistiky (aj uhorskej civilistiky) manželstvo zreteľne nerealizovalo svoje dobrá, manželia netvorili súlad duši a tela, lásku (*charitas*) a sviatosťné spojenie (*sacrosanctum conjugium*). Manželia si neplnili ani vzájomné manželské povinnosti: vernosti, zdieľania spoločného súžitia, vzájomnej pomoci a ani primárneho cieľa manželstva – povinnosti plodenia a výchovy detí. Spor zasiahol a narušil navyše aj život, súkromie a dovtedajšiu dobrú povest' samotného Jána i jeho rodiny a natrvalo prerušil jeho advokátsku/notársku kariéru. Uvedenú skutočnosť považujeme za sekundárny, no závažný osobný i spoločenský dôsledok celej kauzy.

INSTITUT DER EHE IN DER NEUZEIT AUF DEM HINTERGRUND
DES RECHTSSTREITS ÜBER DIE TRENNUNG JOHANN DUBNIČKA
VERSUS ELISABETH MAGYARY

ADRIANA Š V E C O V Á

Die Studie befasst sich mit der historisch-rechtlichen Rekonstruktion des Justizfalls der Trennung der Eheleute Dubnička, die zu Beginn des 19. Jahrhunderts in der freien königlichen Stadt Tyrnau/Tnava lebten. Ihre Ehe wurde im Jahre 1817, gemäß der kanonischen Normen der katholischen Kirche geschlossen, doch bereits nach den ersten Monaten des Zusammenlebens verließ die

---

non tantum non obest, quin immo per absolutum in matrimonio requiritur, qua non verificata, matrimonium est nullum – irritum.“

Ehefrau definitiv seinen Ehemann wegen der offensichtlichen Differenzen und Verschiedenheit der Charaktere und einige Monate später beantragte sie die Trennung vom Tisch und Bett. Der, anhand der erhalten gebliebenen Archivquellen und des Testaments vom Ehemann rekonstruierte Rechtsstreit dauerte einige Jahre (1817 – 1825) und setzte sich aus mehreren gegenseitigen Klagen beider Eheleute zusammen. Der Ehemann hingegen beantragte, die Ehe für nichtig zu erklären, d.h. er legte eine Gegenklage auf Nichtigkeit (Nullität) der Ehe ein. Das Gericht sprach schließlich 1825 das Urteil zur Trennung vom Tisch und Bett. Der Fall wurde zu einer gesamtgesellschaftlichen Affäre, da der Ehemann Johann wegen der Falschbeschuldigungen seitens der Verwandten und Freunde der Ehefrau, die in der Tyrnauer Verwaltung tätig waren, inhaftiert wurde, was zu seiner gesellschaftlichen Degradierung und zum Verlust seiner Stelle als Anwalt führte. Die Autorin skizzierte ebenso die Basis der kanonischen Lehre und der primären ungarischen Rechtslehre, die sich auf dieser Grundlage im Verhältnis zum historischen Wesen der Ehe, ihren Eigenschaften, Zielen, Vorteilen und Pflichten entwickelte, wobei in Ungarn jener Zeit die verabschiedete tridentinische Form der Entstehung der Ehe und während des Konzils von Trient formulierte Doktrin über die Ehe eingehalten wurden. In der gegenständlichen historischen Präsentation des konkreten Gerichtsstreits, auf der Grundlage der kanonischen Normen und ihrer allgemein anerkannten Deutung, wies die Studie auf ein traditionelles Verständnis des persönlichen Eherechts in Ungarn an der Schwelle der modernen Ära hin.

doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD.

Právnická fakulta Katedra dejín práva, Trnavská univerzita v Trnave

918 43 Trnava, Kollárova 10

e-mail: asvecova@truni.sk

PÍ SOMNÉ A OBRAZOVÉ PRAMENE K BANSKOŠTIAVNICKEJ RODINE
REUTTER AKO VÝCHODISKO PRE KONŠTRUKCIU KULTÚRNEHO SVETA
MEŠTIANSKÝCH ELÍT STREDOSLOVENSKÝCH BANSKÝCH MIEST
V ZÁVERE 16. A PRVEJ POLOVICI 17. STOROČIA

BARBARA BALÁŽOVÁ

BALÁŽOVÁ, Barbara. Written and pictorial sources on the Reutter family of Banská Štiavnica as a basis for reconstruction of the cultural world of the elite in the central Slovak mining towns in the late 16th and first half of the 17th centuries. *Historický časopis*, 2016, 64, 2, pp. 249-266, Bratislava.

Concentration of the written and pictorial sources on the Reutter family of Banská Štiavnica forms the material part of the study, which aims not only at critical analysis, but also at an effort to reconstruct the culture and experience of a representative Central European individual in the late 16th and first half of the 17th centuries. The text also attempts to grasp the methodological possibilities for interpreting historical sources reflecting the cultural experience of the urban Lutheran elites in the mining towns of central Slovakia, especially with regard for models of patronage, and not only in the field of fine art and craft, but also of early modern education and literature. The study also tries to answer the question of whether the historiography of art offers a viable and open way to interpret the form and meaning of contemporary culture for a specific person from a particular social group, if we work with textual sources or only with a limited sample of surviving works coming mainly from artistic crafts rather than high art.

Mining towns of central Slovakia. Ulrich Reutter. Album amicorum. Medal. Goldsmithery. Early modern donations and patronage.

Na prelome rokov 2010 a 2011 sa ocitli v Bratislave v tom istom čase neďaleko od seba dve pozoruhodné diela – kanvice – z dielne banskoštiavnického zlatníckeho majstra Bartolomeja Weigla (1623 – cca 1700).¹ Tieto patrili v 17. storočí pôvodne k sebe, no dnes je jedna v majetku Evanjelickej cirkvi a. v. v Banskej Štiavnici a druhá v majetku Evanjelickej cirkvi a. v. v Levoči.² Prvá bola prezentovaná na výstave *Industriálna*

1 Osoba zlatníka B. Weigla je pomerne dobre dokumentovateľná nielen jeho dielami v zbierkach Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku, Magyar Nemzeti Múzeum či Iparművészeti múzeum v Budapešti, ale aj viacerými archíviami. Pozri BAKER, Vojtech. Štiavnickí zlatníci. In *Historica Slovaca III-IV, 1945 – 1946*. Red. Branislav Varsik. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1946, s. 223; ČELKOVÁ, Mária - ČELKO, Mikuláš. Príspevok k dejinám zlatníckeho remesla v Banskej Štiavnici. In *Zborník Slovenského banského múzea 19, 2002*, s. 109. ISBN 8088924324.

2 Bartolomej Weigl, Kanvica banskoštiavnickej rodiny Reutter [text na spodnej strane základne: Diese kanne ist zu dem kelch von Anna Elisabeth v. Schmiedeg vertan H. H. Math. Reuther gewesen en Ihr Kayl. Maye. dienern v. des hauses Östereich auch Fam. & vornehm Waldbürgern allhier verehret. Schemnitz Anno 1714.], majstrovská značka BW a cechová overovacia značka Banskej Štiavnice, 2. pol. 17. storočia, striebro, tepané, liate, pozlátené, maľované emailové medailóny, polodrahokamy, v. 29 cm, priemer podstavca 15 cm, priemer ústia 12,6 cm, Banská Štiavnica, Kostol Evanjelickej cirkvi a. v.

krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16. – 18. storočí v Slovenskej národnej galérii,³ druhá tvorila exponát výstavy *Ars liturgica* na Bratislavskom hrade pripravenej Slovenským národným múzeom.⁴ Obe diela reprezentujú náročne realizované zlatnícke práce s tepaným plastickým florálnym dekorom (tulipány, narcisy, snečnice) dotvoreným anjelskými hlavičkami, s liatymi ušami v podobe karyatíd, oválnymi maľovanými emailovými medailónmi s alegóriami Viery, Nádeje a Lásky či trojicou heroických žien i so žánrovými scénkami rôznorodých banických činností a vsadenými polodrahokamami (napr. dubníckymi drahými opálmi). Ako správne poznamenala historička umenia Ilona Cónová,⁵ výzdobný program kanvice je natoľko profánnym, že obe Weiglve práce s najväčšou pravdepodobnosťou pôvodne neslúžili v liturgii ako kanvice na omšové víno, ale ich objednávateľia ich skôr mohli používať pri slávnostnom stolovaní. Samotný vznik oboch diel, ich primárnu reprezentatívnu funkciu či ďalší pohyb na území dnešného Slovenska dopovedávajú dedikačné nápisy a rodové erby. Na vnútornej strane veka levočskej kanvice figurujú jednak erby banskoštiavnickej rodiny Reutter a tiež levočskej, pôvodom westfálskej rodiny usadenej na východnom Slovensku Spillenberger, jednak meno Johanna Wilhelma Ujházyho. Toto meno bolo doplnené na spodnú stranu základne kanvice niekedy po roku 1706, keď sa Johann Ujházy oženil so Zuzanou Spillenberger (*1689), najstaršou dcérou levočského lekára Davida Spillenbergera mladšieho (1662 – 1703) a vnučkou lekára Davida Spillenbergera (1627 – 1684) a jeho manželky Regíny Zuzany Reutter (*1635).⁶ Je zrejmé, že kanvicu vytvorenú zlatníkom Bartolomejom Weiglom priniesla do Levoče ako dar, a to snáď i pri príležitosti svadby 21. septembra 1659 dokumentovanej viacerými vinšami banskoštiavnických a levočských intelektuálov,⁷ práve

---

Bartolomej Weigl, Kanvica banskoštiavnickej rodiny Reutter a levočskej rodiny Spillenberger [text v medailóne zo spodnej strany základne: JOHANN WILHELM UJHÁZY a erby rodiny Reutter a Spillenberger], majstrovská značka BW a cechová overovacia značka Banskej Štiavnice, 2. pol. 17. storočia, striebro, tepané, liate, pozlátané, maľované emailové medailóny, vzorka rudy vo vrchole veka, polodrahokamy, v. 23 cm, priemer pri základni 15 cm, priemer pri veku 10,7 cm, Levoča, Kostol Evanjelickej cirkvi a. v.

- 3 CHMELINOVÁ, Katarína (ed.). *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16. – 18. storočí* [kat. výst.]. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2010, s. 9-11, obr. 7, s. 161, kat. 46. ISBN 9788080591540. Pozri tiež BALÁŽOVÁ, Barbara. *Medzi Prahou a Norimbergom, Viedňou a Banskou Štiavnicou. Ulrich Reutter a jeho svet okolo 1600*. Bratislava : Societas historiae artium, 2013, s. 27-28, s uvedením lit. v pozn. 69-70 na s. 33-34. ISBN 9788097030421.
- 4 PIATROVÁ, Alena - ŠTIBRANÁ, Ingrid. *Ars liturgica. Zlatníctvo v službách liturgie* [kat. výst.]. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2010, s. 115, kat. 87. ISBN 9788080602536.
- 5 CÓNOVÁ, Ilona. Emailérstvo v liturgickom zlatníctve na území Slovenska. In POLÁČKOVÁ, Dagmar (ed.). *Galéria – Ročenka SNG 2006*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2007, s. 21. ISBN 9788080591243.
- 6 *Als im Jahr 1706. den 10. Majii das Uyhasi und Spielenbergische Hochzeit-Fest glücklich vollzogen wurde: wolte in elichen Zeilen seine Schuldigkeit darstellen, Einer des Hochwehrten Hauses verbundener Freud und Diener. Gedruckt zu Leutschau, bey Samuel Breuers seel. Erben; Országos Széchényi Könyvtár Budapest (ďalej OSZK Budapest), sign. RMK II. 2249.*
- 7 *Honori Et Felicitati amabilissimorum Neogamorum Sponsi Excellentissimi, atq[ue] Nobilissimi Domini Davidis Spilenbergeri, Medicinae Doctoris experientissimi; Sponsae Nobilissimae, genere & virtute Clarissimae Susannae Reginae [...] Domini Georgii Ulrici Rheuteri [...] relictiae Virginis Filiae ipsa die Nuptiarum Sacra 21. Septembris Anni 1659. omine fausto Vota sua D. D. Fautor, et Amici Schemnicenses. Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, sign. Ung VI 6 (17) [VD17 3:698269C]. Vota Et Desideria quibus Excellentiss: Nobiliss: & Clarissimum Virum. Dnum Davidem Spilenbergervm, Philosophiae atq[ue] Medic: Doctorem & Practicum festivitatem nuptialem Anno Christi 1659. die 21.*

dcéra a vnučka banských podnikateľov, mešťanov a volených richtárov Banskej Štiavnice Georga Ulricha Reuttera (1598 – pred 1659) a Ulricha Reuttera (1563 – 1619). Rovnako je zrejme, že aj druhú, banskoštiavnickú kanvicu nechala vytvoriť rodina Reutter pre staršieho brata Regíny Zuzany Michala (*1629), a táto tvorila neskôr, v roku 1714, súčasť väčšieho daru vdovy po jeho synovi Matejovi Reutterovi (1658 – 1708) Anny Alžbety, rodenej Zwitteringer, evanjelickej obci v Banskej Štiavnici.⁸

Ťažkopádne rozpletanie a zložito sledovateľné vysvetľovanie pôvodu dvoch zlatníckych prác, v prípade ranonovovekého umeleckého remesla mimochodom mimoriadne ojedinelé, predstavuje štartovací bod úvahy o metodologických možnostiach interpretácie písomných a obrazových prameňov reflektujúcich kultúrnu skúsenosť luteránskych elít v závere 16. a v prvej polovici 17. storočia v stredoslovenských banských mestách. Následne možno tiež uvažovať o modeloch vtedajšieho donátorstva, a to nielen na poli výtvarného umenia či umeleckého remesla, ale aj v okruhu ranonovovekého školstva alebo literatúry. Táto úvaha by zároveň mohla byť pochopená ako pokus definovať, kde tieto modely pramena a ako sú v našom prostredí uplatňované dokonca vo viacerých generáciách jednej konkrétnej rodiny, čiže postihnúť kultúrny transfer nielen v širšom spektre diel objednaných prvým predstaviteľom rodiny Reutter v Banskej Štiavnici, ale aj naprieč niekoľkými časovými vrstvami záveru 16. a prvej polovice 17. storočia. Cieľom skúmania teda nie je široká vzorka istého konkrétneho typu podkladov,⁹ ale výskum variantných kultúrnych stôp ilustratívneho jedinca či skupiny jedincov, v tomto prípade previazaných príbuzensky.¹⁰ Inventarizácia prameňov, ktoré z rozličných uhlov pohľadu kontextualizujú konkrétne rodinu, nemusí byť, pravdaže, konečnou. Sústreďenie písomných a obrazových prameňov predstavuje len materiálovú časť práce, z ktorej vyplývajú viaceré zaujímavé otázky. Je možné tieto artefakty postupne kriticky analyzovať a ich prostredníctvom vytvoriť našu predstavu či konštrukciu o kultúrnom nastavení a skúsenosti človeka v strednej Európe v závere 16. a v prvej polovici 17. storočia? Je v historiografii dejin umenia schodnou a otvorenou cestou interpretovať v určitej sociálnej vrstve spoločnosti podobu a význam súdobej kultúry pre konkrétneho človeka, a zvlášť v prípade, ak pracujeme s textovými prameňmi či len s limitovanou vzorkou zachovaných výtvarných diel, a to dokonca najmä umeleckého remesla namiesto tzv. vysokého umenia? Prípadové štúdie ako obvyklé výstupy základného výskumu – samot-

Septembris Schemnitii Montanarum celebrantem, cum [...] Susanna Regina [...] apprecantur Fautores & Amici Scepusienses. Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, sign.Ung VI 5 (2) [VD17 3:698369H].

8 Porovnaj pozn. 2.

9 Ako napríklad výskum V. Čičaja a jeho spracovanie a interpretácia ranonovovekých knižníc mešťanov stredoslovenských banských miest. Pozri ČIČAJ, Viliam. *Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí* (=Historické štúdie 28/2). Bratislava : Veda, 1985; ČIČAJ, Viliam. Stredoslovenské mešťanstvo a výtvarné umenie v období neskorého feudalizmu. In MARSINA, Richard (ed.). *Banské mestá na Slovensku. Zborník prednášok zo sympózia o banských mestách.* Martin : Osveta, 1990, s. 249-260. ISBN 8021701919; ČIČAJ, Viliam et al. (eds.). *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Selmecbánya) 1533-1750* (=Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/3). Budapest; Szeged : OSZK – Scriptum Rt., 2003. ISBN 963200468X.

10 Porovnaj DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly.* Praha : Dokořán, 2002, s. 37-46. ISBN 9788086569152; GINZBURG, Carlo. *Microhistory : Two or Three Things That I Know about It.* In *Critical Inquiry*, 1993 (Autumn), roč. 20, s. 10-35. ISSN 0093-1896; BURKE, Peter. *Co je kulturní historie?* Praha : Dokořán, 2011, s. 49-64, 130-132. ISBN 9788073633028.

ných diel či prameňov s nimi súvisiacich – v nás potom vyvolávajú oprávnenú otázku, ako vlastne umelecké diela a archívalie uchopiť a ako artikulovať teoretické rámce, možnosti či postupy ich interpretácie a prispieť tak k celkovému obrazu kultúry konkrétneho obdobia.

Meno Ulricha Reuttera dnes nie je odbornej verejnosti celkom neznáme a od 20. rokov 20. storočia sa sporadicky, no periodicky objavovalo v nemeckej či slovenskej literatúre s historickým, heraldickým, literárnovedným či umeleckohistorickým zameraním.¹¹ Ulrich Reutter bol pokrstený 27. júna 1563 v nemeckom Sulzbachu, v meste, ktoré spolu s rezidenčným mestom Neuburg an der Donau, vedľajším rezidenčným mestom Lauingen a ďalšími obcami patrilo pod miniatúrne neuburské kniežatstvo. Rodičia – úradník neu-burského kniežatstva Lucas Reutter (okolo 1535 – 1598/1601) a Margaretha Weylandth (†1563/1565), rodená Rutland [Ruetland], – sa zosobášili v Neuburgu an der Donau 24. novembra 1561 v tamojšom farskom kostole sv. Petra. Primárnu kultúrnu skúsenosť Ulricha Reuttera formovala nielen rodina, ale predovšetkým viacero stupňov luteránskeho školstva, ktorých postupnosť nebola príliš vzdialená aktuálnemu vzdelávaciemu systému; mladík absolvoval mestskú latinskú školu v Sulzbachu, *Gymnasium Palatinum* v Lauingene a niekoľko semestrov na univerzitách v Leipzigu a v Helmstede, avšak bez získania akademického titulu bakalár alebo magister. V 16. storočí bolo pomerne obvyklé, ak sa absolventi s titulom či bývalí univerzitní študenti bez titulu narátko zamestnali po odchode z univerzity ako učitelia v mestských latinských školách,

- 11 ROTHENFELDER, Ludwig. Das Stammbuch des Ulrich Reutter. In *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, 1924/1925, s. 131-170. ISSN 0341-8383; OBERWALDER, Oskar. Aus einem Stammbuche von 1582 bis 1617. In *Heimatgaue. Zeitschrift für oberösterreichische Geschichte, Landes- und Volkskunde*, 1927, roč. 8, č. 1, s. 89-90; BAKER, Adalbert. Ulrich Reutter, štiavnický »Waldbürger«. In EISNER, Jan - HOFMAN, Jan - PRAŽÁK, Vilém (eds.). *Príspevky k pravěku, dějinám a národopisu Slo-venska. Sborník archeologického a národopisného odboru Slovenského Vlastivedného muzea za rok 1924 – 1931*. Bratislava : Spoločnosť Slov. vlastivedného muzea, 1931, s. 24-27; KATZ, Viktor. Numizmatické pamiatky na štiavnického „Waldbürgera“ Ulricha Reuttera a jeho rodinu. In *Sborník štátneho banského muzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici 1938*. Banská Štiavnica : Štátné banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici, 1939, roč. 2, s. 78-85; GINDL, Jozef. Heraldické pramene v pamätnej knihe Ulricha Reuttera. In *Zborník Slovenského banského múzea*, 1979, roč. 9, s. 129-147; KURRAS, Lotte. *Zu gutem Gedenken. Kulturhistorische Miniaturen aus Stammbüchern des Germanischen Nationalmuseums 1570-1770*. München : Prestel, 1987, obr. 2, 5, 58, 59, 62, 63, 64, 74, 80. ISBN 9783791308272; KURRAS, Lotte. *Die Stammbücher. Ester Teil. Die bis 1750 begonnenen Stammbücher* (=Kataloge des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg. Die Handschriften des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg 5). Wiesbaden : Harrassowitz, 1988, s. 17-20, Nr. 13. ISBN 9783447027779; KUČTOVÁ, Oľga. Pamätník banskoštiavnického Waldbürgera Ulricha Reuttera. In *Zborník Slovenského banského múzea*, 1995, roč. 17, s. 163-171; PETZ, Wolfgang. 5.3 Stammbuch des Ulrich Reutter aus Sulzbach, Stadtrichter zu Schemnitz. In JAHN, Wolfgang et al. (eds.). *Bayern – Ungarn Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve* [kat. výst.]. Augsburg : Haus der Bayerischen Geschichte, 2001, s. 243. ISBN 3927233781; BINDER, Armin. „Von einem, der auszog ...“ Ulrich Reutter aus Sulzbach und sein Stammbuch. In *Der Eisengau*, 2004, roč. 23, s. 96-119; BALÁŽOVÁ, Barbara. Pamiatky na Reutterovcov z Banskej Štiavnice. In *Pamiatky a múzea*, 2011, roč. 60, č. 2, s. 8-13. ISSN 1335-4353; BALÁŽOVÁ, Barbara. Ulrich Reutter und seine Welt um 1600. In INGENHAEFF, Wolfgang - BAIR, Johann (eds.). *Bergbau und Kunst: Teil II: Darstellende Künste (Musik, Theater, Film, Literatur, Brauchtum etc.)*. 10. Internationaler Montanhistorischer Kongress Hall in Tirol/Schwaz/Sterzing 2011. Tagungsband, Hall in Tirol; Wien : Berenkamp Verlag, 2012, s. 13-22. ISBN 9783850933025; BALÁŽOVÁ, ref. 3; BALÁŽOVÁ, Barbara. Ulrich Reutter a jeho svet okolo 1600. In VOLRÁBOVÁ, Alena (ed.). *Ars linearis IV*. Praha : Národní galerie v Praze, 2014, s. 42-51 a nem. s. 131-135. ISBN 9788070355534.

odkiaľ striehli buď na dobré úradnícke miesto, či na výhodný sobáš, ktorý by im otvoril priateľnejšie možnosti uplatnenia.

Takto postavenú životnú stratégiu sledoval Ulrich Reutter doslova: na prelome rokov 1584/1585 sa vrátil na krátky čas do rodného Sulzbachu, aby na tamjšej mestskej latinskej škole nastúpil na učiteľské miesto. O niekoľko mesiacov však odtiaľ odišiel a zamestnal sa na pozvanie Hartmanna II. von Liechtenstein (1544 – 1585) v Lednici na Morave ako *praeceptor* jeho dvoch synov Maximiliána (1578 – 1643) a Gundakera (1580 – 1658). Niekedy v polovici roka 1587 sa 24-ročný Ulrich Reutter prvýkrát objavil v Uhorsku; v tom čase musel byť už zamestnaný vo výkonnom úrade Vojenskej dvorskej rady, ktorá zrejme kvôli praktickým problémom s protitureckou obranou zostala ukotvená vo Viedni aj po presune hlavného mesta ríše Rudolfom II. do Prahy v roku 1583. Nakoniec sa v roku 1592 oženil s Annou Sicely (1576 – 1645), dedičkou výnosných podielov vo významných banskoštiavnických ťažiarstvach a svoj ďalší život až do svojej smrti v roku 1619 prepojal s Banskou Štiavnicou a oblasťou stredoslovenských bankských miest.¹²

Napriek tomu, že Ulrich Reutter nikdy nebol významnou a mienkotvornou osobnosťou našich dejín, sú na základe písomných a obrazových prameňov, medzi ktorými vynikajú jeho tri štambuchy, pomerne dobre rekonštruovateľné nielen pozoruhodné životné osudy tohto konkrétneho človeka, ale aj mnohých zaujímavých osobností raného novoveku; štambuchy približujú tiež rôzne príbuzenské zväzky, priateľské vzťahy i spoločenské kontakty. Odráža sa v nich zároveň svetonázor a mentalita, dobové predstavy a hodnotové preferencie či kultúrna skúsenosť v prostredí ranonovovekej Európy.

Štambuch má svoj pôvod v nemeckom univerzitnom prostredí, a to predovšetkým vo Wittenbergu, v polovici 16. storočia. Tamjší študenti si vedli mimoriadne obľúbené pamätníky v čase, keď prestupovali z univerzity na univerzitu a do štambuchov vpisovali venovania nielen ich profesori, ale aj spolužiaci a priatelia. Títo dedikátori v latinčine, akademickej *lingua franca* raného novoveku, alebo iných jazykoch vytvorili venovanie, ktorým prezentovali svoje vedomosti a originalitu. Osobné venovanie, motto, príslovie, obľúbený biblický citát či citát antických klasikov, zriedkavejšie dokonca celý príbeh alebo báseň či tzv. makarónsky text autor zápisu alebo najatý miniaturista ďalej doplnil výtvarnou časťou.

Honosnejší *album amicorum* predstavuje obvykle na tento účel vytvorená knižička vo veľkosti *octavo*, do ktorej sa robili miniatúrne kresby a maľby s rozličnými motívmi – biblickými a náboženskými, antickými, alegorickými, žánrovými, vojenskými, cestovateľskými, ale i milostnými a erotickými – , alebo sa do nej pastišovým spôsobom vlepovali už hotové grafické dielka a ďalej sa upravovali a kolorovali, – napríklad predpripravené erbové makety. Pomerne časté sú aj zásahy do kníh emblémov – Andrea Alciata (1492 – 1550), Joannesa Sambuca (1531 – 1584), Theodora de Bry (1528 – 1598) alebo Georgette de Montenay (1540 – 1581), do ktorých sa albumy vytvárali s použitím voľných strán, tzv. vakátov. Niekedy je pamätník doplnený aj o genealogické záznamy či rodostrom jeho majiteľa. Tvorba štambuchov prerástla do mimoriadne obľúbeného, dokonca až kultúrneho fenoménu, pretože v záznamoch sa často pokračovalo aj ďalej po

12 Súhrn nateraz všetkých známych faktov o U. Reutterovi s citovaním prameňov a bibliografickými referenciami pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3.

skončení univerzitného štúdia a najmä v nemeckom protestantskom prostredí si mnoho mužov viedlo takéto knihy priateľov až do svojej smrti.¹³

Pätnásťročný Ulrich Reutter si začal viesť svoj prvý pamätník zrejme počas štúdia na lauingenskom *Gymnasium Palatinum* do známej a obľúbenej knihy emblémov Taliana Andrea Alciata, prvýkrát vydané v roku 1531 a len do roku 1620 reprintovanej vo viac ako 100 edíciách. Mladík využil špecifické vydanie s predpripravenými vakátni z roku 1567, ktoré sa v 16. storočí často používalo ako *album amicorum*; tento Reutterov pamätník spĺňa všeobecne najviac zaužívanú predstavu o štambuchu ako spomienke na obdobie štúdia. Pamätník získal 2. októbra 1885 vtedajší riaditeľ Evanjelického lýcea v Banskej Štiavnici Ján Breznyik od evanjelického farára Jozefa Holubyho a dnes je uchovávaný ako súčasť bývalej lyceálnej knižnice v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici.¹⁴ Z 276 dedikácií je chronologicky prvým záznamom priateľské venovanie („amico suo“) Wilhelma Parsta z Neuenmarktu zo 7. mája 1578, posledným je dedikácia známeho evanjelického teológa Daniela Hitzlera (1576 – 1635) datovaná v Linzi 6. marca 1617. Aj keď väzba pamätníka pochádza zo záveru 19. storočia, je autentickým prameňom: počet listov rešpektuje pôvodné vydanie Alciatových *Emblemat* a záznamy sú pomerne dobre čitateľné, problematikou je len krížová referencia, pretože vakátom chýba paginácia. Ďalší, a odbornej verejnosti oveľa známejší štambuch Ulricha Reuttera, získaný do zbierok Germanisches Nationalmuseum v Norimbergu na berlínskej dražbe aukčného domu Lepke 20. marca 1923, začal vznikáť rovnako v Lauingene

- 13 Pozri FECHNER, Jörg-Ulrich (ed.). *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*. Vorträge gehalten anlässlich eines Arbeitsgesprächs vom 4. bis 6. Juli 1978 in der Herzog August Bibliothek (=Wolfenbütteler Forschungen 11). München : Kraus-Thomson, 1981. ISBN 9783601006459; KURRAS, *Die Stammbücher*; KLOSE, Wolfgang (ed.). *Stammbücher des 16. Jahrhunderts*. Vorträge, gehalten anlässlich eines Arbeitsgesprächs vom 18. bis 20. Juni 1986 in der Herzog August Bibliothek (=Wolfenbütteler Forschungen 42). Wiesbaden : Harrassowitz, 1989. ISBN 9783447029285; SCHNABEL, Werner Wilhelm (ed.). *RAA – REPERTORIUM ALBORVM AMICORVM. Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen*. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, 1998. -www.raa.phil.uni-erlangen.de; SCHNABEL, Werner Wilhelm. *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts* (=Frühe Neuzeit 78. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext). Tübingen : Max Niemeyer, 2003. ISBN 3484365781; LUDWIG, Walther. *Stammbücher vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Kontinuität und Verbreitung des Humanismus*. Hildesheim; New York : Olms, 2012. ISBN 9783487147598. V aktuálnom európskom historickom výskume sa pomerne veľa prác venuje problematike interpretácie konkrétneho štambuchu či skupine štambuchov, a to najmä ich obsahovej stránke či analýze dedikácií, zriedkavejšie sa práce sústreďujú na výtvarnú stránku. Na rozdiel od českého alebo maďarského prostredia (pozri RYANTOVÁ, Marie. *Památniky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2007. ISBN 9788070409763; BERZEVICZY, Klára - LÓKÖS, Péter (eds.). „*Ars longa, vita academica brevis*“. *Studien zur Stammbuchpraxis des 16.-18. Jahrhunderts* (=L'Europe en réseaux/Vernetztes Europa VI). Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2009. ISBN 9789632005768) sa na Slovensku širšej a podrobnejšej interpretácii tohto významného ranonovovekého kultúrneho fenoménu nevenuje aktuálne nikto.
- 14 *EMBLEMATA ANDREAE ALCIATI, I.V. DOCTORIS CLARISSIMI, POSTREMO AC VLTIMO AB ipso autore recognita, imaginibus'q; viuis ac lepidis denuo artificiosissime illustrata. ADIECTA SVNT INSVPER PERELEGANTIA ac docta Epimythia seu affabulationes, [...] FRANCOFVRTI AD MOENVM, M.D.LXVII. APVD GEORGIVM CORuinum, sumptibus Sigismundi Feyerabendti et Simonis Huteri*. Banská Štiavnica, Slovenské banské múzeum, Bývalá evanjelická knižnica v Banskej Štiavnici, inv. č. Ny 116.

v roku 1582.¹⁵ Počas posledných mesiacov Reutterovho štúdia na *Gymnasium Palatinum*, najmä v marci 1582, vytvoril pre mladého muža lauingenský maliar David Brentel (okolo 1556 – 1615) prvé maľby, ku ktorým mu venovali zápisy prví dedikátori. Dedikácie, niekedy kratšie, niekedy dlhšie, občas len vo forme podpisu dotyčnej osoby a nezriedka rozšírené i o scény či erby, postupne pribúdali v priebehu niekoľkých desaťročí až do 25. apríla 1617, keď je datovaný posledný záznam magistra Eliasa Wagnera.

Nezriedka boli štambuchy nanovo preväzované buď za života majiteľa, či kedykoľvek neskôr. Pokiaľ banskoštiavnický pamätník vytvorený z Alciatových *Emblemat* predstavuje pomerne autenticky zachovaný prameň, až postmodernú fragmentárnosť norimberského štambuchu spôsobil jeho samotný majiteľ. Ulrich Reutter totiž nechal nanovo previazať listy pamätníka, snáď niekedy v roku 1597; v tomto roku na Hromnice (2. februára) len ako 33-ročný prvýkrát získal volený post banskoštiavnického richtára. Pamätníkové zápisy tým stratili akúkoľvek previazanosť či hierarchiu, resp. ani dedikácie chronologicky nasledujúce po roku 1597 nevznikali usporiadane za sebou. Jediný pokus o hierarchizáciu možno sledovať na začiatku štambuchu: po oslavnej básni účtovníka spišskej komory Caspara Franka dedikovanej Ulrichovi Reutterovi práve v roku 1597 a reprezentatívnym Reutterovom rodovom erbe z roku 1590, oddelenom od básne celostránkovým výjavom *Horácius Cocles bráni most cez rieku Tiber*, nasleduje vlepý grafický portrét kurfürsta Augusta von Sachsen (1526 – 1586) a dedikácia ríšskeho kniežata Ottheinricha II. (1556 – 1604). Prostredníctvom 285 záznamov kreovaných na rôznorodom materiáli, – na pergamenových listoch, papieroch rozličného pôvodu, na tureckých siluetových papieroch, mramorovaných alebo prifarbovaných papieroch –, a zviazaných spolu s celostránkovými maľbami či grafikami vytvoril Ulrich Reutter výrazný sebareprezentačný artefakt. V prípade niektorých celostránkových gvašových malieb je zrejme, že boli orezané a nanovo adjustované, na niektorých stránkach sa objavuje staršie číslovanie fólií, rovnako k sekundárnemu previazaniu patria aj výpravné čierne kožené dosky s Reutterovským jednorožcom a kovaniami na rohoch. S potrebným nadhľadom a istou rezervou možno identifikovať aj tretí štambuch Ulricha Reuttera, ktorý ho spája s významným intelektuálom, štaviavnickým rodákom a v predbielohorskom období profesorom na pražskej Karlovej univerzite Petrom Fradeliom (okolo 1580 – 1621). Vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine sa nachádza zviazaná zbierka príležitostných oslavných tlačí Petra Fradelia obsahujúca jednak básnikovú tlačenú ódu na Ulricha Reuttera vydanú v Norimbergu v roku 1612,¹⁶ jednak jeho vlastnoručnú dedikáciu Ulrichovi Reutterovi z toho istého roku na predsádke; rovnako sa objavujú ďalšie kvetnaté dedikácie a alúzie na Reutterovo meno na poslednom liste.¹⁷

15 Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, inv. č. Hs 121165.

16 [FRADELIUS, Peter.] *Ad nobiliss. aulae regiae caesareaeque familiarem, dn. Hvdalricvm Reittervm &c. Mvsi omnibvs gratiisque gratissimvm, civem liberae regiaeque civitatis Schemnic. consularem, & de eadem reipub. bello togaque egregie meritum: solennem ortus sui festivitatem, IV. Iulii recolentem [...] Norib. post. Medard, stilo veteri, quo primum dicitur divus Matthias caesar. Noribergae, 1612, typis Abrahami Wagenmanni.* Pozri FRIMMOVÁ, Eva. Humanistické tlače banskoštiavnického rodáka Petra Fradelia. In DOMOVÁ, Miroslava (ed.). *Kniha 1999•2000. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2001, s. 62. ISBN 8089023053.

17 Slovenská národná knižnica Martin, sign. SD 8404; alúzia na meno U. Reuttera od Melchiora Camponiho a oslava U. Reuttera od Gottfrieda Lienpachera.

V ďalšom, a slovenskému prostrediu rovnako neznámom pamätníku pisára banského súdu a neskôr bankoštiavnického banského majstra Hieronyma Haida (†1653)¹⁸ sa nachádza dedikácia Georga Ulricha Reuttera, syna Ulricha Reuttera a Anny Sicely, z 9. augusta 1634 s maľovaným erbom a prisvojeným liechtensteinovským mottom „*Pie, Recite, Circumspecte*“.¹⁹ Pomocou tohto štambuchu si možno vytvoriť obraz o stredoslovenských banských mestách v 2. štvrtine 17. storočia, t. j. v generácii Georga Ulricha Reuttera. Hieronymus Haid síce pochádzal z Viedne, no z matkinej strany bol spriaznený s banskoštiavnickou rodinou Wenger, do ktorej patrila manželka Georga Ulricha Reuttera Mária, rovnako ako dvaja významní banskoštiavníci ťažiarci Michal a Hans Wengerovci.²⁰ *Album amicorum* obsahuje množstvo dedikácií nielen zo stredného Slovenska či miest univerzitného štúdia Hieronyma Haida (Jena, Strassburg, Leipzig), ale zvlášť približuje dvor Ferencu II. Nádasdyho (1622 – 1671) v rokoch 1635 – 1636 na hrade Hrušov, kde mladík pôsobil ako *praeceptor* dospievajúceho šľachtica. Z iných prameňov je zrejme, že štambuchy vlastnili napríklad aj kremnický komorský podgróf v rokoch 1590 – 1595 a banskoštiavnický komorský gróf v rokoch 1594 – 1599 Georg Egger (†1597)²¹ či banskoštiavnický notár v rokoch 1594 – 1599 Georg Polan von Polandsdorf.²² Nedávno bola pozornosť venovaná štambuchu Felixa Blažejka Súľovského, sekretára vdovy Alžbety Czoborovej a jej syna Imricha Thurza.²³

Samozrejme, že len ojedinele môže byť život majiteľa štambuchu pomerne v úplnosti sledovaný a hodnotený na základe viac ako 550 záznamov v rozpätí niekoľko desiatok

-
- 18 Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, inv. č. Hs 125 094 [ďalej GNM, Hs 125094], získaný do zbierok 5. 6. 1928 z antikvariátu J. A. Stargardt v Berlíne. Pozri KURRAS, *Zu gutem Gedenken*, obr. 4, 41, 76, 83, 86, 87; KURRAS, *Die Stammbücher*, s. 77-79, Nr. 55; RÜCKER, Elisabeth. Stammbuch und Emblemik. Betrachtungen anhand des Stammbuches von Hieronymus Haid aus Wien. In *Alte und Moderne Kunst*, 1978, roč. 160/161, s. 12-14. ISSN 0002-6565.
  - 19 GNM, Hs 125094, fol. 210r, B. Štiavnica 9. 8. 1634 „*Georg Ulrich Reutter, Juratus ac Metallicus Civis Schemniciensis*“.
  - 20 GNM, Hs 125094, fol. 145r, B. Štiavnica 14. 3. 1635 „*Hans Wenger Röm: Kay: Myt: dienes des Innern Rath und Waldburger zur Schemniz Inn Hungern, schribt dis zum Gedachtnus seiner liebe schwester Sohn Hieronimo Haido*“; fol. 136v-137r, 13. 11. 1634 „*Einember bey dero Camer Schembniz Michael Wenger schribt dieses zu Edle Gedachtnuß seiner lieben Schwester Sohn, Hieronymo Haiden*“.
  - 21 Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica, Mestský magistrát Kremnica, Tomus I Fons 44 Fasc 3 No 259 – súpis pozostalosti G. Eggera z 30. 1. 1598.
  - 22 [Montenay, Georgette de.] *Emblematum Christianorum centvria, cum eorundem Latina interpretatione. Cent emblems Chrestiens. Zurich, Christopher Froschauer; 1584*. Toto dielo – štambuch Georga Polana von Polandsdorf bolo ponúknuté na predaj aukčnou spoločnosťou Sotheby's v roku 1995. Podľa popisu sa v ňom nachádzali viaceré dedikácie z banskomestského prostredia (z celkovo 19 dedikácií z rokov 1594 – 1599 boli uvedené len mená dedikátorov Hansa Stadlera, Paula Sessera a Gottfrieda Haunoldta, rovnako podľa popisu Sotheby's *album amicorum* obsahoval 9 maľovaných erbov).
  - 23 OSzK Budapest, Kézirattár, sign. Oct. Lat. 572, *Album amicorum per Felicem Blasium de Szulioiw* [Szulioiwsky]; pozri RUSINA, Ivan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia – Renesancia*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2009, s. 880-882, kat. 241 [J. Medvecký]. ISBN 9788080859404. Z prostredia historického Horného Uhorska sú zachované v tejto zbierke aj ďalšie pamätníky: sign. Oct. Lat. 129, *Album amicorum Michael Kretschmer*; sign. Oct. Lat. 161, *Album amicorum Abraham Reguli*; sign. Oct. Lat. 122, *Album amicorum Adam Mittuchius* [Adam Mittuch]; sign. Oct. Lat. 133, *Album amicorum Fridel Mathaei* [Matthaeus Fridelius]. K niektorým štambuchom maďarských študentov v Nemecku pozri GÖMÖRI, George. Some Hungarian alba amicorum from the 17th century. In FECHNER, ref. 13, s. 97-110; BERZEVICZY - LÖKÖS, ref. 13.

rokov tak, ako v prípade Ulricha Reuttera, keďže obvykle je pamätníkových záznamov a dedikácií oveľa menej. Využitie štambuchov pre súčasné historické skúmanie raného novoveku v európskom priestore je rôzne; variuje od faksimilných vydaní až po rozsiahle interpretácie tzv. média komunikácie. Pri ich analytickom rozbere je však potrebné mať stále na zreteli dôležitý fakt: *album amicorum* je výsledkom sebaaprezentácie a sebaštylizácie na oboch stranách – majiteľa aj dedikátora. Je zrejme, že predovšetkým norimberskému štambuchu venoval Ulrich Reutter mimoriadnu pozornosť a do jeho tvorby investoval veľa času i peňazí. Z analýzy zápisov ďalej vyplýva, že so štambuchom bežne cestoval a *album amicorum* tak musel mať i význam spätnej križovej referencie v spoločenských kontaktoch úspešných mužov na prelome 16. a 17. storočia v strednej Európe. Na druhej strane hlbšie ponorenie do obsahu štambuchov svedčí aj o tom, že k analýze týchto typov prameňov je potrebné pristupovať nanajvýš opatrne a uvažovať o nich v oveľa širších súvislostiach. Za každým štambuchovým zápisom či za každou ilustráciou sa totiž skrýva samostatný príbeh: tieto je možné až pomocou variantných metodologických prístupov postupne kriticky analyzovať a ich prostredníctvom vytvoriť našu súčasnú predstavu či konštrukciu o svete, mentalite a kultúrnej skúsenosti ranonovovekého človeka v strednej Európe. Stovky záznamov v troch štambuchoch Ulricha Reuttera spolu s ďalšími rôznorodými písomnými a obrazovými materiálmi k banskoštiavnickej rodine Reutter možno využiť k vytvoreniu plastického obrazu o rôznych typoch globálnejších fenoménov, a to zvlášť kultúrnych, s ktorými boli meštianske elity stredoslovenských bankských miest v závere 16. a v prvej polovici 17. storočia kontinuálne konfrontované.

I. Rodostrom Reutterovej rodiny na foliách 280-296 norimberského štambuchu referuje k majiteľovmu zodpovedajúcemu rodinnému zázemiu chronologicky smerom dozadu: pre Ulricha Reuttera bolo mimoriadne dôležité zvýrazniť nielen nemecký pôvod meštianskej erbovej rodiny, ale predovšetkým prepojenie na významné norimberské rody, z ktorých pochádzalo viacero Reutterových predkov.²⁴ Mikroidentita rodiny bola pre Ulricha Reuttera rovnako dôležitá ako makroidentita krajiny: keď vytváral nový koncept norimberského štambuchu pri príležitosti získania richtárskeho postu Banskej Štiavnice v roku 1597, svoju príslušnosť k Nemecku a neuburskému kniežatstvu demonštroval na folii 2 verso v tesnom slede rodového erbu s jednorožcom v štíte. Na hierarchicky významnom mieste sa totiž nachádza maľovaný erb Otta Heinricha von Pfalz-Sulzbach, známeho tiež ako Ottheinrich II., vojvodu a ríšskeho kniežat'a zo Sulzbachu s jeho vlastnoručnou dedikáciou Ulrichovi Reutterovi z roku 1592. S kľúčovým ranonovovekým fenoménom osobnej reprezentácie prostredníctvom štambuchov úzko súvisí i jeho ďalší variant, a to zrkadlením v osobných medailách spájajúcich sa aj s Reutterovskou rodinou: v roku 1601 si Ulrich Reutter, ako v tom čase väčšina *wald-bürgerov* stredoslovenských bankských miest, nechal hrdo vyraziť v kremnickej mincovni reprezentatívnu osobnú medailu s averzom vyhradeným reutterovskému erbu a s reverzom, na ktorom je zaznamenaný siceliovský erb jeho manželky.²⁵ Georg Ulrich Reutter,

24 Detailnejšiu deskripciu pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, s. 37-40.

25 Joachim Elsholtz, Osobná medaila banskoštiavnickeho ťažiara Ulricha Reuttera a jeho manželky Anny, rodenej Sicely, 1601, striebro, razené, priemer 35 mm, Kremnica, Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí, príř. č. 315/08. Pozri Katz, ref. 11, s. 78.

v banskom podnikaní úspešne kráčajúci v stopách svojho otca, objednal v 30. rokoch 17. storočia u kremnického medailéra Hansa Gueta nielen svoju osobnú medailu,²⁶ ale aj univerzálnu medailu Reutterovskej rodiny tzv. *Stemmu familiae Revtterianae*.²⁷ Osobné medaily banskomestských ťažiarov či tamojších úradníkov Habsburského domu predstavujú podľa Nemeckom modifikovaného antického vzoru buď skutočné portréty na averze doplnené rodovým erbom na reverze medaily, alebo výtvarne jednoduchší variant rodového erbu na jednej strane a textu na strane druhej.²⁸ Keď ich od polovice 16. storočia začala produkovať pre bohatých a mienkotvorných mešťanov a cisárskych úradníkov kremnická mincovňa,²⁹ stredoslovenské banské mestá ako jediné v celom bývalom uhorskom kráľovstve celkom výnimočne priamo zrkadlili mentálny a vizuálny svet nemeckej či zaalpskej renesancie. V žiadnom inom meste našej krajiny sa takéto kreovanie medailí zhodné s nemeckým, napríklad augsburským či norimberským prostredím, nezopakovalo a tvorba medailí sa spájala zásadne s panovníckym dvorom, kde si dávali realizovať medaily i niektoré významnejšie osobnosti. Tak vznikli napríklad medaily talianskeho staviteľa pôsobiaceho v Uhorsku Pietra Ferrabosca (1512/1513 – po 1588) či ostrihomského arcibiskupa Antona Vrančiča [Verantius, Vrančić] (1504 – 1573) v ateliéri habsburského dvorského medailéra Antonia Abondia (1538 – 1591).

Renesančná osobná medaila poskytovala konkrétnemu človeku možnosť prezentovať sa na verejnosti doma i v cudzine vo forme buď osobného daru priateľom, obchodným partnerom, alebo vyššie postaveným osobám, pričom zo súčasného uhla pohľadu akoby

-
- 26 Hans Guet (atribuované), Osobná medaila Georga Ulricha Reuttera, 30. roky 17. storočia, striebro, razené, priemer 41 mm, Kremnica, Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí, príř. č. 257/2014. Pozri KATZ, ref. 11, s. 78-80. Medaila pravdepodobne vznikla v súvislosti s jeho zastávaním richtárskej funkcie B. Štiavnice v rokoch 1633 – 1634. Rodový erb na averze dopĺňajú na reverze zobrazenia ruky držiacej zrkadlo, ruky držiacej váhy a okridlených presýpacích hodín na lebke vysvetľované krátkymi mottami „NOSCE TE IPSVM“ (Poznaj sám seba.), „MEDIAM TENE“ (Drž sa stredy.) a „RESPICE FINEM“ (Pamätaj na koniec.). K oficiálnej agende mesta B. Štiavnice v tomto období pozri Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica (ďalej ŠA BB, Archív BŠ), Mestský magistrát Banská Štiavnica (ďalej MMBŠ), *Actionali. Iudico Domino Georgio Udalrico Reutter*, sign. 1283.
- 27 Hans Guet (atribuované), Medaila Reutterovskej rodiny, tzv. *Stemmu familiae Revtterianae*, 1630 – 1640, striebro, razené, pozlátené, priemer 25 mm, Banská Štiavnica, Kostol Evanjelickej cirkvi a. v., osadené v nohe tzv. Reutterovského kalicha. Pozri KATZ, ref. 11, s. 82.
- 28 Pozri napríklad prehľad medailí banskoštiavnických *waldbürgerov* GINDL, Jozef. Numismatické pamiatky na štiavnických Waldbürgerov. In *Štiavničian*, 1942, roč. 7, č. 27 (14. 3. 1942), s. 2; č. 28 (21. 3. 1942), s. 2; č. 29-30 (1. 4. 1942), s. 2; č. 31 (11. 4. 1942), s. 2; č. 32 (18. 4. 1942), s. 2; č. 33 (25. 4. 1942), s. 2; č. 34 (2. 5. 1942), s. 2; č. 35 (9. 5. 1942), s. 2.
- 29 Wolfgang Roll (1560, Lukáš Richter), Pavol Rubigal (1565, L. Richter), Wolfgang Strasser (1572, L. Richter), Wilhelm Scheuhenstuel (1580, Abrahám Eysker), Georg Schrötl (1582, 1583, 1593, A. Eysker), Georg Egger (1583, A. Eysker), Sebastián Henckel (1590, 1601, Joachim Elsholz), David Hohenberger (1591, 1593, J. Elsholz), Friedrich Gienger (1592, J. Elsholz), Ulrich Reutter (1601, J. Elsholz), Christoph Riedmüller (1601, J. Elsholz), Georg Fleisch von Lerchenberg (1609, Michal Sock), Johann von Wendenstein (1628, H. Guet), Gabriel von Dietrichstein (1634, H. Guet), Ehrenreich Höflinger (1627, H. Guet), Georg Ulrich Reutter (1633/1634, H. Guet), Matthias Kaiser (1636, H. Guet). Podrobnejší súpis osobných medailí vytvorených L. Richterom, A. Eyskerom, J. Elsholtzom, M. Sockom a H. Guetom pozri KATZ, Viktor. Kremniční ťezači železa a medailéri Kryštof Füssl, Lukáš Richter a Abrahám Eysker. In *Numismatický časopis československý*, 1929, roč. 5, č. 1-4, s. 158-164 a 169-172; VILČEKOVÁ-GERHÁTHOVÁ, Mária. Kremnické medailérstvo 16. a 17. storočia. In *ARS*, 1970, roč. 4, č. 1-2, s. 94-99. ISSN 0044-9008.

plnila funkciu vizitky nielen samotného človeka, ale i výšky jeho majetku. Ranonovoveký človek sa vedome alebo podvedome, vplyvom vtedajšej módy, povýšil medzi anticých *virtus* hrdinov, mužov odvážnych, smelých, cnostných, chrabrých či znamenitých, teda tých, ktorých renesančný svet znovuobjavoval, oceňoval a snažil sa im z mnohých strán priblížiť.³⁰

Zároveň medaila predstavovala malé sochárske dielko, vizualita ktorého bola doplnená novou a výnimočnou mierou taktility, tak zriedkavej pre stredoveké umenie, a podobne ako minca prechádzala pri platení rukami svojich nových majiteľov, aj medaila často kolovala pri svojom prezeraní a obdivovaní z dlane do dlane. Medaila mala v ranom novoveku i vecnejšie a praktickejšie použitie: medaily, získané darom alebo kúpou, boli výborným a nerizikovým ukladaním majetku v zlate a striebre a spolu s inými zlatými a striebornými predmetmi i šperkami mohli byť ponímané aj ako dedičný rodový poklad a pamiatka na predkov. V tomto význame nechala osadiť *Stemmu familiae Revteriana* i osobnú medailu Ulricha Reuttera už spomenutá Anna Alžbeta, vdova po jeho pravnukevi Matejovi Reutterovi, do základne kalicha, ktorý v roku 1714 venovala spolu s paténou, a v úvode štúdie zmienenu kanvicou evanjelickej obci v Banskej Štiavnici. Predovšetkým vďaka umeleckej stránke pozoruhodný kalich s ťažkým tepaným dekorom akantových listov a kvetov doplnených anjelskými hlavičkami i maľovanými emailovými medailónmi je dlhodobo pripisovaný banskoštiavnickému zlatníkovi Michalovi Kleinovi staršiemu (okolo 1674 – 1757) podľa autorskej značky MK na obvode základne kalicha.³¹

II. Banskoštiavnickým pamätníkom vytvoril Ulrich Reutter svoju osobnú referenciu k intelektuálnemu a kultúrnemu prostrediu nemeckého luteránskeho školstva ako snáď najprofilujúcejšiemu *milieu*, ktoré formovalo vtedajšieho intelektuála. Stovky záznamov pedagógov a študentov z mestskej latinskej školy v Sulzbachu, *Gymnasium Palatinum* v Lauingene i z univerzít v Leipzigu a Helmstede vytvárajú obraz nielen o Reutterových študijných prioritách a zameraniach najmä na právo, ale aj o mechanizme utvárania sociálnych väzieb počas štúdia i do budúcnosti; s niektorými dedikátormi zostal totiž v kontakte aj po skončení štúdia. Už len knižničný katalógom je doložená existencia tlačenej verzie univerzitnej dišputy 21-ročného Ulricha Reuttera v úlohe respondenta

30 K širšej interpretácii renesančnej medaily pozri SCHER, Stephen K. (ed.). *Perspectives on the Renaissance Medal* (=Garland Studies in the Renaissance 11, American Numismatic Society Numismatic Studies 23). New York : Routledge, 2000. ISBN 9780815320746. K charakteru renesančnej medaily na našom území s citovaním staršej lit. pozri BALÁŽOVÁ, Barbara. Renesančná medaila a medailérsstvo na Slovensku v 16. storočí. In RUSINA, ref. 23, s. 332-336.

31 Michal Klein starší, Kalich banskoštiavnickej rodiny Reutter [text na spodnej strane základne: Disen kelch sambt der kanen & Patelln hat zum steten gebrauch des Ewangelischen Gottesdienstes Anna Elisabeth v. Schmideg mit ihrem Vormahligen Herrn Matheo Reuttern weil: gewesenem Ihre Röm. Kays. Maye: dienem & des Hochlöbl. Hauses von Östereich Aula Familia & vornehmen Waldbürgern allhir gestiftet & Verehret, Schemnitz Anno 1714; text na jednom z medailónov kupy: Anna / Mateus. Elisabeth / Reiter. Reiterin / Geborne Zwitinger / 17-14], majstrovská značka MK a cechová overovacia značka Banskej Štiavnice, koniec 17. – začiatok 18. storočia, 1714 ?, striebro, tepané, pozlátané, maľované emailové medailóny, polodrahokamy a imitácie drahokamov, do základne vsadené dve medaily U. Reuttera a A. Sicely z roku 1601 a dve medaily *Stemma familiae Revteriana* z 30. rokov 17. storočia, v. 33,5 cm, priemer kupy 14,5 cm, priemer základne 21 cm, Banská Štiavnica, Kostol Evanjelickej cirkvi a. v.

na univerzite v Helmstede v roku 1584.³² Táto verejná prezentácia študentových vedomostí, ktorá bola vo svojej printovej podobe významným študijným materiálom ranonovovekého školstva, predstavovala dialóg medzi Ulrichom Reutterom a známym právnikom a helmstedtským pedagógom Dethardom Horstom (1548 – 1618) a pojednávala o špecifickom právnickom probléme *de rei vindicatione*. Niekoľkoročná živá skúsenosť s dynamicky sa rozvíjajúcim i vysoko intelektuálnym univerzitným prostredím bola pre Ulricha Reuttera určite dôležitá. Je celkom pravdepodobné, že z Reutterovskej rodiny patril do prvej generácie, ktorej bola vôbec dopriata.³³ Na základe zachovaných publikovaných dišpút jeho syna Georga Ulricha z Tübingenu,³⁴ vnuka Michala z Königsbergu [Kaliningradu]³⁵ a právnicka Mateja z Jeny je zjavné,³⁶ že v nasledujúcich generáciách Reutterových banskoštiavnických potomkov bola univerzitnému vzdelaniu venovaná mimoriadna pozornosť a pri rozhodovaní poslať najstaršieho syna na univerzitné štúdiá rodina nikdy nezaváhala.

Už samotný Ulrich Reutter sa v Banskej Štiavnici vyprofiloval na štedrého donátora rozličných školských aktivít a osobne sa dokonca angažoval v zabezpečení kvalitných pedagógov pre banskoštiavnickú mestskú školu či adekvátnych duchovných pre miestnu farnosť.³⁷ Jeho pozitívny postoj k vzdelaniu jasne vykresľuje i finančná podpora bansko-

32 *Ad sequentes theses de rei vindicatione PRAESIDE DETHARDO HORSTIO, I.V. DOCTORE, ET IN ACAdemia Iulia Helmstadiana Professore, ad sequentes Theses de Rei vindicatione respondebit HVLDERICVS REVTTER Sultzbachius. HELMSTADII, Excudebat Iacobus Lucius, Anno 1584*; Weimar, Herzogin Anna Amalia Bibliothek, sign. 4 X:225 (n.13.) [zničené pri požiari v roku 2004].

33 Hlbšiu analýzu vzdelania U. Reuttera pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, s. 42-57.

34 [REUTTER, Georg Ulrich.] *Dissertatio tertia ad cap. XII. Georgius Ulricus Reutter Schemnitzii-Pannonio. In Rümelin, Martinus, Dissertationes Academicae ad auream bullam Caroli IV. Svtgardiae M.D.C.LV. [viacero vydaní], s. 363-434; SZABÓ, Béla. Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputációinak (disszertációinak) elemzéséhez. In *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio juridica et politica*, 1993, roč. 8, s. 138. ISSN 0866-6032. Jeho otec U. Reutter v roku 1616 žiadal o vystavenie osvedčenia o pôvode pre svojho syna, keď chcel odísť z Banskej Štiavnice na štúdiá do zahraničia: pri tejto príležitosti predložil banskoštiavnickej mestskej rade vlastné osvedčenie o pôvode, ktoré vystavili jednak richtár a mestská rada Sulzbachu 19. 10. 1612, jednak richtár a mestská rada Neuburgu an der Donau 29. 4. 1607, rovnako ako aj potvrdenie Caspara Staudnera, diakona v Sulzbachu, o jeho tamojšom krste 27. 6. 1563. Pozri ŠA BB, Archív BŠ, MMBŠ, 17 K 157 (kartón 61), *Gemainer Statt Schemnitz Cantzley Ampt Buch von Anno 1600*, s. 125-138.*

35 *Dispytatio Extraordinaria, De Urbe & Republica, Quam D. O. M. A. In celebri Gedanensium Athenaeo, Praeside Nobilissimo, Amplissimo, Consultissimo, ac Excellentissimo Viro, Dn. PETRO ÖLHAFIO, J. U. D. & Prof. Publ. ejusdemque Minervii Patrii Inspectore fidelissimo, Praeceptore suo omni observantiae cultu aeterno, devenerando, Placidiae diventilationi submittit MICHAEL REÜTTER, Nob: Pannon: In Acroaterio Maximo Ad diem Anno 1650. Dantisci, Typis Viduae Georgi Rheil.*; porovnaj SZABÓ, ref. 34, s. 139.

36 *Collegii publici ad titul. ult. digestorum de diversisi regulis juris antiqui Disputatio XV., quam praeside PETRO MÜLLERO u. t. d. et p. p. exercitii gratia exponit MATTHAEUS REUTER Hungarus, Die 21. Sept. Jenae, 1678*; porovnaj SZABÓ, ref. 34, s. 138.

37 U. Reutter a G. Polan von Polansdorf podnikli spolu 44-dňovú cestu do štajerského Grazu v lete 1596, aby oficiálne zastupujúc mesto Banská Štiavnica pozvali na uvoľnené miesto tamojšieho farára Baltazára Fischera. Je pozoruhodné, že táto pozícia duchovného správcu farnosti sa uprázdnila po tom, ako v zime roku 1595 pozval 26-ročný Karl von Liechtenstein (1569 – 1627) na svoje valtické panstvo vtedajšieho štiaavnického farára Andreasa Veringera [Vörringer] (okolo 1553 – 1609), absolventa univerzity v Tübingene, a to možno práve na odporúčanie U. Reuttera, bývalého *praeceptor*a svojich dvoch mladších bratov Maximiliána a Gundakera. A. Veringer tzv. *vocatio* akceptoval a do liechtensteinovských Valtíc odišiel.

štiavnických intelektuálov počas ich univerzitného štúdia – napríklad kantora Baltazára Beucera vo Wittenbergu³⁸ – či dokonca pôsobenia v univerzitnom vzdelávacom procese – najmä známeho Petra Fradelia na pražskej Karlovej univerzite. Okruh univerzitných tlačí členov Reutterovskej rodiny totiž sprevádzajú príležitostné drobné práce, a to už spomínaná óda na Ulricha Reuttera od Petra Fradelia, ktorý podľa jeho vlastných slov „zazrel spolu s *Wolfgangom Fridrichom Stromerom z Reichenbachu Reutterovo meno v súdobých nemeckých novinách, čo ho rovnako ako slávne Reutterove meno motivovalo k napísaniu básne*“. V tomto konkrétnom prípade je namieste predpoklad, že kontakt medzi oboma mužmi bol dlhodobejší a Ulrich Reutter patril do okruhu Fradeliových donorov. Motivácia ďalšej tlače bola smutnejšia. Roku 1645 zomrela v Banskej Štiavnici manželka Ulricha Reuttera Anna a na jej pohrebe odznelo dlhé a pozoruhodné *laudatio* evanjelického farára Valentína Rulicha vystavané na súbore referencií k *Starému zákonu*, predovšetkým k pasážam o Judite ako prototypu cnostnej ženy – matróny.³⁹ Pomerne dlhý text tiež na okraj informuje, že v roku 1642, tri roky pred svojou smrťou, darovala vdova banskoštiavnickej cirkevnej obci základinu sto zlatých, z ktorej úroku mali byť podporované univerzitné štúdiá detí z chudobnejších rodín.

Tento pomerne častý typ donácie, rovnako ako nezriedkavá priama finančná podpora luteránskych intelektuálov – duchovných či učiteľov – ilustruje fenomén úzko prepojený s reformačnými myšlienkami a nový, reformáciou inšpirovaný model donátorstva objavujúci sa v stredoslovenských bankských mestách niekedy od polovice 16. storočia. Ak totiž ťažiar a majiteľ kremnickej cementovne Augustín Langsfelder v roku 1485 testamentom daroval peniaze na výstavbu kaplnky Narodenia Panny Márie pri kremnickom kostole sv. Kataríny i peniaze na jej vybavenie strieborným omšovým náčiním,⁴⁰ ťažiar

---

Uvoľnené miesto banskoštiavnického farára ponúкло mesto Baltazárovi Fischerovi z Grazu a U. Reutter spolu s G. Polanom von Polansdorf vybavovali celú agendu okolo tohto pozvania a osobne odcestovali do Grazu 12. júna 1596. Už 25. júna obaja vyslanci poslali z Viedne prvú správu z cesty o dovtedy vybavených záležitostiach a po svojom návrate do Banskej Štiavnice pripravili hlásenie o návšteve B. Fischera v Grazi i podrobné vyúčtovanie celkových výdavkov. Detailnejšie pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, s. 109-113.

38 *HISTORIA DE AMARA DOMINI NOSTRI IESV Christi passione, & morte, quam pro foedâ totius generis humani peccati labe, in crucis arâ probris, & contumelijs adfectus sustulit. Scripta à BALTHASARO BEUCERO, Zorbeccense, Scholae Schem. Cantore. Witebergae Typis M. Simonis Gronenbergij. M.D.XCVII.* OSZK Budapest, sign. RMK III. 905 [VD16 ZV 24807]. B. Beucer, pochádzajúci z Osrblia a v roku vydania citovanej práce 1597 na pozícii ťiavnického kantora, v úvode venoval text banskoštiavnickému senátorovi a v tom čase i richtárovi mesta U. Reutterovi, ktorý pravdepodobne finančne podporil jeho wittenberské štúdiá.

39 *Laudatio fVnebris, Oder Christliche Ehren=predigt Bey dem Adelichen Leichen begängnis der Weiland WolEdlen VielEhren und Tu=gentreichen frawen Annâ Reuterin gebornen Sicelin des Weiland Edlen Gestrengen Großachtbarn Nam=hafften Hoch und Wolweisen Herrn Udalrici Reuters der Röm: Käysr: Majest: und des hochlöblichen Ertz=herzoglichen Hauses von Oesterreich gewesen Familiarn, deß innern Rahts und führnehmen Waldburgers in der Königlichen freyen Bergstadt Schembnitz in Ungarn hinterlassenen frawen Wittib Die Anno 1645. Sonnabend den 30. Septembris, sanftes und seliges Todes verblichen und folgenden Montag den 2. Octobris in ihrem Adelichen Erb=begräbnis beygesetzt worden Gehalten zu Schembnitz bey Volckreicherversammlung in der Kirchen aufn Frawenberg. Von Valentino Rulichio. Templino Marchita, Evangelischen Teutschen Pharrherrn daselbst. Gedruckt zur Leutschaw bey Lorentz Brewern;* OSZK Budapest, sign. RMK II. 661b. Hlbšiu analýzu pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, s. 25 a 74-79.

40 Pramene publikoval KRIŽKO, Paul. *Die Geschichte der römisch-katholischen Kirchen-Gemeinde von*

Michal Königsberger venoval v roku 1503 banskobystrickému farskému kostolu 1000 zlatých na výstavbu jeho hlavného oltára⁴¹ a ťažiar Erazmus Rössl financoval výstavbu kaplnky na banskoštiavnickom Frauenbergu v rokoch 1512 – 1514, ani nie o pol storočie neskôr, v roku 1543 venoval banskoštiavnický ťažiar Quirin Schlaher (1500 – 1560) 800 zlatých tiež s dobrým kresťanským úmyslom; bola to však základina na univerzitné štúdium pre chudobných Banskosťiavničianov.⁴²

Banskomestské luteránske komunity ako celok určite pripisovali vzdelaniu veľký význam a zdá sa, že protestantská orientácia oslovila predovšetkým miestne elity a vzdelancov. No napriek tomu, že pre nich nestála v popredí emotívna zbožnosť obnovená potridentskými myšlienkami, nie je možné porovnávať, či stredoveká spoločnosť bola viac alebo menej religiózna ako spoločnosť v úvode raného novoveku. Schodnejšia cesta je vnímať Lutherovu reformáciu ako náboženskú a kultúrnu racionalizáciu, ktorou sa nezmenila intenzita viery, ale jej charakter.⁴³ Tento inovovaný model donátorstva sa odzrkadľuje v chýbajúcej finančnej podpore „fyzického tela“ sakrálnych stavieb, prípadne len v zriedkavých donáciách na konkrétne výtvarné diela:⁴⁴ výnimočným príkladom je bližšie nedatované objednanie a zaplatenie 1000 medených platničiek určených na „vysokú“ strechu tzv. horného kostola (t. j. kostola sv. Kataríny v Banskej Štiavnici) Georgom Ulrichom Reutterom⁴⁵ zrejme už po smrti jeho otca, niekedy medzi rokmi 1619 – 1659.

Kremnitz. Erste Period. Budapest : A. v. Rudnyánszky, 1887, s. 79-81.

- 41 K. M. Königsbergerovi pozri hlavne JURKOVICH, Emil. Michal Königsberger. In NAGY, Imrich (ed.). *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice. Výber z diela Emila Jurkovicha. Zväzok 1.* Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 1997, s. 172-192. ISBN 808516938X. O Königsbergerovi a jeho vzťahu k výtvarným dielam pozri ENDRÓDI, Gábor. Niektoré aspekty sochárstva v Banskej Bystrici a okolí na prelome 15. a 16. storočia. In BURAN, Dušan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia – Gotika.* Bratislava : Slovenská národná galéria, 2003, s. 468-474. ISBN 808059080X. Prepis jeho testamentu pozri DVORÁK, Pavel (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvina.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 128-132. ISBN 808887890X.
- 42 ŠA BB, Archív BŠ, MMBŠ, *Pergsachen und Testamenten 1543-1578*, sign. 1828, s. 3 záznam zo 6. 6. 1543 – štiavnický richtár Q. Schlaher vytvára základinu vo Vroclave, ktorá bude slúžiť na podporu študentov z B. Štiavnice, ktorí by chceli študovať vo Vroclave, Halle alebo vo Wittenbergu. Pozri BREZNYIK, János. *A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. Első fizet. A XVI-ik századbeli események.* Selmecbánya : Ágost Joerges, 1883, s. 328-331.
- 43 GORSKI, Philip S. Historicizing the Secularization Debate: Church, State, and Society in Late Medieval and Early Modern Europe, ca. 1300 to 1700. In *American Sociological Review*, 2000, roč. 65, č. 1 (=Looking Forward, Looking Back: Continuity and Change at the Turn of the Millennium, Feb. 2000), s. 138-167. ISSN 0003-1224; GOERTZ, Hans-Jürgen. Von der Kleriker- zur Laienkultur. Glaube und Wissen in der Reformationszeit. In DÜLMEN, Richard van - RAUSCHENBACH, Sina (eds.). *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft.* Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2004, s. 39-64. ISBN 3412133035. Pozri tiež SCRIBNER, Robert W. *Religion and Culture in Germany (1400-1800)* (=Studies in Medieval and Reformation Thought 81). Leiden; Boston; Köln : Brill, 2001. ISBN 9789004114579.
- 44 Pozri BALÁŽOVÁ, Barbara. Stredoslovenské banské mestá po roku 1526 – príbeh umenia renesancie alebo reformácie? In *Rusina*, ref. 23, s. 49-60. Pozri tiež RUSINA, Ivan. Spor o obrazy. In *RUSINA*, ref. 23, s. 71-79.
- 45 ŠA BB, Archív BŠ, MMBŠ, *Religionalia 1531-1600*, K84, nedatovaný list G. U. Reuttera.

III. Ďalšou kultúrotvornou fázou v živote Ulricha Reuttera boli jeho profesionálne úspechy, sociálne zaradenie a priestor strednej Európy, v ktorom sa pohyboval po odchode z univerzity v Helmstede. Na začiatku bola určujúcou referenciou šľachtická rodina Liechtensteinovcov, u ktorých pôsobil Ulrich Reutter ako domáci učiteľ Maximiliána a Gundakera v rokoch 1585 – 1587. V priebehu tohto obdobia si mladý muž vyskúšal život na šľachtickom dvore jednej z najznámejších moravských rodín, ktorej význam podstatne vzrástol predovšetkým v generácii Reutterových zverencov,⁴⁶ a pravdepodobne sa okrem svojich pedagogických povinností zoznámil i s administratívnou agendou a organizáciou rozsiahleho renesančného panstva.⁴⁷ Nasledujúcich šesť rokov, a to snáď práve vďaka Liechtensteinovcom, zažíval Ulrich Reutter živé, vzrušujúce a internacionálne prostredie cisárskeho dvora: ako úradník cisársko-kráľovského vojenského dvorského úradu sa pohyboval jednak vo Viedni, ale aj v Prahe či Bratislave, t. j. v mestách, ktoré v tom čase prechádzali podstatnými historickými, sociálnymi i kultúrnymi zmenami v súvislosti s novým štruktúrovaním celej habsburskej správy.⁴⁸ Štambuchové záznamy z tohto obdobia sú skvelým príkladom a ilustráciou fungovania cisárskej administratívy Rudolfa II. a opätovne formovania hlbších sociálnych väzieb; tie potom využíval Ulrich Reutter aj neskôr predovšetkým ako oficiálny vyslanec stredoslovenských banských miest pri rozličných úradných rokovaniach na najvyššej úrovni. Dokonca je zjavné, že i výber životnej partnerky Ulricha Reuttera ovplyvnilo osadenstvo viedenskej cisárskej kancelárie: 26. júna 1590 sa totiž vo Viedni ženil Reutterov spolupracovník Jakob Granauer von Granau, v tom čase už 14 rokov zamestnaný v úrade Vojenskej dvorskej rady, s Reginou Sicely, dcérou banskoštiavnického ťažiara, zakladateľa tamjšej Brennerovej ťažiarskej spoločnosti a radcu spišskej komory Michaela Sicelyho.⁴⁹ Snáď na svadbe sa zoznámila mladučká 14-ročná Reginina sesternica Anna Sicely s Ulrichom Reutterom, ktorý si v tom čase hľadal vhodnú manželku a následne s ňou aj 9. februára 1592 uzatvoril manželstvo. Najvýznamnejším súkromným ťažiarskym podnikom v Banskej Štiavnici v poslednej tretine 16. a prvej tretine 17. storočia bola Brennerova ťažiarska spoločnosť, ktorú v roku 1571 vytvorili traja muži – Hans Salius, vlastníci 2/4 podiel, Eliáš Schall, vlastníci 1/4 podiel, a Michael Sicely pôvodcom z Krupiny, rovnako vlastníci 1/4 podiel. Ako sa už po 30 rokoch od založenia spoločnosti zmenili vlastnícke vzťahy jej podielov, je vidieť na ich rozdelení na prelome 16. a 17. storočia.⁵⁰ Majiteľom

46 Pozri napríklad WINKELBAUER, Thomas. *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (=Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 34). Wien : Böhlau, 1999. ISBN 9783702904401.

47 K jeho podobe aj v renesancii pozri KROUPA, Jiří. *Lednický zámek doby barokní a klasicistní*. In KOR-DIOVSKÝ, Emil et al. *Městečko Lednice*. Lednice : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2004, s. 355-385. ISBN 8072750550.

48 Detailnejšie pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, s. 68-74.

49 J. Granauer „*hoffkriegszalams verwalter*“ oznamuje, že si 26. 6. 1590 vezme vo Viedni za manželku „*Jungfrau*“ Reginu, dcéru „*Michaels Sicely Kayser Maximiliani hoechtlöblichst: und Gottseligster gedächtnus gewester Zipserisches Camer Raths und Anna seiner Eheweib*“. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Sonderbestände, Sammlungen und Selekte [ďalej OeStA/FHKA, SUS], Fam.A. G-157 Granauer Caspar.

50 Slovenský národný archív, Slovenský banký archív v Banskej Štiavnici, Banký súd Banská Štiavnica, Úradné knihy, inv. č. 98 – Protokol bankého súdu 1592-1604 (3 ab Ao 1592 bis 1604 – Verträgn unnd

2/4 podielu jedného zo zakladateľov Hansa Salia von Hirschberg bol Andreas Kielmann von Kielmannsegg mladší, ktorý sa oženil s Hansovou dcérou Annou a jeho podiel najskôr predstavoval 8/16, po vyplatení Kataríny Eisler 20/32. Majiteľom ďalšej, tzv. schallovskej čiastky bola Katarína, rodená Igl, vydatá za Eliáša Schalla, druhýkrát za Georga Sengera a tretíkrát za Adama Eislera, ktorú nakoniec jej spoločníci vyplatili. Posledná časť bola po smrti tretieho zo zakladateľov spoločnosti Michaela Sicelyho rozdelená na dve čiastky, jednu zdedila jeho dcéra Regína a druhú dve netere Rachel a Anna. Takzvaný sicelyovský podiel 1/4 bol rozdelený na tri čiastky: 2/16 Brennerovej ťažiarkej spoločnosti vlastnila Regína s manželom Jakobom Granauerom von Granau, po vyplatení schallovského podielu 6/32, 1/16 vlastnila Rachel s manželom Valentínom Krüegerom, správcom bansko-bystrického mediarskeho podniku,⁵¹ po vyplatení schallovského podielu 3/32 a rovnaký podiel vlastnila Anna, rodená Sicely, s manželom Ulrichom Reutterom. Nemajetní cisárskí úradníci Jakob Granauer von Granau, Valentín Krüeger a Ulrich Reutter sa stali vlastníkami výnosných podielov Brennerovej ťažiarkej spoločnosti cez svoje manželky – Štiavničanky.

V druhej polovici 16. storočia sa prekvapivo množstvo ťažiarok dcér či vdov po ťažiaroch z Banskej Štiavnice vydalo za rakúskych šľachticov v nižších alebo vyšších úradníckych funkciách; za cisárskeho radcu a dolnorakúskeho kancelára Josepha Zoppla von Haus (†1580) sa vydala dcéra známeho ťažiara Hieronyma Salia von Hirschberg (†1555) Eufrosina, ďalšia jeho dcéra Sofia za Sigmunda Weltzera zu Prunzendorf (†pred 1594) a dcéra Sabina Salius von Hirschberg si vzala za manžela cisárskeho radcu Franza Igelshofera. Barón Friedrich Gienger von Oberhöflein mal za manželku Annu, rodenú Huml, prvýkrát vydatú za Hansa Salia von Hirschberg, a jej sestra Judita sa vydala za Davida Hohenbergera von Waltenburg etc.⁵² Zdá sa, že aj Ulrich Reutter sa angažoval vo

Contráct zu Pergsachen), s. 144-147, 161-162, 201-204 – kúpnopredajné zmluvy na banské podiely týkajúce sa Brennerovej ťažiarkej spoločnosti a vysporiadávanie podielov z r. 1598 a 1603. Pozri tiež PÉCH, Antal. *Alsó Magyarország bányamivelésének története. I.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1884, s. 268-384; PÉCH, Antal. *Alsó Magyarország bányamivelésének története. II (1600-tól 1650-ig).* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1887.

- 51 Podľa prameňov pracoval V. Krüeger v cisárskych službách – v úrade správcu bansko-bystrického mediarskeho podniku – niekedy od r. 1570; v r. 1590 dostal ocenenie pri príležitosti 20 rokov v službe a 13. 11. 1612 po 40. výročí vylepšenie erbú a titul dvorského radcu „*Rathstittl*“ a „*Turniers genöß und Rittermassig Edelleuths*“ spolu s dvomi synmi Wolfom a Georgom. Pozri OeStA/FHKA, SUS, Fam. A. CK-288 Krieger, Valentin. V. Krüeger, správca cisárskeho mediarskeho podniku v B. Bystrici, kúpil od vdovy po banskoštiavničkom *waldbürgerovi* A. Fuchsovi Barbary pivovar nachádzajúci sa v B. Štiavnici pri „*Obern Thor*“; ŠA BB, Archív BŠ, MMBŠ, Korešpondencia, rok 1597, kartón 3, nečíslované, aktá z 9. 1. 1597.
- 52 Žiadosť neviest z bankomestských ťažiarok rodín možno ilustrovať i na osude žien z rubigalovskej rodiny: keď známy univerzitný intelektuál, latinský básnik, banskoštiavnický ťažiar a podnikateľ Pavol Rubigall (okolo 1510 – 1575) zomrel, jeho vdova Sára sa zakrátko 23. 10. 1578 vydala za ďalšieho banskoštiavnického ťažiara Vavrinca Ödera († po 1592) a svojho manžela nasledovala na jeho moravské majetky. Rubigallova dcéra Sára († pred 1595) sa vydala v roku 1588 do starej moravsko-sliezskej rodiny Sedlnických z Choltíc (Sigmund Sedlnitzky von Choltitz auff Polancka, †1606) a ďalšia dcéra Eufrosina († pred 1595) sa v roku 1586 vydala za Viktora Freybergera von Wasserhofen (Victor Freyberger zu Wasserhofen, †1614), po tretej v poradí Sofii († pred 1595) po roku 1589 zmizli akékoľvek stopy v archívnych prameňoch, Aurélia sa vydala za Banskóštiavničana Krištofa Molla a najmladšia dcéra Apolónia (†1602) sa vydala za žarnovického pána Vavrinca Dóczyho z Veľkej Lúče (Dóczy de Nagy Lucse). Pozri uspo-

vytvorení výhodného manželského zväzku. Keď zomrel jeho švager a banskoštiavnický účtovník Martin Küttner von Küniz († pred 1594), manžel Anninej sestry Rachel Sicely, zrejme na Reutterovo doporučenie si ju v roku 1594 vzal dlhoročný správca mediarskeho podniku v Banskej Bystrici Valentín Krüeger, s ktorým sa Ulrich Reutter spoznal už počas svojho úradníckeho účinkovania vo Viedni.⁵³

Napriek všeobecne známemu faktu, že stredoslovenské banské mestá vrátane okolitých banských osád, banských komôr v Banskej Štiavnici a Kremnici, baní a hút, hradov a hradných panstiev Lupča, Dobrá Niva a Vígľaš prešli 1. júla 1548 do priamej správy Ferdinanda I. Habsburského a jurisdikčne patrili pod Dolnorakúsku komoru, je nutné zvlášť zdôrazniť pozíciu Viedne, pretože tá počas celého raného novoveku reprezentovala pre banské mestá na strednom Slovensku hlavné politické, administratívne a kultúrne centrum. Snahou všetkých panovníkov bolo vyňať správu banských miest z rúk Uhorskej komory a vďaka dôslednej personálnej politike vznikla s viedenským cisárskym dvorom úzko prepojená silná sociálna skupina úradníkov, banských a mincovných odborníkov. Tito nielen zastávali rôzne funkcie v cisárskej administratíve, ale zároveň sa flexibilne prepájali so skupinou tamojších *waldbürgerov* – majiteľov banských podielov. Aj vďaka pragmatickým manželským zväzkom sa zaradili do komunity miestnych podnikateľských a meštianskych elit.

Zdá sa, že práve živý dialóg s viedenským centrom prostredníctvom silných administratívnych, sociálnych či rodinných väzieb podstatne formoval kultúrne i umelecké preferencie banskomestských mešťanov.⁵⁴ Ani Ulrich Reutter sa po svadbe s Annou Sicely nevzdal príležitostí Viedeň buď pravidelne navštevovať, resp. dlhodobjšie sa tam aj zdržiavať.⁵⁵ Na druhej strane vo svojom novom domovskom prostredí nadviazal celý rad sociálnych väzieb či kontaktov, tak na súkromnej, ako aj pracovnej platforme (napr. s akcionármi známej Brennerovej ťažiarkej spoločnosti prepojených navzájom rodinnými väzbami alebo s volenými predstaviteľmi mestskej správy Banskej Štiavnice), niekedy ukotvených predovšetkým regionálne, no často i s nadregionálnym presahom (napr. s vysokými predstaviteľmi habsburského vojska chrániaceho blízku protitureckú hranicu či s predstaviteľmi luteránskej cirkvi a školstva nielen doma, ale aj v okolitých krajinách). Tieto vzťahy formovali svet či životné postoje Ulricha Reuttera a rámcovali priestor, v ktorom sa pohyboval. Rovnako on sám však tiež vstupoval do vtedajšieho dejinného procesu, v ktorom sa ako bezprostredný účastník pohyboval a spolupodieľal sa na jeho modelovaní. Relevantné písomné a obrazové pramene nemusíme chápať len ako ilustráciu rodinného zázemia príslušníkov rodiny Reutter, ich vzdelania, kariéry či miesta v spoločnosti, ale aj ako médiá, cez ktoré sa nezriedka vzájomná komunikácia aj

---

riadenie a zmluvy dedičov P. Rubigalla – ŠA BB, Archív BŠ, MMBŠ, *Vertrag und Inventary buch ab Anno 1548 ad Annum 1591*, fol. 197-205.

53 Pramene pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, pozn. 80, 81, 82 na s. 91.

54 Viedeň ako kultúrne a umelecké centrum pre stredoslovenské banské mestá v ranom novoveku je témou mojej rozpracovanej štúdie.

55 Podľa prameňov sa U. Reutter v 90. rokoch 16. storočia zdržiaval vo Viedni každý rok, a to dokonca po dobu niekoľkých mesiacov. Po roku 1600 boli jeho návštevy Viedne sporadickejšie, no stále pravidelné. Detailnejšie pozri BALÁŽOVÁ, ref. 3, s. 95-119.

odohrávala.⁵⁶ Nateraz zostáva mikrosonda do mentality a kultúrnych rámcov jednej konkrétnej rodiny pokusom o popis viacerých fenoménov reprezentujúcich banskomestské meštianske elity v závere 16. a v prvej polovici 17. storočia, v slovenskej historiografii uchopených len čiastočne, no ich náčrt predznamenáva budúce východiská širšieho a mimoriadne sľubného kultúrohistorického či umenovedného výskumu.

SCHRIFTLICHE UND BILDICHE QUELLEN ZUR SCHEMNITZER FAMILIE REUTTER ALS AUSGANGSPUNKT FÜR DIE KONSTRUKTION DER KULTURELLEN WELT DER BÜRGERLICHEN ELITEN IN DEN MITTELSLOWAKISCHEN BERGBAUSTÄDTEN ZUM ENDE DES 16. UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS

BARBARA BALÁŽOVÁ

In der historisch, heraldisch, literaturwissenschaftlich oder kunsthistorisch orientierten Literatur wohl bekannte Schemnitzer Familie Reutter kann nicht nur anhand der Archivquellen, sondern auch dank der bildnerischen Artefakten (liturgischer Kelch, Festkannen, Medaillen), der literarischen Werke (kleine Lob- und Gelegenheitsdrucke), oder der zahlreichen Eintragungen in mehreren Stammbüchern aus der frühen Neuzeit erfasst werden. Am besten dokumentiert ist momentan die Person von Ulrich Reutter (1563-1619), gebürtig aus Sulzbach, der sich in den 90er Jahren des 16. Jahrhunderts in Schemnitz niederließ und rasch zum Mitglied der meinungsbildenden Schicht der Bergwerkbetreiber, d.h. der bürgerlichen Elite der mittelslowakischen Bergbaustädte wurde. Seine kulturelle Erfahrungen prägten nicht nur die Mentalität und die Lebenseinstellung der weiteren Familienmitglieder – Georg Ulrich (1598-pred 1659), Michael (*1629) und Mathias (1658-1708), sondern dank seines öffentlichen Engagements im Wesentlichen auch die Stadt Schemnitz, die Region der mittelslowakischen Bergbaustädte, oder sogar ihr Verhältnis zur kaiserlichen Administration der Habsburgischen Monarchie. Die Illustration des Einzelnen oder der gesamten Familie Reutter durch die vielfältigen schriftlichen und bildlichen Quellen ist um den Versuch, die Phänomene, die mit den bürgerlichen Eliten der mittelslowakischen Bergbaustädten zum Ende des 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts verbunden sind, insbesondere ihre kulturelle Einstellung oder Schenkungsmodelle im Zusammenhang mit einer persönlichen Repräsentierung, durch die bildende Kunst, allgemeiner zu definieren, erweitert.

Mgr. et Mgr. art. Barbara Balážová, PhD.

Ústav dejín umenia Slovenskej akadémie vied

841 04 Bratislava, Dúbravská cesta 9

Katedra pedagogiky výtvarných umení, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita

918 43 Trnava, Priemyselná 4

email: Barbara.Balazova@savba.sk

---

56 K fenoménu komunikačnej praxe v ranom novoveku pozri najnovšiu prácu ČIČAJ, Viliam et al. *Štruktúrne premeny komunikačnej praxe v novoveku* (=Historické štúdie 49). Bratislava : Veda, 2015. ISBN 9788022414579.

OBRAZ RÓMSKEJ POPULÁCIE V UHORSKU NA KONCI 19. STOROČIA

BRANISLAV ŠPROCHA – PAVOL TIŠLIAR

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. The image of the Romany population in the Kingdom of Hungary at the end of the 19th century. *Historický časopis*, 2016, 64, 2, pp. 267-297, Bratislava.

Apart from the large ethnic groups, the multi-ethnic Kingdom of Hungary also included several less numerous historic autochthonous and alochthonous ethnic groups. We can describe the initially nomadic Romany group as relatively late arrivals. Thanks to their ethnic difference they were symbolically and often also really excluded from the majority society of the Central European region. As a result of some degree of isolation from the main social developmental currents, the Romany still retained various specific characteristics in late 19th century Hungary, in spite of more or less intensive efforts to achieve their complete integration. One of the important instruments for monitoring the success of individual measures and preparing evidence for their formulation was various types of census. From the point of view of content and methodology, the most important is the census of Romany in Hungary at the end of January 1893. It is a unique source of information on the character of the Romany population in Hungary at the end of the 19th century. The aim of the paper is to consider the background to the census of Romany in 1893, its causes, preparation and implementation, as well as to analyse the main and some specific characteristics of the Romany population of Hungary in 1893 on the basis of the available published data.

Romany. Kingdom of Hungary. Census of Romany in 1893. Age. Sex. Marital status. Literacy. Mother tongue. Religious confession. Source of subsistence. Housing.

Úvodom

Rómovia sú súčasťou európskeho priestoru už niekoľko storočí. V prípade, že sa obmedzíme na územie Uhorska, prvé sporné historické záznamy o Rómoch pochádzajú už zo začiatku 13. storočia¹. Minimum historických záznamov naznačuje, že prvé skupiny Rómov pravdepodobne nezbudili veľký ohlas. Je to pomerne logické, keďže išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o malé skupinky, ktoré kočovali z miesta na miesto a o svojej prítomnosti nezanechávali žiadne trvalejšie známky. Navyše v tomto období

---

1 Najstaršie správy o prítomnosti Rómov prenikajúcich etapovite a sporadicky do Panónskej nížiny sú dodnes neoverené. Údajne prví Rómovia sa do Uhorska mali dostať už za kráľa Ondreja II. v roku 1219 pri jeho návrate z križiackej výpravy do Jeruzalema (pozri napr. JUROVÁ, Anna. Od odchodu z pravlasti po prvé asimilačné opatrenia, In VAŠEČKA, Michal (ed.), *ČAČIPEN PAL O ROMA. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2002, s. 19-30. ISBN 8088935415. Doklady o prítomnosti Rómov v Uhorsku zachované v toponýmií a listinných svedectvách z 13. a 14. storočia podľa viacerých maďarských historikov a jazykovedcov pochádzajú skôr z označenia Turkov ako z etnonyma Cigán (pozri MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 255, ISBN 807090822X.

žilo, prípadne sa usadilo na území Uhorska viacero ďalších inoetnických skupín (napr. Kumáni, Sikuli, Pečenehovia). Preto aj tých pár správ, ktoré máme k dispozícii, nemusí v skutočnosti popisovať rómske osoby.²

Zvyšujúca sa početnosť správ, ako aj ich charakter v 14. storočí naznačujú, že stredná Európa a predovšetkým Uhorsko sa stávajú priestorom, v ktorom je už potrebné reálne počítať s prítomnosťou Rómov.³ Predpokladá sa, že v multietnickom Uhorsku Rómovia neboli tak nápadní a postupne sa im darilo začleňovať do miestnej spoločnosti. V prvej polovici 15. storočia zasiahla strednú a západnú Európu veľká migračná vlna.⁴ V západnej Európe však Rómovia prišli do prostredia, ktoré sa v mnohom odlišovalo od agrárneho Uhorska. Remeselná výroba a obchod tu boli na vyššej úrovni, dôsledne kontrolované cechovými organizáciami, ktoré zamedzovali prístup cudzincom do ich štruktúr.⁵ Rómovia tak museli hľadať náhradné zdroje obživy. Zamestnania ako veštenie, hudba, tanec, drezúra zvierat a príležitostné krádeže si nielen vyžadovali kočovný spôsob života, ktorý nemohol viesť k zblíženiu s domácim obyvateľstvom, ale veľmi rýchlo sa stali nežiaducimi. K nepriaznivému postaveniu rómskych skupín dopomohol aj pád Byzantskej ríše v polovici 15. storočia a neskôr najmä vpád Osmanskej ríše do strednej Európy. Práve s osmanskou hrozbou boli Rómovia vďaka svojmu kočovnému spôsobu života a niektorým antropologickým znakom často spájaní. Nepriaznivá situácia vyvrcholila v 16. a najmä v 17. storočí, keď viaceré oblasti postavili osoby rómskeho etnika mimo zákon a zakazovali vstup na ich územie pod veľmi prísnymi (často hrdelnými) trestami.⁶ Na druhej strane v uhorskom priestore zvyšujúca sa početnosť archívnych záznamov o udelených povoleniach k usadeniu⁷ v 16. storočí⁸ signalizuje, že Rómovia mohli byť do určitej miery v niektorých oblastiach tolerovaným a využívaným zdrojom pracovnej sily. Nepriamo na to poukazuje aj neskoršia vlna početných skupín Rómov zo západnej Európy, ktoré sa snažili vyhnúť vyššie spomínaným protirómskym nariadeniam. Situácia

- 2 Blížšie k tejto problematike pozri MAREK, ref. 1, s. 255-259.
- 3 Ukážky jednotlivých správ o Rómoch na území Uhorska v 14. storočí pozri napr. HORVÁTHOVÁ, Emília. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 33 a n.; FRASER, Angus. *Cikáni*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 55 a n. ISBN 807106212X.
- 4 Podrobne sa s ňou čitateľ oboznámi napr. v prácach HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s. 37 a n.; FRASER, ref. 3, s. 55 a n.
- 5 TKÁČOVÁ, Anna. Rómovia v období od vlády Márie Terézie po vznik I. ČSR. In VAŠEČKA, Michal (ed.). *ČAČIPEN PAL O ROMA. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, ČAČIPEN PAL O ROMA. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 32. ISBN 8088935415.
- 6 K tejto problematike pozri napr. LIÉGOIS, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*. Bratislava : Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, 1995, s. 112-123. ISBN 8096738046; HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s.50-57; BARTOLOMĚJ, Daniel. *Dějiny Romů*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1994, s. 55-62. ISBN 8070673958; HANCOCK, Ian. *Země utrpění. Dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha : Signeta, 2001. ISBN 8090260837; RHEINHEIMER, Martin. *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 131 a n. ISBN 8070215708.
- 7 Pravdepodobne nešlo o dlhodobé zotrvanie na jednom konkrétnom mieste, ale pojem usadenie mal charakter akéhosi pravidelného presúvania sa v určitom priestore. Viac k tejto téme pozri napr. JUROVÁ, Anna. Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“). In *Človek a spoločnosť*, 2002, roč. 5, č. 4, s. 19. ISSN 1335-3608; K historickému usadzovaniu Rómov v obciach Slovenska pozri aj NEČAS, Ctibor. Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. In *Historická demografie* 22, 1998, s. 169-199. ISSN 0323-0937
- 8 HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s. 100-101.

sa však zhoršovala aj v Uhorsku a vrchol represívnych opatrení spadal do 17. storočia.⁹ Ani tie výraznejšie nemohli ovplyvniť skutočnosť, že rómske etnikum v uhorskom priestore predstavovalo už nezanedbateľnú súčasť miestnej populácie. Vojnami a okupáciou sužovaná krajina si po skončení osmanskej hrozby vyžadovala dôkladnú rekonštrukciu. K rýchlejšiemu naplňaniu tohto cieľa významnou mierou pomohlo zavádzanie osvietenských prístupov k riešeniu problému. Predstava o obyvateľstve ako o hlavnom bohatstve štátu sa odzrkadlila aj v zmene pohľadu na Rómov. Uvedomovali si to aj osvietenský panovníci Mária Terézia a Jozef II., cieľom ktorých v komplexe nariadení prijímaných postupne v rokoch 1760 – 1784¹⁰ sa stalo nielen trvalé usadenie všetkých Rómov, ale predovšetkým ich zapojenie do hospodárskeho života.¹¹ Kočujúci Rómovia sa mali usadiť, bolo im zakázané držať kone a obchodovať s nimi. Okrem toho sa mali obliekať a pracovať ako ostatní obyvatelia. Nariadenia tiež prikazovali odoberať malé rómske deti a dávať ich k prevýchove do sedliackych rodín. V prípade školopovinných detí sa dával dôraz na pravidelnú školskú dochádzku, ktorá mala byť zakončená vyučením sa nejakého remesla. Zakazovalo sa tiež používanie rómčiny a vlastných rómskych mien. Okrem toho existoval zákaz endogamných sobášov. Nové manželstvá mali Rómovia uzatvárať len s nerómskym partnerom. Usadení Rómovia nemali podliehať svojim vajdom, ale dedinským richtárom. Funkcia vajdovstva mala zaniknúť.¹²

Aj napriek veľkej snahe sa uvedený komplex zmien nepodarilo naplniť. Jednou z dôležitých prekážok bola neochota šľachty usadiť na svojich majetkoch ďalších Rómov. Povolenie dostávali len tí, o ktorých sa vedelo, že môžu byť užitoční. Okrem toho postoj šľachty k akýmkoľvek nariadeniam z Viedne bol nedôverčivý a len ťažko sa presadzovali do praxe. Platnosť väčšiny z osvietenských reforiem síce skončila smrťou Jozefa II. v roku 1790,¹³ no zdá sa, že do určitej miery mohli prispieť k vzniku pevnejších rómskych skupín,¹⁴ pohybujúcich sa už len v rámci menšieho územia (napr. jedného okresu alebo stolice).

Hlavná pozornosť preto bola v ďalšom období venovaná predovšetkým kočovným skupinám, ktoré v mnohonárodnostnom Uhorsku predstavovali z mnohých stránok veľmi špecifický element. Snahy o ich usadenie neprestávali ani v druhej polovici 19. storočia. Komplexnosť, resp. komplikovanosť tohto problému si uvedomovali aj kompetentné

9 Bližšie pozri HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s. 102-135.

10 Tieto nariadenia Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada adresovala následne stoliciam, ktoré mali uvedené regulácie vykonať v praxi. O tom ako vážne bola vnímaná rómska otázka v Uhorsku svedčí aj vznik (aj keď len na krátky čas v rokoch 1783 – 1785) špeciálneho oddelenia na riešenie cigánskych záležitostí (Departamentum Zingarorum) v rámci Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady.

11 Bližšie o reformných nariadeniach v spojitosti s rómskym etnikom v Uhorsku pozri HORVÁTHOVÁ, ref. 3 s. 114-123.

12 TKÁČOVÁ, ref. 5, s. 33.

13 Spišský vzdelanec Samuel Augustini ab Hortis bol tak presvedčený o úspešnosti reforiem, že o niekoľko desaťročí splýn s ostatným obyvateľstvom natoľko, že po nich neostane ani stopa. Aj to bol jeden z dôvodov k vydaniu jeho monumentálneho diela: ab HORTIS, Samuel Augustini. *Cigáni v Uhorsku. O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Bratislava : dd Studio, 1995, 203 s. ISBN 9788096726325.

14 Dôležitým nariadením z tohto pohľadu sa stal zákaz prechodu rómskych skupín z jednej stolice do druhej.

orgán. Navyše pri jeho riešení narážali na veľkú bariéru v podobe nedostatku potrebných údajov. Informácie získané z prvých sčítaní ľudu (založených na materinskom jazyku) nielenže nedokázali priniesť taký typ údajov, aké boli žiadané, ale navyše ani zďaleka nereprezentovali celú populáciu Rómov v Uhorsku. Preto bolo rozhodnuté, že sa na konci januára 1893 uskutoční špeciálne sčítanie Rómov v Uhorsku. Z nášho pohľadu ide o jeden z najhodnotnejších a najkomplexnejších zdrojov informácií o rómskej populácii na sklonku 19. storočia v stredoeurópskom priestore.¹⁵

Cieľom príspevku je priblížiť pozadie súpisu Rómov z roku 1893, jeho prípravu, príčiny vzniku, ako aj samotný priebeh a analyzovať na základe dostupných publikovaných údajov nielen hlavné, ale aj niektoré špecifické charakteristiky rómskej populácie v Uhorsku z roku 1893.

Súpisy Rómov v Uhorsku v 18. a 19. storočí

Sčítanie Rómov z konca januára roku 1893 ani zďaleka nebolo prvým a ani posledným. V porovnaní s ostatnými súpismi však vyniká svojou metodikou, obsahom, ako aj realizáciou. Bez toho, aby sme si však nepamätali niektorých jeho predchodcov, nie sme schopní relevantne túto výnimočnosť plne vnímať.

Do 18. storočia nepoznáme žiadnu súpisnú akciu, ktorá by svoju pozornosť špeciálne venovala Rómom, alebo v ktorej by sa zvlášť zisťovali osoby rómskeho pôvodu. Prvé sčítacie akcie tohto charakteru na území dnešného Slovenska prebehli až v prvej polovici 18. storočia. Išlo o lokálne akcie, ktoré sa uskutočnili v rôznych rokoch a pravdepodobne aj odlišnou metodikou. Prvou bol súpis Rómov z Tekovskej a Šarišskej stolice z roku 1725 a o niečo neskôr (1766) zo Zvolenskej stolice. Ďalšie súpisy sa viažu už so snahou overiť úspešnosť vyššie spomínaných nariadení osvietenských panovníkov. Postupne sa uskutočnili v druhej polovici 60., v priebehu 70. a v niektorých stoliciach aj v prvej polovici 80. rokov.¹⁶ Jednotný vzorový formulár z roku 1780, zaslaný do jednotlivých stolíc, prikazoval v súpisoch zisťovať: mená ženatých Cigánov (prípadne vdovcov, vdov), počet detí do 2 rokov, do 12 rokov a nad 12 rokov, ich výchovu a zamestnávanie, spôsob bývania a obživy, právne postavenie, odievanie, či jedia alebo nejedia mäso uhynutých zvierat, či obchodujú s koňmi a platenie vojenskej a domovej dane.¹⁷ Hlavným nedostatkom súpisov je, že nepochádzali z jedného roku a nezachovali sa zo všetkých stolíc. Ďalším problémom je nejednotná metodika, akou boli predmetné údaje zbierané. Publikované sumáre za obdobie rokov 1780 – 1783 hovoria, že celkový počet Rómov v Uhorsku (bez Sedmohradska, ale vrátane Slavónska a Chorvátska) sa pohyboval v širokom rozpätí 30 – 44 tisíc osôb.¹⁸ Na úrovni jednotlivých stolíc kolísal ešte výraznejšie. Medziročné rozdiely boli spôsobené jednak zmenami v spôsobe zberu a spracovávaní údajov

15 Sčítanie Rómov v Uhorsku, ako aj niektoré jeho výsledky v tabuľkovej podobe boli prezentované v publikácii *A Magyarországbán 1893. Január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei*. Budapest : Az Országos Magyar Kir. Sztatisztikai Hivatal, 1895.

16 Blížšie pozri napr. HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s 102-135.

17 TKÁČOVÁ, ref. 5, s. 32.

18 HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s. 135. Len pre informáciu ešte doplníme, že celkový počet Rómov v Uhorsku (vrátane Sedmohradska) sa pre 70. roky 18. storočia odhadoval na 68 tis., pričom na území dnešného Slovenska pravdepodobne žilo približne 20 tis. Rómov.

(jeden rok do súpisu boli zahrnuté vydaté ženy, iný rok nie), snahou Cigánov vyhnúť sa súpisom, odlišnou precíznosťou vykonávania súpisnej akcie a nakoniec aj značnou priestorovou fluktuáciou osôb. Tá sa prejavila najmä na regionálnej úrovni, keď zo stolíc, v ktorých sa asimilačné príkazy plnili až s príliš veľkou horlivosťou, sa celé skupiny Cigánov snažili odísť do regiónov, kde sa k praktickej aplikácii jednotlivých nariadení stavali kompetentní úradníci ľahostajne.¹⁹ Ďalšou závažnou skutočnosťou, na ktorú upozorňuje Tkáčová²⁰, je tendencia úradníkov výsledné údaje pre panovníka prikrášľovať. Snahy o asimiláciu, ako aj o súpisné akcie Rómov v podstate skončili úmrtím Jozefa II. Hlavným problémom, ktorý rezonoval v opatreniach vydávaných v 19. storočí, bola snaha vyriešiť otázku potulovania sa a kočovania Rómov. Išlo o pomerne komplikovanú a vtedy ani zďaleka vyriešenú otázku. Svedčí o tom aj návrh na reguláciu občianskych pomerov Rómov a zavedenie rovnomerného postupu pri vydávaní cestovných dokladov podaný miestodržiteľom pre Čechy slobodným pánom von Mecséry na kráľovskom ministerstve vnútra 15. novembra roku 1853. Na jeho základe v januári 1854 kráľovská miestodržiteľská rada vydala nariadenie č. 357, ktorého súčasťou bola aj povinnosť vyhotoviť súpis duší k domácejmu obyvateľstvu patriacich Rómov spolu s ďalšími informáciami.²¹ Ani v tomto prípade sa nariadenie nestretlo s pochopením a väčším záujmom úradov.²² Posledný súpis, ktorý spomenieme pred tým ako sa budeme venovať sčítaniu z roku 1893, sa uskutočnil v roku 1873. Do určitej miery ho môžeme považovať za predchodcu nami sledovaného sčítania Rómov. Jeho asi najväčším nedostatkom bola skutočnosť, že vopred neboli určené a odsúhlasené pravidlá, koho považovať za Róma a na základe akých znakov.²³

Sčítanie Rómov v Uhorsku z 31. januára 1893 – pozadie sčítacej akcie

Impulz k vykonaniu špeciálneho sčítania Rómov v Uhorsku vyšiel od vtedajšieho ministra vnútra Karla Hieronymiho. Uvedomujúc si veľké problémy s kočovnými skupinami, spolu s nedostatkom potrebných informácií na komplexné riešenie, pristúpil k prevzatiu „cigánskej agendy“ do pracovného programu ministerstva. O tom, aký dôležitý bol súpis, svedčí aj rýchlosť, s akou Hieronymi prešiel od úvah k činom. Ministerstvo vnútra prevzal 19. novembra a už na začiatku decembra poveril štatistický úrad úlohou prípravy a následnej realizácie sčítania všetkých Rómov v Uhorsku. Dňa 15. decembra 1892 bol zaslaný obežník so základnými nariadeniami. Hlavným cieľom sčítania podľa riaditeľa Uhorského kráľovského štatistického úradu Józsefa Jekelfalusyho bolo získanie potrebných informácií, aby bolo možné prijať komplex opatrení potrebných na zrušenie kočovníctva a začlenenie kočujúcich Rómov do spoločnosti. Aj keď prvotným zámerom pre vznik sčítacej akcie bola snaha riešiť otázku kočovných skupín, kompe-

19 HORVÁTHOVÁ, ref. 3, s. 135; TKÁČOVÁ, Anna. Súpisy Cigánov z 18. a 19. storočia v Štátnom oblastnom archíve v Košiciach. In *Človek a spoločnosť*. 3, 4, 2000, ISSN 1335-3608.

20 TKÁČOVÁ, ref. 5, s. 33.

21 Bližšie pozri TKÁČOVÁ, Anna. K problematike potulných Rómov v päťdesiatych rokoch 19. storočia v Abovsko-Turianskej župe. In *Človek a spoločnosť*, 2001, roč. 4, č. 1. ISSN 1335-3608.

22 TKÁČOVÁ, ref. 5, s. 34.

23 DŽAMBAZOVIČ, Roman. Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia (Výsledky Súpisu Rómov z roku 1893). In *Sociológia*, 2001 roč. 33, č. 1, s. 495. ISSN 0049-1225.

tenní si uvedomovali, že bez informácií za všetkých Rómov ju nebude možné uspokojiť vo vyriešení. Hlavnou osobou zodpovednou za celú koncepciu sčítania a jeho následného spracovania a analýzy získaných údajov bol etnológ Hermann Antal. Sčítacie hárky (individuálne i všeobecné) zaslal štatistický úrad jednotlivým okresom, ktoré ich vo svojej réžii posunuli do každej obce vo svojej pôsobnosti. Rozhodujúci okamih sčítania sa stanovil 31. január 1893. Obce mali povinnosť odovzdať sčítacie hárky do 5. februára na okresné úrady a z nich mali byť doručené do centrálneho štatistického úradu najneskôr do 15. februára 1893. Okrem jednotlivých obcí (a miest) sa obežník so sčítacími hárkami rozposlal aj do väzníc a vojenských útvarov. Sčítanie v teréne vykonávali dobrovoľníci, zväčša pracovníci miestnych úradov. Tam, kde sa nachádzali početnejšie rómske skupiny, vypomáhali na to určení špeciálni sčítací komisári. Kompetentní sa pre istotu pripravili aj na alternatívu, že sčítanie nebude možné uskutočniť v priebehu jedného dňa. V takomto prípade mal byť vydaný prísny zákaz sťahovania sa, na ktorého dodržiavanie spolu s udržiavaním poriadku mala dohliadať polícia a prípadne aj vojenské zložky.

Priebeh sčítania bol napokon pokojný a spokojnosť vládla aj s úplnosťou a kvalitou získaných údajov. Jediné problémy vznikli v Budapešti, ktorá sa napokon paradoxne do sčítacej akcie nezapojila. Konečné výsledky zo sčítania Rómov v Uhorsku z 31. januára 1893 boli publikované v pramennom diele o necelé tri roky po uskutočnení sčítania.²⁴

Kľúčovým prvkom sčítania Rómov v Uhorsku z roku 1893 bolo vymedzenie rómskej populácie. Kým predchádzajúce oficiálne uhorské sčítania ľudu (1880 a 1890) pracovali s materinským jazykom a súpis Rómov z roku 1873 nemal presne stanovené pravidlá koho považovať za Róma, sčítanie z roku 1893 pracovalo hneď s niekoľkými identifikačnými rovinami. Prvou boli etnografické javy, životný štýl. V druhej rovine sa pracovalo s antropologickými znakmi. Posledným, tretím kľúčom k presnej identifikácii, sa stala tzv. pripísaná etnicita treťou osobou. Najčastejšie išlo o názory vybraných jednotlivcov z miestneho spoločenstva. Priamo síce nebolo vopred určené o koho má ísť, ale môžeme sa domnievať, že pravdepodobne sa jednalo o niektoré authority v danej obci, ako napr. starosta, farár, notár a podobne.

Obsah sčítania

Sčítanie obsahovalo nasledujúce otázky²⁵:

- 1) Meno a priezvisko,
- 2) Koľko máte rokov?
- 3) Kde ste sa narodil, v ktorom štáte, župe, obci?
- 4) Ste trvalo usadený, dlhší čas na jednom mieste sa zdržujúci alebo kočujúci Cigán?
- 5) Ako dlho sa zdržiavate v obci? Koľko rokov, mesiacov, dní?
- 6) Bývate v dome, chatrči, v zemľanke alebo pod stanom?
- 7) Aké je Vaše vierovyznanie?
- 8a) Aká je Vaša materinská reč?

24 *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15.

25 V texte uvádzame obsah sčítacieho lístku pre mužov (na bielom hárku). Pre ženy (modrý hárok) bol rovnaký len upravený do ženského rodu.

- 8b) Akou rečou viete rozprávať okrem materinskej reči?
 9) Aký je Váš rodinný stav? (slobodný, zákonne alebo nezákonne ženatý, ovdovený, zákonne alebo nezákonne rozvedený?)
 10) Aké je Vaše pravidelné zamestnanie?
 11) Čím sa zaoberáte (v zmysle živíte – pozn. autori) popri tom?
 12) Ak nemáte žiadne povolanie, čím sa živíte?
 13) Viete – písať, čítať?

Obr. 1: Sčítací formulár (v maďarčine a nemčine) pre mužov²⁶

I. minta.		Városnégy Járás Község	I. Formular.		Ország Bezirk Gemeinde
Számláló lap férfiak számára			Zählblättchen für Männer.		
Éveszám	Kérdés	Válasz	L. zám.	Frage	Antwort:
1	Mi a vezetéki és keresztnéve?		1	Név- und Taufname?	
2	Hány éves?		2	Wie alt?	
3	Hol született, mely országban, megyében, községben?		3	Wo geboren, in welchem Lande, Comitate, Gemeinde?	
4	Államában letelepedett, hosszabb ideig egy helyben tartózkodó, vagy vándorlelgyő-e?		4	Sitz- für ansässiger, längere Zeit an einem Orte verweilender, oder Wanderlelgyener?	
5	Mióta tartózkodik a községben? (Hány év, hónap vagy nap óta?)		5	Seit wann mit er sich in der Gemeinde auf? Seit wie viel Jahren, Monaten oder Tagen?	
6	Házban, putriban, kunyhóban, földalatti árogon vagy akár alatt lakik-e?		6	Wohnt er in einem Hause, in einer Kotte- oder Stube? In, in einer Erdhöhle oder unter einem Zelte?	
7	Mi a hírfelkötése?		7	Was ist seine Beschaffenheit?	
8	a) Mi az anyanyelve?		8	a) Welche ist seine Muttersprache?	
9	b) Anyanyelvén kívül mely nyelveket beszéli még?		9	b) Welche Sprachen spricht er noch ausser seiner Muttersprache?	
10	Mi a családi állapota (mósten, tőrványos vagy törvénytelen házasságban élő, özvegy, tőrványosan vagy tőrványtalanul évről?)		10	Was ist sein Familienstand? (Ehe, geschieden oder gesetzlich unehelicher, verwitwet, gesetzlich oder ungesetzlich geschieden?)	
11	Mi a rendszeres foglalkozása?		11	Was ist seine regelmäßige Beschäftigung?	
12	Mivel foglalkozik mellette is?		12	Womit beschäftigt er sich daneben?	
13	Ha nincs foglalkozása, miből tartja fenn magát?		13	Wenn er keine Beschäftigung hat, wovon ernährt er sich?	
14	Tud-e írni?		14	Kann er schreiben?	
15	olvasni?		15	lesen?	

Z inštrukcií k sčítaciemu háрку sa dozvedáme nasledujúce dôležité informácie:

- 1) Predmetom sčítania boli všetci Cigáni: muži, ženy i deti.
- 2) Sčítanie muselo začať a skončiť v určený deň tak, aby z neho neunikla žiadna osoba alebo žiadna osoba nebola sčítaná dvakrát.
- 3) Pre mužov a chlapcov boli určené biele sčítacie hárky a pre ženy a dievčatá modré.
- 4) V prípade, že osoba nevedela presný vek, mal sa uviesť približný.

²⁶ *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 8*.

- 5) Za trvalo usadených sa považovali tie osoby, ktoré v obci mali trvalé alebo obvyklé miesto bydliska²⁷ bez ohľadu na to, či v čase súpisu tam boli prítomné, alebo sa nachádzali v inej obci. Dlhší čas na jednom mieste sa zdržiavajúci Cigáni boli definované také osoby, ktoré kvôli svojmu špecifickému zamestnaniu (napr. korytári, ryžovači zlata a pod.) zostávali týždne, mesiace, dokonca roky na jednom mieste bez toho, aby sa tam usadili. Za kočovných Cigánov sa považovali tí, ktorí sa spoločne so svojou rodinou a stanmi presúvali z dediny do dediny.
- 6) Ako materinský jazyk nebolo nutné udávať cigánčinu. Cigánom, ktorí seba považovali za Maďarov, Slovákov, Nemcov a pod., bolo možné uviesť maďarčinu, slovenčinu alebo nemčinu ako materinský jazyk. Súčasne bolo potrebné mať na zreteli, že kočujúci Cigáni, bežne známi ako valašskí Cigáni²⁸, automaticky nemuseli mať materinskú reč valašský jazyk, ale mohlo ísť aj o iný materinský jazyk.
- 7) Z hľadiska rodinného stavu bolo potrebné zisťovať nielen zákonný stav, ale aj nezákonný, pretože práve tento druhý bol medzi Cigánmi veľmi rozšírený.
- 8) Ako pravidelné zamestnanie sa malo uviesť to, ktoré osoba považovala za hlavný zdroj svojich príjmov. Napríklad hudobník, kováč, drotár, korytár a pod. Ak mal niekto iné povolanie v zime a iné v lete, bolo potrebné túto skutočnosť zohľadniť. V prípade detí (ak nemali už zamestnanie) zostali rubriky prázdne.
- 9) V prípade, že dospelí nemali žiadne povolanie, bolo potrebné zistiť, ako si zabezpečili svoje živobytie: vykladanie kariet, veštenie, krádeže a pod.
- 10) Každý osobe v obci sa vyplnil jeden sčítací hárok bez ohľadu na to, či tu bola usadená, dlhšie sa zdržiavajúca, alebo išlo o kočujúceho Cigána. Rovnako v prípade, že sa zistili niektoré ďalšie informácie hodné zreteľa, mali sa uviesť do iných poznámok.

Okrem individuálneho sčítacieho hárku pre každú osobu mala obec odovzdať aj všeobecný výkaz o Cigánoch prítomných v čase sčítania na jej území. U usadených Cigánov sa malo uviesť, či bývajú rozptýlene priamo v obci, alebo v skupine na jej okraji, prípadne úplne mimo obec. Ďalšou informáciou mali byť počty domov, chatrčí, jám atď. obývaných Cigánmi. Okrem toho sa osobitne mala zaznačiť plocha obrábanej alebo prenajímanej pôdy, ktorú obrábali. Dôležité boli tiež údaje o tom, či deti navštevovali školu a v prípadoch, že nie, mali kompetentní určiť dôvody prečo. Zvlášť sa pritom malo prihliadať na neochotu zo strany samotných Cigánov a na snahy zabrániť navštevovanie školy zo strany miestnej necigánskej populácie. U dočasne prítomných Cigánov sa mal sledovať dôvod zdržiavania sa v obci alebo pri obci. Tiež mala byť uvedená doba, akú sa tu zdržiavali a hodlali zdržať. Ďalej sa sčítanie zaujímalo o vzťahy miestneho necigánskeho obyvateľstva a prítomnej skupiny dočasne zotrvávajúcich Cigánov na území obce.

Špeciálna pozornosť vo všeobecnom výkaze bola venovaná kočovným Cigánom. Predovšetkým išlo o súpis karavanov a počty osôb v nich prítomných. Ďalej sa mal uviesť celkový počet karavanov, ktoré sa v priebehu roka objavili na území obce a ako

27 *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 8*.

28 Značnú časť kočujúcich Rómov na sklonku 19. storočia v Uhorsku predstavovali skupiny, ktoré sa sem dostali z Valaška a Moldavska po zrušení nevoľníctva v rokoch 1855 a 1856 (pozri FRASER, ref. 3, s. 188 a n.; HANCOCK, ref. 6, s.51 a n.).

často. Okrem toho sčítací komisári mali v čase sčítania určiť nasledovné počty: stanov, kočov, dvojkolesových kár, koní, somárov a oslov.

Počet Rómov a kde v Uhorsku žijú

Početnosť rómskeho etnika a priestorová distribúcia Rómov v Uhorsku predstavovali dve základné a súčasne jedny z najdôležitejších otázok, na ktoré bolo potrebné poznať odpoveď, pred tým ako sa začne pripravovať komplex plánovaných opatrení na riešenie rómskej problematiky. Okrem toho nemenej významnou bola aj znalosť rozdelenia Rómov do skupín podľa úrovne ich integrácie do nerómskej spoločnosti.

Nemôžeme sa tomu čudovať, keďže predstava o početnej veľkosti jednotlivých skupín, ako aj celkového počtu Rómov bola pomerne nejasná. O tom, že nebola uspokojivo vyriešená ani len táto základná otázka svedčia nasledujúce údaje.

Podľa uhorských súpisov z rokov 1850²⁹ a 1857³⁰ sa počet Rómov v Uhorsku pohyboval na úrovni 140 – 143 tisíc. V sčítaní ľudu z roku 1880 sa použil koncept materskej reči.³¹ K rómčine (resp. cigánčine) sa priznalo v celom Uhorsku (vrátane Chorvátska, Slavónska a Rijeky) necelých 80 tis. osôb.³² O desať rokov neskôr v sčítaní z roku 1890 deklarovalo v Uhorsku cigánsku materskú reč približne 96,5 tis.³³ osôb. Sebaidentifikačia s rómčinou ako materskému jazyku priniesla rozporuplné výsledky. Uvedomovali si to aj vtedajší čelní predstavitelia, a preto už v roku 1873 došlo k špeciálnemu súpisu Rómov, kde príslušnosť osôb k rómskemu etniku bola prisudzovaná druhou stranou. Tento postup priniesol diametrálne odlišné výsledky, keďže v Uhorsku malo byť podľa neho prítomných až takmer 214 tis. Rómov.³⁴ Prisúdenie etnickej príslušnosti okolím (resp. sčítacím komisárom) bolo metodickým konceptom zisťovania údajov o Rómoch v Uhorsku aj v sčítaní z konca januára 1893. Aj v tomto prípade celkový počet osôb ďaleko presiahol údaje, ktoré poskytovali oficiálne populačné cenzy. Podľa definitívnych výsledkov malo byť k 31. januáru 1893 na území Uhorska prítomných 274 940 Rómov³⁵. Ak to porovnáme s celkovým počtom obyvateľov Uhorska z predchádzajúceho sčítania z roku 1890, rómske etnikum predstavovalo približne 1,8 %.³⁶ Určitým kvalitatívnym

29 *Az 1850. és 1857. Évi Népszámlálás*. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal, 1993. s. 61. ISBN 9632150112

30 *Az 1850. és 1857. Évi Népszámlálás*, ref. 29, s. 67.

31 ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribún EU, 2012, s. 141. ISBN 9788026302643; tiež TIŠLIAR, Pavol. K percepciám národnosti a jazyka pri sčítaniach ľudu 1919 – 1930 na Slovensku. In *Populačné štúdie Slovenska 5*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2015, s. 63-87.

32 *Az 1881. Év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet*. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal, 1882, s. 225. Vývoj úradných názvov celkov pozri TIŠLIAR, Pavol. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 1, 2015, s. 51-62. ISSN 1339-2204; DRÁPALA, Daniel - MALACH, Roman. Aplikace etnokartografické metody v kontextu české etnologie. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 1, 2016, s. 9-30. ISSN 1339-2204.

33 *A Magyar Koronaországában az 1891. Év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal, 1893, s. 112.

34 Údaj publikovaný v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 18*.

35 Z toho 2 164 osôb bolo sčítaných v vojska alebo vo väzení.

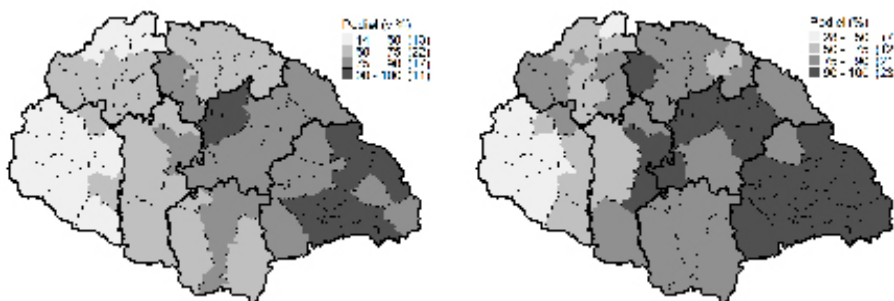
36 Údaj predstavuje podiel Rómov z celkového počtu sčítaných osôb v Uhorsku z roku 1890 (31. 12.)

nedostatkom sčítania Rómov bola absencia údajov za Budapešť, pričom autori sčítania tiež nevyučovali možnosť určitého veľmi mierneho podhodnotenia v dôsledku únikov jednotlivých nedohľadaných osôb (najmä v skupine kočujúcich Rómov) skrývajúcich sa pred sčítacími komisármi. Podľa dodatočných odhadov sa predpokladalo, že na území Uhorska by ku koncu januára 1893 mohlo žiť celkovo približne 280 tis. Rómov.³⁷

Sčítanie odhalilo, že z 12 693 obcí Uhorska sa v čase cenzu Rómovia nachádzali v takmer dvoch tretinách z nich, pričom značnú prevahu mali obce s už usadenými osobami (takmer 57 % všetkých obcí, 90 % z obcí s Rómami). Len v niečo viac ako 800 obciach Uhorska (6 % z celkového počtu obcí, 10 % z obcí s Rómami) boli sčítané kočovné skupiny Rómov. Z priestorového hľadiska platilo, že najčastejšie obce bez Rómov ležali na severe (Oravská, Trenčianska, Liptovská župa) a predovšetkým západe Uhorska, kde takmer vo všetkých župách v obvode na pravom brehu Dunaja vo viac ako polovici obcí nebola sčítaná ani jedna rómska osoba. Na druhej strane najvyššie zastúpenie obcí s Rómami nachádzame v Sedmohradsku (9 žúp) a v dvoch župách (Abovsko-Turnianska, Boršodská) v obvode na pravom brehu rieky Tisa. V ich prípade vo viac ako 90 % miestnych obcí bola sčítaná aspoň jedna osoba rómskeho etnika (pozri obr. 2).

Celkovo až tri štvrtiny osôb z celej populácie Uhorska žilo v obciach, v ktorých boli sčítaní nejakí Rómovia. Aj v tomto prípade platilo, že najčastejšie do kontaktu s Rómami prichádzali obyvatelia žúp v Sedmohradsku, a tiež v niektorých župách v obvode ľavobrežnej Tisy, v centrálnej časti Uhorska a Gemersko-malohontskej župe (obr. 3). Celkovo až v 23 župách Uhorska viac ako 90 % obyvateľov žilo s osobami rómskeho etnika. Na druhej strane v 7 župách nemala takúto skúsenosť viac ako polovica prítomných obyvateľov. Išlo opätovne predovšetkým o župy na západe Uhorska v obvode na pravom brehu Dunaja a Oravskú župu na severe Uhorska.

Obr. 2 a 3: Podiel obcí s Rómami (vľavo) a podiel obyvateľov žijúcich s Rómami (vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893³⁸

Sedmohradsko bolo hlavným centrom prítomnosti osôb rómskeho etnika v Uhorsku. Celkovo tu sčítanie odhalilo viac ako 105 tis. Rómov, čo predstavuje takmer 38 % zo všetkých Rómov sčítaných v Uhorsku v roku 1893. Z pohľadu žúp najpočetnejšie sku-

37 Czigányösszeírás eredményei, ref. 15, s. 26*

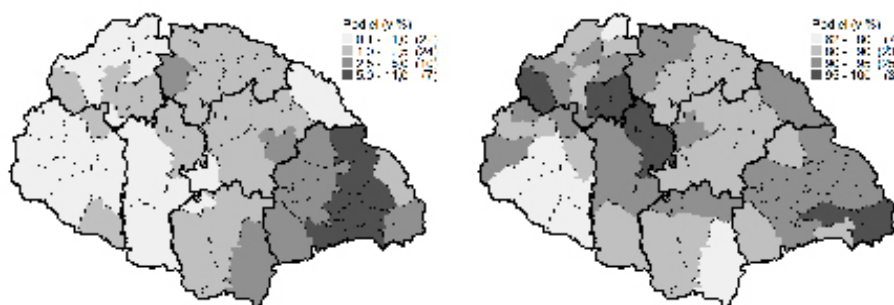
38 Zostavené z údajov publikovaných v Czigányösszeírás eredményei, ref. 15, s. 3-13.

piny (viac ako 10 tis. osôb) boli v čase sčítania prítomné v župe Nagy-Küküllő a Maros-Torda. Za Sedmohradskom so značným odstupom nasledoval obvod ľavého brehu rieky Tisa (36,3 tis. osôb, 13 % z celkového počtu Rómov v Uhorsku), obvod medzi riekou Tisa a Mureš (35 tis., 12,8 %) a pravý breh Tisy (30 tis., 11 %). Najnižšie počty Rómov boli sčítané v oblasti ľavého brehu Dunaja (necelých 21 tis., 7,6 %).

Dominantnú pozíciu Sedmohradska z pohľadu prítomnosti rómskeho etnika potvrdzujú aj údaje o podiele Rómov na úrovni jednotlivých žúp (pozri obr. 4). Jednoznačne najvyššie zastúpenie nachádzame v župe Nagy-Küküllős 10,4 %. Za ňou nasledovala Kis-Küküllős s približne 7,2 %. Nad 5 % sa dostalo 5 ďalších žúp v Sedmohradsku (Maros-Torda, Szeben, Fogaras, Udvarhely a Besztercze-Naszód). Aj v ďalších sedmohradských župách bol podiel Rómov nad celouhorským priemerom. Nad hranicou 2,5 % sa nachádzali aj niektoré župy ležiace v obvode medzi riekami Tisa a Mureš (Krassó-Szörényi) a v obvode na ľavom brehu Tisy (Szilágy). V podstate jedinou župou, ktorá sa vyznačovala vyšším zastúpením Rómov mimo Sedmohradska a jeho najbližšieho okolia, bola Gemerská župa, kde osoby rómskeho etnika predstavovali viac ako 3 % z celkového počtu obyvateľov.

Obr. 4 a 5: Podiel Rómov (z celkového počtu obyvateľov, vľavo) a podiel usadených Rómov (z celkového počtu Rómov, vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893³⁹

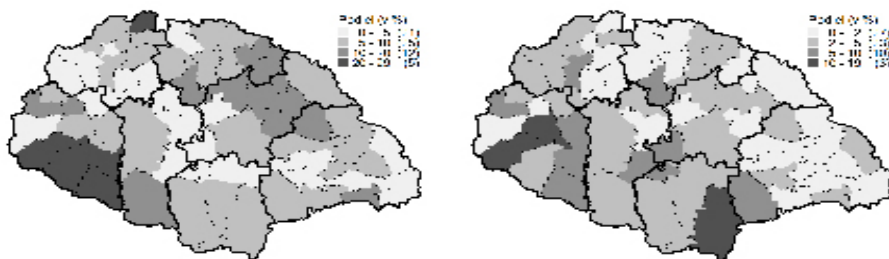
Ako sme ukázali vyššie, výsledky sčítania Rómov z roku 1893 potvrdili nízke zastúpenie týchto osôb v severných župách (najmä Oravská, Trenčianska, Liptovská, Turčianska) a v župách na západe krajiny (takmer všetky v obvode pravého brehu Dunaja). Celkovo až v 22 župách Uhorska podiel Rómov nedosahoval ani 1 % z celkového počtu prítomných obyvateľov. Detailnejšie je možné zastúpenie Rómov v uhorských župách podľa výsledkov sčítania z 31. januára 1893 sledovať prostredníctvom predchádzajúceho obr. 4.

Výsledky sčítania tiež poukázali na pomerne vysoký podiel usadených osôb v rómskom etniku. Takmer deväť z desiatich Rómov (viac ako 243 tis. osôb) bolo zaradených do skupiny usadených. Celkovo až v ôsmich župách Uhorska (od západu na východ: Bratislavská, Hontianska, Novohradská, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok a v Sedmohradsku Nagy-Küküllő, Brassó, Háromszék) tvorili usadení Rómovia viac ako 95 % z cel-

39 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányöszezeirás eredményei*, ref. 15, s. 3-13.

kového počtu prítomných Rómov sčítaných v roku 1893. Nad hranicou 90 % sa nachádzalo ďalších 25 žúp, pričom značnú časť z nich tvorili územné celky v Sedmohradsku, v centrálnom Uhorsku a na území dnešného Slovenska. Zaujímavosťou je, že najnižšie zastúpenie usadených Rómov nachádzame v páse žúp na južných hraniciach Uhorska. Práve v týchto oblastiach sčítanie zachytilo vyšší podiel čiastočne usadených a kočujúcich Rómov (obr. 6 a 7). Celkovo však v Uhorsku do kategórie čiastočne usadených (polokočujúcich) sčítací komisári zaradili niečo viac ako 20 tis. Rómov. Ešte menej početnou bola skupina kočujúcich Rómov, ktorú podľa výsledkov sčítania predstavovalo ani nie 9 tis. Rómov. Znamená to, že len približne sedem osôb zo sto pripadalo na čiastočne usadených Rómov a traja zo sto Rómov boli označení ako kočujúci element.

Obr. 6 a 7: Podiel čiastočne usadených (vľavo) a kočujúcich (vpravo) Rómov (z celkového počtu Rómov) v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁴⁰

Takmer štvrtina z kočujúcich Rómov bola sčítaná v župe Krassó-Szörény v obvode medzi riekami Tisa a Mureš. Vyšší počet kočujúcich osôb odhalilo sčítanie aj v priľahlých župách Arad a Temes a ďalej v župe Hunyad (Sedmohradsko) a Bihar (obvod pravého brehu Tisy). Celkovo v týchto piatich župách bolo v čase sčítania prítomných takmer 35 % Rómov zaradených v celom Uhorsku do skupiny kočujúcich.

Vyššie spomínaná župa Krassó-Szörény sa tiež vyznačovala najvyšším podielom kočujúcich Rómov (18 %). Nad hranicu 10 % sa dostali ešte dve ďalšie župy na juhu Uhorska: Zala (13 %) a Veszprém (11 %). V rozmedzí 5 – 10 % sa pohybovalo ďalších 10 žúp predovšetkým z oblasti pravého brehu rieky Dunaj (Baranya, Fejér, Tolna, Sopron). Ďalej išlo o župu Csongrád z oblasti medzi riekami Dunaj a Tisa, župu Borsod z oblasti pravého brehu rieky Tisa, v Sedmohradsku o župu Hunyad a na územie Slovenska zasahujúcu Tekovskú župu z ľavobrežnej strany Dunaja (bližšie pozri obr. 7). Vo všeobecnosti môžeme povedať, že kočujúce skupiny Rómov v Uhorsku boli v čase sčítania skôr prítomné v priestore nížin, pričom oblasti karpatského oblúka predstavovali najmä priestor s najnižším podielom tejto časti rómskej populácie.

Čiastočne usadení (resp. dlhšie sa na jednom mieste zdržiavajúci) Rómovia boli sčítaní najmä v župách v obvode na pravom brehu Dunaja na juhu Uhorska. Išlo o oblasť tvorenú štyrmi na seba nadväzujúcimi župami: Zala, Somogy, Baranya, Tolna, v ktorých

40 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányöszeirás eredményei*, ref. 15, s. 3-13.

táto skupina Rómov predstavovala viac ako štvrtinu z celkového počtu osôb rómskeho etnika. Nad touto hranicou sa v Uhorsku nachádzala už len Oravská župa na severe krajiny. Druhý priestor s častejším výskytom čiastočne usadených Rómov sa vytvoril v pásme ôsmich žúp tiahnucich sa na severe od Užskej župy (Ung) cez Berežskú (Bereg), Ugočskú (Ugocsa), Szatmár, Szabolcs až po župu Szilágy a Szolnok-Doboka v Sedmohradsku na juhu tejto oblasti, pričom na západe sa k nim pridávala ešte Abovsko-Turnianska (Abaúj-Turna) župa. V týchto celkoch sa podiel čiastočne usadených Rómov pohyboval v rozmedzí 10 – 20 %. Aj v tomto prípade platilo, že v oblastiach s vyšším podielom usadených Rómov sa čiastočne usadené komunity vyskytovali menej často. Môžeme predpokladať, že rovnako ako pri kočovných aj u čiastočne usadených bola práve prítomnosť usadených rómskych skupín rozhodujúcim faktorom.

Existencia kooperačných väzieb na nerómske spoločenstvá, ktoré si usadení Rómovia budovali po celé generácie, bola funkčná len do určitého početného stavu. Príchod nových skupín mohol tento krehký systém veľmi ľahko znefunkčniť, čo si podľa nášho názoru uvedomovalo nielen miestne nerómske, ale aj rómske obyvateľstvo. Preto kočovné a čiastočne usadené skupiny sa len veľmi ťažko mohli etablovať v prostredí už rozvinutých vzťahov pri obmedzených zdrojoch obživy. Častejšiu prítomnosť kočujúcich a čiastočne usadených rómskych skupín v nížinnom priestore najmä na juhu Uhorska je možné vysvetliť aj skutočnosťou, že sčítanie Rómov sa uskutočnilo na konci januára a zimné obdobie sa pravdepodobne snažili osoby bez trvalého obydlija prečkať radšej v nížinatých oblastiach.

Hlbšia analýza rozmiestnenia Rómov v Uhorsku poukázala predovšetkým na spojitosť oblastí s vysokým zastúpením tohto etnika a priestorom dnešného Rumunska, ktoré sa už na konci 19. storočia vyznačovalo najvyšším počtom a podielom Rómov v Európe. Z geografického hľadiska možno vyššie položené oblasti označiť ako menej priaznivé pre prítomnosť rómskeho etnika. Rovnako (s výnimkou kočujúcich a čiastočne usadených skupín) ani nížiny neboli príliš vyhľadávaným priestorom. Hydrografické podmienky nemali žiadny vplyv na usadenie Rómov. Z pohľadu národností sa ukázalo, že najvyššie zastúpenie Rómov nájdeme v priestoroch valašského obyvateľstva a „*celkom dobre sa znášajú aj s Maďarmi. Je ich dosť aj medzi Slováckmi a Srbmi. Nemci ich však odmietajú a málo Cigánov je aj medzi Rusínmi*“.⁴¹

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že výsledky zo sčítania jednoznačne poukázali na skutočnosť, že Rómov už na konci 19. storočia bolo možné v Uhorsku považovať za usadený element uhorskej populácie a len v malej miere išlo o osoby bez trvalejšej prítomnosti v danej obci. Na druhej strane je však potrebné tiež podotknúť, že vo viac ako polovici obcí Uhorska, kde Rómovia žili, ich obydlija sa nachádzali oddelene od miestnej nerómskej populácie (mimo obec). Súvisí to s neskoršou sedenterizáciou rómskych skupín, keď povolenie feudála na usadenie sa bolo často spojené s menej hodnotnými pozemkami mimo hlavné priestory sídel. Aj vďaka tomu historicky pretrvávala určitá (a nielen priestorová) izolácia rómskeho etnika v Uhorsku.

41 *Czigányöszezeirás eredményei*, ref. 15, s. 20*.

Populačné štruktúry Rómov v Uhorsku

V sčítaní Rómov v Uhorsku z konca januára 1893 boli medzi obsahové prvky zaradené viaceré tradičné populačné znaky z moderných cenzov. Z demografických išlo o pohlavie, vek, rodinný stav. Medzi kultúrne znaky môžeme zaradiť znalosť čítania a písania, materinský jazyk (a znalosť maďarčiny a rómčiny) a náboženské vyznanie. Z ekonomického hľadiska bolo zisťované zamestnanie, resp. zdroj obživy. Dôležitými bola aj snaha zistiť bytové podmienky osôb rómskeho etnika.

Vek a pohlavie predstavujú dve základné demografické štruktúry, v ktorých sa odzrkadľuje predchádzajúci populačný vývoj, a ktoré súčasne podmieňujú budúce demografické smerovanie danej populácie. V celej rómskej populácii podľa výsledkov sčítania z roku 1893 nachádzame miernu prevahu žien nad mužmi (na 1000 žien pripadalo 997 mužov). Na druhej strane v prípade čiastočne usadených a najmä v kočujúcich skupinách Rómov identifikujeme opačný jav.

Vo všeobecnosti je možné na základe získaných údajov hodnotiť vekovú štruktúru Rómov v Uhorsku ako výrazne progresívnu. Pri samotnom hodnotení získaných výsledkov je však potrebné čitateľa upozorniť na určité obmedzenia spojené s ich výpovednou hodnotou, ktoré súvisia s častejším zaokrúhľovaním veku (na čísla končiace 0 alebo 5). Ako uvádza pramenné dielo, sčítací komisári sa sťažovali aj na trend mladších Rómov a žien uvádzať nižší vek a u starších inklinovať skôr k vyššiemu.⁴² Pozitívne je možné hodnotiť rozsah publikovaných údajov, keď údaje o veku boli triedené nielen podľa pohlavia, ale aj jednotlivých žúp a typu rómskych skupín. Na druhej strane určité obmedzenie predstavuje samotné vymedzenie vekových skupín, keď jednorôčné sú len do 5. roku života a následne už len viacročné s premenlivou šírkou intervalu (6 – 9, 10 – 11, 12 – 14, 15 – 19, 20 – 24, 25 – 29, 30 – 59, 60 a viac rokov). Predovšetkým pomerne široká veková skupina 30 – 60 rokov sťažuje naše analytické možnosti. Aj napriek tomu sme sa snažili zostaviť niektoré základné indikátory používané na hodnotenie charakteru vekovej štruktúry sledovanej populácie.

Základné informácie o charaktere vekovej štruktúry celej rómskej populácie v Uhorsku, ako aj jednotlivých rómskych skupín vyčlenených z pohľadu úrovne sedenterizácie v porovnaní s celou populáciou Uhorska poskytuje nasledujúca tab. 1. Vo všeobecnosti je zrejmé, že detská zložka mala u Rómov o niečo vyššiu váhu, kým podiel osôb vo veku 60 a viac rokov bol nižší. Vzhľadom na mladý charakter populácie aj v prípade celého Uhorska na začiatku 90. rokov 19. storočia, však uvedené rozdiely vo vekovej štruktúre neboli tak dramatické, ako môžeme vidieť v súčasnosti. Sčítanie Rómov tiež poukázalo na existenciu pomerne významných rozdielov v štruktúre podľa veku aj v rámci samotného rómskeho etnika. Jednoznačne najvyššie zastúpenie detí a súčasne najnižší podiel seniorov mali kočujúce skupiny a naopak relatívne najstaršou bola populácia usadených Rómov.

Okrem rozdielov vo vekovej štruktúre medzi jednotlivými skupinami Rómov, existovali aj určité diferencie medzi rómskymi populáciami na úrovni jednotlivých žúp Uhorska. Pri určitom zjednodušení môžeme vidieť, že najvyššie zastúpenie detskej zložky nachádzame na severe a severovýchode Uhorska v pásme prihraničných žúp tiahnucich sa od Liptovskej (Liptó) až po Berežskú (Bereg), kde sa podiel detí do 15 rokov pohybo-

42 *Czigányössezeirás eredményei*, ref. 15, s. 40*

val v intervale 43 – 46 %. Celkovo išlo o sedem administratívnych celkov. Nad hranicou 40 % sa nachádzalo aj ďalších 25 žúp. V prevažnej miere išlo o župy nadväzujúce na spomínanú oblasť s najvyšším podielom detskej zložky a sčasti to boli celky v južnom prihraničnom pásme Uhorska. Jednoznačne najnižší podiel detí do 15 rokov môžeme identifikovať v Sedmohradsku. Zaujímavosťou je tiež, že v 9 župách podiel predprodukcnej zložky v miestnej rómskej populácii bol nižší ako celouhorský priemer (pozri obr. 8).

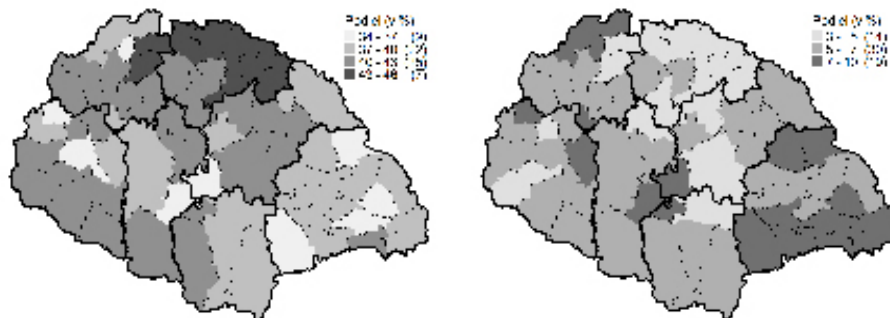
Tab. 1: Veková štruktúra rómskej populácie a populácie Uhorska (v %)⁴³

Populácia	Veková skupina			
	0 – 14	15 – 29	30 – 59	60+
Rómovia v Uhorsku – spolu	39,4	23,0	31,4	6,2
Trvalo usadení Rómovia	39,1	22,8	31,7	6,4
Rómovia dlhšie zotrvávajúci na jednom mieste	40,1	25,5	30,0	4,5
Kočujúci Rómovia	46,9	21,8	26,9	4,4
Uhorsko celá populácia*	37,1	22,9	32,9	7,1

* údaj zo sčítania ľudu 1890

Z obr. 8 a 9 vyplýva, že medzi zastúpením detskej a seniorskej zložky v populácii Rómov na úrovni žúp existoval určitý vzťah. V oblastiach, kde bol vyšší podiel detí, mali osoby vo veku 60 a viac rokov nižšie zastúpenie a naopak. Aj preto častejšie môžeme nájsť seniorov v rómskej populácii v župách Sedmohradska, v niektorých celkoch na severe Uhorska a v niektorých župách v centrálnom Uhorsku (obr. 9). Naopak najnižšie zastúpenie Rómov vo veku 60 a viac rokov dosahovali podľa výsledkov sčítania z roku 1893 župy v spomínanom severovýchodnom pásme od Liptovskej (Liptó) až po Berežskú (Bereg) župu (obr. 9).

Obr. 8 a 9: Podiel detskej zložky (do 15 rokov, vľavo) a seniorov (60 a viac rokov, vpravo) v rómskej populácii žúp Uhorska, súpis z roku 1893⁴⁴

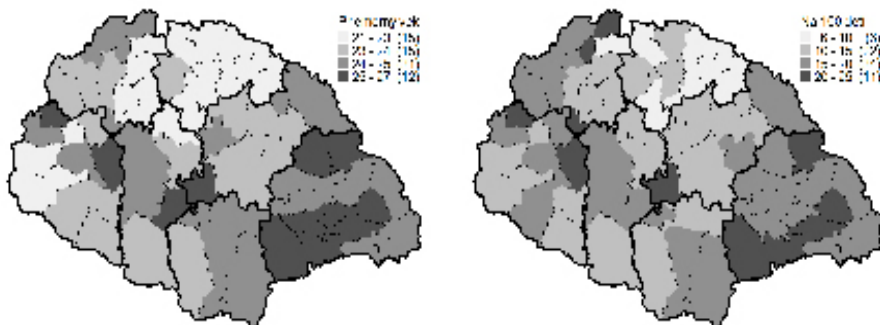

43 Zostavené z údajov publikovaných v *Cigányöszezeirás eredményei*, ref. 15, s. 38-45.

44 Zostavené z údajov publikovaných v *Cigányöszezeirás eredményei*, ref. 15, s. 38-45.

Rozdiely vo váhe detskej a seniorskej zložky sa premietli aj do syntetických indikátorov vekovej štruktúry. Odhadovaný⁴⁵ priemerný vek Rómov v Uhorsku sa pohyboval na úrovni približne 24,5 roka. Rómska populácia bola najmladšou v 15 župách, pričom hodnota tohto ukazovateľa nedosiahla ani hodnotu 23 rokov (obr. 10). Je zaujímavé, že v prevažnej miere išlo o administratívne celky zasahujúce na územie dnešného Slovenska. Časť z tejto skupiny ešte ležala na juhozápade krajiny. Naopak najstaršou (ak to tak môžeme povedať vzhľadom na hodnotu priemerného veku) bola v 12 župách, kde priemerný vek prekračoval hranicu 25 rokov. V súvislosti s predchádzajúcimi informáciami neprekvapuje, že išlo predovšetkým o celky v Sedmohradsku a niektoré župy v centrálnom Uhorsku (obr. 10). Podobný obraz ponúka aj index starnutia. Ten dáva do pomeru počet osôb vo veku 60 a viac rokov k detskej zložke. Na 100 rómskych detí podľa sčítania z roku 1893 v Uhorsku pripadalo len niečo viac ako 16 seniorov. Najnižšiu úroveň tento index dosahoval na severovýchode Uhorska v 6 župách (obr. 11), kde na 100 detí neprípadovalo ani 10 seniorov. Naopak nad celouhorským priemerom bola väčšina žúp v Sedmohradsku. Celkovo v 11 celkoch index starnutia prekračoval hranicu 20 osôb (obr. 11).

Obr. 10 a 11: Priemerný vek (vľavo) a index starnutia (vpravo) rómskych populácií žúp Uhorska, súpis z roku 1893⁴⁶

Zaujímavosťou sčítania Rómov v Uhorsku z roku 1893 bolo, že okrem základných právne podchytených rodinných stavov zisťoval aj kohabitácie (konkubináty, spoluzitíe dvoch osôb bez legalizácie) a osoby, ktoré takýto zväzok pred rozhodujúcim okamihom cenzu ukončili. Do úvahy tak autori sčítania brali v prípade zisťovania rodinného stavu Rómov aj rôzne špecifické tradície a kultúrne odlišnosti vplyvajúce na charakter rodinného (partnerského) života. V súlade s veľmi mladou vekovou štruktúrou rómskej populácie Uhorska je logické, že vo všetkých sledovaných skupinách prevládali slobodné osoby. O niečo častejšie pritom išlo o slobodných mužov a o kočujúcich Rómov. Ani v tomto prípade nezaznamenávame výraznejšie rozdiely v porovnaní s celou populáciou

45 Predovšetkým vzhľadom na široký vekový interval skupiny 30 – 59 rokov, ide o približnú hodnotu priemerného veku populácie Rómov v Uhorsku.

46 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányöszeirás eredményei*, ref. 15, s. 38-45.

Uhorska.⁴⁷ Rómski muži i ženy v Uhorsku na druhej strane o niečo častejšie žili v manželstve alebo v konkubinate.⁴⁸ Menej častými však boli ovdovené osoby (aj vzhľadom na mladšiu populáciu). Z pohľadu jednotlivých rómskych skupín vyčlenených na základe úrovne integrácie platilo, že smerom k usadeným Rómom sa zvyšovala prevaha legitímnych manželstiev, kým u kočovných skupín boli v oblúbe skôr kohabitácie.

Na pomerne skorý vstup do manželstva (resp. faktického manželstva) upozorňuje vývoj podielu slobodných a ženatých, vydatých v kombinácii s vekom. Podľa údajov v tab. 2 mali slobodní u mužov prevahu len do 25. roku života a u žien to bolo dokonca do 20 roku života. Vo veku 20 – 24 rokov už väčšina Rómiiek žila v nejakej forme manželstva a už len každá piata zostávala slobodná.

Tab. 2: Rodinný stav Rómov v Uhorsku, súpis z roku 1893⁴⁹

Vek	Rodinný stav					
	slobodní	ženatí/vydaté právne	kohabitácie	ovdovení/é	rozvedení/é právne	rozvedení/é
Muži (v %)						
0 – 14	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
15 – 19	93,3	0,4	6,3	0,0	0,0	0,0
20 – 24	53,9	8,7	37,0	0,1	0,0	0,2
25 – 29	13,8	44,1	40,7	0,6	0,0	0,7
30 – 59	3,3	62,8	30,1	3,1	0,0	0,6
60+	1,8	59,0	15,7	22,5	0,1	0,7
Ženy (v %)						
0 – 14	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
15 – 19	71,6	9,2	17,9	0,4	0,0	0,9
20 – 24	19,0	34,8	42,7	2,0	0,0	1,5
25 – 29	6,7	49,7	39,4	2,7	0,0	1,4
30 – 59	2,9	56,6	27,4	12,0	0,1	0,8
60+	1,2	32,2	8,2	57,6	0,1	0,6

Porovnanie s celou populáciou Uhorska je mierne problematické, pretože publikované vekové skupiny zo sčítania z roku 1890 plne nekorešpondujú s cenzom Rómov z roku 1893. V Uhorsku tak vo veku 21 – 25 rokov zostávali slobodné ešte dve tretiny mužov a niečo viac ako štvrtina žien. Sčítanie Rómov tiež odhalilo značný význam kohabitácií

47 Podiel slobodných mužov v celej rómskej populácii predstavoval 53 % a u žien 48 %. V Uhorsku podľa sčítania z roku 1890 slobodní muži tvorili necelých 56 % a slobodné ženy 49,5 %.

48 Jedným z dôvodov častejšieho života v manželstve bude práve skutočnosť, že kým sčítanie ľudu z roku 1890 zisťovalo len právny rodinný status osôb, sčítanie Rómov pracovalo aj s nelegitimizovanými partnerskými zväzkami.

49 Zostavené podľa údajov publikovaných v *Czigányöszeirás Eredményei*, ref. 15, s. 44*.

najmä pre mladšie osoby. Ak muž alebo žena rómskeho pôvodu žila vo veku do 25 rokov v nejakom zväzku, bola vyššia šanca, že pôjde o faktické manželstvo ako legitímny manželský zväzok. Vo vyššom veku síce už prevahu u oboch pohlaví mali právne manželstvá, ale kohabitácie naďalej predstavovali dôležitý spôsob párového života aj pre starších Rómov. Z publikovaných údajov síce nevieme presne určiť podiel trvalo slobodných osôb na konci reprodukčného veku, ale vzhľadom na hodnoty vo veku 30 – 59 rokov, a tiež vo veku 60 a viac rokov je zrejmé, že išlo o veľmi zriedkavý jav.

Ovdovené osoby získali prevahu až v najstaršom veku (60 a viac rokov) a aj to len v ženskej časti populácie. Podobný jav nájdeme aj v celej populácii Uhorska, kde váha ovdovených mužov v tomto veku dosahovala necelých 28 % a u žien sa blížila k hranici 64 %. V oboch prípadoch si nevystačíme len s predpokladom mužskej nadúmrtnosti, ale dôležitú úlohu tu pravdepodobne zohrávali aj rozdielne šance opätovne vstúpiť do ďalšieho manželského zväzku. Nielen u Rómov, ale aj v celej populácii Uhorska zrejme platilo, že ak ovdovel muž, mal vyššiu pravdepodobnosť uzavrieť ďalšie manželstvo, ako keď ovdovela žena. Vzhľadom na výraznú rodovú deľbu pracovných povinností bolo pre muža opätovné manželstvo v mnohých ohľadoch nutnosťou.

Vo veku 15 a viac rokov sčítanie odhalilo, že viac ako 87 % mužov a viac ako 94 % rómskych žien žilo aspoň raz v manželstve. Podiel slobodných osôb tak bol veľmi nízky a poukazoval na pomerne vysokú normatívu života v párových zväzkoch (legitímnych i nelegitímnych). Zaujímavé je aj priestorové rozloženie aspoň raz ženatých, vydatých osôb. Vo všeobecnosti platilo, že v župách na západe a čiastočne aj severe (najmä u mužov) podiel Rómov, ktorí mali v čase sčítania skúsenosť so životom v manželstve bol nižší. Na druhej strane smerom na východ a juhovýchod podiel rómskych mužov a najmä žien, ktorí aspoň raz vstúpili do manželstva sa výrazne zvyšoval (obr. 12 a 13). Uvedený záver síce neplatil absolútne pre všetky župy, ale západovýchodný gradient predovšetkým u žien je viac než nápadný. Vysvetlenie tohto javu bez ďalšej bližšej analýzy nie je možné. Predpokladáme však, že určitú úlohu by mohli zohrávať aj rozdiely v sobášnom správaní nerómskej populácie, ktoré rozdeľovali Európu v druhej polovici 19. storočia na východnú a západnú časť, pričom hranica sa tiahla blízko územia západouhorských žúp (lína Petrohrad – Terst).⁵⁰

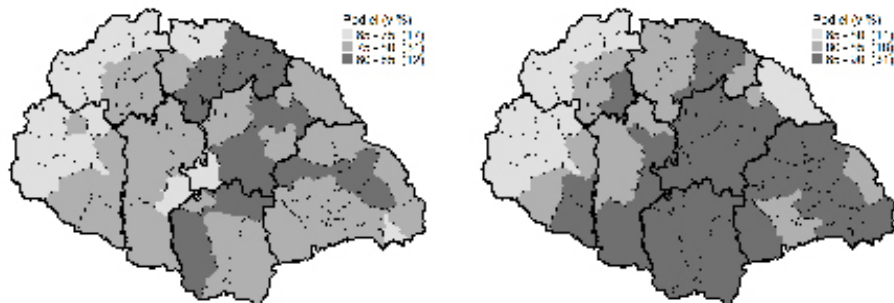
Z pohľadu legitimity párových zväzkov môžeme povedať, že Rómovia (muži i ženy) v západnej a východnej časti Uhorska (najmä v Sedmohradsku) menej často vyhľadávali neformálne konkubináty (obr. 14 a 15). Celkovo v Uhorsku v nelegitimizovaných zväzkoch žilo približne 37 % mužov a takmer 39 % žien vo veku 15 a viac rokov, ktorí v sčítaní z roku 1893 uviedli, že žijú v nejakom zväzku. Najčastejšie konkubináty vyhľadávali obe pohlavia u Rómov v súvislom úzkom páse žúp od Zemplínskej (Zemplén), Užskej (Ung) a Berežskej (Bereg) na severe krajiny po Torontálsku (Toronto) a Temešvársku (Temesvár) župu na juhu Uhorska. Celkovo v 16 župách u mužov a v 17 u žien (pozri

50 Bližšie k tejto problematike pozri napr. HAJNAL, John. European marriage pattern in historical perspective. In GLASS, D.V. - EVERSLEY, D.E.C. *Population in History*, 1965; Edward Arnold, London. pp. 101-143; HAJNAL, John. Age at Marriage and Proportion Marrying. In *Population Studies*, 1953, roč. 7, č. 2, s. 111-136; HAJNAL, John. Two Kinds of Preindustrial Household Formation System. In *Population and Development Review*, 1982, roč. 8, č. 3, s. 449-494.

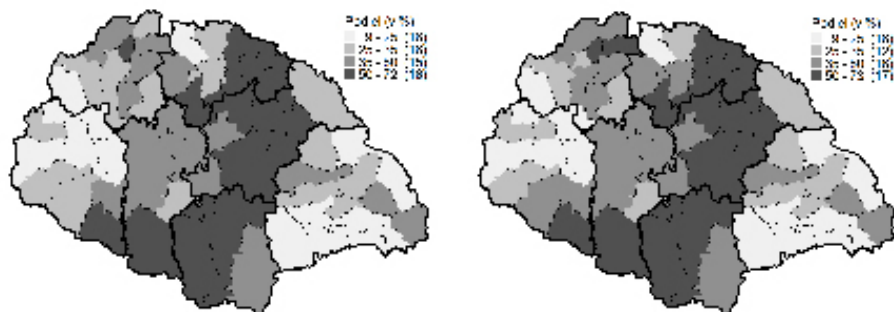

obr. 14 a 15) podiel osôb žijúcich v konkubínate starších 15 rokov prekračoval hranicu 50 %.

Obr. 12 a 13: Podiel rómskych mužov (vľavo) a žien (vpravo) v župách Uhorska, ktorí aspoň raz vstúpili do manželstva (na 100 osôb v 15 a viac rokoch), súpis z roku 1893⁵¹

Obr. 14 a 15: Podiel rómskych mužov (vľavo) a žien (vpravo) v župách Uhorska žijúcich v kohabitácii z celkového počtu osôb v párovom zväzku, súpis z roku 1893⁵²

Jedným z hlavných nástrojov, ktorý mal pomôcť integrovať rómsku populáciu v Uhorsku, predstavoval vzdelávací proces. Uvedomovali si to už osvietení panovníci a značnú pozornosť tejto problematike venovali aj autori sčítania z roku 1893. Využiť výsledky sčítania môžeme v dvoch rovinách. Vo všeobecnom sčítacom hárku pre celú obec sa uvádzala frekvencia (pravidelne, nepravidelne, nikdy) návštevy školy rómskymi školopovinnými deťmi (vo veku 6 – 14 rokov). U detí, ktoré školu navštevovali, sa mali tiež uviesť ich školské výsledky. Odlišný aspekt sledovali otázky zisťujúce schopnosti Rómov čítať a písať. V tomto prípade išlo o otázku z individuálneho osobného dotazníka a odpovedali na ňu všetci Rómovia. Publikované pritom boli napokon len údaje za populáciu Rómov vo veku 6 a viac rokov.

51 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányöszeirás eredményei*, ref. 15, s. 46-47.

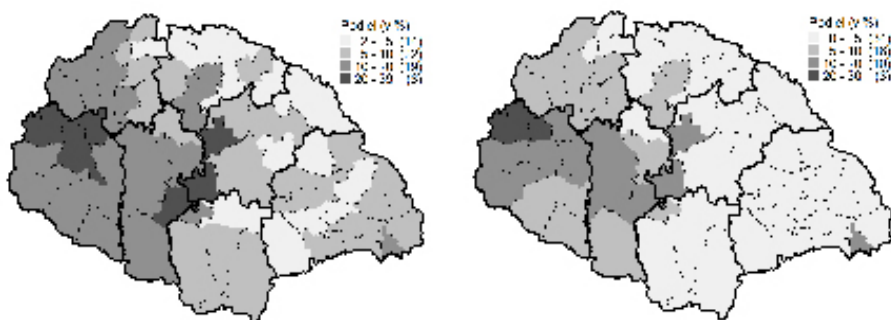
52 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányöszeirás eredményei*, ref. 15, s. 46-47.

Z celkového odhadovaného počtu takmer 59 tis. rómskych detí v školskom veku navštevovalo školu takmer 41 tis. Znamená to, že mimo pravidelnej školskej dochádzky bolo približne 70 % rómskych detí. Údaj za všetky deti v Uhorsku pritom hovoril približne o pätine detí v školskom veku, ktoré školu nenavštevovali. Z celkového počtu takmer 8 tis. obcí, kde v čase sčítania boli prítomní Rómovia, rómske deti navštevovali školu pravidelne alebo občas len v 2,1 tis. z nich (27 %). Zistené školské výsledky boli do určitej miery porovnateľné s nerómskymi deťmi (69 % dobré, 24 % primerané, 7 % zlé).

V súlade s týmito zisteniami asi neprekvapí, že výsledky sčítania Rómov v Uhorsku z roku 1893 odhalili takmer úplnú negramotnosť tejto časti populácie. Čítať a písať vedelo len 8,5 % mužov a 4,6 % žien. Len čítať zvládlo 0,4 % mužov a 0,5 % žien. Negramotných tak medzi Rómami staršími ako 6 rokov bolo takmer 91 % mužov a niečo viac ako 94 % žien. Aj keď situácia nebola priaznivá ani v celej populácii Uhorska, predsa len podľa sčítania z roku 1890 väčšina mužov (60 %) a takmer polovica žien (47 %) v Uhorsku vedela čítať a písať. Negramotných vo veku 6 a viac rokov tak zostávalo v Uhorsku približne 38 % mužov a necelých 47 % žien.

Ukazuje sa, že negramotnosť bola problémom celého rómskeho spoločenstva v Uhorsku, keďže výraznejšie rozdiely v úrovni gramotnosti neexistovali ani medzi jednotlivými rómskymi skupinami. U usadených Rómov podiel negramotných mužov prekročoval hranicu 90 % a u žien dosahoval takmer celouhorský priemer 94 %. Aj napriek tomu jednoznačne najhoršie na tom boli kočujúci Rómovia, kde u oboch pohlaví miera negramotnosti u osôb starších ako 6 rokov prekročovala 98 %. Z priestorového hľadiska však predsa len určité rozdiely dokážeme identifikovať. U oboch pohlaví (a najmä u žien) platilo, že smerom na východ sa miera gramotnosti Rómov rýchlo zhoršovala. U mužov len v 8 a u žien dokonca len v 3 župách podiel osôb schopných čítať a písať prekročoval hranicu 20 % (pozri obr. 16 a 17).

Obr. 16 a 17: Gramotnosť rómskych mužov (vľavo) a žien (vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁵³

Rómovia v multinárodnostnom štátnom útvere, akým bolo Uhorsko, predstavovali svojou početnou veľkosťou len veľmi malú inoetnickú skupinu. Jej určitá spoločenská

53 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányöszeirás eredményei*, ref. 15, s. 58-59.

izolácia (najmä v prípade kočujúcich osôb) mohla podmieňovať prechovávanie niektorých vlastných kultúrnych čŕt, medzi ktoré môžeme zaradiť aj materinský jazyk. Snahou sčítania bolo nielen získať informácie o tom, do akej miery sa Rómovia odchýlili od svojho pôvodného materinského jazyka, ale poukázať aj na niektoré ďalšie jazykové schopnosti. V prípade osôb, ktoré neuviedli maďarčinu ako svoj materinský jazyk, sa tak zisťovala jej aktívna znalosť a rovnako sa zisťovala znalosť rómčiny (resp. cigánskej materinskej reči) u osôb, ktoré sa k nej v cenze nehlásili.

Najčastejšie uvádzanou materinskou rečou bola u oboch pohlaví maďarčina. V sčítaní ju deklarovalo viac ako 38 % Rómov. Až na druhom mieste sa nachádzala rómčina, ktorú priznalo približne 30 % osôb. V poradí tretím najdôležitejším materinským jazykom pre Rómov v Uhorsku bol valašský (oláh, walachen) jazyk, keďže sa k nemu prihlásila takmer štvrtina sčítaných osôb. Tieto tri skupiny tvorli vyše 92 % zo všetkých osôb rómskeho etnika. Z výsledkov sčítania je tiež zrejmé, že viac ako polovica Rómov už nevedela po rómsky, ale naopak takmer polovica z nich ovládala maďarčinu (pozri tab. 3).

Tab. 3: Materinský jazyk a jazykové znalosti Rómov, súpis z roku 1893⁵⁴

Materinský jazyk	Počet osôb (abs.)			Podiel v (%)		
	Muži	Ženy	Spolu	Muži	Ženy	Spolu
maďarský	52 055	52 695	104 750	37,7	38,5	38,1
cigánsky	41 740	40 665	82 405	30,2	29,7	30,0
nemecký	1 184	1 212	2 396	0,9	0,9	0,9
slovenský	4 825	5 032	9 857	3,5	3,7	3,6
valašský	33 882	33 164	67 046	24,5	24,2	24,4
rusínsky	1 021	987	2 008	0,7	0,7	0,7
chorvátsky	161	145	306	0,1	0,1	0,1
srbský	3 041	2 820	5 861	2,2	2,1	2,1
iné	161	150	311	0,1	0,1	0,1
Jazykové znalosti						
vedia maďarsky ¹	67 282	65 534	132 816	48,7	47,9	48,3
nevedia cigánsky ²	70 996	72 405	143 401	51,4	52,9	52,2

¹ zisťované len u Rómov, ktorí sa nehlásili k maďarčine ako materinskému jazyku

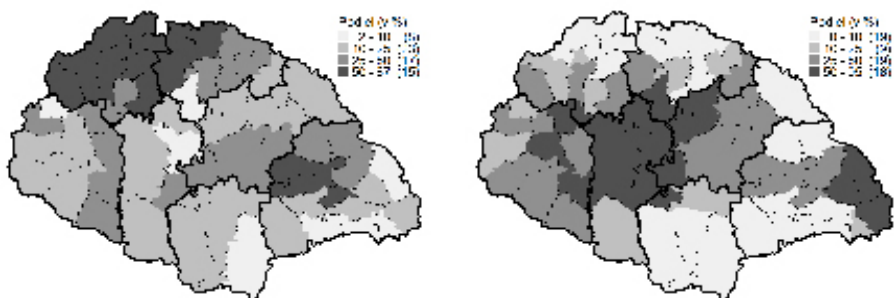
² zisťované len u Rómov, ktorí uviedli iný materinský jazyk ako rómčinu

Z pohľadu jednotlivých rómskych skupín vyčlenených na základe miery usadenia pritom jednoznačne platilo, že najvyššiu mieru odcudzenia sa od rómčiny ako materin-

54 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás Eredményei*, ref. 15, s. 56 a 57.

ského jazyka dosahovali trvalo usadení Rómovia, kým u kočujúcich naďalej prevažovala rómčina (približne 62 % u oboch pohlaví).

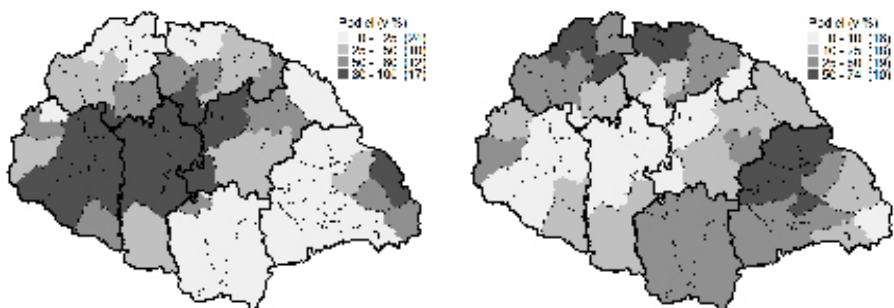
Obr. 18 a 19: Podiel Rómov ovládajúcich rómčinu (vľavo) alebo maďarčinu (vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁵⁵

Pozn.: s výnimkou Rómov hlásiacich sa k rómskemu, resp. maďarskému materinskému jazyku

Značné rozdiely v aktívnej znalosti rómčiny a maďarčiny nachádzame aj v priestorovom pohľade. Najvyšší podiel Rómov, ktorí uviedli, že vedia po rómsky (cigánsky) nachádzame na severe Uhorska. Zaujímavosťou je, že 12 z 15 žúp, v ktorých viac ako polovica miestnej rómskej populácie ovládala rómčinu, ležalo alebo zasahovalo na územie dnešného Slovenska (pozri obr. 18). Zvyšné tri župy ležali v Sedmohradsku.

Obr. 20 a 21: Podiel Rómov s maďarčinou (vľavo) alebo rómčinou (vpravo) ako materinským jazykom v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁵⁶

Najmenšie znalosti rómskeho jazyka sčítanie odhalilo na juhu a juhovýchode krajiny v prihraničnej oblasti. Znalosť maďarčiny logicky najčastejšie uvádzali rómske skupiny

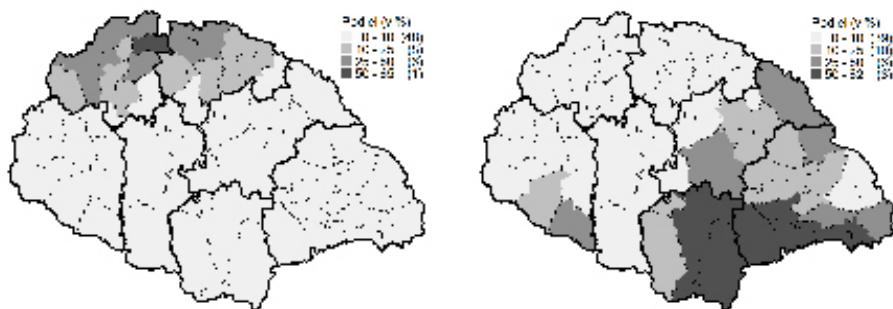
55 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás Eredményei*, ref. 15, s. 50-57.

56 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás Eredményei*, ref. 15, s. 50-57.

prítomné v čase cenzu v centrálnej časti Uhorska. Len tri župy s podielom viac ako 50 % osôb hovoriacich po maďarsky nájdeme na východe Sedmohradsku (obr. 19). Najnižší podiel Rómov ovládajúcich maďarčinu vykazovali jednoznačne prihraničné župy na severe a juhu Uhorska (obr. 19). Celkovo podiel Rómov, ktorí vedeli po maďarsky, až v 19 župách neprekročil úroveň 10 % z prítomnej rómskej populácie.

Priestorové rozloženie prvých štyroch najčastejších materinských rečí, ku ktorým sa hlásili Rómovia v sčítaní 1893 prezentuje séria obr. 20 – 23. Je zrejmé, že úzko korešpondujú s výskytom jednotlivých národnostných skupín v Uhorsku.

Obr. 22 a 23: Podiel Rómov so slovenčinou (vľavo) alebo olaštinou (vpravo) ako materinským jazykom v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁵⁷

Takmer štyria z desiatich Rómov v sčítaní uviedli, že náležia k rímskokatolíckej cirkevi. Išlo predovšetkým o skupiny žijúce na západe Uhorska. Až v 25 župách prekročil podiel rímskokatolíkov u Rómov hranicu 90 % (obr. 24). Druhou najčastejšou konfesiou medzi Rómami boli stúpenci gréckeho ortodoxného vierovyznania. Išlo takmer o 27 % všetkých Rómov sčítaných v roku 1893. Hlavné centrum predstavovali župy na juhu a juhovýchode Uhorska (obr. 27). Vo východných oblastiach Uhorska sa Rómovia častejšie hlásili ku gréckokatolíckemu vierovyznaniu (obr. 26). Celkovo k tejto konfesii vyjadrila svoju príslušnosť viac ako pätina Rómov. Poslednou významnejšou skupinou boli reformovaní evanjelici s približne 12 % zastúpením. Ich priestorové rozloženie na úrovni uhorských žúp zachytáva obr. 25.

V porovnaní s celou populáciou Uhorska tak rímskokatolíci v rómskej populácii dosahovali nižšiu váhu a naopak rozšírenejším vierovyznaním bolo gréckokatolícke a najmä grécke ortodoxné. V spojitosti s vierovyznaním Rómov ešte upozorníme na poznámku, ktorú v pramennom diele k sčítaniu uviedli jeho autori, a to že Rómovia mali tendenciu sa prispôsobovať prevažujúcim vierovyznaniam svojho okolia a nešlo tak o ich vnútorné presvedčenie.⁵⁸

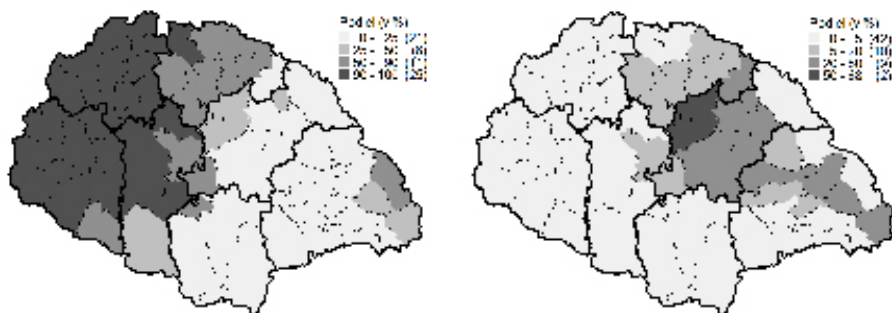
57 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás Eredményei*, ref. 15, s. 50-57.

58 Autori sčítania upozorňovali na rýchlu asimiláciu Rómov v mieste ich bydliska z pohľadu ich vierovyznania a tiež na inklináciu skôr k starším náboženským smerom (východné grécke a rímskokatolícke). Okrem toho sa tiež spomína ich laxný prístup k vonkajším prejavom náboženského života, ako sú napr. návšteva bohoslužieb a pod.

Tab. 4: Náboženská štruktúra Rómov, súpis z roku 1893⁵⁹

Vierovyznanie	Počet osôb (abs.)			Podiel v (%)		
	Muži	Ženy	Spolu	Muži	Ženy	Spolu
Rímskokatolícke	53 258	54 672	107 930	38,6	39,9	39,3
Gréckokatolícke	28 219	27 543	55 762	20,4	20,1	20,3
Grécke ortodoxné	37 662	36 058	73 720	27,3	26,3	26,8
Evanjelické augsb. vyznania	1 031	1 052	2 083	0,7	0,8	0,8
Evanjelické reformované	16 423	16 084	32 507	11,9	11,8	11,8
Unitári	1 272	1 286	2 558	0,9	0,9	0,9
Ostané a neznáme	205	175	380	0,1	0,1	0,1

Obr. 24 a 25: Podiel Rómov hlásiacich sa k rímskokatolíckemu (vľavo) alebo evanjelickému reformovanému (vpravo) vierovyznaniu v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁶⁰

Rómovia podľa výsledkov sčítania z roku 1893 boli len v ojedinelých prípadoch vlastníci alebo prenajímatelia nejakej pôdy.⁶¹ Táto skutočnosť sa následne odrazila aj na ich štruktúre podľa spôsobu obživy. V mnohých smeroch išlo o príležitostné alebo sezónne práce, a preto sa nemohli spoliehať len na jeden druh činnosti. Rovnako sčítanie tiež poukázalo na vysokú mieru samostatnosti rómskych skupín, keď len malý počet Rómov zostával bez nejakého druhu obživy. Vo veku 15 a viac rokov pritom častejšie išlo o ženy (niečo viac ako 10 tis. osôb; 12 % z celkového počtu rómskych žien) ako o mužov (necelých 3 tis. osôb; 3,5 %). Súčasne však platilo, že váha osôb bez obživy rástla smerom ku kočovným skupinám, kde bez zamestnania bolo viac ako 8 % mužov, ale až takmer polovica žien vo veku 15 a viac rokov. Z priestorového hľadiska je zrejmé,

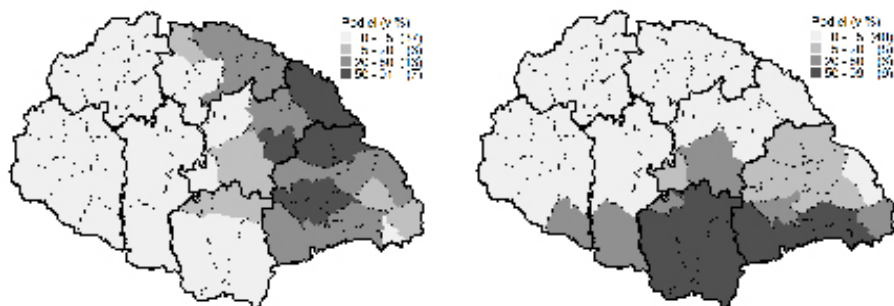
59 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 49.

60 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 48-49.

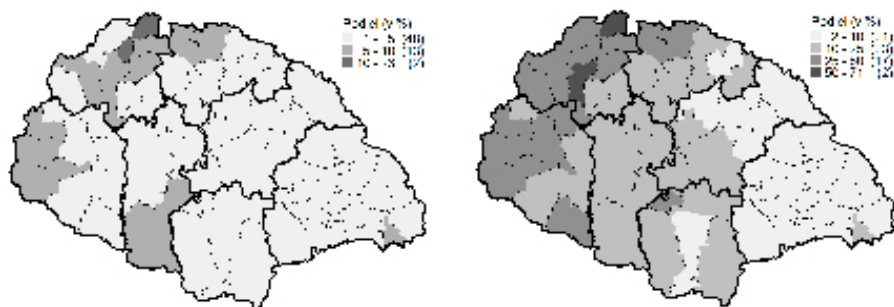
61 Išlo približne o 10 tis. osôb s rozlohou pôdy 0,011 % z celkového produktívneho pôdneho fondu Uhorska.

že bez obživy častejšie zostávali Rómovia na západe a severe krajiny. Naopak smerom na východ a juhovýchod podiel osôb bez zdroja obživy výrazne klesal (obr. 28 a 29).

Obr. 26 a 27: Podiel Rómov hlásiacich sa ku gréckokatolíckemu (vľavo) alebo gréckemu ortodoxnému (vpravo) vierovyznaniu v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁶²

Obr. 28 a 29: Podiel rómskych mužov a žien bez zamestnania vo veku 15 a viac rokov v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁶³

Ako sme už spomenuli vyššie, pre rómsku populáciu bol na sklonku 19. storočia príznačný pomerne vysoký počet a podiel detí. Preto celkový počet závislých osôb bol napokon v rómskej populácii pomerne vysoký. Bez zamestnania (zdroja obživy) bolo podľa výsledkov sčítania z roku 1893 takmer 113 tis. osôb, čo predstavovalo niečo viac ako 41 % z celej rómskej populácie Uhorska.

Skladbu zdrojov obživy Rómov v Uhorsku v roku 1893 detailne prezentuje tab. 5. Z pohľadu počtu a podielu osôb najdôležitejšou sa ukázala byť skupina povolání prezentovaných ako priemysel⁶⁴ a skupina nádenníkov. Značná časť žien pritom ešte predstavovali

62 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 48-49.

63 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 48-49.

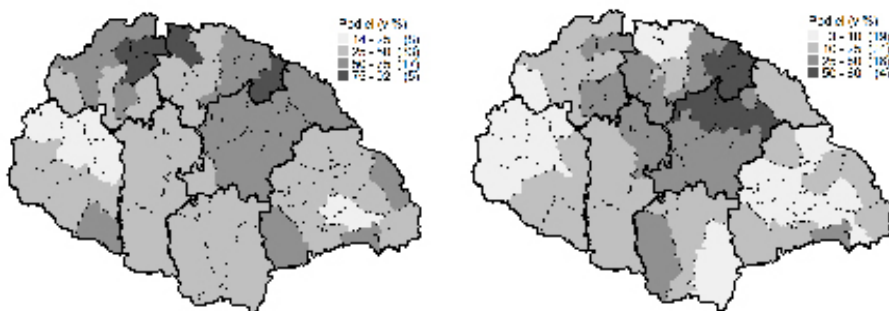
64 Výstižnejším označením by bolo asi drobné remeselné činnosti. U mužov išlo najmä o kováčov, kotlárov, výrobcov tehál, váľkov a iných prác z hlíny, výrobcov klinec, lyžíc a pod. Medzi ženami dominovali

vala osoby v domácnostiach. U mužov nesmieme zabudnúť na hudobníkov, ktorí tvorili takmer pätinu zo všetkých pracujúcich osôb. Detailne je priestorové rozmiestnenie vybraných zdrojov obživy prezentované v nasledujúcej sérii obr. 30 – 37.

Tab. 5: Zdroj obživy pracujúcich Rómov v Uhorsku, súpis z roku 1893⁶⁵

Skupina povolania	Počet osôb (abs.)			Podiel v (%)		
	Muži	Ženy		Muži	Ženy	Spolu
Intelektuálne povolania	151	33	184	0,2	0,0	0,1
Primárny sektor	4 030	1 619	5 649	4,7	2,1	3,5
Baníctvo a hutníctvo	115	4	119	0,1	0,0	0,1
Priemysel	33 930	16 576	50 506	39,8	21,7	31,2
Obchod	1 978	2 475	4 453	2,3	3,2	2,8
Doprava	77	21	98	0,1	0,0	0,1
Hudobníci	16 638	146	16 784	19,5	0,2	10,4
Nádenníci	27 891	36 299	64 190	32,7	47,5	39,7
Osoby v domácnosti	317	18 133	18 450	0,4	23,7	11,4
Domáce služobníctvo	70	961	1 031	0,1	1,3	0,6
Penzisti, rentiéri	38	38	76	0,0	0,0	0,0
Ostatné povolania	110	162	272	0,1	0,2	0,2
Spolu	85 345	76 467	161 812	100,0	100,0	100,0

Obr. 30 a 31: Podiel rómskych mužov (vľavo) a žien (vpravo) vo veku 15 a viac rokov v župách Uhorska zamestnaných v priemysle, súpis z roku 1893⁶⁶

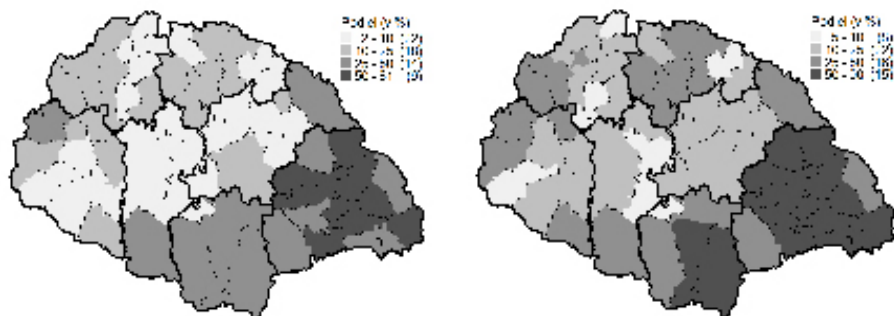
výrobkyne kief, lán, povrazov, tkaných a pradených výrobkov, ďalej tehál, váľkov a rôznych ženských ručných produktov.

65 Zostavené podľa údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 60-79.

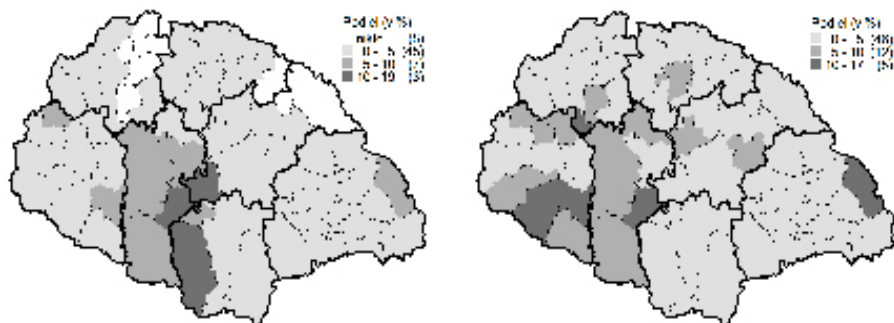
66 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 60-79.

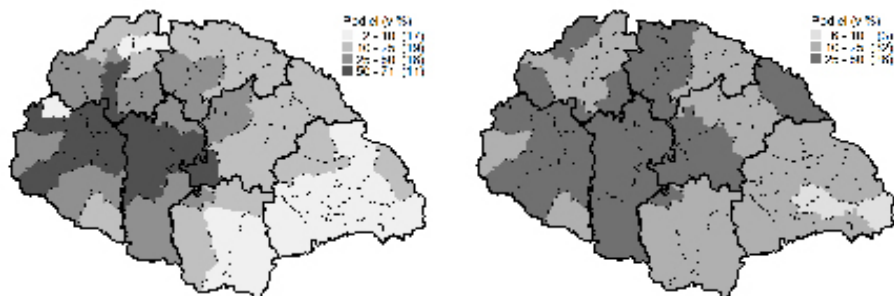
Obr. 32 a 33: Podiel rómskych mužov (vľavo) a žien (vpravo) vo veku 15 a viac rokov v župách Uhorska pracujúcich ako nádenníci, súpis z roku 1893⁶⁷

Obr. 34 a 35: Podiel rómskych mužov (vľavo) a žien (vpravo) vo veku 15 a viac rokov v župách Uhorska pracujúcich v obchode, súpis z roku 1893⁶⁸

Obr. 36 a 37: Podiel rómskych mužov vo veku 15 a viac rokov v župách Uhorska živiacich sa ako muzikanti (vľavo) a podiel rómskych žien v domácnosti (vpravo), súpis z roku 1893⁶⁹

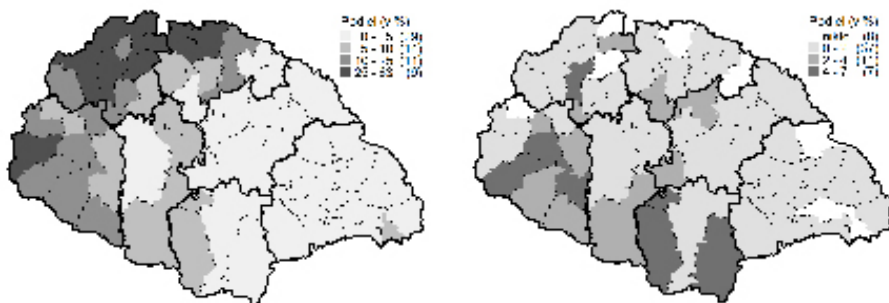
67 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 60-79.

68 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 60-79.

69 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 60-79.

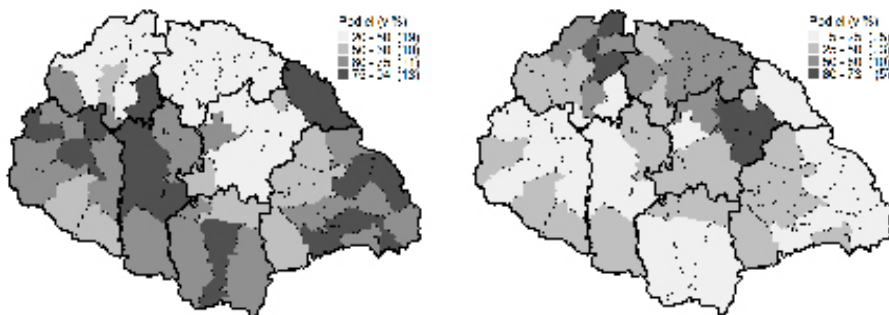
Zdroj obživy bol v sčítaní zisťovaní aj u osôb starších ako 15 rokov, ktoré neboli zamestnané. Najčastejšie u oboch pohlaví pritom išlo o žobranie (43 % muži, 55 % ženy). Zaujímavým je, že častejšie išlo o rómske skupiny na severe a západe Uhorska (obr. 38). Len malá časť z týchto osôb (niečo viac ako desatina) bola vyživovaná príbuznými. U žien za zmienku stojí ešte veštenie a vykladanie z karát (asi 10 %), ku ktorému sa častejšie uchýľovali najmä na juhu a juhozápade Uhorska (obr. 39).

Obr. 38 a 39: Podiel rómskych žien vo veku 15 a viac rokov živiacich sa žobraním (vľavo) a veštením (vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁷⁰

Bytové podmienky Rómov v Uhorsku na sklonku 19. storočia ilustrujú nasledujúce údaje. V domoch bývalo takmer 62 % osôb rómskeho etnika. Ďalšia tretina obývala chatrče. Je zrejmé, že atypické obydlia ako zemľanky, stany a šiatre boli príbytkom len asi 5 % Rómov v Uhorsku. Charakter bývania však jednoznačne úzko súvisel s typom rómskej skupiny. Mobilita kočujúcich Rómov neprispievala k častejšiemu bývaniu v štandardných bytových priestoroch (domy a chatrče), ale vyžadovala si jednoduchšie príbytky, ktoré bolo možné v prípade potreby ľahko zložiť a vziať so sebou.

Obr. 40 a 41: Podiel Rómov bývajúcich v domoch (vľavo) a v chatrčiach (vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁷¹

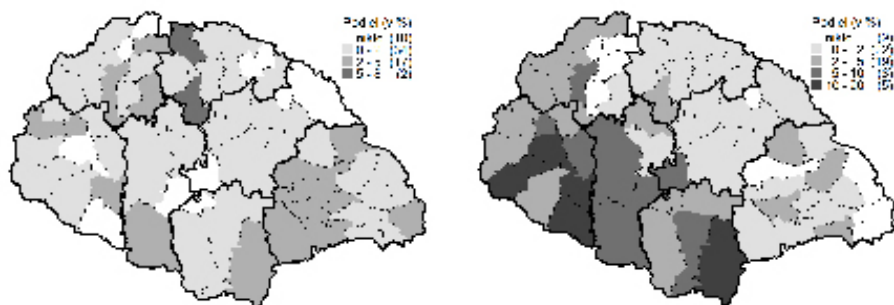
70 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 80-81.

71 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 36-37.

Preto kým 65 % trvalo usadených Rómov bývalo v domoch a približne tretina v chatrčiach, u kočujúcich prevládali stany (64 %) a chatrče (17 %). Len asi každý desiaty kočujúci Róm v čase sčítania v roku 1893 býval v dome. V súvislosti s tým je ešte potrebné poznamenať, že census sa uskutočnil v januári, a preto podiel kočujúcich osôb v štandardných bytových priestoroch mohol byť mierne skreslený v porovnaní so situáciou v iných častiach roka.

Z priestorového hľadiska je zrejmé, že v severných župách Uhorska častejšie obývali chatrče, kým v centrálnych a južných oblastiach to boli domy (obr. 40 a 41). Zemľanky sa častejšie (viac ako 5 % osôb) ako bytový priestor vyskytovali len v dvoch župách (Boršodská a Spišská). Keďže stany a šiatre boli obydliami typickými skôr pre kočujúce skupiny, ich častejší výskyt je spojený so župami, v ktorých sčítanie z roku 1893 odhalilo prítomnosť početnejších kočujúcich skupín Rómov (obr. 43).

Obr. 42 a 43: Podiel Rómov bývajúcich v zemľankách (vľavo) a v stanoch/šiatroch (vpravo) v župách Uhorska, súpis z roku 1893⁷²

* Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0199-12 *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0026/14 *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050*.

ROMA-BEVÖLKERUNG IN UNGARN AM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS

BRANISLAV ŠPROCHA - PAVOL TIŠLIAR

Das Verzeichnis der Roma in Ungarn vom Ende des 19. Jahrhunderts stellt eine einzigartige Informationsquelle für die wenig bekannte Geschichte dieser ethnischen Gruppe in Zentraleuropa dar. Von großer Bedeutung ist auch die Methodik, wie die einzelnen Roma-Personen identifiziert wurden, was die Bedeutung der Aktion selbst und ihrer Ergebnisse erhöht. Trotz dieser unbestrit-

72 Zostavené z údajov publikovaných v *Czigányösszeírás eredményei*, ref. 15, s. 36-37.

tenen Vorteile muss man darauf hinweisen, dass diese Quelle in der slowakischen historischen Gemeinde nicht entsprechend beachtet wurde. Auch unsere Studie hatte nicht zum Ziel, diese Quelle nach allen Möglichkeiten auszuschöpfen und sie stellt auch keine komplexe synthetische Arbeit dar, die sich mit sämtlichen Aspekten und Bereichen des außerordentlich informationsreichen Materials befasst. Wir bemühten uns auf dieses seltene Verzeichnis aufmerksam machen, sein Inhalt, seine Ziele, methodische Konstruktion näher zu bringen, sowie auf den ausgewählten Inhaltselementen einige analytische Ergebnisse aufzuzeigen.

Die Analyse des Verzeichnisses brachte insgesamt einige Schlussfolgerungen. Vor allem die Tatsache, dass die, auf der Muttersprache basierenden Angaben in Ungarn, ähnlich wie heutzutage in der Slowakei, mit den, anhand des ethnischen Prinzips gewonnenen Angaben, nicht im geringsten korrespondieren. Die Anzahl der Roma, gezählt auf der zweiten erwähnten Art und Weise, ist mehrfach höher als bei der Anwendung der selbstdeklatorischen Methode. Es handelt sich also nicht um ein Ergebnis der Entwicklung nach dem zweiten Weltkrieg, sondern dieses Phänomen war bei der Roma-Population bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu sehen.

Die gewonnenen Angaben in Ungarn widerlegen eindeutig jegliche übertriebene Vorstellungen über die Romas als Nomadenelement. Die meisten Roma lebten am Ende des 19. Jahrhunderts nämlich bleibend ansässig und nur ein kleines Prozent (hauptsächlich die Zugezogenen aus der Walachei und Moldawien nach der Aufhebung der Leibeigenschaft 1856) führten ein nomadisches Leben. Der zentrale Lebensraum der Roma war eindeutig Siebenbürgen und einige benachbarte Komitate. Im nördlichen und westlichen Teil Ungarns hingegen, war diese ethnische Gruppe weniger vertreten. Aus der Sicht des Nomadenelements zeigt sich heraus, dass sie sich zur Zeit der Zählung in den Gegenden ohne größere ansässige Roma-Gruppen aufhielten und das eher in den Tieflandgebieten. Die Ergebnisse der Zählung bestätigten ebenso eine sehr junge Altersstruktur der Roma in Ungarn, mit sehr hohem Anteil der Kinder und wiederum sehr niedrigem Anteil der Senioren. Hinsichtlich der Altersstruktur ist ersichtlich, dass ledige Personen überwogen. Männer und Frauen der Roma-Bevölkerung heirateten früher als es beim Rest der ungarischen Bevölkerung üblich war, wobei bei den Jüngeren eine wichtige Rolle die Kohabitationen spielten.

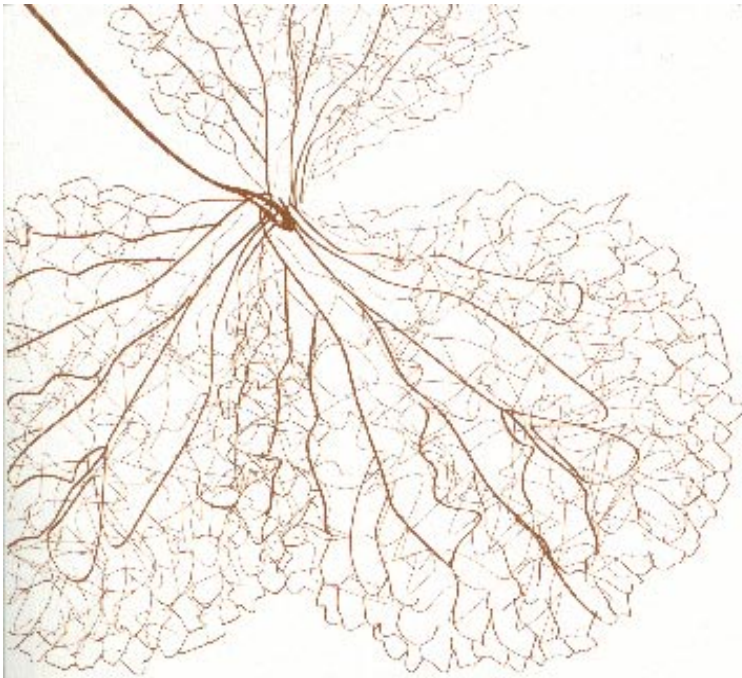
Aus der Sicht der sozioökonomischen Charakteristiken muss man erwähnen, dass die Ergebnisse der Zählung die Mythen über das Schmarotzertum der Roma eindeutig widerlegen. Die meisten Männer, ebenso wie etliche Frauen, gaben im Verzeichnis eine (legitime) Unterhaltsquelle an, wobei verschiedene kleine Handwerke, Musizieren (vor allem unter den Männern) und Leiharbeit überwogen. Die Ergebnisse bestätigten ebenso den Unwillen der Roma am Primarsektor zu partizipieren, da nur für wenige die Landwirtschaft als Unterhaltsquelle diente und nur sehr wenige Roma eigenen Boden besaßen. Sehr ungünstig für die Roma fallen auch die Angaben über die Lese- und Schreibfähigkeiten aus. Im Grunde genommen kann man sagen, dass fast alle Roma-Frauen analphabetisch waren und nur wenige Männer lesen und schreiben konnten.

Die meisten Roma sprachen ungarisch, jedoch mehr als die Hälfte sprachen kein Romani mehr. Romani als Muttersprache gab nur ein Drittel der Gezählten an. Das Glaubensbekenntnis der Roma hing eng mit dem Glaubensbekenntnis der lokalen Bevölkerung zusammen. Die Beziehungen mit der Roma-Kommunität wurden nur selten als schlecht bewertet, wobei galt, dass es sich in solchen Fällen meistens um nomadische Gruppen handelte, bei den Ansässigen wurden die Antworten eher positiv.

RNDr. Branislav Šprocha, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie

Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
e-mail: pavol.tisliar@uniba.sk

SLOVENSKÉ DEJINY V DEJINÁCH EURÓPY

Vybrané kapitoly

Dušan Kováč a kol.

TRIPARTITNÁ KOMISIA A ČESKOSLOVENSKÉ MENOVÉ ZLATO

SLAVOMÍR MICHÁLEK

MICHÁLEK, Slavomír. The Tripartite Commission and the Czechoslovak gold reserves. *Historický časopis*, 2016, 64, 2, pp. 299-331, Bratislava.

The study considers questions related to the functioning of the Tripartite Commission for the Restitution of Gold Reserves created by France, the USA and Great Britain in 1946. Its role was to verify and distribute the gold reserves of 10 European countries stolen by Germany during the Second World War. One of the recipients was Czechoslovakia, which lost more than 45 tons of gold reserves in 1939-1940. The study is directed towards the marathon of talks between the commission and Czechoslovakia in the period 1947-1952, which finally led to recognition of the Czechoslovak claim to a share of the gold. However, this was blocked by pressure from the USA and it was eventually physically returned only in 1982. Tripartite Commission for the Restitution of Gold Reserves. Gold reserves of Czechoslovakia. Illegal transfer to the Reichsbank. National Bank of Czechoslovakia. Slovak National Bank.

Zlato. Fenomén svetového obchodu a komodita, ktorá sa nerada predáva. Oveľa radšej sa kupuje. A častokrát sa v histórii štátov a národov stalo predmetom, ktorý hýbal ich históriou. Podobne to bolo s československým zlatom, tzv. zlatým pokladom republiky. Jeho pohnutá história začala v predvečer druhej svetovej vojny a pokračovala desaťročia. Najprv bezprávné ukoristené nacistami, po vojne nájdené a zablokované Američanmi. Až v roku 1982 sa cez Švajčiarsko dostalo nazad do Prahy.

Pre osvetlenie celkovej situácie v rovine medzinárodného vývoja a vzťahov sa vrátme niekoľkými poznámkami k dosiahnutým výsledkom, resp. faktom parížskej reparačnej konferencie, ktorá vyústila do podpisu *Dohody o reparáciách Nemecka, o zriadení Medzispojeneckého reparačného úradu a o vrátení menového zlata*. Vo svojej tretej časti táto dohoda podpísaná 21. decembra 1945 v jednom článku a v siedmich bodoch formulovala otázky reštitúcie zlata. Celá reparačná dohoda nadobudla účinnosť 24. januára 1946. Československá strana sa k nej prihlásila súhlasom dočasného Národného zhromaždenia 30. januára 1946 a jej podpisom 27. februára 1946 (dohodu v mene ČSR podpísal v Paríži veľvyslanec Jiří Nosek). Dňa 17. mája 1946 ju schválil i prezident republiky Edvard Beneš a minister zahraničných vecí Jan Masaryk.

Samotná *Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata* bola ustanovená 27. septembra 1946 Spojenými štátmi americkými, Veľkou Britániou a Francúzskom. V tlačovej správe v tento deň uviedla, že bola ustanovená, aby uskutočnila tretiu časť parížskej dohody o nemeckých reparáciách, t. j. že zabezpečí reštitúciu menového zlata ukradnutého alebo vynúteného na Spojených národoch, napadnutých Nemcami v priebehu vojny. Zároveň informovala, že ide o zlato nájdené v solných baniach v Merkers, ako aj o zlato „ktoré bolo v priebehu vojny v Nemecku preukázateľne prevedené do inej krajiny. Dosiaľ nie je isté, koľko zlata bude pre rozdelenie k dispozícii, ale teraz sa zdá, že by

*jeho hodnota mohla presiahnuť niekoľko sto miliónov dolárov*¹. Za členov komisie boli menovaní delegáti Medzispojeneckého reparačného úradu v Bruseli Russel H. Dorr za USA, Desmond Morton, K.C. B., C.M.G., M.C. za Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska a Jacques Rueff za Francúzsko. Na základe parížskej dohody o reparáciách sa malo okradnutým krajinám vrátiť zlato v množstve úmernom (tzv. pool) celkovej strate zlata každej krajiny bez ohľadu na to, či pridelené zlato možno identifikovať so zlatom odobratým. Táto odchýlka od princípov prijatých v prípade reštitúcie iných typov majetku nájdeného v Nemecku bola podľa tlačovej správy nutná preto, lebo Nemci svojvoľne tavili alebo iným spôsobom ničili značky identifikujúce množstvo zlata, ktoré ukoristili, a tiež preto, že všetko ukoristené zlato nebolo nájdené. Preto komisia označila za nespravodlivé, aby jeden štát používal výhody na úkor ostatných kvôli tomu, že Nemci, náhodou alebo zámerne, zabudli zničiť pôvodné identifikačné značky na ukoristenom zlate.

Prvou úlohou tripartitnej komisie (TK) podľa uvedenej tlačovej správy malo byť zhromaždenie podrobností o stratách krajín, ktorým Nemecko odobralo zlato. Na základe toho mala TK určiť podiel, na ktorý mali štáty nárok. Podľa hrubých odhadov malo celkové množstvo ukradnutého menového zlata hodnotu cez 700 miliónov USD.²

Podľa štatútu TK boli rokovacími jazykmi komisie angličtina a francúzština. Za sídlo komisie sa určil Brusel a mala zasadať nezávisle od Medzispojeneckého reparačného úradu (Inter Allied Reparation Agency – IARA). Komisia získala poverenie rokovať s delegátmi akreditovanými pri IARA. V štatúte sa tiež formulovali základné úlohy tripartitnej komisie:

1. Žiadať predloženie a prijímať od vlád, uplatňujúcich si právo spoluúčasti pri rozdelení menového zlata nájdeného v Nemecku alebo na vrátenie zlata z tretej krajiny, do ktorej bolo z Nemecka prevedené, nároky na reštitúciu zlata ukoristeného alebo neprávom prevedeného do Nemecka, doložené podrobnými a vierohodnými údajmi týkajúcimi sa týchto strát.
2. Podrobne skúmať prijaté nároky a určovať podiel každej zo žiadateľských vlád na súhrne menového zlata, ktoré má byť reštitúciou rozdelené na základe tretej časti parížskej dohody o reparáciách a všetkých ostatných prípadných dohôd.
3. Oznámiť v primeranej dobe celkovú hodnotu súhrnu menového zlata, ktorá bude k dispozícii pre rozdelenie formou reštitúcie.
4. Po prijatí všetkých nárokov na reštitúciu a ich rozhodnutí oznámiť každému štátu, ktorý má nárok na podiel na menovom zlate, koľko zo súhrnu menového zlata určeného na reštitúciu obdrží.
5. Všetkými ostatnými spôsobmi, ktoré stanovia tri vlády ustanovujúce komisiu, napomáhať pri rozdeľovaní súhrnu menového zlata určeného na reštitúciu.

1 Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (ďalej AMZVČR), fond (ďalej f.) Medzinárodno-právny odbor (ďalej MPO), Dokumenty k otázke československého menového zlata, diel I., 1946 – 1948, Tlačové prehlásenie o ustanovení Tripartitnej komisie pre reštitúciu menového zlata z 27. septembra 1946.

2 AMZV ČR, ref. 1.

6. Uskutočňovať také administratívne úkony, ktoré bude treba na realizáciu úloh, o ktorých už bola zmienka, bez obmedzenia všeobecnej povahy predchádzajúceho, otváranie a udržiavanie bankových účtov a uzatváranie zmlúv k prevedeniu potrebných služieb. Výdaje komisie spojené s vykonávaním jej úloh budú prvým zaťažením fondu menového zlata, ktoré sa má rozdeliť.³

Prvý oficiálny dokument, ktorý adresovala *Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata* Československu, resp. československému delegátovi pri IARA, bol z 13. marca 1947. Tento dokument nielenže objasňoval či vysvetľoval základné konštanty práce komisie, ale mal aj podobu výzvy s kritériami, ako postupovať pri žiadosti o navrátenie menového zlata. Jeho informačná časť mapovala základné ciele práce komisie v zhode s oficiálnym oznamom zo septembra 1946, t. j. prečo vznikla, čo je jej cieľom, kde bude jej sídlo, kto ju tvorí a pod. Zároveň dokument vysvetľoval pojem, resp. slovné spojenie „*straty spôsobenej ukradnutím zo strany Nemecka alebo nezákonným prevodom do tejto krajiny*“, na ktoré sa tripartitná komisia odvolávala. To vyplývalo vo všeobecnosti z *Prehlásenia Spojených národov* z 5. januára 1943, týkajúceho sa vyvlastňovacích činov spáchaných členmi Osi, ďalej z *Prehlásenia Spojených národov o zlato* z 22. februára 1944 a z *Rezolúcie VI. záverečného protokolu Menovej a finančnej konferencie Spojených národov* z 22. júla 1944.

V súvislosti s podávaním žiadosti o navrátenie ukoristeného zlata komisia prijala jeho definíciu takto: „*každé zlato, ktoré v momente jeho ukradnutia alebo jeho nezákonného prevodu bolo vedené ako súčasť menovej rezervy žiadajúceho štátu buď v účtoch žiadajúceho štátu, alebo v účtoch žiadajúcej vlády samotnej, alebo v účtoch ústrednej banky žiadajúceho štátu, alebo iného menového úradu na jeho území, alebo v zahraničí*“.⁴ V dôsledku toho členovia tripartitnej komisie vyzvali československú vládu, aby poskytla podrobné a overiteľné informácie o stratách menového zlata tak, ako bolo definované a ktoré československý štát utrpel po 12. marci 1938. Žiadosť o zlato mala sformulovať československá vláda alebo ústredná banka, resp. iný menový úrad ČSR. Komisia taktiež upozornila, že nemá mandát skúmať žiadosť predloženú niektorou vládou v mene inej vlády alebo na účet ústrednej banky alebo iného menového úradu inej krajiny. V snahe dať reštitúciám potrebnú právnu bázu, tripartitná komisia žiadala, aby bolo táto dokumentácia podaná vo forme oficiálneho prehlásenia československej vlády s podpismi a potvrdeniami príslušných úradov. Pre uľahčenie a urýchlenie svojej činnosti komisia navrhla, aby poskytovaná dokumentácia krajín žiadajúcich o navrátenie zlata bola vypracovaná jednotným spôsobom. Komisia mala preskúmať doklady, prípadne si vyžiadať nové, doplnujúce. Okruh požadovaných informácií sa týkal:

- pohybov zlata, ku ktorým došlo v dôsledku krádeže zo strany Nemecka alebo nezákonných prevodov do tejto krajiny;

3 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k otázke.... Štatút tripartitnej komisie. Dva dodatočné záverečné články štatútu hovorili o tom, že rozhodnutia komisie sa budú vykonávať na základe jednomyselného súhlasu jej členov a že uvedený text bude publikovaný v *London Gazette*, v *Department of State Bulletin* a v *Journal Official de la Republique Francaise*.

4 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k otázke..., diel I., 1946 – 1948, dokument z 13. marca 1947, s. 26-27.

- spätného získania zlata, ktoré bolo buď pod kontrolou Nemecka, alebo niektorého z jeho spojencov;
- všetkých iných prevodov menového zlata, ku ktorým došlo v dobe nepriateľstva.⁵

Tripartitná komisia označila požiadavku takejto rozsiahlej dokumentácie za nevyhnutnosť vzhľadom na dôslednú rekonštrukciu pohybu zlata od jeho krádeže až po následné miesto jeho prechovávaní, resp. po jeho priame či nepriame spätné nadobudnutie. Takéto dokumenty mali vlády (vrátane vlády ČSR) dodať komisii v 12 exemplároch (po šesť v anglickom a francúzskom jazyku), pričom museli byť doložené rovnakým počtom overených prekladov do týchto jazykov. Termín bol stanovený na 30. apríla 1947.

Po prvej oficiálnej výzve komisie začal kolotoč korešpondencie medzi ňou a povereným československým zástupcom – delegátom v IARA a medzi ním a československou vládou.⁶ V tomto období však žiadna zo zainteresovaných strán nepredpokladala, že vrátenie menového zlata Československu bude dlhodobým procesom.

Maratón rokovaní a písomného dialógu medzi československou vládou a *Tripartitnou komisiou na reštitúciu menového zlata* sa cieľom vyriešiť navrátenie zlata odštartoval československý delegát pri IARA Celestýn Šimr listom z 30. apríla 1947. ČSR týmto dokumentom oficiálne požiadala o navrátenie zlata. V ďalšom liste z 28. mája 1947 poskytol Šimr komisii niektoré fotokópie záznamov Národnej banky československej v anglickom a francúzskom jazyku. Tie dokladovali vlastníctvo zlata. Americký komisár v tripartitnej komisii Russel H. Dorr súhlasil, aby československá strana odovzdala zatiaľ nepodpísané kópie dokumentov a príloh s prisľubom, že podpisy zabezpečí čo najskôr.⁷ Oneskorenie zaslania podpísaných dokumentov československá strana zdôvodnila technickými problémami. Navyše, československé dokumenty boli nielenže nepodpísané, ale aj neúplné, na čo upozornil Šimra generálny sekretár tripartitnej komisie Michal Hirigoyen 10. júla 1947 s dodatkom, že za týchto podmienok nebude možné skúmať československé požiadavky, resp. že komisia nedokáže stanoviť percento reštitúcií, ktoré má byť Československu vyplatené.⁸ Na československú odpoveď z 5. augusta 1947, ktorou bol vlastne vyplnený „zlatý“ dotazník komisie, reagovala samotná komisia vo dvoch rovinách. Už 11. augusta 1947 od československej vlády žiadala ubezpečenie, že nepredloží ďalšie dodatočné požiadavky na zlato. Zároveň informovala, že nebude brať ohľad na reklamácie, ktoré jej nebudú predložené do 15. septembra 1947.

Druhú rovinu odpovede tripartitnej komisie predstavovali požiadavky jej sekretára M. Hirigoyena zo 6. októbra 1947 na dodanie ďalších relevantných dokumentov a dokladov viažucich sa k rôznym druhom ukoristeného československého zlata. Komisia požadovala doplniť dokumenty, ktoré sa týkali československej reklamácie 6 375,8588 kg rýdzeho zlata v minciach, ktoré boli vlastníctvom národnej banky a ktoré boli zabrané Ríšskou bankou 12. júna 1940. Išlo o tieto dokumenty a dôkazy:

5 AMZV ČR, ref. 1, s. 28-29.

6 Československým delegátom pri IARA a povereným zástupcom ČSR na rokovaníach s *Tripartitnou komisiou pre reštitúciu menového zlata* bol Celestýn Šimr.

7 AMZV ČR, ref. 1, Dokumenty k..., s. 41, č.m. 936/47/IARA.

8 AMZV ČR, ref. 1, Dokumenty k..., s. 43, list M. Hirigoyena C. Šimrovi z 10. júla 1947.

1. Dôkazy o vlastníctve a fotokópie bilancii a kníh národnej banky, ktoré by osvedčovali, že dotyčné mince figurovali v účtoch banky ako jej vlastníctvo;
2. Dôkazy o nelegitímnom prevode – fotografické podklady protokolu z 12. júna 1940, ktorý by osvedčoval, že mince boli zabrané berlínskou Ríšskou bankou.

Zároveň tripartitná komisia žiadala, v prípade, že by sa dali získať, fotokópie prekladov svedectiev predstaviteľov národnej banky, ktorí dostali ústny rozkaz, aby mince odovzdali Ríšskej banke, ďalej fotografie a preklady správy o úvere poskytnutom Ríšskou bankou, keď toto razené zlato deponovala na účet „Depozitum Regulare“. Za najdôležitejšie a najurgentnejšie označila komisia dodanie fotokópie a prekladov protokolu z 12. júna 1940.⁹

Československá odpoveď na požiadavku tripartitnej komisie 30. októbra 1947 predstavovala podrobnú analýzu stavu (dôkazy o vlastníctve a o nútenom prevode) a bola doplnená kópiami relevantných dokumentov aj s ich prekladmi.

Medzi dokladmi o vlastníctve predložila československá strana fotokópiu bilancie národnej banky vypracovanú k 31. decembru 1940. Ako prvá položka v bilancii bola uvedená pokladničná hotovosť v zlate v hodnote 1 446 990 103,85 korún. Podrobnosti, ktoré sa týkali tejto čiastky boli uvádzané v účte „Nákup a predaj zlata“ vypracovanom k 31. decembru 1940. Tu tvorilo jednu z položiek „zlato razené – depot Berlín“, kde sa uvádzala celková váha rýdzeho zlata mincí, t. j. 6 380,90170 kg. Rozdiel 1,338 kg vyplýval z toho, že národná banka podľa svojich účtovných zásad počítala pri výpočte zlatej úhrady vždy so skrytou rezervou jedného promile. Teda 6 380,90170 kg s odčítaním jedného promile skrytej rezervy 6,38090 kg robilo 6 374,52080 kg, čo bolo uvedené v bilancii k 31. decembru 1940.

Po oficiálnom prevzatí Nemci odviezli uvedené zlato do Berlína 12. júna 1940. Pri tej príležitosti bolo nutné počítať so zmenenou československou skrytou rezervou. Podľa priložených záznamov Ríšskej banky (RB) bolo skutočne prevedených 6 375,8546 kg rýdzeho zlata.

Keď bola národnej banke vrátená jej numizmatická zbierka o váhe 14,3719 kg zlata, ktorú národná banka musela nahradiť novou zásielkou iných mincí o váhe 14,3761 kg rýdzeho zlata do Berlína, zvýšilo sa uvedené množstvo o 0,0042 kg rýdzeho zlata. Teda skutočná váha mincí vedených v RB na účte „Depozitum Regulare“ a reklamovaného Národnou bankou Česko-Slovenskou (NBČ-S) činila 6 375,8588 kg rýdzeho zlata, pri-

---

9 AMZV ČR, ref. 1, Dokumenty k..., s. 49, list komisie zo 6. októbra 1947, crom 113. V liste z 29. októbra Šimr informoval ministerstvo zahraničných vecí v Prahe, že komisia si v súčasnej ekonomickej situácii plne uvedomuje význam navrátenia zlata postihnutým krajinám, resp. že nebude čakať s uvoľnením zlata do rozhodnutia o všetkých došlých žiadostiach. Zároveň centrálu v Prahe informoval, že do 15. septembra 1947 požiadali komisiu o vrátenie zlata Albánsko, Rakúsko, Belgicko, Československo, Grécko, Taliansko, Luxembursko, Holandsko, Poľsko a Juhoslávia. Na základe kompletnosti žiadaných dokumentov rozhodla okamžite poskytnúť v rámci poolu nasledujúcim krajinám: Belgicku 90 649,8374 kg, Luxembursku 1 929,4999 kg a Holandsku 35 890,5740 kg zlata. Ďalej nariadila odložiť pre Rakúsko (bývalého spojencu Nemecka) 26 187,2639 kg zlata, pre Taliansko (ďalší vojnový spojenc Nemecka) 3 805,3182 kg zlata. Toto predbežné delenie bolo doplnené ubezpečením, že pri výpočte podielov komisia pamätá na rezervu pre uspokojenie dosiaľ nevybavených žiadostí. In AMZV ČR, ref. 1, list C. Šimra z 29. októbra 1947, odvolávajúci sa na list komisie zo 16. októbra 1947, adresovaný ministerstvu zahraničných vecí, č. m. 1819/47/IARA.

čom toto množstvo bolo po celú dobu okupácie i po oslobodení vedené v pokladničnej hotovosti v zlate NBC-S.

Dokladmi o bezprávnom prevode uvedených mincí sa stali fotokópie a preklady *Protokolu* z 12. júna 1940. Pokiaľ išlo o svedectvá zástupcov národnej banky, ktorí dostali ústny príkaz k odovzdaniu mincí Ríšskej banke, tu československá strana uviedla dokument z 10. júna 1940, vydaný ríšskym protektorom pre Čechy a Moravu č. II./1-12.500/40, ktorého obsah bol takýto:

„Ríšsky protektor pre Čechy a Moravu II./1-12.500/40, V Prahe, dňa 10. júna 1940. Pre Pána Ministerského predsedu

Praha.

S ohľadom na závažné udalosti s ďalekosiahlymi následkami, ktoré viedli k zadržaniu riaditeľa Sadilka a jedného vrchného kontrolóra v Národnej banke Čiech a Moravy, je nevyhnutné previesť zásoby zlata uložené v Národnej banke do úschovy Nemeckej ríšskej banky v Berlíne.

Výzval som Nemeckú ríšsku banku, aby ihneď uskutočnila prevod [zlata] a prosím, aby to oznámili národnej banke.

*Neurath.*¹⁰

Československá strana komisii navyše oznámila, že sa nedalo zistiť, kedy bol obsah uvedeného príkazu oznámený národnej banke. Zamestnanci RB prevzali zásielku zlata, o ktorej tento list hovorí, na základe ústneho rozkazu zomrelého dr. Friedricha Müllera, vysokého úradníka Ríšskej banky a zástupcu záujmov RB pri národnej banke. Jeho oficiálny titul bol „Der Sonderbeauftragte der Deutschen Reichsbank bei der Nationalbank für Böhmen und Mähren“. Československá strana pripojila tiež fotokópiu záznamu o prevzatí tohto príkazu, vyhotoveného Ríšskou bankou a adresovaného jej „sonderbeauftragte“, ako aj fotokópiu listu, ktorým tento zaslal zmieny záznam národnej banke.¹¹

Maratón požiadaviek tripartitnej komisie na československú vládu pokračoval ďalej. Už 12. novembra 1947 informoval sekretár komisie M. Hirigoyen Celestýna Šimra, že komisia aktívne študuje dodané československé materiály, resp. že pri štúdiu týchto dokumentov nastali určité problémy, ktoré budú v najbližšej dobe predmetom ďalšej dodatočnej žiadosti komisie. Zároveň ho informoval, že komisia by čo najskôr potrebovala

---

10 Originál dokumentu:

„Der Reichsprotector in Böhmen und Mähren. II./1-12.500/40, Prag, den 10. Juni 1940.

Au den Herrn Ministerpräsidenten

Prag.

Mit Rücksicht auf die schwerwiegenden Vorkommnisse, die zu der Verhaftung des Abteilungsdirectors Sadilek und eines Oberkontrollors bei die Nationalbank für Böhmen und Mähren geführt haben, ist die Verbringung des bei der Nationalbank liegenden Goldbestandes in den Gewahrsam der Deutschen Reichsbank in Berlin erforderlich.

Ich habe die Deutsche Reichsbank aufgefordert die Ueberführung alsbald vormzunehmen, und bitte die Nationalbank entsprechend zu verständigen.

Neurath.“

AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 57, list C. Šimra tripartitnej komisii z 30. októbra 1947, č. m. 1654/47.

11 AMZV ČR, ref. 1, s. 58.

doklady a vysvetlenie o zlate spravovanom Škodovými závodmi a Zbrojovkou, ako aj doklady o zlate spravovanom Bank of England (BOE) pod položkou švajčiarskej Banky pre medzinárodné platby (BIS – Bank for International Settlements). Komisia žiadala predložiť fotokópie a preklady:

- dohôd uzatvorených medzi NBCĎ-S a Škodovými závodmi, ktorými bola správa tohto zlata zverená Škodovým závodom v medziach autonómie, ktorá im bola národnou bankou udelená;
- záznamov a bilancií NBCĎ-S, v ktorých je zlato spravované Škodovými závodmi vedené pred júlom 1940 ako majetok národnej banky;
- úverových návěstí, ktorými národná banka notifikovala Škodovým závodom zaplatenie korunovej protihodnoty za prevedené zlato;
- záznamov národnej banky, v ktorých sú uvedené operácie týkajúce sa prevodu tohto zlata na Reichsbank;
- oznámenia zaslaného národnou bankou Ríšskej banke za účelom oznámenia tohto prevodu, ako aj potvrdenia RB o prijatí tohto zlata. Komisia taktiež požadovala svedectvo významných osobností národnej banky, ktoré dostali od nemeckých úradov výslovný príkaz k prevodu zlata;
- všetkých memoránd a správ, ktoré boli pri tejto príležitosti spísané.

V súvislosti so zlatom spravovanom BOE pod položkou BIS tripartitná komisia požadovala, aby jej boli poskytnuté svedectvá tých významných osobností NBCĎ-S, ktoré dostali od nemeckých úradov výslovný rozkaz k prevodu zlata na Reichsbank. Ďalej požadovala fotokópie a preklady všetkých memoránd a správ, ktoré boli pri tejto príležitosti spísané a fotokópie a preklady listov zaslaných:

- národnou bankou Banke pre medzinárodné platby (z 18. marca 1939) a ktorými bol daný príkaz k prevodu na účet Reichsbank;
- Bankou pre medzinárodné platby národnej banke (z 24. marca 1939), ktorým bola NBCĎ-S informovaná o uskutočnení svojho príkazu;
- Ríšskou bankou národnej banke (z 12. júna 1939), ktorým RB oznamuje národnej banke, že v prospech účtu „Sonderlagerung“ previedla zodpovedajúce množstvo zlata.¹²

Ďalšie požiadavky ohľadne dokladov k československému zlatu vzniesla *Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata* 8. a 11. decembra 1947. V liste z 8. decembra 1947 žiadala čo najrýchlejšie odovzdanie dokladov a vysvetlení o zlate, ktoré Nemci žiadali na krytie československých papierových peňazí stiahnutých z obehu na území Sudet. Opäť požadovala dôkazy, že NBCĎ-S bola vlastníkom zlata i fakty o jeho nezákonnom prevode. Preto žiadala fotokópie a preklady bilancií a kníh NBCĎ-S, v ktorých bolo zlato presunuté 8. marca 1939 vedené ako vlastníctvo NBCĎ-S. Zároveň žiadala od československej vlády oficiálne prehlásenie, že zaslané zoznamy zlatých tehliel v rámci tzv. sudetského zlata náležite udávajú podrobnosti o tehliách, ktoré boli uložené v Banke pre medzinárodné platby a Švajčiarskej národnej banke a neskôr prevedené na Reichsbank. Komisia taktiež žiadala fotokópie a preklady dokumentov, ktoré mohli preukázať, že prevod zlata na RB bol národnej banke prikázaný pod nátlakom nemeckých úradov. Komisia mala záujem

---

12 AMZV ČR, ref. 1, s. 62-63, list M. Hirigoyena C. Šimrovi z 12. novembra 1947.

aj o text a preklady telegramov, ktorými NBČS dávala Banke pre medzinárodné platby a Švajčiarskej národnej banke príkazy na prevod. Komisia taktiež požadovala doplnenie fotokópií a prekladov oznámení o uskutočnení týchto príkazov, zaslaných Národnej banke Česko-Slovenskej Švajčiarskou národnou bankou a Bankou pre medzinárodné platby, ako aj fotokópií a prekladov potvrdení o prijatí zлата od Ríšskej banky.¹³

Druhý spomínaný list tripartitnej komisie (z 11. decembra 1947) vlastne voľne nadväzoval na list z 8. decembra 1947. Tentokrát však komisii išlo o československé dokumenty o nadobudnutí československého zлата Nemeckom za okupácie. Podľa materiálov, ktoré mala komisia k dispozícii, dokázala roztriediť nadobudnutie tohto zлата do troch kategórií. Prvú tvorilo vykúpenie časti zлата zapísaného Ríšskou bankou za devízy – po prevode zлата držaného BOE – na účet „Sonderlagerung“ a prevzatého pod nátlakom Národnou bankou Ríšskej banke. Tu išlo o zлото zapísané Ríšskou bankou na účet „Separat Depot“ s celkovou váhou 9 636,06150 kg, pričom Ríšskej banke bolo odpredaných späťne 718,70210 kg, takže na uvedenom účte zostávalo 8 917,35940 kg zлата.

Druhú kategóriou bolo použitie aktív clearingového účtu „Warenkonto“, pričom československé zлото bolo zapísané Ríšskou bankou na účet „Bezplatný vklad“ v úhrne 4 102,5819 kg (z toho 1 604,0050 kg bolo prevedených do Švajčiarska) a ďalšia časť bola Ríšskou bankou prevedená na účet Slovenskej národnej banky vo Švajčiarskej národnej banke, a to 3 397,77584 kg.

Tretiu kategóriu prevodov zлата predstavoval prevod o váhe 1 398,77576 kg Ríšskou bankou do Švajčiarska z domácej ťažby a predaného Ríšskej banke Slovenskou národnou bankou.

Tripartitná komisia, v snahe ubezpečiť sa o presnom pohybe zлата v československej záležitosti, žiadala československú stranu o zaslanie kópií všetkých finančných operácií zapísaných za okupácie na účtoch „Sonderlagwerung“, „Separat Depot“, „Depot Gratuit“ (bezplatný vklad), na clearingovom účte „Warenkonto“ a na účte Slovenskej národnej banky vo Švajčiarskej národnej banke. Zároveň požiadala o zaslanie odpovedí na sedem otázok:

1. Aké množstvo zлата je napísané na účte „Sonderlagerung“, ktoré muselo byť odpredané Ríšskej banke? Aké a v akej výške sú devízy, ktoré Nemci odovzdali ako protihodnotu za toto zлото?
2. Prečo Nemci dovolili národnej banke, aby ponechala na účte „Sonderlagerung“ časť zлата, ktoré na tento účet bolo prevedené, resp. čo sa stalo s tou časťou zлата, ktorá nebola predaná?
3. Prečo Nemci národnej banke povolili, keď si predtým vyžiadali odpredaj časti tohto zлата, späťne vykúpenie 9 636 kg? Bolo toto späťne vykúpenie prevedené pomocou devíz získaných predajom uvedeným v prvej otázke?
4. Prečo z týchto 9 636 kg zлата, vykúpených národnou bankou, bolo 718 kg zлата neskôr znova predaných?
5. Čo sa stalo s čiastkami zлата zapísanými Ríšskou bankou na účte „Separat Depot“?
6. Vstúpila národná banka znova do voľného nakladania s vkladmi uschovávanými Švajčiarskou národnou bankou na meno bývalej Slovenskej národnej banky?

13 AMZV ČR, ref. 1, s. 68-69, list M. Hirigoyena C. Šimrovi z 8. decembra 1947.

7. Do akej miery dochádzalo k rôznemu nadobudnutiu nemeckého zlata protihodnotou za dodaný tovar alebo za služby preukázané Protektorátom Čechy a Morava a Slovenskou republikou vládou Reichu? Tento bod mal byť podľa tripartitnej komisie podrobne vysvetlený vzhľadom na operácie prevádzané pomocou použitia aktív clearinového účtu „Warenkonto“.¹⁴

Na list tripartitnej komisie z 8. decembra 1947 odpovedala československá strana v dvoch etapách – najprv 12. januára 1948 a následne 13. februára 1948. Ten sumarizoval, že predmetné zlato – držané v BOE pod účtom a menom BIS – je zlatom NBČS.

Odpoveď československého delegáta pri IARA Celestýna Šimra *Tripartitnej komisii pre reštitúciu menového zlata* z 12. januára 1948 sa koncentrovala na dva okruhy – na tzv. autonómne a na tzv. britské československé zlato. Šimrov list vysvetľoval, že NBČS získala z titulu vládneho nariadenia č. 46 z roku 1924, § 15, právo na všetky pohľadávky voči zahraničiu, získané vývozom tovaru alebo iným spôsobom.¹⁵

Aby bola veľkým československým konzorciám umožnená pružnejšia správa ich požiadaviek voči zahraničiu, národná banka vydala akciovej spoločnosti, bývalým Škodovým závodom, licenciu, ktorá jej dovoľovala udržiavať veriteľské saldá na účtoch v cudzích menách otvorených na jej meno v cudzích bankách. Pôvodne bola táto licencia vydávaná individuálne pre rôzne cudzie štáty, resp. pre rôzne cudzie peňažné ústavy. Dňa 31. augusta 1932 však uvedená akciová spoločnosť dostala všeobecnú licenciu, ktorej kópiu s prekladmi do angličtiny a francúzštiny zaslala československá strana tripartitnej komisii. Na základe týchto licencií uskutočňovali firmy arbitráž cudzími menami alebo týmito menami za zlato na základe predchádzajúceho telefonického schválenia, dávaného riaditeľom devízového oddelenia NBČS. Dotyčná firma bola povinná podávať Národnej banke československej správu o stave svojich pohľadávok voči zahraničiu trikrát mesačne (vždy po 10 dňoch). Postup, resp. dôkaz toho, že devízy spravované tzv. autonómnymi firmami boli vždy považované za majetok národnej banky, jasne vyplýval z listu zaslaného 15. októbra 1941 národnou bankou akciovej spoločnosti, predtým Škodove závody. Ten obsahoval podrobnosti týkajúce sa vyššie uvedenej praxe, bežnej od roku 1932. Fotokópie aj preklady tohto listu zaslala československá strana tripartitnej komisii.¹⁶ Šimr v liste tripartitnej komisii ďalej uviedol, že 81 zlatých tehliel o celkovej hrubej váhe 1 020,76713 kg bolo vtedy v zahraničí uložených pre akciovú spoločnosť, predtým Škodove závody, resp. pre československú Zbrojovku v Brne, až do doby, keď na ústny príkaz zástupcu Ríšskej banky pri národnej banke mali byť tieto tehly prevedené, resp. zaslané do Berlína. Preto nie je v knihách národnej banky až do júla 1940 o týchto tehliach žiadny zápis.

14 AMZV ČR, ref. 1, s. 74-75, list M. Hirigoyena C. Šimrovi z 11. decembra 1947.

15 Vládne nariadenie č. 46 z roku 1924 vo svojom § 15 stanovilo: „Úhrady získané v cudzej mene vývozom alebo predajom tovaru alebo cenných papierov, ďalej úhrady plyniace z práce tuzemsko v mzde pre cudzinu a pod. (exportná valuta) nech sú nadobúdateľom ihneď, akonáhle ich obdrží, odovzdané buď priamo, alebo prostredníctvom niektorej ‚banky‘ Národnej banke československej za podmienok ňou stanovených. Oficiálnou žiadosťou je veriteľ povinný dokázať, že urobil všetko potrebné, aby jeho zahraničný dlžník vyrovnal bez odkladu dlh, ktorý voči nemu má.“

16 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k ..., s 80-81, list C. Šimra M. Hirigoyenovi z 12. januára 1948, č. 81/48.

Uvedené zlaté tehly (81 kusov) boli v knihách Národnej banky Česko-Slovenskej zaznamenané až vtedy, keď sa národná banka stala 31. augusta 1940 ich vlastníctvom. Tieto fotokópie tvorili prílohu tohto listu. Jej súčasťou sa stali aj fotokópie a preklady listu národnej banky z 20. augusta 1940, zaslaného akciovej spoločnosti, predtým Škodove závody i fotokópie odpočtov, ktoré slúžili ako účtovné doklady. (V knihách národnej banky sa toto zlato viedlo na účte nazvanom „Prechodné zúčtovanie aktív v zahraničí“).

Československé „autonómne“ zlato bolo zaslané Ríšskej banke po zákroku jej zástupcu pri národnej banke zároveň s iným zlatom, ktoré bolo v roku 1940 ešte v Prahe. Národná banka sa v tejto veci odvolávala na list, ktorý zaslal ríšsky protektor ministerskému predsedovi 10. júna 1940 a ktorého fotokópiu odovzdala československá strana tripartitnej komisii už 30. októbra 1947. Samotné zlato bolo zabalené národnou bankou a odovzdané RB osobne Erichom Šturnom, bývalým nemeckým riaditeľom národnej banky a zamestnancom banky Josefom Jenčekom. Písomný doklad o zásielke neexistoval, nakoľko sa E. Šturn ohlásil Ríšskej banke diaľnopisom. Avšak v archíve národnej banky sa nachádzalo potvrdenie o prijatí zásielky, vydané Ríšskou bankou, ktorého kópia a preklady boli súčasťou príloh tohto listu. Československá strana priložila k listu tiež preklady prehlásenia zamestnancov národnej banky, ktorí uskutočnili manipuláciu zásielky tohto zlata.

Druhá časť československého listu pre tripartitnú komisiu sa zameriavala na zlato držané BOE pod položkou BIS. V tejto veci československá strana priložila kópiu a preklady listu NBČ-S z 18. marca 1939, adresovaného Banke pre medzinárodné platby a obsahujúceho žiadosť o prevod zlata držaného uvedenou bankou z účtu NBČ-S u BOE v Londýne na Ríšsku banku. Ďalej priložila preklady listu z 24. marca 1939, adresovaného Národnej banke, v ktorom bola vyrozumená o prevedení jej príkazu. Ríšska banka potvrdila príjem tohto zlata 12. júna 1939 listom č. II.a14995. Príkaz na prevod československého „britského“ zlata podpísali generálny riaditeľ NBČS František Peroutka a riaditeľ devízového oddelenia NBČS Josef Malík. Dôkazom, že obaja jednali pod nátlakom, bol obsah listu Josefa Malíka, ktorý zaslal po svojom úteku do Paríža 13. októbra 1939 prezidentovi BIS v Bazileji. Tento list, ako aj odpoveď naň, ktorou 29. októbra 1939 prezident BIS potvrdil príjem tohto listu, boli súčasťou príloh.¹⁷

List C. Šimra z 3. februára 1948, ktorý bol v skutočnosti druhou časťou odpovede československej strany na list tripartitnej komisie z 8. decembra 1947, sa koncentroval na poskytnutie ďalších dôkazov, že predmetné zlato je vlastníctvom NBČS a že jeho prevod bol nezákonný. Ako súčasť dôkazového materiálu priložil fotokópie výťahov z účtovných kníh NBČS, obsahujúce podrobné údaje o zlate, ktoré patrili tejto banke a o jeho prevode na Ríšsku banku. Išlo o zlato uložené v BIS, a to 125 zlatých tehliel s celkovou čistou váhou 1 486,35684 kg (značky a čísla DO 235-1A), loco Bern, 47 zlatých tehliel s celkovou čistou váhou 579,83230 kg (značky a čísla 3678-6424), loco Brusel. Ďalej išlo o zlato deponované vo Švajčiarskej národnej banke, a to o 921 tehliel s celkovou čistou váhou 11 218,26636 kg (značky a čísla 496-515-4204). Súčasťou listu bola (ako príloha) tiež fotokópia a preklad prehlásenia ministra financií ČSR, v ktorom konštatoval správnosť uvedených údajov. Na margo nezákonnosti prevodu zlata C. Šimr

17 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 83-84.

uviedol, že prevod bol jedným z priamych dôsledkov Mníchova. Ríšska banka žiadala prevod zlata pod zámenkou, že je súčasťou zlatého krytia československých bankoviek obiehajúcich na území Sudet, obsadených nemeckou armádou na základe tejto dohody. Množstvo zlata prevedeného na RB bolo stanovené v Berlíne pri rokovaníach o úprave finančných stykov medzi ČSR a Ríšou. Zásady tejto úpravy vychádzali z Mníchova. Podľa československej strany už tento samotný akt bol dostačujúcim dôkazom, že zmienený prevod sa uskutočnil pod nátlakom.

Za československú stranu sa rokovaní o prevode zlata zúčastnili v Berlíne J. Malík a zástupca generálneho riaditeľa národnej banky V. Vaněk. Obaja boli v roku 1948 už mŕtvi, preto nemohli tripartitnej komisii poskytnúť svoje osobné svedectvá. Národná banka, resp. československá strana preto žiadala tripartitnú komisiu, aby ako dôkazový materiál nezákonného prevodu zlata akceptovala spomínanú korešpondenciu Malíka s prezidentom BIS z 13. a 29. októbra 1939.¹⁸

Druhú československú odpoveď na požiadavky a otázky tripartitnej komisie z 11. decembra 1947 predložil československý delegát pri IARA 16. februára 1948. Tento rozsiahly dokument sa skladal z analýzy nadobudnutia československého „nemeckého“ zlata za okupácie a jeho uloženia na rôznych účtoch Ríšskej banky a z odpovedí na sedem citovaných otázok.

Účet „Sonderlagerung“ bol otvorený 15. mája 1939 zapísaním 1 845 zlatých tehliel o celkovej rýdzej váhe 23 087,30400 kg. Podrobnosti týkajúce sa prevodu tohto zlata na Ríšsku banku uviedla československá strana v liste komisii 12. januára 1948. V tomto liste však doložila prílohu, ktorá sa týkala rôznych „predajov“ uvedeného zlata Ríšskej banke. Po zápise posledného z týchto „predajov“ – totiž 190, 71920 kg rýdzeho zlata, vykazoval účet „Sonderlagerung“ zostatok 10 318,33310 kg rýdzeho zlata.

Účet „Separat Depot“ sa delil na dve časti. Prvá obsahovala zápisy, ktoré sa týkali nerazného zlata, druhá zlata razeného. Celkové množstvo zlata kúpeného národnou bankou od Ríšskej banky a zúčtovaného na tomto účte robilo 9 636,06150 kg rýdzeho zlata. Z tohto množstva sa nachádzali v časti účtu, ktorá sa týkala nerazného zlata, najmä zápisy o nákupoch, ktorých celková čistá váha dosahovala 9. októbra 1941 9 607,84880 kg rýdzeho zlata. K tomuto množstvu bol pripojený zápis 22,80330 kg rýdzeho zlata, ktoré Ríšska banka pripísala 7. júna 1944 v prospech národnej banky na úhradu zlata vo Švajčiarsku. Táto operácia bola urobená pod nátlakom. V časti týkajúcej sa razeného zlata bol na účte zapísaný nákup 692,5 kusov britských libier v zlatých minciach o celkovej váhe 5,0471 kg rýdzeho zlata a nákup jednej exotickéj mince o váhe 0,3623 kg rýdzeho zlata, teda úhrnom 9 636,06150 kg rýdzeho zlata.¹⁹ Keď neskôr národná banka musela predať Ríšskej banke naspäť 718,70210 kg rýdzeho zlata, bola uvedená banková operácia zaúčtovaná na tento účet v jeho časti „nerazené zlato“, takže zostatok celého účtu „Separat Depot“ predstavoval presne 8 917,35940 kg rýdzeho zlata, z ktorých 8 911,95000 kg bolo vedených v časti „nerazené zlato“ a 5,40940 kg v časti „rýdze zlato“.

18 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 94-96, list C. Šimra pre tripartitnú komisiu z 3. februára 1948, č. 265/48H/Št.

19 Archiv České národní banky (ďalej AČNB), Praha, f. NBČS, kartón (ďalej k.) 165, spis NBČS č. 01238 pre Úrad delegáta pri IARA v Bruseli z 3. februára 1948.

Jednou z podstatných požiadaviek Tripartitnej komisie pre reštitúciu menového zlata bolo, aby československá strana vysvetlila použitie aktív clearingového účtu RB „Warenkonto“. Keďže sa tento problém týkal najmä Slovenska, vysvetlenie komisii ponúkla NBČS – Oblastný ústav v Bratislave. Ten zmapoval všetky nákupy a predaje, ku ktorým došlo počas okupácie medzi bývalou Slovenskou národnou bankou (SNB) a Ríšskou bankou.²⁰ Ríšska banka dala k dispozícii 23. decembra 1940 Slovenskej národnej banke 724,8751 kg rýdneho zlata, ďalej 27. mája 1941 – 1 151,2638 kg, 15. júna 1941 – 1 151,0669 kg, 24. novembra 1941 – 1 075,3761 kg a 6. júla 1944 – 1 793,77584 kg rýdneho zlata, úhrnom 5 896,35774 kg rýdneho zlata. Ríšskej banke bolo späť predaných podľa jej záznamov zo 14. novembra 1941 – 1 003,3721 kg rýdneho zlata, ďalej 19. januára 1942 – 398,1184 kg rýdneho zlata a potom 20. januára 1942 – 1 097,0864 kg rýdneho zlata. Popritom RB previedla na Švajčiarsku národnú banku na účet bývalej NBČS 16. júla 1941 – 1 604,0050 kg rýdneho zlata a 5. júla 1944 – 1 793,77584 kg rýdneho zlata. Zostatok u Ríšskej banky nebol žiadny.²¹ Tu treba podotknúť, že účet označený Ríšskou bankou ako „Bezplatné depozitum“ nebol vedený v knihách bývalej Slovenskej národnej banky, preto NBČS nemohla tripartitnej komisii predložiť žiadny výpis z tohto účtu. Niektoré pohyby zlata boli bývalou Slovenskou národnou bankou zaučítované na hromadnom účte „Nákup a predaj zlata“, zatiaľ čo iné pohyby boli zapísané na rôznych pomocných účtoch. Účelom tohto postupu mohla byť snaha sťažiť nemeckým úradom kontrolu pohybu zlata a čo najviac skutočný stav zlatých zásob.

Ďalšie doplňujúce údaje, ktoré sa týkali vzťahu dvoch národných bánk, švajčiarskej a slovenskej, poskytla československá strana tripartitnej komisii v prehľadnej podobe. Celkovo, účet SNB v Švajčiarskej národnej banke počas okupácie vykazoval nasledovné pohyby: Ríšska banka dala bývalej SNB k dispozícii za ríšske marky z účtu „Warenkonto“ 30. júna 1941 spomínaných 1 604,00837 kg rýdneho zlata. Ďalší pohyb predstavovalo zlato kúpené Slovenskou národnou bankou vo Švajčiarskej národnej banke v Berne 303,45047 kg rýdneho zlata, 4. septembra 1941 – 1 006,77709 kg rýdneho zlata a 17. júna 1944 – 1 000,65419 kg rýdneho zlata. Ďalší, už spomenutý pohyb predstavovalo poskytnutie Ríšskou bankou Slovenskej národnej banke 26. júla 1944 presne 1 793,77584 kg

20 Slovenská národná banka bola vytvorená nariadením slovenskej vlády č. 44 zo 4. apríla 1939. Hoci sa slovenská strana snažila získať podiel z devízových rezerv a menového zlata bývalej NBČS, Nemci odmietli na túto tému rokovať. SNB vznikla ako účastinná spoločnosť so základným kapitálom 100 miliónov Sk, pričom štátu patrilo 60 % účastín. Zvyšok vlastnila nemecká strana prostredníctvom Deutsche Golddiskont Bank Berlín. Na čele SNB bol guvernér, pričom prvým bol Imrich Karvaš. Problémom banky bol nedostatok devízových rezerv, preto vláda vyhlásila národnú zbierku na tzv. zlatý poklad. Celkovo získala republika v rokoch 1941 – 1945 exportom, transakciami v zahraničí, z ťažby na Slovensku a zo zbierky viac než 7 ton zlata, ktoré bolo deponované vo Švajčiarsku. Činnosť banky ukončil prezidentský dekrét č. 139 z 19. októbra 1945, podľa ktorého sa stala NBS od 26. novembra 1945 súčasťou obnovennej NBČS. K otázkam vzniku a fungovaniu SNB, ako aj jej pomeru k NBČM či RB v čase jej vzniku bližšie pozri: SCHWARC, Michal. Vznik Slovenskej národnej banky a Nemecko (K niektorým otázkam nemeckého zasahovania do procesu konštituovania slovenského cedulového ústavu v roku 1939). In *Centrálne bankovníctvo v stredoeurópskom priestore*. Bratislava : NBS; HÚ SAV, 2014, s. 130-137.

21 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 113, list C. Šimra pre tripartitnú komisiu zo 16. februára 1948, č. 295/48-M/5. Pokiaľ išlo o zlato pochádzajúce z domácej ťažby a dodané Ríšskej banke výmenou za zlato, ktoré dala k dispozícii bývalej SNB u Švajčiarskej národnej banky, sumárne predstavovalo 1 398,7776 kg rýdneho zlata.

rýdzeho zlata ako protihodnoty za ríšske marky z účtu „Warenkonto“. Ríšska banka dala bývalej SNB ďalej k dispozícii výmenou za 1 399,7859 kg rýdzeho zlata najprv 995,90528 kg a neskôr 402,87048 kg rýdzeho zlata. Rozdiel vo váhe robil 1,01014 kg a bol bývalou SNB kompenzovaný vo švajčiarskych frankoch. Celkovo Slovenská národná banka disponovala vo Švajčiarskej národnej banke v Berne úhrnom 7 102,44172 kg rýdzeho zlata.²² Uvedené údaje ukazovali, že z dlhu účtu „Warenkonto“ boli uskutočnené iba dve kúpy – 30. júna 1941 a 26. júla 1944. V priebehu okupácie nedošlo k žiadnemu predaju zlata SNB zapísaného na účte v Švajčiarskej národnej banke. Celkové množstvo 7 107,44172 kg zlata bolo v marci 1947 dané Národnej banke československej k voľnému nakladaniu.²³ Pokiaľ išlo o clearingový účet „Warenkonto“, treba podotknúť, že bol udržiavaný po celú dobu okupácie nielen pre potreby SNB, ale i pre potreby Národnej banky pre Čechy a Moravu (NBČM). Avšak iba bývalej SNB sa podarilo nakúpiť zlato z dlhu tohto účtu. Keďže účet „Warenkonto“ existoval od októbra 1939 do mája 1945, nebola československá strana schopná poskytnúť tripartitnej komisii všetky fotokópie operácií. Išlo totiž o objemné účtovné knihy obsahujúce zápisy, ktoré zahŕňali hospodárske styky Slovenskej republiky s Ríšou v priebehu celého trvania vojny.

Záverečnú časť tohto československého elaborátu tvorilo sedem československých odpovedí na sedem otázok tripartitnej komisie²⁴ z 11. decembra 1947:

22 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 115.

23 Samotné československo-švajčiarske rokovania o navrátení československého zlata prebiehali od začiatku roku 1946, pričom otázka deblokácie tzv. slovenského zlata, ktoré do tej doby stále viedla na svojom účte Švajčiarska národná banka, predstavovala jeden z nosných bodov rozhovorov. Švajčiarska strana považovala za samozrejmé, že NBČS má po prevedení deblokácie dispozičné právo na zlato uložené na meno SNB, resp. že obnovená ČSR v roku 1945 je pokračovateľom predmníchovskej republiky, t. j. NBČS ako jediný cedulový ústav Československej republiky je sukcesorom (právnym nástupcom) Národnej banky pre Čechy a Moravu (NBČM) a Slovenskej národnej banky a ako takej jej prislúcha vlastnícke právo na menové zlato uložené vo Švajčiarsku. Uvedené úvodné rokovania boli zhmotnené v konkrétnych medzištátnych aktoch. Najprv 4. mája 1946 podpísala ČSR so Švajčiarskom obchodno-politickú dohodu, ktorá sa však zmieňovala iba o deblokáciu zlata. Po jej schválení československou vládou 7. júna 1946 sa NBČS obrátila na ministerstvo zahraničných vecí. To malo diplomatickou cestou požiadať Departement Fédéral, aby švajčiarska vláda dala dispozície Švajčiarskej národnej banke previesť zlato na účet NBČS. Departement Fédéral v odpovedi 6. novembra 1946 s postupom súhlasil. Následne NBČS požiadala Švajčiarsku národnú banku 4. decembra 1946, aby previedla uvedené zlato na jej účet, čo táto potvrdila listom z 10. decembra 1946. Protokolom o transfere príjmov zo švajčiarskych kapitálov umiestnených v Československu a Protokolom o úprave platieb z oblasti poisťovania a zaistovania medzi Československom a Švajčiarskom zo 4. mája 1946, ktoré schválila československá vláda 7. júna 1946, švajčiarska vláda povolila spomínané voľné disponovanie zlatom SNB, uloženým v zurišskej Banque National Suisse (7 107,441720 kg) a v Bank for International Settlements (200,568198 kg). Nótu z 22. októbra 1946 československé vyslanectvo v Berne požiadalo švajčiarsky Spolkový departement verejného hospodárstva o vydanie inštrukcie k tomu, aby toto slovenské zlato bolo dané na úver NBČS. Ten tak urobil 6. novembra 1946. In AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 107-108, Nóta československého vyslanectva v Berne z 22. októbra 1946 a odpoveď švajčiarskeho Spolkového departementu verejného hospodárstva zo 6. novembra 1946.

24 Sedem otázok tripartitnej komisie:

1. Aké je presné množstvo zlata napísané na účte „Sonderlagerung“, ktoré muselo byť odpredané Ríšskej banke? Aké a v akej výške sú devízy, ktoré Nemci odovzdali ako protihodnotu za toto zlato?
2. Prečo Nemci dovolili národnej banke, aby ponechala na účte „Sonderlagerung“ časť zlata, ktoré na tento účet bolo prevedené, resp. čo sa stalo s tou časťou zlata, ktorá nebola predaná?

1. Množstvo zlata, ktoré bolo zapísané na účte „Sonderlagerung“ a ktoré malo byť predané Ríšskej banke činilo 1 034 zlatých tehli o celkovej váhe 12 768,9601 kg rýdzeho zlata, ktorých protihodnota bola 35 338 829,38 ríšskych mariek. Rôzne predajné operácie, ktoré sa k nim vzťahovali, boli zaúčtované v prospech účtu „RM - Konto II. – Devisen“ a uskutočnili sa v čase od 1. apríla 1939 do 16. mája 1940. Za toto obdobie však devízová potreba NBC-S robila protihodnotu 36 662 511 ríšskych mariek. Napriek tomu, že tieto záväzky vyplývali z dovozu určeného hlavne nemeckým továrňam a nemeckému obyvateľstvu, musela ich NBC-S (resp. po nej NBCM) kryť z vlastných prostriedkov, takže účet „RM - Konto II. – Devisen“ vykazoval v tejto dobe schodok 1 123 681,62 ríšskych mariek. Na krytie tohto schodku bola národná banka nútená dať Ríšskej banke k dispozícii u Chase National Bank of the City of the New York čiastku 461 277 dolárov.²⁵ Rozdiel medzi uvedeným schodkom a čiastkou danou k dispozícii Ríšskej banke bol Ríšskou bankou pripísaný v prospech voľného účtu NBCS nazvaného „Hauptkonto“, ktorý pred okupáciou slúžil na vyúčtovanie devízových transakcií medzi NBC-S a RB. Celková čiastka devíz (voľných ríšskych mariek) daných k dispozícii národnej banke sa rovnala 35 538 829,38 ríšskych mariek.
  2. Depozit „Sonderlagerung“ bol považovaný za majetok NBČS a ako taký bol vedený v jej knihách. NBČS však nevedela, čo sa s týmto zlatom v skutočnosti stalo.
  3. Za okupácie pochádzali devízové zdroje protektorátu z vývozu tovarov do tretích krajín. V rámci hospodárskej autonómie – i keď fiktívnej – mala národná banka právo na devízy pochádzajúce z tohto zdroja. Tým spôsobom boli vytvorené disponibilné aktíva vo voľných švajčiarskych frankoch, vo švédskych korunách a v holandských zlatých na kontách, ktoré národná banka udržiavala u svojich korešpondentov v príslušných krajinách. Tieto aktíva boli potom prevedené na výmenné účty, ktoré musela národná banka udržiavať v Deutsche Golddiskontbank v Berlíne. V priebehu roku 1941 kriticky vzrástol dovoz zo zahraničia pre potreby nemeckej okupačnej správy v protektoráte. Hoci jeho väčšina bola určená pre nemecké firmy a nemeckých obyvateľov, národná banka bola nútená vyrovnávať ho svojimi vlastnými devízami. Aby vyňala tieto devízy z bezprostrednej dispozície nemeckých úradov, pokúšala sa konvertovať ich na zlato, dovoľávajúc sa potreby posilnenia zlatého krytia. Pri uskutočnení tejto operácie postúpila národná banka Ríšskej banke uvedené disponibilné aktí-
-
3. Prečo Nemci povolili národnej banke v Prahe spätné vykúpenie 9 636 kg, keď si predtým vyžiadali odpredaj časti tohto zlata? Bolo toto spätné vykúpenie prevedené pomocou devíz získaných predajom uvedeným v prvej otázke?
  4. Prečo z týchto 9 636 kg zlata, vykúpených národnou bankou, bolo 718 kg zlata neskôr znova predaných?
  5. Čo sa stalo s čiastkami zlata zapísanými Ríšskou bankou na účte „Separat Depot“?
  6. Vstúpila národná banka znova do voľného nakladania s vkladmi uschovávanými Švajčiarskou národnou bankou na meno bývalej Slovenskej národnej banky?
  7. Do akej miery dochádzalo k rôznym nadobudnutiam nemeckého zlata protihodnotou za dodaný tovar alebo za služby preukázané Protektorátom Čechy a Morava a Slovenskou republikou vláde Reichu? Tento bod musí byť podľa tripartitnej komisie zvlášť podrobne vysvetlený kvôli operáciám prevádzaným pomocou použitia aktív clearingového účtu „Warenkonto“.
  - 25 AČNB, f. NBČS, k. 165, sign. NB-PXVII-103.

va, a to 20 miliónov švajčiarskych frankov, 10 miliónov švédskych korún, 2,415.000 holandských zlatých, ako aj 5 977 653,92 ríšskych mariek svojho veriteľského salda na účte „Hauptkonto“ (na tomto účte boli zapísané platby uskutočnené tretími štátmi ako protihodnota za československý tovar, pokiaľ tieto platby boli zrealizované vo voľných ríšskych markách). Ako protihodnotu za tieto postupy poukázala Ríšska banka na účet „Separat Depot“, vytvorený na tento účel v prospech národnej banky, celkovo 9 636,0615 kg rýdzeho zlata.²⁶

4. Odpredaj 718,7021 kg rýdzeho zlata musel byť prevedený z toho dôvodu, že národná banka potrebovala k 12. augustu 1942 značnú sumu voľných švajčiarskych frankov. Ich potreba v tom čase prudko stúpla v dôsledku stále väčšieho dovozu diktovaného nemeckými okupačnými úradmi. Táto potreba mohla byť krytá len predajom zlata.
5. Národná banka viedla vo svojich knihách evidenciu zlata zapísaného na účte „Separat Depot“ ako zlato menové. Nevie sa však o tom, čo sa s týmto zlatom u Ríšskej banky skutočne stalo.
6. Zlato držané Švajčiarskou národnou bankou na účte bývalej SNB, t. j. celková suma 7 107,44172 kg rýdzeho zlata, bolo vrátené v marci 1947 k voľnej dispozícii Národnej banke československej.
7. Čo sa týka Protektorátu Čechy a Morava, nemalo zlato NBC-S, ktoré získala od Ríšskej banky, nič spoločné s tovarmi dodanými Ríši ani so službami preukázanými jej vládou. Platobné styky medzi ČSR a Ríšou vyplývali z výmeny tovarov alebo služieb a od roku 1933 sa vyrovnávali cestou clearingu. Od 1. októbra 1940 bol Protektorát Čechy a Morava začlenený do hospodárstva Ríše.

Čo sa týka Slovenska, situácia bola takáto: aktívne saldo účtu „Warenkonto“ bývalej SNB u Ríšskej banky bolo za okupácie použité na päť nákupov zlata (úhrnom to predstavovalo 5 896,35574 kg rýdzeho zlata v sume 16 450 538,77 ríšskych mariek). Jeden z nich, ktorý sa podľa listu Deutsche Verrechnungskasse z 29. decembra 1941 realizoval vo výške 1 075,3761 kg, t. j. 3 milióny ríšskych mariek, bol poukázaný najprv z účtu „Warenkonto“ na účet „Gironkonto der Reichshauptbank“ a ten istý deň bol účet „Gironkonto“ zaťažený čiastkou 3 000 299,32 ríšskych mariek, predstavujúcu protihodnotu zlata daného k dispozícii bývalej národnej banke. Priložené kópie týchto dokumentov, ako aj fotokópie listu Ríšskej banky z 29. decembra 1941 týkajúceho sa žira z „Warenkonto“ na „Gironkonto“ dokazovali, že zlato nakúpené bývalou SNB u Ríšskej banky bolo platené zaťažením účtu „Warenkonto“, t. j. tovarom, resp. službami preukázanými Ríši Slovenskou republikou.²⁷

Ani uvedená podrobná odpoveď československej strany nepredstavovala pre tripartitnú komisiu zdroj konečných informácií, na základe ktorých by definitívne uzatvorila problematiku československého menového zlata. Čoskoro sa ukázalo, že korešpondencia medzi tripartitnou komisiou a Celestýnom Šimrom, v tom čase už splnomocneným ministrom za československú stranu, bude naďalej plne zamestnávať obe strany. Tento

26 AČNB, ref. 25, s. 2.

27 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 116-120, list C. Šimra pre tripartitnú komisiu zo 16. februára 1948.

pisomný odborný dialóg v rovine „otázka – odpoveď“ nepreerušil ani pražský komunistický prevrat a s ním spojená spoločenská zmena – nástup komunizmu v ČSR.

Musíme však konštatovať, že pri sledovaní tripartitného menového zlata v tomto období predsa len nastal čiastočný posun v prospech Československa. Dňa 16. februára 1948 informovala *Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata* československého zástupcu C. Šimra, že je schopná zrealizovať ďalšie čiastkové prídely niektorým dotknutým krajinám, vrátane Československa, nakoľko overila opodstatnenosť ich reklamácií. Pre Československo stanovila prídely 6 074,1564 kg zlata. Okrem ČSR to ešte boli Rakúsko a Albánsko.²⁸ Tripartitná komisia v rámci tohto oznamu žiadala československú vládu, aby oznámila meno povereného a splnomocneného zástupcu, ktorý sa preukáže listinami potvrdzujúcimi jeho zmocnenie. Tripartitná komisia mala následne odovzdať uvedených 6 074,1564 kg zlata, čo predstavovalo 195 288,635 uncí čistého zlata, a to prostredníctvom newyorskej Federal Reserve Bank, v ktorej bolo uložené tzv. zlaté konto tripartitnej komisie. Československá vláda sa zároveň prostredníctvom svojho splnomocneného zástupcu musela zaviazat', že prevzatím 6 074,1564 kg zlata, t. j. množstva predstavujúceho podiel československej vlády na predbežnej distribúcii celkového množstva menového zlata, súhlasí, „že od prijatia jej úplného a konečného podielu na množstve menového zlata, ako tento bude môcť byť s konečnou platnosťou stanovený komisiou“ sa úplne zriekne akýchkoľvek reklamácií smerujúcich k dosiahnutiu reštitúcie menového zlata ukradnutého Nemcami či nezákonne prevedeného do Nemecka, ako aj kompenzácie formou odškodnenia či akejkoľvek inej formy voči Nemecku, či voči tretím krajinám, ktoré získali dotyčné zlato od Nemecka. Československá vláda sa tiež zaviazala, že sa vzdá akejkoľvek reklamácie smerujúcej k dosiahnutiu reštitúcie menového zlata alebo kompenzácie, ktorá by mohla byť vznesená proti tripartitnej komisii, resp. jej členom – USA, Veľkej Británii a Francúzsku – pri príležitosti výkonu mandátu, ktorý im bol zverený článkami Parížskej reparačnej konferencie z 9. novembra – 21. decembra 1945. Vláda sa vo svojom vyhlásení taktiež zaviazala, že „je ochotná na oznámenie Tripartitnej komisie pre reštitúciu menového zlata poskytnúť v pomere k podielu, ktorý bol priznaný československej vláde, také množstvo zlata, ktoré by mohlo byť požadované pre uspokojenie všetkých reklamácií, predložených komisii inými krajinami do 15. septembra 1947, a to v tom prípade, keď tieto žiadosti najprv komisiou zamietnuté, by boli neskôr prehlásené nejakým kompetentným súdom – ak je taký – za platné a keď množstvo zlata zostávajúce v mase menového zlata a vhodné pre rozdelenie by nepostačovalo na uspokojenie týchto reklamácií“.²⁹ Inak, resp. zjednodušene uvedené, československá strana musela znovu potvrdiť pôvodný záväzok, že si nebude dodatočne nárokovať na ďalšie zlato.

Fyzický prevod šiestich ton československého zlata sa uskutočnil 3. mája 1948. Predtým sa však československá strana pokúsila zmeniť podmienky prvého československého prídely zlata, resp. zmeniť postoj tripartitnej komisie v otázke zlatých československých mincí, ktoré mali vysokú numizmatickú a historickú hodnotu. V liste z 19. apríla

28 Pre Albánsko stanovila komisia prídely 1.104,2606 kg a pre Rakúsko 7.596,1363 kg zlata. In AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 98, č. m. CC/Cz 231.

29 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 130-131.

1948 najprv poďakovala komisii za rozhodnutie prideliť 6 074,1564 kg rýdzeho zlata. Následne upozornila, že medzi reklamáciami československej vlády je jedna, ktorá sa týka 6 375,8588 kg rýdzeho zlata v zlatých minciach, ktorých numizmatická a historická hodnota je určite vyššia než hodnota kovu (všeobecne sa uznávalo, že táto hodnota, napr. u svätováclavských dukátov bola o 20 % vyššia). Definitívna strata týchto mincí bola pre NBČS nenahraditeľná. Tu sa československá vláda odvolala na Parížsku reparačnú dohodu, časť III., odsek „A“ jediného článku o reštitúcii menového zlata, ktorý stanovoval, že zlaté mince numizmatickej a historickej hodnoty budú vylúčené z úhrného množstva zlata určeného na rozdelenie s podmienkou, že budú identifikovateľné. Tento československý pokus zmapoval kroky československej strany od konca vojny – identifikáciu mincí vo Frankfurte nad Mohanom československými úradníkmi Josefom Jenčekom a Rudolfom Krocrom, v spolupráci s americkými úradníkmi v Nemecku Bernardom Bernsteinom a plk. Cragonom. Podľa názoru československej strany mali byť tieto mince vylúčené z úhrného množstva zlata určeného na rozdelenie a vrátené Československu. Navyše sa československá strana odvolala na svoj list z 30. októbra 1947, v ktorom zaslala komisii dôkazy o vlastníctve aj o nezákonnom prevode týchto mincí. Zároveň žiadala, aby boli tieto mince súčasťou prvej dodávky.³⁰ Na uvedenú československú požiadavku o okamžité vrátenie tohto razeného československého menového zlata tripartitná komisia vôbec nereagovala.

Pre ďalšie sledovanie uvedenej problematiky je potrebné vrátiť sa k technickým rokovaniam „otázky – odpovede“, ktoré vlastne neboli prerušené. Novú požiadavku o vysvetlenie niektorých skutočností okolo zlata a vzťahových súvislostí vo vnútri československého bankového systému počas vojny predložila tripartitná komisia Prahe už 18. februára 1948. Odvolávala sa na československú odpoveď z 12. januára 1948 a žiadala ďalšie informácie týkajúce sa žiadosti o reštitúciu 1 008,9145 kg zlata spravovaného Škodovými závodmi a Zbrojovkou.

Komisia preskúmala túto časť československej reklamácie a poverila svojho tajomníka, aby zariadil zaslanie ďalších podrobných a presných informácií o kompenzácii poskytnutej Nemcami v súvislosti s nelegálnym transferom tohto zlata. Československá strana totiž vo formulári (dotazník komisie o zlate č. I.-A-1/II.) pôvodne v tejto veci uviedla, že Ríšska banka pripísala hodnotu tohto zlata na úver účtu NBČS, ktorá potom preplatila protihodnotu v korunách Škodovým závodom a Zbrojovke. Okrem toho v liste Ríšskej banky zo 6. septembra 1940 (pripojený v prílohe československého listu komisii z 12. januára 1948) sa hovorilo, že úvery prevedené Ríšskou bankou na šekový účet národnej banky boli urobené vo voľných ríšskych markách. Tripartitná komisia preto žiadala, aby československá strana čo najskôr objasnila:

1. či a v akej miere mohli byť tieto voľné ríšske marky použité národnou bankou pre nadobudnutie zlata a devíz v dobe nemeckej okupácie;
2. či a v akej miere boli uplatňované po skončení vojny ustanovenia čl. 2, § „D“ parížskej dohody o reparáciách, pokiaľ išlo o možnosť poskytnúť československej vláde čerpanie zo žirových účtov národnej banky (odpoveď československej strany na tieto body mala byť verifikovaná dokladmi – fotokópiami a prekladmi – týkajúcimi sa

30 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 156-157, list C. Šimra tripartitnej komisii z 19. apríla 1948.

- prípadného vojnového a povojnového použitia úverov pripísaných na žirový účet národnej banky v Ríšskej banke);
3. pokiaľ išlo o zmeny tohto účtu za vojny, komisia chcela vedieť, za akých podmienok bola ustanovená Národná banka pre Čechy a Moravu a Slovenská národná banka, prípadne, akým spôsobom tieto ústavy prevzali aktíva a pasíva NBČ-S a mohli disponovať čiastkami pripísanými na účty tejto banky v Ríšskej banke;
  4. za akých podmienok NBČS prevzala po oslobodení aktíva a pasíva Národnej banky pre Čechy a Moravu a SNB.³¹

Odpoveď československej strany na tieto štyri otázky bola predložená komisii 9. apríla 1948 a predstavovala podrobný popis dobových faktov a súvislostí. Pokiaľ išlo o prvú otázku komisie, či a v akej miere mohli byť voľné ríšske marky používané národnou bankou pre nadobudnutie zlata alebo devíz za nemeckej okupácie, československá strana uviedla, že rozhodnutia o všetkých operáciách národnej banky so zlatom a devízami, ako aj ostatné všetky akty, sa v čase okupácie koncentrovali v rukách zvláštneho zmocnenca Ríšskej banky (Sonderbeauftragte der deutschen Reichsbank bei der Nationalbank für Böhmen und Mähren in Prag, Reichsbandirektor Dr. Müller) a predstaviteľa ríšskeho ministerstva hospodárstva (Regierungsrat, Dr. Winkler). Títo dvaja mali kancelárie priamo v budove národnej banky a rozhodovali zvrchovane a s konečnou platnosťou o všetkých operáciách národnej banky. Zlato i devízy predstavovali cenný zdroj financovania ríšskych nákupov v cudzine, a preto obaja zmienení predstavitelia Ríše bdeli nad využívaním tohto zdroja v súlade so záujmami Berlína. Bez ich predbežného schválenia nemohlo dôjsť k žiadnej platbe do cudziny, či už išlo o prevod z titulu dovozu tovaru, alebo akéhokoľvek iného dôvodu. Za týchto okolností bolo jasné, že možnosť konvertibility voľných ríšskych mariek za zlato mala pre národnú banku čisto teoretickú hodnotu. Za celú dobu okupácie sa mohli voľné ríšske marky použiť na nákup zlata alebo devíz len raz. Išlo o transakciu, ktorú československá strana podrobne vysvetlila komisii v liste zo 16. februára 1948 (uvádzam na predchádzajúcich stranách textu; tzv. Hauptkonto – predaj švajčiarskych frankov, švédskych korún, holandských zlatých a ríšskych mariek v roku 1941, t. j. platby tretím štátom ako protihodnota za československý tovar).

V odpovedi na druhú otázku komisie československá strana uviedla, že od skončenia vojny nečerpali československé úrady zo žirového účtu NBČ-S v RB z toho dôvodu, že Reichsbank ako dlžník prestala existovať.

Podrobné a zrozumiteľné bolo aj ďalšie vysvetlenie Prahy na tretiu otázku komisie, t. j. aký bol vnútorný pomer NBČS, NBČM a NBS.³² Po okupácii Československa a po vytvorení Protektorátu Čechy a Morava v rámci Ríše a slovenského štátu bol menový, resp. bankový pomer upravený takto: kompetencie NBČ-S so sídlom v Prahe boli ustanovené vlastným nariadením z 31. marca 1939 č. 96 Zb. z. a n., ktoré nadobudlo platnosť 7. apríla 1939. Paragraf 1 tohto nariadenia stanovoval, že:

1. kompetencie NBČ-S (§ 54 zákona zo 14. apríla 1920 č. 347 Zb. z. a n. o emisnej akciovanej banke) na území mimo Protektorátu Čechy a Morava sa rušia 13. marca 1939.

31 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 136-137, č. m. CC/Cz 242.

32 AČNB, f. NBČS, k. 165, Spis č. 5849 z 26. marca 1948 pre Úrad delegáta pri IARA v Bruseli.

Týmto dňom končia všetky práva a povinnosti úradníkov banky, ktorých bydlisko sa nachádza mimo územia protektorátu;

2. banka ponesie meno „Národná banka pre Čechy a Moravu v Prahe“.

Z uvedeného textu vyplývalo, že NBČS existovala i po 15. marci 1939, a to pod firmou NBČM v Prahe a s kompetenciou obmedzenou na územie Protektorátu Čechy a Morava. Všetky kontá udržiavané v mene NBČ-S v Prahe u jej korešpondentov v cudzine, vrátane kont u Ríšskej banky, zostali i po 15. marci 1939 vlastníctvom NBČ-S v Prahe, resp. po 7. apríli 1939 NBČM.

Na území slovenského štátu, ako vysvetľovala československá strana komisii, bola vytvorená podľa nariadenia slovenskej vlády č. 44 Zb. z. zo 4. apríla 1939 Slovenská národná banka s hlavným sídlom v Bratislave ako akciová spoločnosť. SNB prevzala vlastníctvo aktív a pasív všetkých pôžičiek NBČ-S v Prahe zriadených na území Slovenska, ako aj bankoviek vydaných NBČ-S a obiehajúcich na Slovensku. Pobočky NBČ-S nemali žiadnu pohľadávku ani záväzok voči cudzine. Po stiahnutí bankoviek vydaných Národnou bankou Česko-slovenskou a obiehajúcich na slovenskom území a potom ako bola stanovená výška kompenzácie vyplývajúca z tohto titulu NBČ-S, resp. Národnou bankou pre Čechy a Moravu v Prahe, vyhotovila SNB bilanciu pohľadávok a záväzkov NBČM voči Slovenskej národnej banke. Otázka likvidácie aktívneho salda tejto bilancie v prospech SNB bola upravená zvláštnou dohodou.

Československá strana v odpovedi tripartitnej komisii ďalej vysvetľovala, že SNB neprevzala žiadne konto NBČ-S udržiavané touto bankou u jej korešpondentov v zahraničí. Všetky tieto kontá boli vlastníctvom Národnej banky pre Čechy a Moravu v Prahe, ktorá o nich naďalej viedla evidenciu vo svojich účtovných knihách.

Pokiaľ išlo o to, akým spôsobom mohla NBČ-S, resp. NBČM v Prahe disponovať čiastkami zapísanými na týchto kontakoch v Ríšskej banke, treba konštatovať, že formálne a teoreticky mohla disponovať týmito kontami bez akýchkoľvek špeciálnych obmedzení. Avšak vzhľadom na to, že riadenie národnej banky bolo v rukách zvláštného zmocnenca RB a zástupcu ríšskeho ministra hospodárstva, úradníci NBČM nerozhodovali v praxi o tom, ako bude s týmito kontami disponované.

Stav po oslobodení vysvetlila československá strana tripartitnej komisii (odpoveď na otázku č. 4) tak, že národná banka opäť zmenila názov a znova sa stala Národnou bankou Česko-slovenskou. Na území Slovenska pokračovala v činnosti SNB. Dekrétom prezidenta republiky č. 139 Zb. zákonov a nariadení z 19. októbra 1945 bola SNB zlúčená s NBČS a jej hlavné sídlo v Bratislave sa stalo Oblasťným ústavom NBČS. Tak sa kompetencia NBČS znovu rozšírila na celé územie Československa. Paragraf č. 5 zákona č. 139 Zb. z. oprávňoval československú vládu, aby prikočila k zlúčeniu majetku oboch častí emisného ústavu. Dňa 11. marca 1948, t. j. dva týždne po pražskom komunistickom prevrate, odhlasovalo Národné zhromaždenie ČSR nový zákon o NBČS, podľa ktorého táto banka stratila charakter akciovej spoločnosti a stala sa štátnou inštitúciou. V paragrafe č. 39 uvedený zákon stanovil, že odo dňa vstupu do jeho platnosti budú všetky práva a povinnosti prevedené na základe právneho nástupníctva bez akejkoľvek likvidácie na novú NBČS.³³

---

33 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 143-148, č. m. 679/48 H/Št.

Požiadavka tripartitnej komisie o ďalšie informácie bola predložená už nasledujúci deň po poslednej československej odpovedi, teda 10. apríla 1948. Pochopiteľne sa v nej nereagovalo na poslednú československú odpoveď. To z časových a technických dôvodov ani nebolo možné. No odvolávala sa na list z 12. januára 1948 (československá strana v ňom poskytla informácie o 1 008,9147 kg československého zlata spravovaného Škodovými závodmi a Zbrojovkou), ako aj na svoju žiadosť z 18. februára 1948, v ktorej sa domáhala ďalších podrobností o kompenzáciách poskytnutých Nemcami v súvislosti s nezákonným transferom. Komisia v liste z 10. apríla 1948 uviedla, že dosiaľ dodané dokumenty dovolili konštatovať, že dodávka zlata Škodovými závodmi a Zbrojovkou Národnej banke pre Čechy a Moravu, ďalej úschova tohto zlata v tejto banke a jeho následné dodanie Ríšskej banke viedli k uskutočneniu istých formalít účtovného rázu Národnou bankou pre Čechy a Moravu. Komisia si želala čo najpodrobnejšie spoznať účtovné úkony, na ktoré sa NBČM odvolávala. V tomto smere mohlo byť použitých niekoľko metód:

- buď bolo zlato zanesené do účtov vedených ako aktívum v bankovej bilancii (v tom prípade, aké boli tieto účty a aká bola protipoložka v bilančných pasívach);
- alebo bolo zlato zapísané na účty nevedené v bilancii, pričom však toto účtovníctvo bolo vedené dvojmo;
- alebo neboli na účtoch žiadne zápisy vo vlastnom slova zmysle k dobru alebo k zafraženiu, ale iba zápisy v jednej alebo viacerých knihách, slúžiacich zvyčajne k sledovaniu prechodných hodnôt;
- alebo sa použil mix uvedených metód.

Tripartitná komisia žiadala presne popísať použitú metódu, upresniť dátumy, kedy boli prevedené zápisy v účtoch alebo v knihách. Okrem toho komisia konštatovala, že z doteraz predložených československých dokumentov vyplýva zaplatenie protihodnoty v zlate (prevedené v korunách Národnou bankou pre Čechy a Moravu v prospech Škodových závodov a Zbrojovky, a v ríšskych markách Ríšskou bankou v prospech NBČM) zapísané v účtovníctve NBČM. Aj v tomto prípade komisia žiadala presné informácie o všetkých zápisoch uskutočnených v tejto súvislosti, ako aj o použití dlžných a veriteľských účtov a o dátumoch dlhov a úverov.³⁴

Ak sa československá strana nádejala, že by tripartitná komisia mohla čoskoro ukončiť svoje „informačné“ požiadavky ohľadne československého zlata, a to v presvedčení, že všetky relevantné informácie už v dostatočnej miere predložila, blízka budúcnosť potvrdila opak. Už 5. mája 1948 adresoval J. A. Watson C. Šimrovi novú výzvu. Tá v úvode konštatovala, že československá strana poskytla dodatočné doklady, ktoré sa týkali predaja 12 768,9601 kg rýdzeho zlata berlínskej Ríšskej banke, vyzdvihnutých z účtu „Sonderlagerung“, na ktorý RB uložila v mene Národnej banky pre Čechy a Moravu 23 087,3040 kg rýdzeho zlata, čo zodpovedalo váhe československého zlata držaného v BOE v Londýne a prevedeného pod menom Ríšskej banky v Bank of England. Z dodaných dokladov podľa tripartitnej komisie sa ukazovalo, že ako protihodnotu predaja týchto 12 768,9601 kg rýdzeho zlata zanesla Ríšska banka 35 538 829,38 ríšskych

34 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 151-152, list generálneho tajomníka tripartitnej komisie J. A. Watsona splnomocnenému ministrovi C. Šimrovi z 10. apríla 1948, č. CC/Cz 362.

mariek k dobru účtu „RM Konto II. Divisen“ Národnej banky pre Čechy a Moravu. To umožnilo tejto banke financovať devízové záväzky vyplývajúce z dovozu tovarov, z väčšej časti určených pre potreby nemeckých firiem a nemeckého obyvateľstva, z vlastných zdrojov. Komisia preštudovala všetky dodané dokumenty k tejto veci a na to, aby mohla zodpovedne rozhodnúť o veci, žiadala ďalšie doklady od československej strany, a to:

- detailne overiteľné doklady schopné dokázať, že devízy (doláre, libry a pod.) zakúpené k zaťaženiu účtu „RM Konto II. Divisen“ boli skutočne vcelku vydané na úpravu dovozu tovarov (presne uviesť o aký tovar išlo);
- detailné a overiteľné doklady schopné dokázať, že dovoz uvedených tovarov bol daný k dispozícii nemeckým továrňam a nemeckému obyvateľstvu;
- odhad počtu voľných ríšskych mariek vyzdvihnutých z účtu „RM Konto II. Divisen“ na krytie dovozu pre potreby nemeckých tovární a nemeckého obyvateľstva;
- presné údaje o určení dovozu financovaného voľnými ríšskymi markami nezahrnutými do tohto odhadu.

Z posledných prehlásení československej vlády, tvrdila ďalej tripartitná komisia, vyplýva, že tento odhad síce zodpovedá väčšej časti, ale nie celkovej výške voľných ríšskych mariek pochádzajúcich z predaja 12 768,9601 kg zlata.³⁵

Po tejto požiadavke komisie československá strana zvolila iný postup. Neodpovedala písomne, ale žiadala osobné rokovanie. Preto 10. mája 1948 navštívil technického poradcu komisie M. Hirigoyena člen československej delegácie pri IARA Ing. Jaromír Hollmann. Trepezlivo vysvetľoval, odvolávajúc sa na československý list z 9. apríla 1948, v ktorom sa konštatovalo, že národná banka bola počas okupácie v rukách Nemcov, že dovozné povolenia boli vydávané úradom, ktorý viedol Nemeck a že veľká časť dovezeného tovaru plateného devízami vôbec nevstúpila na územie protektorátu. Ak takéto tovary či suroviny prišli, o ich distribúciu rozhodovali nemecké okupačné úrady bez ohľadu na potreby domáceho hospodárstva. Hollmann tiež pripomínal, že zlato, o ktorom sa zmieňoval list komisie z 5. mája 1948, bolo uložené v BOE Národnou bankou Česko-Slovenskou. Tá sa snažila zabrániť jeho prevodu na Ríšsku banku, keď dôverne informovala britské vyslanectvo v Prahe o vynútenom príkaze. Táto skutočnosť podľa neho tiež dokazovala, že Československo nemalo záujem na odpredaji svojho zlata. Hollmann ďalej ostro napadol výrazy použité komisiou o tom, že devízy získané za zlato dovolili národnej banke financovať vlastnými prostriedkami jej záväzky. Išlo o slovo „dovolili“, ktoré evokovalo pohľad, že s iniciatívou predaja zlata vyšla československá strana a navyše aj dobrovoľne. Hollmann tvrdil, že bola k tomu donútená, resp. musela financovať dovozy svojimi vlastnými prostriedkami.³⁶ Tripartitná komisia nezobrala československú argumentáciu do úvahy a naďalej trvala na dodaní detailných a overiteľných dokladov. Navyše, 13. mája 1948 išla ešte ďalej. Odvolávajúc sa na predošlé československé vyhlásenie o tom, že „*Národná banka československá nemohla po dlhých rokovaniach s Reichsbankou presadiť svoje námietky proti nemeckým požiadavkám ani pokiaľ ide o celkovú*

35 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 177-178, list generálneho tajomníka tripartitnej komisie J. A. Watsona splnomocnenému ministrovi C. Šimrovi z 5. mája 1948, č. CC/Cz 399.

36 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 179-180, záznam z rozhovoru J. Hollmanna s M. Hirigoyenom dňa 10. mája 1948.

povinnosť národnej banky z titulu bankoviek, ani pokiaľ ide o úhradu týchto bankoviek zlatom“, žiadala presné informácie o rokovaní vedených s Ríšskou bankou i o námietkach vznesených národnou bankou. Taktiež žiadala vysvetliť podmienky a menové dôsledky pripojenia Sudet k Československu po vojne, podmienky a menové dôsledky vystupovania bývalých českých štátnych príslušníkov zo Sudet do Nemecka po skončení nepriateľstva. Tu si tripartitná komisia vyžiadala fotokópie a preklady oficiálnych textov, zákonov a dekrétov, navyše doplnených číselnými údajmi.³⁷ Československá strana sa opäť pokúsila vysvetliť svoje stanovisko rokovaním 19. mája 1948 v Bruseli na pôde komisie. Rozhovory prebiehali v „trojke“ Hollmann – Watson – Hirigoyen. Hollmann žiadal zdôvodnenie týchto otázok, pretože československá strana už dokázala vlastníctvo žiadaného zlata, ako aj jeho bezprávnny prevod (ako bezprostredný dôsledok Mníchovskej dohody, ktorá nebola vládou USA nikdy uznaná a bola prehlásená za „null and void“ všetkými vládami tvoriacimi komisiu). Taktiež vysvetľoval československé stanovisko k otázke menových súvislostí so Sudetami, otázky obehu ríšskych mariek na tomto území, otázky okolo včlenenia protektorátu do hospodárstva Ríše a pod. Watson však trval na písomnej odpovedi s relevantnými dokumentmi.³⁸

Odpoveď československej vlády na otázky komisie vypracoval zástupca československého delegáta pri IARA M. Novák 14. júla 1948. Opäť to bol podrobný elaborát, doplnený kópiami dokumentov viažucich sa k danej problematike. Zároveň ho možno považovať za jeden z posledných materiálov, ktorými československá strana finalizovala vysvetľovací maratón otázok a žiadostí tripartitnej komisie. K prvému bodu – otázka transferu 14 563,2010 kg čistého zlata do Nemecka, ktoré bolo odvedené Ríšskej banke v marci 1939 ako úhrada československých bankoviek stiahnutých z obehu nemeckými úradmi na československom území obsadenom nemeckými vojskami na jeseň 1938 po Mnichove – československá strana zdôraznila fakt, že uvedené bankové rokovania boli priamym dôsledkom Mníchovskej dohody, ktorú uzavreli Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Nemecko. Československej strane neostávalo v tom čase nič iné než ustúpiť nemeckému nátlaku (aj pod hrozbou izolácie) a prijať podmienky vnútené Ríšou. Tento dokument priložila československá strana ako dôkazový materiál. Zároveň pripojila list Národnej banky Česko-Slovenskej z 31. októbra 1938 adresovaný Ríšskej banke. Vyplývalo z neho, že pohľadávky voči cudzine, ktoré existovali k 1. októbru 1938 v prospech osôb bývajúcich na území obsadenom nemeckými silami podľa ustanovenia Mníchovskej dohody, boli požadované Ríšskou bankou v rovnakom poradí ako transfer uvedeného zlata. Aj keď NBČS financovala nákup surovín určených na spracovanie tovaru, ktorý išiel na vývoz svojimi vlastnými devízami, devízový zisk z tohto vývozu pripadal Ríšskej banke. Devízové straty, ktoré takto národná banka utrpela, dosahovali čiastku 1,5 miliardy korún.

V odpovedi na otázku menových podmienok a dôsledkov „pripojenia území Sudet k ČSR po vojne“, československá strana vysvetlila, že neexistuje žiadne také „pripojenie“

37 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 185, list generálneho tajomníka tripartitnej komisie J. A. Watsona splnomocnenému ministrovi C. Šimrovi z 13. mája 1948, č. CC/Cz 401.

38 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 186-190, záznam z rozhovoru Ing. Jaromíra Hollmanna s predstaviteľmi tripartitnej komisie dňa 19. mája 1948.

a skutkový stav bol takýto: Nemecko obsadilo po Mníchove časť územia, ktoré nazývalo Sudetenland. Mníchovská dohoda nebola nikdy uznaná, rovnako Spojenci ju označili za neplatnú. Dňa 15. marca 1939 nemecké sily obsadili zvyšok československého územia (Protektorát Čechy a Morava) a uznali samostatnosť Slovenska. Po oslobodení sa vrátila exilová vláda, opätovne prevzala moc nad celým územím predmníchovskej ČSR a nepotrebovala k tomu nejaký akt pripojenia. Po vojne bola v obnovenej republike zložitá menová situácia. Československé hospodárstvo, stabilné pred vojnou, bolo zničené a na československom území obiehali niekoľko druhov peňazí. V „Sudetenland“ to boli na jeseň 1938 okupačné marky, ríšske marky. V časti obsadenej po 15. marci 1939, v Protektoráte Čechy a Morava, obiehala ríšska marka a protektorátna koruna, istý čas i okupačná marka, poukážky ruskej armády i staré predvojnové československé bankovky. Na Slovensku obiehali slovenské koruny, poukážky ruskej armády a v rokoch 1938 – 1939 na Maďarsku obsadenom území tiež pengö. Preto sa po vojne musela zjednotiť mena (po 31. júli 1945 bola stiahnutá z obehu z celého územia ríšska marka a k zjednoteniu meny na celom území ČSR došlo v novembri 1945).

Na tretiu otázku tripartitnej komisie (menové podmienky a dôsledky emigrácie bývalých československých štátnych príslušníkov zo sudetských území do Nemecka po skončení nepriateľstva) československá strana reagovala konštatovaním, že menová situácia, resp. zákonné opatrenia sa vzťahovali na celé územie ČSR, a teda nebral sa zreteľ na túto emigráciu. Ríšske marky, ktoré boli stiahnuté z obehu, sa použili pri emigrácii bývalých československých štátnych príslušníkov do Nemecka. Vysťahovalcom boli vyplatené tie čiastky v ríšskych markách, ktoré boli stanovené dohodou uzavretou spojeneckými úradmi okupačných zón, kam sa dotýčné osoby sťahovali. Podľa záznamov NBČ-S sa vyplatilo týmto osobám 1,2 miliardy ríšskych mariek, pri stanovenom kurze 1 : 10, čo predstavovalo 12 miliárd československých korún. V závere sa konštatovalo, že pre NBČS neznamenal oslobodenie Sudet žiadny prínos v devízach alebo v zlate. Naopak, devízy boli Ríšskou bankou zabavené bez kompenzácie, 1,2 miliardy ríšskych mariek bolo daných k dispozícii vysťahovalcom a československé zlato je stále v Nemecku.³⁹

Po odoslaní tohto československého dokumentu sa tripartitná komisia odmlčala. Ďalšie rokovania a korešpondencia prebiehali len sporadicky. Do hry o zlato nepochybne vstúpili nové faktory a determinanty. Uvedený názor potvrdzovalo rokovanie československého zástupcu pri IARA O. Kulhánka a generálneho sekretára tripartitnej komisie J. A. Watsona v Bruseli 14. februára 1950. Kulhánkov záznam z rokovania najprv mapuje korešpondenciu medzi komisiou a československou stranou z decembra 1949, v ktorej komisia žiadala ďalšie dodatočné doklady, aby mohla pokračovať v štúdiu žiadosti československej vlády o pomernú reštitúciu zlata, ktoré stratila NBČS v priebehu vojny. Národná banka zodpovedala otázky tripartitnej komisie v liste 12. decembra 1949. Medzitým československý delegát pri IARA požiadal na základe podnetu člena komisie Wingatea národnú banku v Prahe, aby do Bruselu vyslala experta, ktorý by komisii poskytol ďalšie potrebné vysvetlenia. Rokovanie československého experta dr. Ing. H. Hajtla na pôde komisie sa konalo 14. februára 1950 za účasti O. Kulhánka. Za základný problém označovala komisia otázku prijatia, použitia a zúčtovania 10 miliónov brit-

39 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., s. 191 a nasl., 14. júla 1948, č. m. 1272/48 IARA H/Št.

ských libier na jeseň 1938, ktoré dala britská vláda československej vláde k dispozícii. Československá strana pri rokovaníach s komisiou vysvetlila, že táto otázka nemá priamu ani nepriamu súvislosť s československými nárokmi na reštitúciu menového zlata v zmysle ustanovení III. časti parížskej reparačnej konferencie. Kulhánek v zápise z rokovania podotkol, že z rokovania s generálnym sekretárom Watsonom nadobudol dojem, že snahou komisie je „*pod zámienkou priameho skúmania skutkovej podstaty oddať rozhodnutie o žiadosti československej vlády*“.⁴⁰ K ostatným otázkam sa Watson odmietol vyjadriť, pričom žiadal na posúdenie československej žiadosti o zlato dlhší čas.

Zdržiavaciu taktiku komisie potvrdzovalo ďalšie rokovanie československých zástupcov v Bruseli na jeseň 1951. Predseda komisie inicioval 21. novembra 1951 rozhovory s československými expertmi Štátnej banky československej (ŠBČS)⁴¹ Ing. Juliušom Hájakom a dr. Karlom Popelom. Zdržovanie zo strany komisie potvrdzovali aj nové otázky komisie, ktoré československá strana fakticky zodpovedala a vydokladovala už v rokoch 1947 – 1948. Predseda komisie Ronald Wingate v podstate len overoval názor komisie ohľadne vzťahu troch bankových subjektov – NBČ-S, NBČM a SNB, resp. ako tieto banky vykonávajú svoju činnosť pod priamou nemeckou kontrolou. Taktiež si overoval názor komisie, že SNB neprevzala žiadne zlato ani devízové rezervy NBČ-S, pričom NBČM tak urobila.

Ďalšia otázka tripartitnej komisie sa týkala transferu 1 008 kg zlata Škodových závodov a Zbrojovky do Berlína, čím vraj všetko zlato národnej banky, držané doma či v cudzine, bolo prevedené do Nemecka, s výnimkou niekoľko málo zlatých mincí. Československí experti, odvolávajúci sa na predložené dokumenty, tvrdili, že to tak nebolo, že určité množstvo zlata národnej banky zostalo doma i za hranicami. Znova vysvetľovali komisii kroky československej vlády v rámci československo-švajčiarskych rokovaní na jar 1946, resp. ako došlo k uvoľneniu siedmich ton „slovenského“ zlata pre NBČS, čo sa udialo na základe vnútroštátnych zákonov (spomínaný zákon č. 139/45 Zb. z. a n. o prechodnej úprave právnych pomerov NBČS), upravujúcich otázku nástupníctva po SNB a NBČM.

Problémom pre komisiu sa stala aj zmena deponenta na československej strane. Prítom išlo o problematiku, ktorú československá strana už vysvetlila. Komisia vzala na vedomie, že prevod 14 536 kg zlata bol prevodom z NBČS a že išlo o prevod, ktorý sa týkal výhradne NBČ-S, zatiaľ čo prevod 23.087 kg zlata bol prevodom z NBČ-S, avšak dohody naň nadväzujúce, ktoré v súvislosti s týmto zlatom Ríšska banka vykonala, už zneli na meno NBČM a dva neskoršie transfery 6 375 kg mincí a 1 008 kg tehíel „autonómneho“ zlata sa prevádzali už celkom na meno Národnej banky pre Čechy a Moravu. Tripartitná komisia žiadala vysvetlenie, ako došlo, pokiaľ ide o uvedených 23 087 kg zlata, k zmene mena deponenta. Experti NBČS Hájek a Popel znovu vysvetľovali ko-

40 AČNB, f. NBČS, sign. NB-PXVII-332/5, správa o rokovaní O. Kulhána s generálnym sekretárom tripartitnej komisie J. A. Watsonom v Bruseli zo 14. februára 1950.

41 Po nastolení komunistického režimu v Československu sa začala rozsiahať centralizácia bankovníctva štátu. Zákonom č. 31 z 9. marca 1950 bola zriadená Štátna banka československá, ktorá k 1. júlu 1950 prevzala všetky práva a záväzky NBČS, Živnostenskej banky, Poštovej sporiteľne a Slovenskej Tatra banky. Stala sa jediným bankovým úradom v Československu, ktorý pôsobil ako emisná banka i ako banka pre poskytovanie úverov a ako zúčtovacie ústredie.

misii, že prevody 14 536 kg a 23 087 kg zlata boli ešte formálne vykonané Národnou bankou Česko-Slovenskou, pretože v tej dobe ešte právne neexistovala NBČM, pričom vecne nebol rozdiel medzi týmito transfermi, nakoľko boli dôsledkom jednostranného násilného aktu zo strany Nemecka.⁴² Po zodpovedaní všetkých otázok komisie sa začali pýtať aj československí experti. Snažili sa zistiť, či sú okolnosti československých nárokov pre komisiu už dostatočne jasné a zrozumiteľné (vraj áno), či sú československé nároky považované za správne a nepopierateľné (komisia odpoveď odmietla), či pri ukončení vyšetrovania bude československej strane oznámené, ako boli československé požiadavky posúdené (takisto bez konkrétnej odpovede komisie), kedy sa definitívne rozhodne o československých nárokoch (z odpovede komisie vyplývalo, že v polovici roku 1952), či československá strana môže rátať s vrátením zlata v lete 1952 (odpoveď, že toto nie je vec komisie, ale troch vlád) a aké bude percento, ktorým budú vlády podelené (odpoveď, že cifru zo záloh už daných jednotlivým krajinám nemožno brať do úvahy pre kalkuláciu).⁴³ Z uvedených odpovedí R. Wingatea československej delegácii v Bruseli, všeobecných a nezáväzných, jasne vyplývalo, že nie je podstatné, kedy komisia svoju „vyšetrovaciu“ prácu dokončí. Podstatným sa malo stať politické rozhodnutie vlád troch veľmocí – USA, Veľkej Británie a Francúzska.

Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata uskutočnila do konca roku 1952 z celkovej reštitučnej podstaty menového zlata, ktorej výška nebola v skutočnosti oznámená, šesť oficiálnych predbežných prídeltov. Pre Československo jeho podiel predstavoval 15 % nárokov. Podľa oznámení komisie Úradu delegáta ČSR pri IARA v Bruseli uskutočnila komisia zálohové prídely zlata v úhrnnej váhe 208 008,27845 kg. Z tejto váhy obdržalo deväť krajín nasledovné prídely: Československo 6 074,1564 kg, Albánsko 1 121,4517 kg, Belgicko 90 649,8374 kg, Holandsko 66 536,7797 kg, Luxembursko 1 929,4999 kg, Taliansko 27 862,2013 kg, Juhoslávia 266,6766 kg, Rakúsko 13 530,2064 kg a Grécko 37,8319 kg.⁴⁴ Celkovo išlo o deväť európskych štátov. To, či si aj iné štáty uplatnili svoje nároky z titulu reštitúcie menového zlata, komisia oficiálne nezverejnila. Neoficiálne sa však vedelo, že napr. Poľsko prihlásilo svoje nároky, avšak dovtedy prídelt neobdržalo.⁴⁵ Rovnako sa vedelo, opäť neoficiálne, že Francúzsko v októbri 1947 obdržalo prídelt 92 500 kg a v marci 1952 ďalší prídelt 25 000 kg zlata. Týchto 117,5 ton zlata dostalo Francúzsko ako čiastočnú náhradu za 203 ton zlata, ktoré po vojne vrátilo

42 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., diel II., 1949 – 1957, s. 58-63, Správa o služobnej ceste Ing. Juliusa Háječka a dr. Karela Popela zo Štátnej banky československej do Bruselu v dňoch 17. – 26. novembra 1951.

43 AMZV ČR, f. MPO, ref. 1.

44 Oficiálne stanovené prídely komisiou predstavovali: 16. októbra 1947 – Belgicko 90 649,8374 kg, Holandsko 35 890,5740 kg a Luxembursko 1 929,4999 kg; 16. februára 1948 – Albánsko 1 104,2606 kg, ČSR 6 074,1564 kg a Rakúsko 7 596,1363 kg; 27. mája 1948 – Taliansko 27 862,2013 kg; 30. júna 1948 – Albánsko 17,1911 kg, Rakúsko 5 934,0701 kg, Holandsko 30 646,2057 kg a Grécko 37,8319 kg; 17. júla 1948 – Juhoslávia 215,2303 kg; 18. februára 1949 – Juhoslávia 51,4463 kg. Národný archív Českej republiky (ďalej NA ČR), Praha, f. Politický sekretariát ÚV KSČ 1951 – 1954 (02/5), zv. 49, a. j. 134, bod 15, Správa V Širokého o reštitúcii menového zlata z 11. decembra 1952.

45 Poľsko pristúpilo k III. časti Parížskej reparačnej dohody až protokolom podpísaným 6. júla 1949 v Londýne.

Belgicku ako jeho predvojnové depozitum. Tento depozit bol Nemcami ukoristený počas transportu do Afriky, a preto spadol do oblasti zlata ukoristeného Nemcami. Tieto francúzske zálohy však tripartitná komisia nehlásila Úradu delegáta ČSR pri IARA ako ostatné zálohy. To vyvolávalo podozrenie, že tieto francúzske prídelý sa neprejednávali v komisii, resp. že neboli súčasťou spoločného poolu, ktorý mal byť percentuálne rozdelený. Berúc do úvahy skutočnosť, t. j. že francúzsky prídel nebol súčasťou spoločného poolu, že ČSR dostala zálohu zlata na úrovni ani nie 15 % jej uznaných požiadaviek, hoci komisia informovala, že vrátenie zlata bude pri všetkých krajinách okolo 50 % z ich požiadaviek, nemožno sa čudovať, že československá strana vnímala daný stav na konci roku 1952 ako prejav neopodstatnenej diskriminácie. Proti tejto diskriminácii sa chcela brániť protestnými nótami adresovanými komisii (pred rozhodnutím komisie o výške celkového „tripartitného“ zlata) a diplomatickou cestou voči vládám USA, Veľkej Británie a Francúzska (po rozhodnutí komisie o výške „tripartitného“ zlata).⁴⁶ Takéto kroky však mohli mať len politický a nie praktický efekt. Aj ďalší československý krok treba vnímať v prvom rade politicky – československá vláda navrhla zainteresovať do problému ZSSR, a to dovolaním sa jeho pomoci, resp. požiadať vládu ZSSR, aby zvážila, ako môže Československu pomôcť. Táto línia – cez Sovietsky zväz – sa ukázala byť problematickou, nakoľko vyvstala otázka, ako zapadá reštitúcia menového zlata, riešená parížskou reparačnou dohodou, do celkového komplexu medzinárodno-právnych reparačných a reštitučných dohôd, a najmä, aký je vzťah tripartitnej komisie k Jaltskej a Postupimskej dohode a k Spojeneckej kontrolnej rade v Berlíne.

Priamy vzťah medzi Postupimskou dohodou a tripartitnou komisiou neexistoval. Komisia bola špeciálnym medzinárodným orgánom zriadeným pre reštitúciu menového zlata podľa časti reparačnej dohody k tomu poverenými tromi západnými mocnosťami. Samotná reparačná dohoda bola konkretizáciou zásad Postupimskej dohody z 1. augusta 1945, a to jej časti pojednávajúcej o nemeckých reparáciách. Tieto základné zásady, ktoré Postupimská dohoda rozvážala, vytýčila v hlavných rysoch už Jaltská konferencia v čl. 3 o reparáciách. ZSSR, ktorý bol signatárom Postupimskej dohody i účastníkom Jalty, mal záujem na plnení týchto medzinárodných záväzkov. Tohto záujmu sa nevzdal tým, že v čl. 10 Postupimskej dohody prejavil nezáujem na reštitúcii menového zlata, nájdeného v Nemecku.⁴⁷ Z faktu, že ZSSR sa zriekol nárokov na menové zlato, nevyplý-

46 Náčrt nóty adresovanej komisii vypracovalo ministerstvo zahraničných vecí 11. decembra 1952 a Politickému sekretariátu ÚV KSČ ho predložil na schválenie Viliam Široký. Odvolával sa v ňom na rokovanie expertov Štátnej banky ČSR v Bruseli na pôde komisie z novembra 1951, ako aj na československú výzvu z 25. septembra 1952, žiadajúcu komisiu o poskytnutie ďalších prídelov zlata. Predsedu komisie Rolanda Wingatea žiadala, aby komisii tlmočil želanie československej vlády „*aby bola konečne oznámená všetkým vládám majúcom nárok na reštitúciu celková hodnota menového zlata, ktoré bude rozdelené a aby boli rovnako oznámené týmto vládám výšky nárokov jednotlivých štátov podieľajúcich sa na celkovej mase, a to ešte skôr než bude oznámené rozhodnutie komisie o výške podielov, ktoré komisia uzná za odôvodnené, aby boli pridelené*“. NA ČR, f. Politický sekretariát ÚV KSČ 1951 – 1954 (02/5), zv. 49, a. j. 134, bod 15, príloha k č. 5655.

47 V Postupimskej dohode boli obsiahnuté tieto ustanovenia týkajúce sa nemeckých reparácií:

1. Reparačným požiadavkám ZSSR má byť vyhovieň odvozom zo sovietskeho okupačného pásma v Nemecku a z vhodného nemeckého zahraničného majetku.
2. ZSSR sa zaväzuje k uspokojeniu poľských reparačných nárokov zo svojho vlastného reparačného po-

valo, že by nemohol uplatňovať svoj záujem na plnení všetkých zásad Jalty a Postupimi, a teda i na spravodlivom rozdelení menového zlata bez diskriminácie.

Priamy vzťah medzi tripartitnou komisiou a Spojeneckou kontrolnou radou (SKR) v Berlíne neexistoval. Avšak, SKR, ktorej členom bol aj ZSSR, vydávala smernice pre výkon reštitučnej agendy v Nemecku, ako to potvrdzovali jej smernice z januára a marca 1946 týkajúce sa výkonu a interpretácie reštitúcií. Okolnosť, že výkon reštitúcie Nemecka bol zverený trom povereným mocnostiam v tripartitnej komisii, ešte neznamenal, že by táto otázka nemohla byť diskutovaná na fóre SKR, keby sa ukázalo, že komisia, resp. tri mocnosti, nezachovala spravodlivý postup pri rozdeľovaní menového zlata, ako sa o tom zmieňovala preambula dohody o reparáciách, keďže podľa svojej povahy mala SKR právo zaoberať sa reštitúciou ako takou. Nič na tom nemenilo ani britské stanovisko prednesené Sirom Davidom Walleyom na reparačnej konferencii v Paríži, že Postupimská konferencia prenechala zlato západným mocnostiam, keď sa ZSSR vzdal nárokov na zlato nájdené v Nemecku a že teda SKR nemá s vecou nič spoločné. Spojenecká kontrolná rada si nemusela všimnúť agendu tripartitnej komisie vtedy, keď riešenie otázok reštitúcie zlata tromi mocnosťami a tripartitnou komisiou nedávalo dôvod k sťažnostiam o diskriminácii. Ak sa však také sťažnosti objavovali, stávala sa SKR vyšším fórom, na pôde ktorého mohli byť tieto prípady prerokované. Záležalo však na tom, ako vláda ZSSR posúdi záležitosť a ako, či medzinárodno-právne, alebo politicky bude ochotná poskytnúť Československu pomoc.

Nie je jasné, či ZSSR aktívne zasiahol do otázky diskriminácie delenia zlata, teda či československé stanovisko podporil alebo nie. Z dostupného archívneho materiálu nevieme usúdiť, či československá strana o takúto podporu naozaj požiadala. Skôr možno predpokladať, že nie, aby ešte viac neskomplikovala niektoré otvorené dvojstranné československo-americké problémy. Faktom však zostáva, že siahla po línii protestnej nóty tripartitnej komisii a diplomatických krokov voči Veľkej Británii a USA. V nóte predsedovi komisie R. Wingateovi z 15. októbra 1954 žiadala vrátiť zvyšný podiel zlata. K žiadosti pripojila memorandum, v ktorom sa odvolávala na vyjadrenie komisie, že dokumentácia a verbálne objasnenie poskytnuté československou vládou boli označené za dostatočné pre potreby komisie. Odpoveď generálneho sekretára komisie J. A.

---

dielu.

3. Reparačné požiadavky USA, Veľkej Británie a iných štátov majúcich nárok na reparácie budú uhradené zo západných okupačných oblastí a z vhodného nemeckého zahraničného majetku.
8. Sovietska vláda sa zrieka všetkých reparačných nárokov pokiaľ ide o akcie tých nemeckých podnikov, ktoré sa nachádzajú v západných pásmach Nemecka, rovnako ako nemeckého majetku vo všetkých štátoch, vyjmajúc tie, ktoré sú určené v bode č. 9.
9. Vlády Veľkej Británie a USA sa vzdávajú reparačných nárokov pokiaľ ide o akcie nemeckých podnikov nachádzajúcich sa vo východnom okupačnom pásme Nemecka, rovnako ako nemeckého zahraničného majetku v Bulharsku, Fínsku, Maďarsku, Rumunsku a východnom Rakúsku.
10. Sovietska vláda si nerobí nárok na zlato zabavené spojeneckým vojskom v Nemecku. Z uvedeného textu vyplýva, že nemecká reparačná podstata bola rozdelená na dve teritoriálne oblasti a na dve skupiny príjemcov nemeckých reparácií. Každéj skupine príjemcov bola pridelená jedna teritoriálna oblasť – oblasť sovietskeho okupačného pásma Nemecka pre reparačné požiadavky ZSSR a na poľské nároky; oblasť západných okupačných pásiem Nemecka pre reparačné požiadavky USA, Veľkej Británie, Francúzska a iných, majúcich nárok na reparácie. Československo sa teda dostalo do tejto druhej skupiny príjemcov reparácií, pričom zo sovietskeho bloku sem spadalo ešte Albánsko.

Watsona, adresovaná 16. decembra 1954 československému delegátovi pri IARA Janovi Obhlídalovi, bola všeobecná a vyhýbavá: práca komisie trvala dlhšie ako sa pôvodne predpokladalo, čo zapríčinili nepredvídané okolnosti nezáležiace na vôli komisie, resp. oneskorenie bolo spôsobené v dôsledku zložitosti otázok, ktoré mala komisia posúdiť, pričom za najzložitejšie označil tie, ktoré sa týkali požiadaviek predložených československou vládou. Množstvo 6 074,1564 kg zlata, ktoré komisia vydala československej vláde pri predbežnom pridelovaní, vraj bolo za existujúcich podmienok v danej dobe úmerné množstvu, aké bolo vydané aj iným žiadateľom. Akonáhle bude mať komisia možnosť podať v predmetnej veci iné vyhlásenie, ubezpečovala nóta, komisia tak ihneď urobí.⁴⁸ Stanovisko komisie, vyjadrené v uvedenej nóte, hovorilo jasne: o prúde, kedy a ako nerozhoduje tripartitná komisia, ale vlády USA, Veľkej Británie a Francúzska. V podstate sa tým len zopakovalo, čo bolo známe už viac rokov, t. j. že komisia je len technickým orgánom veľmocí s nulovou rozhodovacou mocou.

Dňa 2. novembra 1954 oboznámila československá vláda britskú, francúzsku i americkú vládu o svojich krokoch v súvislosti s reštitučnými nárokmi, ktoré podnikla voči tripartitnej komisii. V identických nótach požiadal minister zahraničných vecí Václav David vládu troch mocností, aby dali svojim zástupcom v komisii príslušné pokyny, na základe ktorých reštitúcia nebude ďalej zdržiavaná.⁴⁹ K tomuto kroku sa československá vláda odhodlala po viac než sedemročnom rokovaní s komisiou. Francúzska vláda s vydaním zlata súhlasila, no iný názor prezentovali USA a Veľká Británie.

Britská vláda na československú nótu z 2. novembra 1954 nereagovala. Na ďalší československý dokument – *aide memoire* – z 29. novembra 1954 však veľvyslanectvo odpovedalo 11. januára 1955 strohým odmietavým prehlásením, že otázka menového zlata je predmetom „zvláštnych rokovaní“. Preto nasledovalo ďalšie československé *aide memoire* britskému veľvyslanectvu v Prahe z 28. júna 1955, ktoré v podstate zopakovalo všeobecné a vyhýbavé stanovisko tripartitnej komisie z decembra 1954 o nepredvídaných okolnostiach či najzložitejších otázkach československých nárokov týkajúcich sa práce komisie. Československá strana britské veľvyslanectvo upozornila, že jej nárok na vrátenie zlata je oprávnený a vznikol v dôsledku flagrantnej a notoricky známej nepriamej lúpeže československého menového zlata Nemeckom po obsadení ČSR. Navyše, komisia označila poskytnuté informácie za dostačujúce a ďalšie doklady nežiadala. Toto československé *aide memoire* pritvrdilo diplomatický jazyk v tom, že priamo obvinilo zo straty zlata Veľkú Britániu. Uvádžalo sa v ňom, že vzhľadom k tomu, že podstatná časť československých nárokov sa dotýka nepriamej lúpeže československého menového zlata, ktoré bolo prostredníctvom bazilejskej BIS uložené v Londýne a ktoré BOE v dorozumení s vtedajšou britskou vládou previedla po okupácii Nemeckom v roku 1939 na Ríšsku banku, bolo by na mieste, keby britský zástupca rozptýlil v tripartitnej komisii všetky pochybnosti, ktoré možno v súvislosti s týmto nárokom existujú. Podľa československého dokumentu by odporovalo nielen ustanoveniam Parížskej reparačnej dohody, ale i základným požiadavkám slušnosti a spravodlivosti, keby bola reštitúcia menového

48 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., diel II., 1949 – 1957, s. 146, nóta tripartitnej komisie československému delegátovi pri IARA zo 16. decembra 1954, č. CC/Cz-2648.

49 AMZV ČR, f. USA Teritoriálny odbor – tajné (TOT) 1945 – 1955, k. 11, č. m. 421.374/54 ABO.

zlata odopieraná práve Československu, ktoré ako jedna z prvých obetí hitlerovskej agresie a okupácie utrpelo nesporne preukázané škody. Ak by bola ČSR naďalej odopieraná reštitúcia jej spravodlivého podielu menového zlata, československá vláda bude v rokovaníach s vládou Veľkej Británie brať do úvahy tú okolnosť, že britská vláda nesie spolu s BIS zodpovednosť za nezákonný prevod 23 087 kg československého menového zlata na nemeckú Ríšsku banku. Táto strata nebola Československu nahradená. Britská vláda uprednostňuje voči ČSR jednak nárok na úhradu pôžičky z roku 1939, súvisiacej s Mníchovskou dohodou, ako aj nárok na splácanie úverov, ktoré britská vláda poskytla československej vláde v Londýne počas vojny a ktoré by neboli bývali nutné, aspoň nie v takom rozsahu, keby nebolo straty československého menového zlata deponovaného do roku 1939 v Bank of England.⁵⁰

Dokument takmer identického znenia ako pre Veľkú Britániu, odovzdalo československé ministerstvo zahraničných vecí v ten istý deň aj veľvyslanectvu USA v Prahe. Na československú požiadavku ohľadne nároku na reštitúciu menového zlata americký diplomatický úrad odpovedal nótou č. 304 7. februára 1955. Sucho v nej konštatoval, že list generálneho sekretára tripartitnej komisie zo 16. decembra 1954, adresovaný československému delegátovi pri IARA, situáciu dostatočne vysvetlil.

Československá strana označila odpoveď za neuspokojivú a v nôte z 28. júna 1955 sa odvolala na poznámky generálneho sekretára komisie o istých okolnostiach nezáležiacich na vôli komisie, ktoré vraj bránia reštitúcii československého podielu menového zlata. To podľa československého ministerstva zahraničných vecí vyvoláva dojem o určitom vonkajšom zásahu, akoby niektoré vlády, v mene ktorých komisia rokuje, spájali reštitúciu československého podielu zlata s dvojstrannými otvorenými otázkami.

Podľa názoru Prahy toto vyplývalo aj z americkej nóty č. 407 z 3. mája 1955. Preto československá vláda v uvedenej nôte prehlásila, že „*odopieranie reštitúcie menového zlata Československu z podobných motívov by bolo v hrubom rozpore s požiadavkami vecného a nezaujatého prerokovania československej žiadosti v zmysle ustanovení Parížskej reparačnej dohody z roku 1946*“, ale na strane druhej by sa kladný postoj USA mohol priaznivo odraziť v riešení dvojstranných otvorených hospodárskych otázok.⁵¹ ČSR na jednej strane USA zazlievalo, že spája otázky zlata s bilaterálnymi vzťahmi, ale na strane druhej, samo s podobnou ponukou prichádzalo, t. j. americký súhlas s reštitúciou zlata by bol impulzom na ústretovosť Československa v iných dvojstranných záležitostiach medzi USA a ČSR. Spájanie problému zlata a dvojstranných otvorených problémov teda pripustila už aj československá strana, hoci dosiaľ túto predstavu vytrvalo odmietala. Zmena kurzu mohla byť reakciou na skoršie americké iniciatívy v tejto veci. Zo stanovísk oboch krajín, USA i ČSR, vyplývalo, že tieto dve akokoľvek nesúvisiace veci, navyše s diametrálne iným historickým pozadím, boli navzájom spájané a boli predmetom problémov.

50 K otázke britských úverov a pôžičiek Československu v čase vojny bližšie pozri: KUKLÍK, Jan. *Do poslední pence. Československo-britská jednání o majtkopravních a finančních otázkách 1938-1982*. Praha: Karolínium, 2007, s. 13-133.

51 AMZV ČR, f. MPO, Dokumenty k..., diel II., 1949 – 1957, s. 163-165, nóta ministerstva zahraničných vecí adresovaná veľvyslanectvu USA v Prahe z 28. júna 1955.

Nastúpená línia československej komunistickej vlády v snahe dosiahnuť oprávnený podiel zlata, zameraná na tripartitnú komisiu a na vládu USA, bola nasmerovaná ešte do tretej roviny, ktorú predstavoval možný útok proti Banke pre medzinárodné platby v Bazileji a proti samotnej Veľkej Británii. S touto aktivitou vyrukovala československá stranícka komunistická špička. Z uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ na zasadnutí 10. januára 1955 vzišlo rozhodnutie, ktoré uložilo ministrom financií Júliusovi Ďurišovi, aby predložil správu o vzniku a vývoji v záležitosti tzv. bazilejského zlata, ako aj právny posudok o možnostiach uplatnenia československých nárokov proti BIS v Bazileji a zvlášť proti Veľkej Británii.

Požadovaný materiál predložil J. Ďuriš predsedovi vlády V. Širokému 15. februára 1955.⁵² Stručná charakteristika tzv. bazilejského zlata hovorila o tom, že NBC-S mala v čase nemeckej okupácie zvyšku republiky v marci 1939 v úschove v BOE celkovo 55 045 kg svojho menového zlata. Z toho priamo na svoje meno 26 736 kg a na meno BIS 28 309 kg (tzv. nepriamy depozit). Na nátlak Nemecka vydala NBČS 18. marca 1939 dva prevodné príkazy. Jedným požiadala BOE, aby celý svoj priamy depozit previedla na BIS. BOE príkaz nepreviedla, pretože britská vláda medzitým obstavila československé bankové hodnoty vo Veľkej Británii. Dispozičné právo k tejto položke zlata udelila neskôr československá londýnska vláda britskej vláde. Po vojne Veľká Británia vyplatila Československu za toto zlato okolo 8 miliónov Lstg, ktoré československá vláda použila na nákupy vo Veľkej Británii. Uvedený prípad bol týmto krokom právne urovnaný a nebolo možné s ním nič podniknúť, keďže ČSR sa po vojne rozhodla prijať namiesto zlata anglické libry.

Druhým príkazom požiadala NBČS 18. marca 1939 BIS, aby z nepriameho depozitu previedla na Reichsbank v Berlíne 23 087 kg zlata (tzv. bazilejské zlato). Napriek tomu, že BIS mala pochybnosti, či NBC-S konala slobodne, dala do Londýna inštrukciu k uskutočneniu príkazu. Medzitým boli BOE a britská vláda z Prahy na základe dôverných diplomatických zákrokov požiadané, aby vynútený príkaz nevykonali. Napriek tomu dala BOE k dispozícii Nemecku 23 087 kg zlata. Britskí vládni činitelia obhajovali svoj postup a konanie BOE tým, že BOE musela príkaz BIS vyplniť, nakoľko ohľadne nepriameho depozitu bola v právnom pomere len s touto bankou a nie s NBČS. Preto britská vláda nemohla nič urobiť pre československé záujmy.

Stručná charakteristika ministerstva financií o stave československého zlata taktiež mapovala výšku strát československého zlata (bazilejské, krytie bankoviek v pohraničí, zlaté mince i autonómne zlato Škodovky a Zbrojovky), ktorú vyčíslila na 45 483 kg. Po vojne sa vrátilo len 6 074 kg a o zostatku zlata zatiaľ tripartitná komisia nerozhodla. Právny posudok ministerstva financií, ktorý bol skôr informačným materiálom o skutkovo i právne zložitej a plne nevyjasnenej veci, skúmal možnosť občiansko-právneho zákroku. Zaoberal sa otázkou, či NBČS môže úspešne viesť spor proti BIS z hľadiska depozitnej zmluvy alebo z hľadiska náhrady škody. Zodpovednosť BIS bola podľa posudku nespochybniteľná, no nádej na úspech v spore minimálna. Jeho autori sa opierali o tieto fakty:

52 Národní archiv ČR (NAČR), f. Úrad predsedníctva vlády – tajné (ÚPV-T) 1945 – 1959, k. 1686, sign. 13.36.17, č. j. 203/350/55 PT.

1. je pravdepodobné, že žalobné právo pre spor o náhradu škody sa premlčalo už v roku 1946 a pre žalobu z depozitu zanikne 9. mája 1955, t. j. desať rokov od skončenia vojny, pokiaľ toto právo vôbec trvá;
2. nemožno vylúčiť skomplikovanie dosiaľ neukončeného konania v tripartitnej komisii;
3. je nepravdepodobné, že by švajčiarsky súd odsúdil švajčiarsku banku pre porušenie uschovávacej zmluvy v tak závažnej veci, lebo by tým otriasol domácim bankovým systémom, ktorý bol založený na uschovávaní hodnôt z mnohých krajín;
4. žalobná legitimitnosť NBČS nie je vzhľadom k praxi švajčiarskych súdov nespochybniteľná (riziko tzv. sukcesného sporu); NBČS, ktorá pred vojnou uložila zlato v cudzine, mala formu akciovej spoločnosti, ktorá bola v roku 1948 zrušená a nahradená formou verejného štátneho ústavu; pred švajčiarskym súdom nebola plne zabezpečená ani legitimitnosť Štátnej banky československej;
5. spor by bol veľmi nákladný, s ďalekosiahlymi medzinárodno-politickými následkami.

Vzhľadom na tieto argumenty posudok ministerstva financií odporúčal urýchlené šetrenie a doplnenie skutkového a právneho materiálu. Pochybnosti o možnosti úspešného vedenia súdneho sporu však naďalej pretrvávali. Posudok odporúčal, aby bola Banke pre medzinárodné platby písomne pripomenutá jej zodpovednosť s otázkou, ako zamýšľa záležitosť vyrovnáť. Minister financií sa zaviazal, že politickému sekretariátu ÚV KSČ predloží návrh do 10. apríla 1955 po získaní ďalšieho doplňujúceho materiálu a po uskutočnení ďalšej právnej konzultácie.

V súvislosti s možnosťou uplatnenia československých nárokov voči Veľkej Británii sa v posudku navrhovalo odovzdať právnu zodpovednosť britskej vláde a československý nárok na náhradu škody presadzovať v rámci, v tom čase prerušených, medzištátnych rokovaní s Veľkou Britániou. To by uľahčilo československú pozíciu v obchodných a finančných rozhovoroch a mohlo vyvolať nátlak Veľkej Británie na tripartitnú komisiu v prospech ČSR. Ak by boli dané predpoklady pre civilnú žalobu proti BIS, mohol byť podľa právneho posudku podobnou cestou vykonaný nátlak na Veľkú Britániu.⁵³

Hoci zo spisu ministerstva financií bolo zrejme, že manévrovací priestor pre ČSR je obmedzený, Politický sekretariát ÚV KSČ sa rozhodol vystupňovať československú ofenzívu. Podľa návrhu uznesenia správa J. Ďuriša sa mala vziať na vedomie a zároveň sa mu malo uložiť, aby do 1. marca 1955 vyslal do BIS zástupcu, ktorý by jej pripomenul záväzok voči Československu a formálne listom Štátnej banky československej ohlásil československý nárok. Do 25. marca 1955 mal doplniť domáci i zahraničný dôkazový materiál a v súčinnosti s ministrom zahraničných vecí Václavom Davidom a ministrom zahraničného obchodu Richardom Dvořákom menovať československého zástupcu pre rokovania o „bazilejskom zlate“ v rámci budúcich medzištátnych rokovaní s Veľkou Britániou, týkajúcich sa finančného vysporiadania. Do 30. apríla 1955 mal byť Politickému sekretariátu ÚV KSČ predložený definitívny návrh čo sa týka možnosti podania žaloby proti BIS. Návrh stranického uznesenia zaväzoval ministra zahraničných vecí V. Davida, aby do 3. apríla 1955 zistil u poľskej vlády, aký postup zaujala BIS vo veci poľských

53 NAČR, f. ÚPV-T 1945 – 1959, ref. 52.

hodnôt uložených v BIS v roku 1939 a v spolupráci s predsedom vlády V. Širokým mal dohodnúť, v akom rozsahu bude verejnosť informovaná o prípade československého zlata. Minister vnútra Rudolf Barák dostal za úlohu preskúmať do 25. marca 1955 spisy Edvarda Beneša a exilovej londýnskej vlády, či zo strany týchto činiteľov nedošlo v otázke zlata k nejakým prísľubom a vyhláseniam voči britskej vláde. Barák mal do 1. júna 1955 vyšetriť, kto z československých občanov a do akej miery nesie zodpovednosť za odcudzenie zlata a za nedostatočné a oneskorené opatrenia pri uplatňovaní náhradových nárokov.⁵⁴

O tom, či uvedený československý dokument československá komunistická špička schválila alebo nie, zachovaný archívny materiál nehovorí. Faktom zostáva, že navrhnutá československá ofenzíva v snahe získať „bazilejské zlato“ sa nekonala. Uvedená právna analýza poukázala na nereálnosť krokov proti BIS a zároveň v plnej nahote odhalila tú skutočnosť, že československé tripartitné zlato bude reálne možné vyriešiť iba bilaterálne a v spojitosti s inými otázkami. Načrtnutý postup československej komunistickej špičky bol len nereálnou ilúziou.

Tripartitná komisia pre reštitúciu menového zlata ukončila, resp. skompletizovala vyšetrovanie požiadaviek štátov o navrátenie menového zlata v roku 1958. Splnenie úlohy – navrátenie československého zlata – však zostalo v nedohľadne najmä pre postoj USA, ktoré podmienili jej ukončenie vyriešením iných otvorených hospodársko-finančných bilaterálnych československo-amerických otázok. Spájanie tejto problematiky, t. j. vrátenia tripartitného zlata s otvorenými dvojstrannými problémami nebolo objektívne a správne, avšak československé zlato sa stalo v rukách USA pákou či faktorom, ktorým si chceli vynútiť hlavne riešenie kompenzácií za znárodnený americký majetok v Československu. Hoci československá strana verejne odmietala spájanie týchto dvoch nosných diametrálne odlišných problémov, neostávalo jej iné, než tento americký postoj akceptovať.

* Predložená štúdia je čiastkovým výsledkom projektu APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*, riešeného na Historickom ústave SAV.

TRIPARTITE KOMMISSION UND TSCHECHOSLOWAKISCHES WÄHRUNGSGOLD

SLAVOMÍR MICHÁLEK

Die vorgelegte Studie greift die, mit dem Funktionieren der, im Jahre 1946 von Frankreich, USA und Großbritannien gebildeten Tripartiten Kommission für die Restitution des Währungsgolds, verbundenen Fragen auf. Ihre Aufgabe war, das, während des zweiten Weltkriegs vom Deutschland erbeutete und nach dem Kriegsende gefundene Währungsgold von 10 europäischen Ländern, zu

54 NAČR, f. ÚPV-T 1945 – 1959, ref. 52, Návrh uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ k č. j. 203/350/55 PT.

verifizieren und zu verteilen. Ein der Rezipienten war auch die Tschechoslowakei, die in den Jahren 1939 – 1940 mehr als 45 Tonnen ihres Währungsgold unrechtmäßig verlor. Die Studie befasst sich mit dem Marathon der Verhandlungen zwischen der Kommission und der Tschechoslowakei in den Jahren 1947 – 1952, deren Ergebnis die Anerkennung des tschechoslowakischen Anspruchs auf den aliquoten Teil des Währungsgolds war, das jedoch auf Druck von USA blockiert wurde und tatsächlich erst 1982 zurückgegeben wurde.

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histmich@savba.sk

SAN FRANCISCO 1945

VZNIK ORGANIZÁCIE SPOJENÝCH NÁRODOV

Slavomír Michálek

ROZHĽADY

VEČA. PRÍSPEVOK K DEJINÁM SLOVANSKÉHO PRÁVA

ADAM MESIARKIN

MESIARKIN, Adam. The veche. A contribution to the history of Slavonic law. *Historický časopis*, 2016, 64, 2, pp. 333-360, Bratislava.

The veche has its regular place in the scientific and textbook literature. It is described as a popular assembly, which as a legal authority has traditionally wide competences in society. The origins of this type of gathering are often sought in the oldest past of the Slavs and therefore it is believed that veche accompanied the legal evolution of almost all the Slavic nations or societies. Various gatherings in medieval sources, mentioned in Latin as colloquium, placitum or under other terms were covered in literature by this Slavic term known from the Primary chronicle and therefore also with its imagined competences. This model of the process of the gathering, as was pointed out by Jacek Banaszekiewicz or Karol Modzelewski, is based on the notes of Tacitus, Thietmar and Helmold, compared with those from Novgorod and Pskov. The paper explores the powers and duties of the veche, compares the different phenomena that are brought together under this term in literature from various places in Europe and from various stages of history. The main goal of the text is to analyse whether or not the veche was a legal institution as is traditionally believed and most of all whether it was typical for communities named in medieval sources as Slavs.

Slavs. Middle Ages. Legal history. Popular assembly. Veche.

Prvé písomné pramene, ktoré opisujú sociálny a politický život Slovanov,¹ píšu podľa väčšiny bádateľov aj o veči. Z ich pohľadu sú tieto opisy práve tými originálnymi zmienkami o zhromaždeniach, ktoré stanovujú vývojový základ pre ďalšie snemy v politickom živote Slovanov, či už v 10. storočí na Labe, alebo v 15. storočí v Novgorode. Nejasne spomenuté zhromaždenie „všetkých Antov“, ktorých Jordanes pripojil k „dubisku“ slovanských národov, má byť jednou z prvých zmienok o slovanskej veči.² Túto domnienku

---

1 V staršej literatúre by toto tvrdenie znelo „zachytávajú Slovanov pod ich menom“ za predpokladu, že akýsi slovanský etnický element bol súčasťou už antických Venetov alebo iných antických „predchodcov“ a predkov Slovanov. V historiografii 19. storočia: SASINEK, František Vit'azoslav. *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska*. Skalica : Tlač F. X. Škarnicla synov, 1867, s. 120; ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Slovanské starožitnosti – oddíl děgepisný*. Praha : Tiskem Jana Spurného, 1837, s. 39.

2 BOROŇ, Piotr. *Słowiańskie wiece plemienne*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999, s. 20. ISBN 8322609116; *De origine actibusque Getarum, V* (vydanie Jordanes: Gótske dejiny / Rímske dejiny. Ed. et trans. S. Doležal. Praha : Argo, 2012, s. 44. ISBN 9788025707449). Zhromaždenie Antov má byť dokumentované tým, že vyslalo „spomedzi seba“ Mezamira s posolstvom ku kaganovi, zaznamenané Menandrom Protektorom v *Historia* (vydanie Menander Protektor. In *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*. Seria grecka, z. 2. Pisarze z V–X w. Eds. W. Swoboda, A. Brzóstkowska. Wrocław :

podporuje tvrdenie Prokopia, že tieto *ethnie* (Slovania a Anti) žijú v „demokracii“.³ Dnes je už jasné, že Prokopios tento termín, ktorého dopad má nesmierny význam pre celú literatúru týkajúcu sa našej témy, použil v zmysle vymedzenia, odlišenia od systému vlády a správy, ktorý mu bol známy, a preto normálny.⁴ Zhromaždenia so zásadným vplyvom na celú spoločnosť vystupujú pod rôznymi názvami, čo taktiež, rovnako ako široký geografický priestor porovnávaných príkladov a veľký chronologický rámec neznamená pre komparácie prítomné v literatúre problém. Pri ľahkosti, s akou sa veľa ako termín a historický fakt objavuje vo vedeckých i menej vedeckých textoch, neprekvapí, že pozornosť sa len v obmedzenej miere sústreďuje napr. na zloženie zastúpenia na týchto zhromaždeniach či prísnu definíciu ich kompetencií. Termín, ktorý používame v teórii a literatúre, je prvýkrát zachytený v roku 997 v tzv. letopise Nestora v *Povesti dávných liet*, v čase obliehania Belehradu (Bialogorodu) Pečenehmi. V meste (za neprítomnosti kniežaťa) sa zišla veľa, na ktorej sa rozhodlo o vzdaní sa Pečenehom.⁵

Spomenutý geografický priestor je vo svojej východnej hranici stanovený práve večami na Rusi. Západnú hranicu predstavujú zhromaždenia polabských Slovanov, ktoré vystupujú pod inými, latinskými názvami. Téma veče vo svojej úplnosti obsahuje aj zhromaždenia, ktoré sa len v literatúre pokladali za veče (historici väčšinou od nich odstúpili), zachytené pod rôznymi menami, ale nápadné svojou archaickou štruktúrou, zdánlivo blízko k ideálu veče vytvoreného v teórii. Franské pramene používajú pre zhromaždenia Slovanov termín *placitum*. *Placitum* zvoláva Samo, keď chce riešiť obvinenia Dagobertovho posla Sicharia, pričom nevieme, kto sa ho zúčastnil a či išlo o inštitucionalizovanú formu zhromaždenia.⁶ Termín *placitum* používa tiež Thietmar, ktorý zachoval učebnicový opis fungovania zhromaždenia u Luticov.⁷

Frekventovaným termínom neskorších prameňov pre zhromaždenia, ktoré literatúra často tituluje večami, je *colloquium*.⁸ Tento termín používa životopisec Ota z Bambergu pre zhromaždenie pohanských „Štetinčanov“, ktorým prišiel tento svätec kázať počas

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989, s. 119. ISBN 8304026104).

- 3 PROCOPIUS CAESARIENSIS, *De Bello Gothico III, 14* (vydanie *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, tom 2, vol 1. Ed. B. G. Niebuhr. Bonnae : Impensis ed Weberi, 1833, s. 344).
- 4 Henryk Łowmiański sumarizoval hypotézu založenú na názoroch byzantológov o tom, že demokracia je jednoducho vláda demov. Tie sa snažili vďaka svojim linkám vedúcim do najvyššej politiky získať moc nad senátom. Tieto snahy o „demokraciu“ boli vnímané ako zločin a trestané. Rovnaký názor na takýto „neporiadok“ mal aj aristokrat Prokopios. ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I. tysiącleciu n.e.* T. 4. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 84.
- 5 *Ипатьевская летопись, рок 6505* (vydanie *Полное собрание русских летописей*, том второй. Ed. A. A. Шамагов. Москва : Издательство Восточной Литературы, 1962, s. 112).
- 6 *Fredegari Chronicon, IV, 68* (vydanie v edícii *Magna Moraviae Fontes Historici*, vol. 1. Eds. L. Havlík et alii. Praha; Brno: Univerzita J.E. Purkyně v Brne, 1966, s. 22). O tom, ako chcel Samo stanoviť súdy (*placita*), ktoré by neurčovali náhrady, ale riešili iné záležitosti medzi stranami.
- 7 *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon, VI, 25* (vydanie *Kronika Thietmara*. Trans. et ed. M. Z. Jedlicki. Kraków : Universitas, 2005, s. 131. ISBN 8324204997).
- 8 Napríklad vo Veľkopolsku 13. storočia sa používa *commune*, *generale colloquium*, dvakrát *conventus*, raz *congregatio generalis*, raz *placitum* pre súdne snemy, ktoré sú v literatúre večami. Pozri bližšie BUJAK, Franciszek. O wiecach w Polsce do końca wieku XIII ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski. In MADUROWICZ-URBAŃSKA, Helena (ed.). *Z dziejów społecznych i gospodarczych Polski X – XX w. Wybór pism Franciszka Bujaka*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, s. 46.

svojej druhej misie.⁹ V Poľsku 13. storočia je pod týmto latinským termínom zachytená väčšina kniežacích alebo úradníckych zhromaždení regionálneho charakteru.¹⁰ Poľsko-latinský slovník magdeburského práva z 15. storočia prekladá *colloquium* ako *poradzenie vel vycze*, čiže „*porada alebo tiež veča*“.¹¹ Je to nepochybný fakt existencie termínu *veča* v inom jazykovom svete ako na Rusi v uvedenom storočí. Pre niektorých autorov je to pravdepodobne aj dôvod na aplikovanie vytvorených rozpoznávacích znakov archaickeho zhromaždenia Slovanov na snemy v stredovekom Poľsku. V dobových textoch sa do tohto času termín *veča*, ako ho poznajú slovanské jazyky pre snemy, zjazdy a iné zhromaždenia, nepoužíval. Nie je to len z dôvodu používania latinčiny, pretože napríklad v ruskom preklade štatútov vydávaných Kazimírom Veľkým je *colloquium generale* – orgán, ktorý schvaľoval štatúty – preložený ako *soim*, čiže snem a nie ako *veča*.¹² Prvým pôvodným poľským textom obsahujúcim pojem *veča* je širšia verzia slávnej piesne *Bogarodzica* zo začiatku 16. storočia.¹³ Pre porovnanie, termín *colloquium* používa Kosmas (a výnimočne po ňom ďalší českí kronikári) konzekvetne pre rokovania dvoch vládcov.¹⁴ Zhromaždenia zvané kniežaťom, na ktorých sa mali preberať najdôležitejšie veci štátu – vypovedanie vojny, uzatvorenie mieru, obsadzovanie úradov sú u Kosmu *coetus*, *concilium* alebo *sinodus*.¹⁵ Z dôvodu rôznej výpovede malého množstva prameňov potrebovali historici privolať na pomoc filologické metódy. Tie pracujú s premisou, že ak v jednom jazyku (derivovanom z domnelého prajazyka) existuje určitý termín, môžeme

-
- 9 *Herbordi Dialogus de Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis, III, 17* (vydanie *Monumenta Germaniae Historica*, scriptores vol. 7. Ed. G. H. Pertz. Hannover : Hahn, 1868, s. 131).
- 10 BRACHA, Krzysztof. Wiece Bolesława Wstydlwego 1234–1279. In *Kwartalnik Historyczny*, 1986, roč. 93, č. 3, s. 677. ISSN 0023-5903. Autor na záver publikuje tézu o možnom rozdiel medzi *colloquium* a *consilio et consensu baronum*, ktorý vyplynul z analýzy diplomatického materiálu.
- 11 *Słownikzek lacińsko-polski wyrazów prawa magdeburskiego z wieku XV / przedruk homograficzny z kodeksu kórnickiego objaśnił Zygmunt Celichowski*. Poznań : Nakładem Biblioteki Kórnickiej, 1875, s. 3-4, citovaný v RUSSOCKI, Stanisław. Słowiańskie wiece: Próba historycznej analizy semantyczno-funkcjonalnej. In *Kwartalnik Historyczny*, 1976, roč. 83, č. 3, s. 563. ISSN 0023-5903, napríklad aj BOROŇ, ref. 2, s. 21, dostupný v knižnici Inštitútu histórie Varšavskej univerzity.
- 12 ROMAN, Stanisław – VETULANI, Adam. *Ruski preklad polskich statutów ziemskich z rękopisu moskiewskiego. Pomniki prawa polskiego. Dział 1: Prawo ziemskie*. Wrocław; Kraków : PAN Instytut Nauk Prawnych, 1959, s. 61. Podľa Piotra Boroňa je to preto, lebo termín *veča* sa na ruskojazyčných územiach za vlády Kazimíra používal pre „kopné sudy“. Ide o trochu záhadný ekvivalent piastovských vidieckych súdov na Rusi, pozri BOROŇ, ref. 2, s. 22.
- 13 „*Adamie, ty boży knieciu, ty siedzisz u Boga w wiecu.*“ Už Marcin Bielski sa snažil vysvetliť tento archaický termín a dopĺňa, že „*w wiecu, to jest w radzie*“. Stanisław Russocki navrhuje interpretovať túto situáciu ako súd, RUSSOCKI, ref. 11, s. 564.
- 14 RUSSOCKI, Stanisław. *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV wieku*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1973, s. 39. Nie je to úplne pravda, pretože v prípade reči Tyra, „zástupcu“ Neklana „ku svojim“ spomína kronikár Kosmas *colloquium*. *Cosmae Chronicon Bohemorum, I, 12* (vydanie *Fontes rerum Bohemiarum*, tom. 2. Ed. J. Emler. Praha : Museum Království Českého, 1874, s. 23). Je to tak v rozhovore Strachkvasa a Vojtecha, *Cosmae Chronicon Bohemorum, I, 29*, v tejto edícii na s. 42, ako rozprávania *I, 37*, na s. 55. Zaujímavé je, že *colloquium* má byť aj plánované rokovanie kráľa Kolomana s lotrinským vojvodom Godefridom v Šoproni z roku 1096, cfr. *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Volumen I, 1000-1131. Ed. G. Györffy. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992, s. 320. ISBN 9630549530.
- 15 *Cosmae Chronicon Bohemorum, II, 23*, s. 97; *II, 45*, s. 127; *III, 23*, s. 158 *coetus*, snem, ktorý má vyberať biskupa. Ako *commune consilium* archaických dôb si vyberá za sudcu Libušu, *I, 4*, s. 9.

sa ho dopátrať alebo ho oprávnene predpokladať aj v jazykoch príbuzných (podobne derivovaných z rovnakého základu).¹⁶ Na tomto prístupe sa zakladá výskum slovanského práva ako pedagogického a vedeckého predmetu.¹⁷ Filologický prístup nám ale neprezradí, či sa tento termín skutočne v historickej realite používal, najmä ak o tom nemáme správy. A neodhalí ani vzťah medzi termínmi *colloquium* a veča v širokom geografickom priestore (okrem spomenutého poľského slovníka magdeburského práva z 15. storočia). Je preto otázne, či vďaka filologickej metóde môžeme zistiť, že poľské *colloquium*, ruské *veče* a polabské *placitum* predstavujú rovnaký alebo podobný politicko-správny orgán.

Absolútna etymologizácia historických aj ahistorických termínov bola legitímnou metódou historického výskumu približne od konca 18. storočia a inak tomu nebolo (v niektorých textoch) ani na začiatku 20. storočia. Adam Naruszewicz písal, že väčšie súdne zhromaždenia, *placitum generale*, ktoré zasadali v okruhu *in corona* sú „staršími Poliakmi“ nazývané večami, od slova „veniec“, ktoré tento kruh symbolizuje.¹⁸ Waclaw Maciejowski v polovici 19. storočia tvrdil, že na sneme „obce“ staršina (čiže úradníci obce) zbierala väčšinu hlasov pre prijatie konkrétneho rozhodnutia. A tak sa z *wiecziny* – väčšiny odvodil názov veča.¹⁹

Príkladným a v literatúre opakovaným je neskorší etymologický výklad Aleksandra Brücknera, ktorý termín veča (v poľštine v mužskom rode *wiec*) odvodzuje od pruského slovesa **wajtiat*, ktoré znamená hovoriť.²⁰ Tento „rečový faktor“ je centrom ďalších etymológií, ktoré sa snažia rekonštruovať aj neexistujúce slová, predovšetkým praslovanské sloveso *wietati/vietati*, domnelé „vetiť“. Rudolf Krajčovič odvodzuje praslovanskú formu **větja* (v slovenčine mala prejsť do **věčā*) z baltických jazykov, kde v rovnakej forme zodpovedá slovesu *poradiť sa*, čo predstavuje ojedinelú zhodu s inými vedeckými textami.²¹

Doplňme, že v slovníkoch cirkevnej slovančiny, prvého písomného jazyka, ktorý má zachytiť najstaršiu formu/y slovanského/ých jazyka/ov sa také sloveso nenachádza.²² V slovníkoch sa uvádza sloveso *veštat'*, ale to je práve denomináciou staršieho podstatného mena *veče/veche*, a nie naopak.²³ Alternatívou je rekonštrukcia vedúca k pôvodnému-

16 RUSSOCKI, ref. 11, s. 562.

17 Theodor Saturník jednotlivé špecifické elementy rodinného práva, subjekty a vzťahy opisuje v bulharčine, srbochorváčtine a porovnáva ich s českým ekvivalentom, napr. v časti o príbuzenstve a švagrovstve na s. 84 až 88. SATURNÍK, Theodor. *Jihoslovanské právo soukromné ve světle právních obyčejů*. Praha : Knihovna sborníku věd právních a státních, 1926.

18 NARUSZEWICZ, Adam. *Historia narodu polskiego*, tom. 6. Kraków : nakł. Wydaw. Biblioteki Polskiej, 1860, s. 144.

19 MACIEJOWSKI, Waclaw. *Historia prawodawstw słowiańskich*, tom. 1. Warszawa : nakładem autora, 1856, s. 388. V druhom, doplnenom vydaní sa nachádza aj kapitola o vzájomnom porovnaní germánskych a slovanských práv.

20 BRÜCKNER, Aleksander. *Dzieje kultury polskiej, tom 1. Od czasów przedhistorycznych do r. 1506*. Kraków : Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1930, s. 83.

21 KRAJČOVIČ, Rudolf. Po stopách staroslovanského zriadenia na Slovensku. In *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, 1957, roč. 26, s. 42-55. ISSN 0037-6736.

22 BARTUŁA, Czesław. *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, slovník na stranách 185 až 203. ISBN 8301077670.

23 GRANBERG, Jonas. *Veche in the Chronicles of Medieval Rus. A Study of Functions and Terminology*.

mu kmeňu **věd-*, ktorého neznelou variantou je *vět-*, v plnej forme zosobnené v starom a stále existujúcom slovese *vedat'*, v slovenčine *vedieť*. Podporným faktom je, že *vět* funguje samostatne ako podstatné meno a znamená rada alebo tiež dohoda. A od tohto kmeňa sa tiež rekonštruuje aj novšie sloveso v imperatívne, *vjetij*.²⁴

Termín, ktorý literatúra používa, je prebraný z ruských letopisov a aplikuje sa (ne)primerane na podobné zhromaždenia v strednej a západnej Európe rôznej doby. Dopustili by sme sa preto chyby, keby sme sa nezastavili pri sémantike tohto termínu na Rusi. Ruskí kronikári používali termín *veča* pre verejné zhromaždenia politického charakteru v mestách, *gorodoch*. Synonymicky tiež pre revoltu a jeho derivát *večniki* pre vzbúrencov. Významovou spojnicou medzi „pokojným“ zhromaždením a otvorenou vzburou je zvolávanie, zhromažďovanie, *stvoríša veče*.²⁵

Na tomto mieste sa žiada spomenúť zhromaždenia južných Slovanov.²⁶ Neskoršie stredoveké šľachtické srbské *sabory* a slovinské *taidinge* sú určite vhodným rozšírením materiálu, no predpokladáme, že by nedokázali doplniť klasifikáciu právnej funkcie a právnej stránky včasnostredovekej *veče*. Treba priznať, že vzhľadom na predmet článku sa južnoslovanské reálie objavujú skôr okrajovo. Nedá sa to však vonkoncom povedať o dejinách práva južných Slovanov v právnej komparatistike a v tvorení predmetu slovanského práva ako takého. Predovšetkým česká právno-historická škola sa z veľkej časti venovala vo svojom výskume práve špecifickým prejavom právneho života Slovanov v Dalmácii a Chorvátsku.²⁷ Kvôli ohraničenému rozsahu nášho článku musíme opomenúť nesmierne zaujímavú správu o synode zvolanej Svätoplukom v *Letopise*

Göteborg : Department of History of Göteborg University, 2004, s. 5. ISBN 9188614492.

- 24 Na to nadväzuje tiež termín *свѣтъ – совѣтъ – совѣтъ*. ЕПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Александр Григорьевич. Этимологический словарь русского языка. Том первый А-О. Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959, s. 147-148. Iný slovník staroruského jazyka rekonštruje *veču* od podstatného mena *orator* ako *вития*, človek ktorý pekne rozpráva. *Словар русского языка. выпуск 2 (в - волога)*. Ред. Р. И. Бархударов. Москва : Наука, 1975, s. 148.
- 25 GRANBERG, ref. 23, s. 19.
- 26 Pomenovania južní, západní, východní Slovania sú vytvorené jazykovedcami na odlišenie príbuznejších skupín slovanských jazykov. Termíny sa však ustálili aj na pomenovanie historických spoločenstiev, rozdelených na základe geografie. PRITSAK, Omeljan. The Slavs and the Avars. In *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo*. Konferencia v Spoleto, 15 – 21. 4. 1982. Spoleto : Centro, 1983, s. 367. Proti „tripartite“ Slovanov na základe jazykovej dikcie, ktorá sa snažila prechádzať do historických reálií vystúpil už NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti. Díl 2, svazek 1. Původ a počátky Slovanů jižních*. Praha : Nákladem Bursíka a Kohouta, 1906, s. 472.
- 27 Karel Kadlec venoval monografiu otázke záduhy, podľa neho *zádužného zřízení*. Informácie k prvkom rodinného práva, ktoré získal zo zbierky Baltazara Bogišića *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena* z roku 1874, porovnával s *Običnojem pravom* Jevgenija Ivanoviča Jakuškina z 1896. Tvrdil, že staré prvky rodinného práva, ktoré sú si podobné na takom veľkom geografickom priestore a citeľné dodnes, musia byť pozostatkom spoločných slovanských časov. KADLEC, Karel. *Rodinný nedíl čili záduha v právu slovanském*. Praha : Nákladem vlastním, 1898. Svoje ciele promulguje v úvode, jednotlivé príklady záduhy sú potom delené geograficky a chronologicky od s. 10. Definíciu záduhy sformuloval Hermenegild Jireček ako „*spolek osob, jež jsouce svazkem příbuzenstva spojeny, společný statek mají a pod starostou voleným žijíce do spolku pracují a společně chlebí*“. JIREČEK, Hermenegild. *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba nejstarší: od prvních zpráv do konce X. století*. Praha : Sklad Karla Bellmanna, 1863, s. 66.

*popa Dukljanina*²⁸ alebo *zadarské sapientum consilium*, v chorvátskej literatúre známe ako „*vijeće staraca*“.²⁹

S príkladmi viacerých historických termínov, ktoré sa v literatúre prekladali jednotne ako veča, prichádza prvá epistemologická neistota, ktorá naštrbuje obraz veče. Vzhľadom na nestálosť materiálu použiteľného pre komparáciu sa budú pri výskume veče ako inštitúcie s vnútorným poriadkom a právnymi funkciami ťažšie vyvodzovať závery.

Prehľad vývoja témy a doterajšieho výskumu

Vplyvom jazykovednej literatúry sa prenieslo do textov iných vedeckých disciplín delenie spoločností na Germánov, Slovanov, Baltov alebo iné veľké zoskupenia, ktoré pôvodne opisovali skupiny gramaticky a foneticky príbuzných jazykov. O tom, čo je v skutočnosti náplňou týchto termínov, či vôbec môžeme hovoriť o jednom kmeni, alebo dokonca národe, etnickej skupine Germánov, Slovanov a iných pojednáva rozsiahla literatúra.³⁰ V neskoršej historiografii sa Slovania včasného stredoveku líšia od iných skupín tzv. sťahovania národov nejedným špecifickým znakom, z ktorých najvýraznejším má byť práve spomenutý jazyk.³¹ Aj dnešná terminológia a rovnako súčasné vnímanie termínu *Slovan* nám hovorí o tom, že ide o nejaké „väčšie“ spoločenstvo, ktorého podjednotky (kmene? národy?) môžeme označovať adjektívom „slovanský“. Vo sfére výskumu

-
- 28 MOŠIN Vladimír. *Ljetopis popa Dukljanina*. Zagreb : Matica Hrvatska, 1950, s. 50. Pre analýzu Svätopluka v konštrukcii *rex iustus* a vyčerpávajúci výpočet literatúry HOMZA, Martin et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava : Post Scriptum, 2014, s. 13-141. ISBN 9788089567225.
- 29 Zadarský veterán prior ban Kledina Peter Vitača, reprezentuje radu a prisahá vernosť a platenie tribútu uhorskému kráľovi, SMILJANIĆ, Franjo. *Studije o srednjovjekovnim slavenskim/hrvatskim institucijama*. Zadar : Odjel za povjest sveučilišta u Zadru, 2010, s. 108. ISBN 9789537237509. V chorváčtine aj dnes funguje termín *vijeć*, s významom rada.
- 30 Prakticky sa ani nedá zhrnúť celú literatúru k problematike. Pre prehľad starších aj novších názorov – pre prípad Slovanov, pozri *Nie-słowianie o początkach Słowian*. Ed. Przemysław Urbańczyk. Poznań : PTPN, 2006, 211 s. ISBN 83-7063-470-2, tá istá publikácia v českom preklade Iva Štefana a Petra Charvátka „*Neslované“ o počátcích Slovanů*. Praha : Karolinum, 2012, 138 s. ISBN 9788024619453; *Spór o Słowian*. Nadbitka z 3 – 4 zeszytu kwartalnika „Z otchłani wieków“. Ed. Marek Konopka. Warszawa : PTAiNKA, 1986, 109 s.; CURTA, Florin. *The Making of the Slavs*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001, 496 s. ISBN 0521802024; BARFORD, Paul. *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London : The British Museum Press, 2001, 416 s. ISBN 0801439779; PARCZEWSKI, Michał. Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian. In KACZANOWSKI, Piotr - PARCZEWSKI, Michał (eds.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 72. ISBN 8371888929; MESIARKIN, Adam. Prehľad pohľadov na etnogenézu Slovanov : Hľadanie pravlasti jazykovedou a archeológiou. In *Historia Nova*, 2011, č. 2. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-2b.pdf. ISBN 9788081271373; HOMZA, Martin - RÁCOVÁ, Naďa. *K vývinu slovenskej myšlienky do polovice 18. storočia*. Bratislava : Stimul, 2010, s. 8-18. ISBN 9788081270031; STEINHÜBEL, Ján. Slovanický „gens“ a jeho stred. Kniežací hrad, pohanská svätyňa, snem a trh. In *Byzantinoslovaca*, 2015, roč. 5, s. 158-159. ISBN 8089236073.
- 31 CURTA, Florin. Linguistic notes of an archeologist turned historian. In *East Central Europe*, 2004, vol. 31, nr. 1, s. 125-148. ISSN 1876-3308; POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. Co językoznawca powie dzieć może o wczesnych dziejach Słowian. In MAŃCZAK, Witold (ed.). *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi*. Kraków : Wydawnictwo UJ, 2001, s. 48. ISBN 8323314632; PODOLAN, Peter. Dejiny Slovanov v práci Pavla Jozefa Šafárika Dejiny slovenskej reči a literatúry všetkých nárečí. In *Byzantinoslovaca*, 2015, roč. 5, s. 362-379. ISBN 8089236073.

stredovekých identít v zásade stále znie otázka, ktorú položil Walter Pohl (a po ňom ju prebralo množstvo autorov), kto vlastne boli Slovania včasného stredoveku?³² Vo svetle historických prameňov tento fakt sledujeme od *Miracula Sancti Demetrii*, prameňa ktorý opisuje viacnásobné obliehanie Solúna Avarmi a viacerými už slovanskými kmeňmi na začiatku 7. storočia.³³ Pripomeňme, že do toho času byzantské pramene poznajú jedných Slovanov, ktorí počas 6. storočia útočia na byzantské územia na dolnom Dunaji.³⁴ Na základe toho hovorí historiografia od istého momentu už o slovanských Moravanoch, Chorvátoch, Čechoch, Poliakoch.³⁵ Predstava, že základnou identitou týchto stredovekých spoločenstiev a slovanských národov 20. storočia je akási spoločná identita slovanská bola tiež východiskovým bodom ideí panslavizmu a neoslavizmu. S takýmto širokým „uplatnením“ etnonymu Slovan pracuje aj literatúra dejín práva a štátu. Vzhľadom na zámer vychádzať z rovnakých pozícií pri analýze predmetu článku a tiež pre oprávnenú kritiku literatúry budeme so širokým zmyslom termínu Slovan pracovať aj my. Ide o zásadnú vec, pretože etnonym Slovan alebo adjektívum slovanský je pre nás spoločným menovateľom, na základe ktorého sú vybrané spoločenstvá pre analýzu problému, ktorý je témou tohto textu. Nie je preto teraz potrebné hodnotiť, do akej miery jednotlivé stredoveké spoločenstvá – polabský Slovania, Česi, obyvatelia Novgorodu, Korutánci boli v historickej realite „slovanskými“ a čo je súčasťou takejto identity. Prípady pre našu analýzu budeme vyberať na základe vonkajšieho alebo vnútorného opisu spoločenstva menom Slovan v prameňoch alebo tradične, v odbornej literatúre. Vyššie sme spomenuli, že Slovania sú v historiografii stredoveku a na nej postavenej historickej vede „viditeľne“ odlišní. Táto kultúrna odlišnosť predstavovala pre intelektuálov základ pre ďalšie pochopenie dejín a kultúry Slovanov v Európe a vo svete. Mohla byť východiskom pre „integrovanú“ inakosť, ktorá síce potvrdzuje, že Slovania sú „iní“, ale sú stále v orbite európskeho sveta, na čo sa viazali často myšlienky o tom, že sú na ich súčasných územiach autochtónmi. Na druhej strane je táto inakosť absolútna, slovanský duch je „prostredným“ duchom medzi Európou a Áziou, dokonca sa Slovania stávajú „antitézou Európy“,³⁶ s čím súviselo hľadanie ich pôvodných sídel na východe. Rovna-

32 Rakúska škola nedokáže adaptovať svoje prístupy na prípad etnogenézy Slovanov. POHL, Walter. *Frontiers and Ethnic Identities. Some Final Considerations*. In CURTA, Florin (ed.). *Borders, Barriers and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*. Turnhout : Brepols, 2005, s. 263. ISBN 2503515290, s odpoveďou prichádza MARGETIĆ, Lujo. *Etnogeneza Slavena*. In *Rad HAZU*, Društvene znanosti, 2005, roč. 43, č. 492, s. 91-143, tiež PROFANTOVÁ, Naďa. *Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy*. K článku Florina Curty. In *Archeologické rozhledy*, 2009, roč. 61, s. 303-330. ISSN 0323-1267.

33 *Miracula Sancti Demetrii, I, 13* (vydanie *Cuda św. Dymitra v Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka*, z. 2. Pisarze z V–X w. Eds. W. Swoboda, A. Brzóstkowska. Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1989, p. 175. ISBN 8304026104).

34 Ti vyzerajú ako jedna etnická a politická jednotka, aj keď s viacerými vodcami. Pozri správy Theofylakta Simocatta v 6. a 7. knihe (vydanie Theophylacti Simocattae historiarum libri octo. In *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Ed. I. Bekker. Bonnae : Impensis ed Weberi, 1834, s. 253-273). Kronikári píšu pôvodne o jednom kmeni Slovanov, ktorých meno neskôr získava hodnotu zastrešovacieho pojmu aj pre „susedné“ skupiny na dunajskej hranici.

35 TĚRA, Michal. *Slovanská identita v raném středověku*. In HRODEK, Dominik et al. (eds.). *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha : Střed, 2004, s. 53. ISBN 8072772724.

36 MAJ, Małgorzata. *The myth of Slavonic Unity*. In ZAMBRZYCKA-KUNACHOWICZ, Anna (ed.). *In*

ko odlišne bol vnímaný aj vývoj práva a štátu, pretože a priori musel byť vývoj práva a štátu u Slovanov odlišný. Literatúra učebnicového aj odborného charakteru dodnes hovorí, že obdobie kmeňového, predštátneho zriadenia trvalo Slovanom dlhšie,³⁷ že ich štátne organizácie patria medzi tie, čo sa rozvíjali bez „rímso-barbarskej syntézy“.³⁸ Romantickí historici 19. storočia s obľubou zdôrazňovali odlišnosť slovanských foriem organizácie spoločnosti, tvrdili, ako napríklad Wawrzyniec Surowiecki, že „slovanský poriadok je originálny, vlastný len našim zákonodarcom a predkom“.³⁹ Slovanské právo, odvíjané od domnelých spoločných koreňov, kvitlo v „zlatých časoch“ právnych dejín v súvislosti s romantickými ideami tzv. historickoprávnej školy.⁴⁰ Nie je dnes ľahké začleniť slovanské právo do priestorového, vecného alebo chronologického hľadiska, ale pre starších historikov práva to nepredstavovalo problém. Bolo definované ako právo, ktoré chronologicky začína migráciou Slovanov do ich terajších sídel, pričom hornou chronologickou hranicou je súčasnosť. Geograficky je prirodzene ohraničené územia- mi, kde žijú Slovania. Ako sme spomenuli vyššie, jazyk vnímali aj historici práva ako základné spojo- vo medzi Slovanmi navzájom, a preto sa stal aj východiskom pre historicko-právno-jazykovú komparatistiku ako metódu spoznávania a interpretovania faktov.⁴¹ Ťažké je pripustiť etnickú náplň systému práva na konkrétnom území a tiež definovať z dnešného pohľadu predmet „slovanské právo“. O to pozitívnejšie a dôležitejšie vyznieva fakt, že súčasná právna historiografia sa nevyhýba zložitej téme, konceptom a otázkam, práve naopak.⁴²

---

search of paradigm. Kraków : Wydawnictwo Platan, 1992, s. 41-52. ISBN 8385222944; *Symbole słowiańskie – symbole narodowe*. Eds. M. Maj, Cz. Robotycki. Kraków : Wydawnictwo UJ, 1999, 141 s. ISBN 832331229X; HERRMANN, Joachim. *Die Slawen in der Frühgeschichte des deutschen Volkes. Historische Realitäten und Defizite im Geschichtsbewußtseins*. Braunschweig : Georg-Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung, 1989, s. 6. ISBN 388304508X.

- 37 BOROŇ, Piotr. „Zamachy stanu“ w społecznościach słowiańskich a instytucja wiecu. In SOŁTYSIAK, Arkadiusz – OLKO, Justyna (eds.). *Zamach stanu w dawnych społecznościach*. Warszawa : OBTA, 2004, s. 204. ISBN 8392018036.
- 38 BASZKIEWICZ, Jan. *Powszechna historia ustrojów państwowych*. Gdańsk : ARCHE, 1998, s. 57. ISBN 8387570109.
- 39 SUROWIECKI, Wawrzyniec. *Z. D. Chodakowskiego O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem i W. Surowieckiego zdanie o piśmie témże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskim i korespondencyj jego*. Kraków : Wydanie Antona Zygmunta Helcla, 1835, s. 8.
- 40 GÁBRIŠ, Tomáš. *Právo a dejiny. Právnohistorická propedeutika*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 35, 50, 117. ISBN 9788374904902.
- 41 Základnou potrebou bol podľa Hermenegilda Jirečka slovník slovanského práva, ktorý vlastne materializoval historicko-lingvistickú metódu výskumu slovanského práva JIREČEK, Hermenegild. *Prove – Historický slovar slovanského práva*. Praha; Brno : náklad autora, 1904, 448 s. Na s. 393 prepája svoj tvar *věšče* s ruským *вече* (*Pskovskej sudnej gramoty*), latinským *consilium* (*Drnovskej knihy*) a *višče* (*Vinodolského štatútu*). Hľadá etymologický počiatok v slovese *věštati* ako analógiu latinskému *loqui*, hovoriť.
- 42 Na tomto mieste treba spomenúť nové slovenské práce: JÁGER, Róbert. *Vývoj právnej terminológie staroslovienského práva západných Slovanov* (dizertačná práca). Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015, 196 s; GÁBRIŠ, Tomáš - JÁGER, Róbert. *Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave*. In SCHELLE, Karel - TAUCHEN, Jaromír (eds.). *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Ostrava : Key Publishing, 2014, s. 36-59. ISBN 9788074182136; LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území*

Pri úvahách nad zhromaždeniami Slovanov sa objavil ďalší dôležitý faktor. So stále prítomnými myšlienkami Herdera sa prirodzene spájala kritika politickej a kultúrnej situácie mnohých slovanských národov.⁴³ V tom čase aktuálne politickej imaginácie a demokratické snahy sa preto odvodzovali od pôvodnej „demokracie“ Slovanov. Dekabristi poukazovali na novgorodskú veču ako na model pre Rusko ich čias,⁴⁴ Wawrzyniec Surowiecki, Pavol Jozef Šafárik videli korene demokracie a „samosprávy“ v roľníckom charaktere hospodárstva, decentralizovanej forme politického zriadenia a v živote v nekonečnej láske k slobode.⁴⁵ Slovami Františka Palackého: „*volnost a rovnost všech občanů mezi sebou, co synů téže rodiny, byly hlavní známka starých Slovanův*“.⁴⁶ Podobne ešte skôr Joachim Lelewel, pre ktorého „republikánska forma vlády“ predstavovala pre Slovanov (pre Poliakov) dávny vzor a zároveň cieľ, ku ktorému kráča ruka v ruke vlastníctvo pôdy, osobná sloboda všetkých obyvateľov i veča, ktorá je hlavným orgánom týchto *polis*, a ktorá rieši najdôležitejšie otázky spoločenstva, predovšetkým však vykonáva súdnu moc.⁴⁷ Výskyt a váha veče sa zdôrazňovala v súvislosti s predstavami o nie úplne centralizovanej moci panovníkov včasného stredoveku. Väčšie zhromaždenia bližšie neidentifikovaných účastníkov mali byť inštitucionalizovanou protiváhou spoločnosti k vláde monarchu. Prostredníctvom Waclawa Maciejowského, ktorý poňal zoširoka matériu slovanského práva, padli predstavy na úrodnú pôdu ruského *slavjanofilstva* a historiografie.⁴⁸ Tam sa ďalej dotvárali idealizované prvky veče – napríklad

---

Slovenska vo včasnom stredoveku. Bratislava : Atticum, 2014, 373 s. ISBN 9788097138141; ŠKRUBEJ, Katja. The old vernacular legal lexis and institutions of the Early Middle Age Alpine Slavs. The reconstruction model. In BAUER, Andreas - WELKER, Karl H.L. (eds.) *Europa und seine Regionen*. Wien : Böhlau, 2007, s. 81-105. ISBN 3412138045; ŠKRUBEJ, Katja. *Ritus gentis Slovanov v zhadnih Alpah. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva*. Ljubljana : Založba, 2002, 248 s. ISBN 9616358693.

- 43 Reč je o 4. kapitole „*Slavische Völker*“ 16. knihy. Herder volá po jednote Slovanov, udržiavani a pestovaní „pekných vlastností“ a konečnom prebudení sa zo spánku – kvôli naplneniu ich dejín, a tak dejín ľudstva. HERDER, Johann Gottfried. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Viertel Teil. Riga; Leipzig : bei Johann Friedrich Hartknoch, 1791, s. 32-36.
- 44 GRANBERG, ref. 23, s. 1.
- 45 Šafárik predznamenáva koncept slovanského práva: „*Nade všeccko pak, naleznemeli v pozděgáj době u Slowanůw sjdly swými vzdálených, np. U Srbůw polabských a zadunagských, u Polanůw dněprowských a Slowencůw chorutanských, atd. tytéž mravy, obřady a zvyklosti; toť giž s dostatečným sebe přesvědčením tvrditi můžeme, že tato shoda ze starějš časůw, nežli gest veliké stěhowánj národůw slowanských v 6tém stol., pocházj, a že tedy z těchto stegných úkazů w rozptýlensoti na někdegšj staw domácich věcj we spogené vlasti bezpečně zawjratj můžeme.*“ ŠAFARĀJK, Pawel Josef. *Slowanské starožitnosti*. Oddíl děgepisný. Praha : Tiskem Jana Spurného, 1837, s. 432.
- 46 PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Faksimile vydání z roku 1907. Praha : Erika, 1998, s. 7. ISBN 8071905526.
- 47 Treba tiež dodať, že vo vízií Lelewela nie sú veče – ako riadiaci orgán občiny jednak úplne prístupné všetkým „slobodným“ mužom, a sú skôr orgánom, ktorému predsedá starešina. BRONOWSKI Franciszek. *Idea gminowładztwa w polskiej historiografii (geneza i formowanie się syntezy republikańskiej J. Lelewela)*. Łódź : Łódzkie towarzystwo naukowe, 1969, s. 84. Karel Kadlec túto „národnú školu“ v Poľsku chválil za to, že identifikovala typicky slovanský princíp „pospolitosti“. Ako hovoril Šafárik, tá mala byť daná spôsobom agrárneho života, KADLEC, Karel. *Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovan-ském*. Praha : Nákladem vlastním, 1898, s. 130.
- 48 MACIEJOWSKI, Waclaw Alexander. *Historia prawodawstw slowiańskich*, tom 1. Warszawa; Lipsko: W księgarniach Brzeziny i Hinrichsa, 1832, s. 219-226, o večiach je časť, ktorú by sme preložili ako

zásada jednomyselnosti ako symbol dodržiavania morálnych hodnôt a tradícií prirodzeného práva.⁴⁹ Roku 1867 vyšla zásadná práca Vasilyja Ivanoviča Sergejeviča *Veče a knieža*, ktorá je prvou monografiou sústredenou na túto tému.⁵⁰ Reagujúc aj na normanskú teóriu vzniku ruského štátu, Sergejevič zdôrazňoval nepretržitý vývoj inštitúcie veče od kmeňových, predštátnych dôb, ako doklad autenticity slovanského práva.⁵¹ Dichotómia dvoch zásad ústavného práva je formulovaná na prvých stranách: „*Národ nemôže žiť bez kniežaťa, ale hlavnú silu kniežaťa predstavuje národ. Ten sa realizuje vo všeobecných veciach na veči.*“ Vláda a moc ľudového zhromaždenia je v jeho práci dôkazom demokratických elementov, fungujúcich súčasne s centralistickými snahami kniežacej vlády. Je *demokratickejšia* ako domnelé parlamenty v západnej Európe!⁵² Je inštitúciou založenou na obyčajovom práve a dokladajú ju jednotlivo povyberané zmienky z písomných prameňov rôznej doby, pričom v štruktúre procesov je vždy rovnaká. Sergejevič bol už dávno kritizovaný za to, že všetky veče, spomenuté v prameňoch, boli pre neho inštitúciami verejnej moci a v zásade stále tou istou inštitúciou.⁵³ Táto práca predznačila vývoj názorov na úlohu veče v spoločnosti minimálne na ďalších 100 rokov. Snahy o periodizáciu vývojových etáp veče a rôzne členenia katalógu kompetencií Michaila Vladimirskeho-Budanova, Vladimira Diačana striedali „pozitivisticko-negativistické“ (a neskôr marxistické) názory, založené na presnej interpretácii historických zmienok.⁵⁴ Naďalej

---

o „zákonnej moci“ – o *władzy prawodawczej*. Karel Kadlec nazýva Maciejowského najväčším romantikom, aký kedy „bol“ v literatúre slovanského práva, KADLEC, Karel. *Studium dějin slovanského práva*. Otisk z pamätníku Všehrdu. Praha: b. v., 1918, s. 11. K Maciejowského dielu treba povedať, že napriek silne idealistickému základu (veča ako typ usporiadania rovných medzi sebou – *ľudu a náčelníkov vlády* – hlboko zakorenení v Slovanoch, ktorí sú doslova duševne najlepšiami a fyzicky najkrajšími zo všetkých ľudí) obsahuje nemálo moderných a bystrých úvah. Systematicky prechádza pramene právneho charakteru, uvažuje nad právom ako konštitučným prvkom etnickej identity, delí funkcie jednotlivých *colloquia* (valné a zvyčajné), obohacuje prehľadným zoznamom literatúry, vecným a menným registrom.

- 49 BOROŇ, ref. 2, s. 32; Rovnako život v selankovej demokracii nebol primitívnosťou, ale znakom úcty k tradíciám, BRONOWSKI, ref. 47, s. 87; ЛУКИН, Павел Владимирович. Новгородское вече в XIII – XV вв. историографические построения и данные ганзейских документов. In *Res Publica. Споры о новгородском вече. Междисциплинарный диалог. Материалы „круглого стола“*. Ed. M. M. Кром. Санкт-Петербург: Европейский Университет, 2012, s. 11-12. ISBN 9785943801334.
- 50 СЕРГЕЕВИЧ, Василий Иванович. *Вече и князь. русское государственно устройство и управление во времена князей рюриковичей*. Москва: Тип. А. И. Мамонтова, 1867, 415 s. Časť českých historikov práva vyučovala Sergejevičovi ignoráciu sféry súkromného práva vo svojom výskume, aj keď vo vzťahu k tejto práci to vyznieva paradoxne, pozri KADLEC Karel. *Několik kapitol z oboru slovanského práva*. Otištěno z „Osvěty“. Praha: Nákladem vlastním, 1894, s. 33.
- 51 BRONOWSKI, ref. 47, s. 77.
- 52 СЕРГЕЕВИЧ, ref. 50, s. 51.
- 53 GRANBERG, ref. 23, s. 45; BOROŇ, ref. 2, s. 33; ZERNACK, Klaus. *Die burgstädtischen Volksversammlungen beim den Ost- und Westslaven. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1967, s. 17.
- 54 Vasilyho Osipoviča Ključevskeho, Serafima Vladimiroviča Juškova pozri v prehľade BOROŇ, ref. 2, s. 36; ruskú literatúru naposledy sumarizoval ЛУКИН, Павел Владимирович. Новгородское вече в XIV–XV вв.: политический институт или неорганизованная толпа? In *Российская государственность: опыт 1150-летней истории: Материалы Международной научной конференции (Москва, 4–5 декабря 2012)*. Red. Ю. А. Петров. Москва: Институт российской истории РАН, 2013, s. 59-71. ISBN 9785805502553; tenže K истории вечевых колоколов. In *Новгородский исторический сборник*, 2014, roč. 24, č. 14, s. 135. ISBN 9785904062583, porovnaj tiež RUSSOCKI, ref. 14, s. 10.

sa dejiny práva vnímali ako súčasť „slovanských starožitností“. Predmetom výskumu bolo pôvodné slovanské právo – spoločné všetkým Slovanom. Právnicki a historici ho mali odkryť spod cudzích nánosov a budovať ako samostatný vedný aj pedagogický odbor.⁵⁵ Marxistí svoju pozornosť zamerali v tejto súvislosti prevažne na mestá, spoločenskú skladbu a rôznu podobu triedneho boja, ktorý sa prejavil aj na veči. Podľa Borisa Dimitroviča Grekova je veča práve výsledkom boja o dominanciu rôznych skupín, podľa jeho žiaka Vladimíra Pašuta je nástrojom na zneužívanie širokej spoločnosti feudálnou vrchnosťou.⁵⁶ Tesne pred druhou svetovou vojnou v štúdiách venovaných krakovskému rektorovi a profesorovi práva Stanislawovi Kutrzebovi sumarizoval názory poľskej vedy na tému veče Franciszek Bujak, ktorý ich vidí prevažne ako údelné súdne snemy, ktoré strácajú svoj význam v momente nástupu vlády Vladislava Lokietka.⁵⁷ V snahe právnikov a historikov pestovať odbor slovanského práva mala veča ako „zložka“ ústavného práva vážnu úlohu.⁵⁸ Aj preto veču reflektuje práca *Předstátní společenská organisace a vznik státu u českých Slovanů* Václava Vaněčka⁵⁹ a tiež učebnice (ktorých bol neraz autorom), ktoré sumarizujú do pedagogickej podoby časť povojnového výskumu. Vaněček predpokladá vplyv veče v predštátnom období, ale na prelome 9. a 10. storočia knieža s pomocou družiny likviduje „staré ľudové zhromaždenia“, ktoré sú v rámci „inštitucionálnej vývojevej súvislosti“ predobrazom neskorších snemov šľachty a kniežata.⁶⁰ Tézy o systave orgánov kmeňa, v duchu Engelsovej vojenskej demokracie (takej ako u Germánov), rozšírili syntetické práce o dejinách štátu a práva v Československu.⁶¹ Približne v rovnakom čase písal na tému veče právnik Vladimír Procházka. Súdnicstvo a snemovníctvo polabsko-pobaltských Slovanov (uchovávané vďaka večnému etnickému nemecko-slovanskému konfliktu, ktorý mal existenčný charakter) Procházka charakterizuje ako unikátne. Aj preto však nechce model vytvorený na týchto informáciách aplikovať na iné „snemy“ Slovanov.⁶² Procházka vo svojej práci nespomenul o niečo

-
- 55 BALZER, Oswald. *Historia porównawcza praw słowiańskich*. Sandomierz : ARMORYKA, 2014, s. 38. ISBN 9788379502493. Text je pôvodne z Lvova, z roku 1900. Balzer v ňom načrtáva hlavný smer výskumu, ktorý je v podstate etnografickou komparatistikou. Článok je ostrou kritikou ruskej literatúry a názoru Tadeusza Czackieho o normanskom pôvode poľského (slovanského) práva, s. 11-34. Negatívne hodnotí fakt, že pedagogický predmet slovanské právo sa vyučuje len v Prahe, Varšave a Odese, na s. 62.
- 56 GREKOV, Boris Dimitrijevič. *Dějiny SSSR, vol. I*. Trans. M. Holý, L. Myška. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1953, s. 97; PAŠUTO, Terentievich Vladimir. Zum Problem des altrussischen Veče. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1969, vol. 17, s. 80. ISSN 0021-4019.
- 57 BUJAK, ref. 8, s. 44-80.
- 58 BARDACH, Juliusz. Historia praw słowiańskich. Przedmiot i metody badawcze. In *Kwartalnik Historyczny*, 1963, roč. 70, č. 2, s. 255-283. ISSN 0023-5903. Článok je dobrým prehľadom prác a poza-historických východísk autorov prevažne 19. storočia.
- 59 VANĚČEK, Václav. *Prvních tisíc let... Předstátní společenská organisace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha: Život a práce, 1949, 162 s.
- 60 VANĚČEK, ref. 59, s. 85, 143, 149.
- 61 VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. 3. vydanie. Praha : Orbis, 1974, s. 29-32.
- 62 U polabsko-pobaltských Slovanov je „vojenská demokracia“ z dôvodu ich geopolitickej situácie najvypuklejšia. Preto má veča, orgán, ktorý je pre tento typ „zriadenia“ charakteristický, široké funkcie a najväčšie miesto. Procházka, Vladimír. Snemovníctví a soudnictví polabsko-pobaltských Slovanů.

skoršiu štúdiu jazykovedca Rudolfa Krajčoviča.⁶³ Tá sa venuje predovšetkým jazykovej analýze termínu a smeruje tak k možnosti prepojiť slovenskú Veču (dnešná časť Šale) s hospodársko-právnym usporiadaním Veľkej Moravy. Práca Klausa Zernacka vychádza (akoby schválne) presne o storočie neskôr ako spomínaná monografia Vasilija Sergejeviča.⁶⁴ Mladšia z nich urobila v zásadnej veci obrat o 180 stupňov. Robí čiaru za myšlienkou genetickej evolúcie veče a zavrhuje predstavy o demokratickej účasti širšej populácie v „kmeňovom“ alebo akomkoľvek inom období. Veče vynikajú v čase sporov medzi kniežatami Rurikovičovcov. Sú to zhromaždenia v mestách, vznikajúce na konci 11. storočia. Rozsiahla monografia, ktorá pracuje prevažne s ruskou, poľskou, ale aj s českou a slovenskou literatúrou, sa venuje „celkovej“ komparácii inštitúcie veče, pričom dve tretiny knihy (kvôli vysoko prevažujúcemu počtu ruských prameňoch) sú upriamené na Rus. Zernackova monografia dodnes predstavuje východiskovú pozíciu pre výskum veče, i keď podstatná časť jej kritiky už netriafa presne do čierneho, pretože ruská historiografia čiastočne prekonala (už v 70. rokoch minulého storočia) predstavu o genetickej priamke predštatnej veče (ktorá ustúpila moci kniežata a potom zosilnela hlavne v mestských centrách).⁶⁵

Diskusia sa v tých časoch viedla skôr o tom, či si večou „nechávali“ schvaľovať svoje rozhodnutia „vládnuci“ väčším počtom „ovládaných“, alebo je to inštitucionalizované stretnutie mešťanov o spoločných veciach, vytvárajúc protiváhu voči kniežatu. Reakcie poľskej a ruskej vedy nedali na seba dlho čakať. Vladimír Terentjevič Pašuto zazlieval Zernackovi, že nereaguje na najnovšie ruské názory, a tak sa jeho kritika mňa účinku a že pri svojej verzii spolužitia kniežacej a „mestskej“ moci nerieši hospodárske základy Novgorodu, ani iných ruských miest a podobne.⁶⁶ Velikán poľskej historiografie Gerard Labuda chváli monografiu kvôli metodologickému a „poznávaciemu“ prínosu. S niektorými závermi však nesúhlasil, predovšetkým s tým, že veča na Rusi je emanáciou politickej sily nových vrstiev spoločnosti „podhradí“.⁶⁷ Labuda neskôr, pravdepodobne so zámerom vytvorenia slovníkového hesla, pristupuje k charakteristike veče z opačnej pozície. Veča je podľa neho zhromaždenie všetkých slobodných z kmeňa, vo včasnom stredoveku ako kniežacia veča, ktorého ďalšou vývojovou fázou je snem.⁶⁸ Pre celé „Slovanstvo“ má platiť metrika veče zaznamenaná Thietmarom pri opise Luticov. Labuda tak vytvoril pre ďalšiu literatúru vlastne poučku veče. Henryk Łowmiański vo štvrtom diely monumentálnych *Počiatkov Poľska* z roku 1970 rovnako reagoval na monografiu Klausa Zernacka. Vysvetľuje fungovanie kmeňového spoločenstva ekonomickou nezávislosťou producentov – slobodných ľudí. Tá vytvára rovnosť práv a povinností, ktoré sa na

---

In EISNER, Jan (red.). *Vznik a počátky Slovanů III*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, s. 83-122.

63 KRAJČOVIČ, ref. 21, s. 42-55.

64 ZERNACK, ref. 53.

65 RUSSOCKI, ref. 11, s. 566.

66 PAŠUTO, ref. 56, s. 77-81.

67 LABUDA, Gerard. Wczesnośredniowieczne wiecie słowiańskie. In *Kwartalnik Historyczny*, 1969, roč. 76, č. 4, s. 915-920. ISSN 0023-5903.

68 LABUDA, Gerard. Heslo v slovníku Wic. In *Mały słownik kultury dawnych Słowian*. Warszawa : Wiedza powszechna, 1988, s. 401-402. ISBN 8321404995.

najvyššej úrovni realizujú a inštitucionalizujú vo veči.⁶⁹ Vývoj myslenia o slovanských zhromaždeniach dokumentujú názory, ktoré hovoria, aký veľký vplyv mal na ich priebeh „ľud“. Łowmiański začína opis „zriadenia“ Slovanov podľa Engelsovhovho opisu právneho života u Germánov, ktorý vychádza z Tacita. Preto má „ľud“ podľa jeho názoru výrazné miesto. Všade tam, kde v jednotlivých prípadoch vystupuje termín *populus* alebo prídomok *omnes*, najlepšie však v kombinácii oboch termínov, sa rozhodnutia vládcov slovanských štátnych útvarov mali jednoducho opierať o „spoločenskú vôľu“ prejavenu v inštitúcii veče. V tomto zmysle sa iným smerom uberá monografia Stanisława Russockeho z roku 1973.⁷⁰ Jozef Žemlička túto prácu (ako aj ďalšie čiastkové štúdie autora) v roku 1973 považoval za posledný hlas k téme veče v Čechách, predovšetkým k otázke kontinuity predštátnych snemov a neskorších zhromaždení. Russocki na základe analýzy českých prameňov neuznáva inštitucionalizovanú účasť širšieho spoločenstva na vláde a na tvorbe alebo realizácii práva v stredoveku. Tvrdí, že výskum fenoménu veče, ktorý hľadá vzájomné umelé prepojenia medzi rôznymi snemami, odkláňa pozornosť a úsilie od dosiahnutia konkrétnych a možných vedeckých záverov.⁷¹ Upozorňuje, že zapájanie filologických metód do historického výskumu vedie v tomto prípade do slepej uličky.⁷² V sedemdesiatych rokoch 20. storočia upriamil pozornosť na významné body v dejinách verejného práva Dušan Třeštík.⁷³ Niekoľko riadkov z jeho štúdie o centrálnom trhu Moravanov má d'alekosiahly význam pre rekonštrukciu zvolávania, „rokovania“ a právnych funkcií ľudových zhromaždení. Na základe osobných kontaktov sa to ukázalo v nadchádzajúcej poľskej literatúre. V poľskom výskume veče majú špeciálne miesto „svieže“ štúdie Jacka Banaszkiwicza,⁷⁴ ktorý pre kompetencie veče, materiálnu symboliku práva spoločenstiev a procesnú stránku zhromaždení zachádza do širokých indoeurópskych komparácií. Zvýraznené podobnosti zhromaždení, načrtnuté v prípade Germánov Tacii-

69 ŁOWMIAŃSKI, ref. 4, s. 74. Časť venovaná veči s. 73-108; BOROŃ, ref. 38, s. 204.

70 RUSSOCKI, ref. 14, s. 25. „Lud“ v českých kronikách, ktoré stanovujú pramennú bázu monografie, pôvodne doktorskej práce, vníma ako štylistickú formulku.

71 Žiak Juliusza Bardacha tvrdí, že termín proto-parlamentarizmus, ktorý používa, zaviedli „liberálno-buržoázni dejepisci“ (hlavne talianski), ktorí neváhali pri hľadaní čo najlepšej metriky pre zastupiteľské úrady tvorené „mladým mešťanstvom“, postaviť do jednej genealogicko-genetickej línie kmeňové zhromaždenia Germánov a Slovanov, anglický parlament, uhorský snem, francúzske generálne stavy a buržoázne parlamenty. RUSSOCKI, ref. 14, s. 10. V skrátenej verzii RUSSOCKI, ref. 11, s. 562-568.

72 RUSSOCKI, Stanisław. Zgromadzenia przedstanowe środkowej Europy. Wstępna analiza porównawcza. In *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1973, roč. 25, č. 2, s. 1-17. ISSN 0070-2471. Upríamuje pozornosť na rozdielnosť termínov, a preto vypracoval prehľad terminológie *politických zhromaždení*. RUSSOCKI, Stanisław. Typologie des assemblées préreprésentatives en Europe. In *XIII Congrès International des Sciences Historiques Moscou 1970 – Etudes Présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'Etats LIJ*. Varsovie; Moscou : Editions de l'Université de Varsovie, 1975, s. 27-38.

73 TŘEŠTÍK, Dušan. „Trh Moravanů“ – ústřední trh Velké Moravy. In *Československý časopis historický*, 1973, roč. 21, č. 4, s. 869- 894. ISSN 0045-6187.

74 BANASZKIEWICZ, Jacek. Otto z Bambergu i pontifex idolorum. O urządzeniu i obyczaju miejsca wiewowego pogańskiego Szczecina. In AYMARD, Maurice (ed.). *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 275-284. ISBN 8301103272; BANASZKIEWICZ, Jacek. Pons mercati, gradus lignei, stepen i inne. Uwagi o znaku władzy i prawa słowiańskich miejsc wiewowych. In *Discernere vera et falsa. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, sectio F. Historia, 1990/1992, vol. 45, s. 79- 89. ISSN 0239-4251.

tom, opakované pri Luticoch Thietmarom, a o niekoľko stoviek rokov neskôr životopiscom Ota z Bambergu, predstavujú štruktúru správania sa, ktorá vyvracia výnimočnosť slovanskej veče.

Nemožnosť sledovať kontinuitu predštátnych snemov so snemami za vlády Přemyslovcov potvrdzuje Josef Žemlička vo svojej štúdií z roku 1993.⁷⁵ Piotr Boroń je autorom jednej z mála monografií, ktorá sa venuje problému veče v širšej geografickej perspektíve.⁷⁶ Boroń príliš nekomentuje „výber“ jednotlivých príkladov zhromaždení, a preto niekedy nie je jasné, ktoré môžeme nazvať večou a ktoré už nie. Učebnice, naviazané na vedeckú spisbu, prikladali veči vážne miesto v tvorbe základných kontúr včasnostredovekého štátu. Zvrhnutie kontrolnej moci veče nad spoločenstvom a prechod tejto moci do rúk užšieho kruhu mocných predstavuje bod transformácie kmeňového zriadenia na štátne, tak ako to čítame v učebnici Jana Baszkiewicza (pôvodne zo 60. rokov, reprintovaná naposledy v roku 2002).⁷⁷ Názor, že veča v celoslovanskom meradle obmedzovala v čase mieru vládu kniežaťa, ba dokonca, že veča, ktorej členmi boli všetci slobodní muži, vyberala v čase vojny knieža, je spoločný pre poľské aj slovenské učebnice.⁷⁸ Termín „vojenskej demokracie“, s večou ako jej hlavným orgánom, má naďalej prostredníctvom znovuvydávaných zásadných syntetických prác legitimitu.⁷⁹

75 Zásadne odmieta vidieť v termíne *populus* inštitucionalizovaný ľud s akoukoľvek právomocou. Tak ako to pred polstoročím tvrdil Vaněček – kmeňové snemy zmietli turbulencie na prelome 9. a 10. storočia, ako aj vláda tvrdej ruky kniežaťa so svojimi *primates*. ŽEMLIČKA, Josef. Te ducem, te iudicem, te rectorem (sněmovní shromáždění v časněstředověkých Čechách – kontinuita či diskontinuita?). In *Český časopis historický*, 1993, roč. 91, č. 3, s. 369-383. ISSN 0862-6111.

76 BOROŇ, ref. 2. Monografia obsahuje vyčerpávajúci prehľad staršej poľskej literatúry. Piotr Boroń je tiež autorom viacerých článkov, v ktorých veča zohráva viac alebo menej centrálnu úlohu. Ešte sa o nich zmienime.

77 BASZKIEWICZ, ref. 38, s. 57.

78 Zaujímavosťou je, že v texte skript sa uvádza, že moc kniežaťa bola limitovaná tiež radou staršinov – tzv. *savetom*, kde môžeme vidieť etymologické prepojenie na *vět*, čiže veču. Ide v tomto texte o ten istý orgán? Druhou možnosťou by bolo, že autori čerpali priamo zo života sv. Konštantína, kde Rastislav *sovět* stvoril so svojimi kniežatami pred tým, ako pošle list cisárovi Michalovi. *Život Konstantinův, XIV* (vydanie *Magna Moravia Fontes Historici*, vol. 2. Eds. L. Havlík et alii. Praha; Brno : Univerzita J. E. Purkyně v Brne, 1967, s. 98); ŽELEZKOVÁ, Gertrúda - BLAHO, Peter - ČARVAGA, Vladimír. *Všeobecné dějiny státu a práva I. a II. část*. Bratislava : Právnická fakulta UK, 1992, s. 67. ISBN 8022306231; URUSZCZAK, Waclaw. *Historia państwa i prawa polskiego*. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2010, s. 34. ISBN 9788326404115.

79 BARDACH, Juliusz - LEŚNODORSKI, Bogusław - PIETRZAK, Michał. *Historia ustroju i prawa polskiego*. 6. vydanie. Warszawa : LexisNexis, 2009, s. 40. ISBN 9788376201924. V texte učebnice sa nič nezmenilo od vydania z roku 1979 z Wydawnictwa Naukowego. Názor prechádza aj do novších prác a býva neraz obohatený o známe etymológie (napr. *veščat* má znamenať hovoriť), pozri SCHELLE, Karel a kolektív. *Právní dějiny*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 700, 846. ISBN 9788073800437. V poľskej učebnicovej literatúre je normálne, že sa termín viac používa na na snemy a súdy rôzneho charakteru, KRASOWSKI, Krzysztof - KRZYMKOWSKI, Marek et al. *Historia ustroju państwa*. Poznań : Ars boni et aequi, 2002, s. 85. ISBN 8387148377. V iných textoch síce neraz stretáme termín „vojenskej demokracie“ pre pomenovanie režimu, v akom spoločnosť žila, ale už sa nezvýrazňujú rozdiely medzi politickými organizáciami a „formou zriadenia“ Slovanov a iných spoločenstiev (v znení dikcie spomenutej v úvode tejto časti – Baltov, Germánov, Keltov). Skôr sa zvýrazňuje a chronologicky urýchľuje tvorba bojovníckej aristokracie (družiny) a neskorších dvorských úradov, pozri BÍLÝ, L. Jiří. *Právní dějiny na území České republiky*. Praha : Linde, 2003, s. 27-33; MOSNÝ, Peter - HUBENÁK, Ladislav. *Dějiny státu a práva na Slovensku*. Košice : Aprilla, 2008, s. 17. ISBN 9788089346028.

Novšia učebnicová literatúra sa stavia k otázke veče predovšetkým ambivalentnejšie, ale tiež triezvejšie. Veča je v nej jednoducho ľudovým zhromaždením, jedným z orgánov štátneho práva so širokými kompetenciami, alebo zhromaždením slobodných mužov, v teórii predchodcom stredovekých zhromaždení *predákov*, ktorých účasť je limitovaná súhlasom panovníka.⁸⁰ V rámci právneho vývoja Rusi a Ruska sa klasicky vníma veča ako pokračovanie starých ľudových zhromaždení.⁸¹ Poslednou vedeckou monografiou k tejto téme je pôvodne dizertačná práca Jonasa Granberga z Göteborgu z roku 2004, zameraná na novgorodskú veču.⁸² Systematická, kritická práca dovádza termín k úplnej dekonštrukcii.⁸³ V tom istom roku vyšla *Barbarská Európa* Karola Modzelewského.⁸⁴ Jednou jej časťou je dlhšia stať o kmeňových „inštitúciách“ Germánov a Slovanov so špeciálnym dôrazom na porovnanie rituálnej a procesnej stránky veče Pomorancov a thingu Sasov,⁸⁵ s hlbokými štrukturálnymi komparáciami založenými na pramennej báze. Posledné texty k téme veče⁸⁶ pochádzajú od Pavla Lukina, historika Inštitútu ruských dejín Ruskej akadémie vied, ktorý sa v súčasnosti najviac zameriava na analýzu veče (predovšetkým však novgorodskej) – ako historického fenoménu a faktu.⁸⁷

-
- 80 Predpokladá sa jeho súdna a výkonná moc, zároveň ako zastupiteľský orgán volí náčelníka. BEŇA, Jozef - GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny práva na území Slovenska 1 (do roku 1918)*. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2008, s. 18. ISBN 9788071602576; VOJÁČEK, Ladislav a kolektív. *Dejiny verejného práva a prameňov práva*. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2010, s. 102. ISBN 9788071602910. Obraz širšieho zastúpenia obyvateľstva vo verejnom živote sa minimalizuje na úlohu rád tvorených práve spomenutými bojovníkmi alebo staršou aristokraciou, hlavami rodín. Bližšie neurčený *snem* ako širší štátny orgán (zároveň dočasne vo funkcii rady aj súdu) zasadal s účasťou družiny, dvorských úradníkov a *snád' aj iných slobodných ľudí* vo výnimočných, možno povedať v krízových prípadoch, akou bola voľba panovníka. HUBENÁK, Ladislav. *Právne dejiny Slovenska do roku 1918*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2000, s. 33. ISBN 8080554633; MACIEJEWICZ, Tadesz. *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*. Warszawa : C. H. Beck, 2011, nb. 3-5. ISBN 9788325527280.
- 81 Tu je dôvodom vysoký počet slobodných obyvateľov kniežacích sídelných miest. SCHELLE, ref. 79, s. 711.
- 82 GRANBERG, ref. 23. Skoro maximálna extrakcia rusko-jazyčnej literatúry, chronologické zostavenie úplnej pramennej bázy, príloha časových tabuliek so všetkými zhromaždeniami v Novgorode a Pskove dopĺňajú autorovu odvahu vkročiť do historického pozadia, sociálnej analýzy spoločnosti a záverov k právnym funkciám zhromaždení.
- 83 Prevažne pozitívna recenzia od ЛУКИН, Павел Владимирович. Терминологический анализ: плюсы и минусы (по поводу монографии Юнаса Гранберга о древнерусском вече). In *Средневековая Русь*, 2009, č. 8, s. 217-243. ISBN 9785916740295.
- 84 MODZELEWSKI, Karol. *Barbarzyńska Europa*. Warszawa : Iskry, 2004, 520 s. ISBN 8320717582. Monografia je príkladom indoeurópskej historicko-kultúrnej komparatistiky, akú poznáme aj z prác Jacka Banaszkiewicza. Vyčerpávajúca recenzia od ЛУКИН, Павел Владимирович. „Варварская Европа” и современные проблемы изучения раннесредневековых славянских обществ. О новой книге Карола Модзелевского. In *Славяноведение*, 2008, č. 2, s. 25-40. ISSN 0132-1366.
- 85 Uvedená stať vyšla aj samostatne MODZELEWSKI, Karol. Culte et justice: Lieux d'assemblée des tribus germaniques et slaves. In *Annales. Histoire. Sciences Sociales*, 1999, roč. 54, č. 3, s. 615-636. ISSN 0395-2649.
- 86 Ak rátae aj článok Adama Izdebského v *Byzantinoslavice*, IZDEBSKI, Adam. The Slav's political institutions and the Byzantine policies (ca. 530-650). In *Byzantinoslavica*, 2010, roč. 69, č. 1-2, s. 50-69. ISSN 0007-7712. Zámerom článku je analyzovať organizačné štruktúry Slovanov Prokopia a Theofylakta Simokatta. Zarážajúce však je, že text len slabo reflektuje širokú poľskú, ruskú i českú historiografiu a len prerozpráva historické správy. Porovnaj CURTA, ref. 30, s. 311-323.
- 87 ЛУКИН, Павел Владимирович. “Народные собрания“ у восточных славян: возможности

V neskorších prácach syntetického charakteru má veľa samozrejme svoje miesto, ale jej opisy sa zásadnejšie nevymykajú z obrysov načrtnutých predchádzajúcou teóriou. Engelsovská vojenská demokracia dostala umiernenú a právnu náplň a pre slovan-ských romantikov predstavovala vzor pre terajšie predstavy o vlastnej správe, práve a pre demokratické požiadavky. Renesanciu týchto pohľadov zažila veľa v marxistickej literatúre a v niektorých učebniciach práva. Nejasná charakteristika veče ako inštitúcie prechádzala literatúrou ako fakt, ktorý sa ďalej dostal bez problémov do učebnicovej a syntetickej literatúry. Od druhej svetovej vojny sa predovšetkým vďaka textom Zernacka a Russockého pomaly rozbieha predstava o genetickej kontinuite kmeňovej veče s neskoršími snemami šľachty na rôznych územiach Európy. Vďaka štruktúrnym porovnaniam vlastným Banaszkiwiczovi a Modzelewskému vidíme, že ritualizované správanie, priestorové a časové náležitosti zhromaždení neboli „etnickou výsadou“ žiadneho spoločenstva. Predznamenáva to, že miesto veče ako typicky „celoslovanskej“ právnej inštitúcie je otrasené. Túto štruktúru zohľadňujeme, no okrem toho chceme z písomných prameňov vyseparovať tie činnosti zhromaždenia, ktoré majú právny charakter, čiže rozhodnutia a závery záväzné pre celú spoločnosť. Vyššie spomenutá literatúra (až do práce Granberga) vysvetľovala veču ako inštitúciu, orgán (pred)„štátneho“ (archaického) práva s definovanými kompetenciami, povinnosťami a uceleným ritualizovaným procesom. Odpovedať na otázku, či tento názor obstojí aj dnes, sa pokúsime nižšie.

Právne postavenie veče, právomoci a procesná stránka zhromaždenia

Napriek rôznym nejasným a často žiadnym zmienkam v historických prameňoch je obraz funkcie veče ako zásadnej (ústavnej) inštitúcie viac-menej pevný. Špeciálne spomíname termín obraz, pretože o realite striktných alebo menej striktných pravidiel fungovania veče ako orgánu štátneho práva z dôvodu ich neexistencie nemôžeme hovoriť.⁸⁸ Spomenuli sme zásadný (a skôr naformulovaný) epistemologický problém témy. V našom uvažovaní je veča *sensu stricto* na stredovekej Rusi, najvýraznejšie v Novgorode a Pskove po mongolskom vpáde.⁸⁹ Ruské pramene zachovali termín, ktorý v historicko-právnej terminológii používame dodnes. Sledujeme jav zhromažďovania sa s domnelými širokými kompetenciami v špeciálnych socio-politických podmienkach tzv. kupeckej republiky. Ďalej sa v literatúre objavujú veče v maximálne širokom zmysle, čo sú všetky zhromaždenia etno-politických zoskupení v prameňoch nazvaných ako Slovania, od „predštátnych dôb“ do konca stredoveku.⁹⁰ Ich procesná stránka a kompetencie sú rôz-

сравнительного анализа. In *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2004, го.ч. 17, ч. 3, s. 5-11. ISSN 2071-9574. A ďalej spomenuté publikácie: ЛУКИН, ref. 49; ЛУКИН, *Новгородское вече*, ref. 54; ЛУКИН, *К истории вечевых колоколов*, ref. 54; ЛУКИН, ref. 83; ЛУКИН, ref. 84. Lukinov dlhoročný výskum je zosumarizovaný v monografii *Новгородское вече*. Москва : Индрик, 2014. 608 s. ISBN 9785916743081. Tú sa nám žiaľ nepodarilo včas získať.

88 Sergeevič písal o tom, že zásadné protokoly k fungovaniu veče boli prijaté pred 13. storočím a rozhodnutia veče boli zaznamenávané v listinách. СЕРГЕЕВИЧ, ref. 50, s. 68, 99-101.

89 Pred monogolskými nájazdmi sa veča nachádzala v Kyjeve, Černigove, Vladimíri nad Kľazmou, Polotsku, Smolensku, Suzdali, Jaroslavlji, Rostove, Riazani atď. FELDBRUGGE, Ferdinand. *Law in Medieval Russia*. Law in Eastern Europe, vol. 59. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 150. ISBN 9789004169852.

90 Napríklad František Palacký: „*Zákonodarství všecko a jiné znamenitéjší potřeby života státního vůbec*

ne, predovšetkým však vyniká súdna právomoc, alebo prepojenie zákonodarnej a súdnej moci. Po Rusi sú najlepšie dokumentované a najčastejšie porovnávané zhromaždenia Luticov, Obodritov a pomoranských Slovanov. Pre veče *sensu largo* sa používa idealizovaný archetyp ruskej veče alebo zhromaždení Slovanov u Prokopia a Thietmara. Z ich opisov (predovšetkým toho druhého) sa v kombinácii (a komparácii) s Tacitovými opismi *thingu* vyberajú základné prvky štruktúry fungovania takejto inštitúcie. Čo je paradoxné, práve tento postup by mal zamedzovať používanie termínu veča pri rôznych kniežacích zjazdoch a snemoch stredoveku, lebo tu nemôže platiť jeden z romantických predpokladov fungovania veče – široká účasť spoločenstva a jednomyseľnosť hlasovania o závažných otázkach. Záleží tiež na historikoch, obzvlášť historikoch štátoprávnych, či súhlasia s tým, že akékoľvek zhromaždenia disponovali len takými právomocami, aké im knieža pridelo. V opačnom prípade by sa museli tieto právomoci „inštitucionalizovať“ do konkrétneho štátoprávneho orgánu. Právomoci archaickej veče historici často naprojektovali späť podľa ideálneho balíka kompetencií šľachtických snemov, do ktorého patrili zahraničné vzťahy, vojna a mier, nástupníctvo na trón, požiadavky cirkvi, ktoré sa na veči riešili a o ktorých sa priamo rozhodovalo a samozrejme civilné a trestné súdnictvo.⁹¹

V predchádzajúcej kapitole sme naznačili, aká bola „kariéra“ veče v literatúre a čo bolo jej príčinou. Snahu marxistickej literatúry odvrhnúť romantické tendencie (a nahradiť ich socio-ekonomickou rovnicou) vo výskume slovanského práva Klaus Zernack nazval, možno trochu prehnane, vyhánanie čerta diablom.⁹² Stav ruskej historiografie, ktorý on poznal, nazval krízou historicko-právneho poznávania a konkrétne v otázke veče jej vyčítal, že nikto z romantických slovanofilov, liberálnych juristov alebo marxistických historikov neodpovedal, čo to veča vlastne je.⁹³

My môžeme doplniť, že nikto neodpovedal na to, akú úlohu hrala v práve slovan-ských stredovekých štátnych útvarov. Aj bez toho, ako veľmi by sme súhlasili s tým, že mestské zhromaždenia na Rusi sú vlastne to isté, čo zhromaždenia Luticov,⁹⁴ vychádza na povrch niekoľko podobností, ktoré už len z úcty k pozícii veče v literatúre o dejinách Slovanov musíme podrobiť analýze. Prvou výraznou spoločnou črtou je vysoký počet účastníkov zhromaždenia, čo vždy evokovalo predstavu zastupiteľského orgánu.⁹⁵ V kmeňovej veči je počet zúčastnených rovný počtu všetkých slobodných. Sú to *omnes*

řízeny bývaly na vících čili sněmeh veřejných – zejména volení panujících knížat a biskupův, a soud nad velezrádci, uvodí se od starodávna co předmětové sněmovních jednání. Ve sněmování oučastnili se všichni zemané velící i malí a spolu vyšší duchovenstvo z Čech i Moravy bez rozdílu.“ PALACKÝ, ref. 46, s. 158.

91 VANĚČEK, ref. 59, s. 52.

92 ZERNACK, ref. 53, s. 10.

93 ZERNACK, ref. 53, s. 13.

94 Gerard Labuda v recenzii na Zernackovu monografiu kritizoval jeho snahu porovnávať zhromaždenia Rusi so zhromaždeniami západných Slovanov a používať črty tých neskorších ako kritériá. Podľa jeho názoru by sa práve v tých polabsko-pomoranských mala zachovať pôvodná štruktúra. LABUDA, ref. 67, s. 919.

95 Analýza v BOROŇ, Piotr. *Universa populi multido. Problem uczestnictwa w słowiańskich wiecech plemiennych*. In PANIC, Idzi (red.). *Średniowiecze polskie i powszechne*, tom. 1. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999, s. 11. ISSN 0208-6336.

Cornelia Tacita,⁹⁶ ktorí rozhodujú prakticky o všetkom. V kontraste voči nim stojí vrstva *priores*, ktorá sa na zhromaždeniach pravidelne objavuje. Otázka zastúpenia zložiek novgorodskej spoločnosti na veči bola považovaná v rámci témy za jednu z najcitlivejších.⁹⁷ Tiež čo sa týka počtu, každý *konec*, čiže časť Novgorodu, mal vyslať 100, potom 300 i viac reprezentantov.⁹⁸ Waclaw Maciejowski už na počiatku 19. storočia (podľa Augusta Schlözera) veči na Rusi nepriznáva žiaden demokratický charakter.⁹⁹ V letopise čítame, že „Kyjevčania“ v roku 1068 na *trhovisku zriadili veču*¹⁰⁰ a oslobodili Vseslava, ktorý sa chopil na sedem mesiacov kyjevského stolca.

Poľskí historici v 20. storočí postupne prijali dve sémantické náplne termínu veča: jednu ako snem „predákov“ (vysokých cirkevných hodnostárov a najvyšších úradníkov kniežat a údelných kniežat) a druhú ako zhromaždenie všetkých slobodných v predštátnom kmeni, pričom pre obidva javy používajú rovnaký termín.¹⁰¹ Zmienka Galla Anonyma, interpretovaná ako veča, hovorí, ako sliezsky *comes Magnus* a „Vroclavčania“¹⁰² ubezpečujú Vladislava Hermana, že nerevoltujú proti nemu, ale proti palatínovi Sieciechovi. Je jasné, že to nebol široký zástup (slobodných) obyvateľov Vroclavu, ani vyššie spomínaného Kyjeva, ale úzka skupina šľachticov, bojarov. Václav Vaněček (ktorého názor o povinnosti zúčastňovať sa v takomto ideálnom zoskupení na snemoch sa nikdy nepotvrdil) pre český stredovek zdôraznil rozdiel medzi zastúpením všetkých slobodných mužov kmeňa na veči a zastúpením najvyšších cirkevných hodnostárov, hlav veľmožských rodov a *všetkých dospelých členov* přemyslovskej dynastie na dvorskom zjazde.¹⁰³ Ako kmeňovú veču „všetkých“ môžeme vnímať jedine *commune consilium*, ktoré vyberá Libušu za sudcu.¹⁰⁴ Dostávame sa tu však do inej roviny než rekonštruovania reality.

O veľkom počte zúčastnených na zhromaždeniach hovoria zmienky zo života Ota z Bambergu. Otov životopisec odhadol počet ľudí zúčastnených v roku 1124 na *festus dies paganorum* asi na 4 tisíc.¹⁰⁵ Nasledujúci deň mali na zhromaždení v Pyrzycy *maiores* predstaviť svätcov a jeho sprievodu hotové rozhodnutie o zmene viery na aprobá-

96 *Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum liber*, 11 (vydanie *Germania*. Ed. A. A. Lund. Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1988, s. 78). ISBN 3533038769.

97 ЛУКИН, ref. 87, s. 8; ZERNACK, ref. 53, s. 225.

98 Prehľad názorov ruských historikov v GRANBERG, ref. 23, s. 44.

99 MACIEJOWSKI, ref. 48, s. 224.

100 *Ипатьевская летопись, рок 6576*.

101 BUJAK, ref. 8, s. 74; novšie BRACHA, ref. 10, s. 664; BORON, ref. 2, s. 26-45.

102 O tom, že Vroclav v časoch Vladislava Hermana mal byť podobný Novgorodu, má podľa Russockého svedčiť to, že sa Gall nečuduje komunikácii Hermana a „Vroclavčanov“. RUSOCKI, ref. 11, s. 567. Ako veča v BORON, ref. 2, s. 84. „Vroclavčania“ sú však vo vlastnom texte Galla spomenutí ako magnáti, *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, II, 4* (vydanie *Monumenta Poloniae Historica*, tom. 1. Ed. A. Bielowski. Lwów : Nakładem własnym, 1864, s. 431).

103 VANĚČEK, ref. 61, s. 52. Vaněček konzekvetne rozlišuje medzi termínom veča a dvorský zjazd.

104 *Cosmae Chronicon Bohemorum, I, 4*; BAK, János Mihály - LUKIN, Pavel Vladimirovič. Consensus and Assemblies in Early Medieval Central and Eastern Europe. In *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*. Eds. P. S. Barnwell, M. Mostert. Studies in the Early Middle Ages, vol. 7. Turnhout : Brepols, 2003, s. 99. ISBN 2503513417.

105 *Herbordi Dialogus de Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis, II, 14* (vydanie *Monumenta Germaniae Historica*, scriptores, tom. 7. Ed. G. H. Pertz. Hannover : Hahn, 1868, s. 62); ZERNACK, ref. 53, s. 238.

ciu.¹⁰⁶ Z výpočtu účastníkov neskorších kolokvií v Poľsku a Čechách je zrejmé, že účasť členov a vrstiev teritoriálne vymedzenej spoločnosti na veči je stretnutím špičky svetskej a cirkevnej administratívy. Na Rusi, u polabských a pomoranských Slovanov je však počet zúčastnených na veči tradične vysoký.¹⁰⁷ Tento vysoký počet v nás ale nemôže vyvolávať dojem, že sú zhromaždeniami „rovných“ alebo „všetkých“. Na jednotlivých príkladoch vidíme, že aj tu má rozhodujúcu úlohu úzka skupina ľudí. Na druhej strane, keď sa knieža Moravanov Rastislav rozhoduje poslať list cisárovi Michalovi, sŕveť sŕtvori so svojimi kniežatami a s Moravanmi.¹⁰⁸ Obidve skupiny, s ktorými sa knieža radí, sú v tomto prípade jasne oddelené. Znovu vyvstáva otázka, či ide o zhromaždenie v právnom zmysle alebo literárnu fikciu „svedka“. Bolo by zvláštne, keby Rastislav pociťoval povinnosť oznámiť posolstvo do Konštantínopola „všetkým“. Spoločnosť Moravanov je tu dôkazom toho, že Konštantína a celú misiu Moravania naozaj chceli a potrebovali.

Nepochybné, *skupinovosť* rozhoduje o prijímaní aj exekvovaní práva. Verejné zhromaždenie vytvára puto, pretože sa riešia veci záväzné pre všetkých. Účasťou na takom akte, schválením, sa právo stáva záväzným pre jednotlivca. Rozhodujúcim však zostáva, kto v skutočnosti rozhoduje a kto len formálne schvaľuje už rozhodnuté.

„*Svoje vážne záležitosti rozoberajú na zhromaždení cestou spoločnej porady a aby nejakú záležitosť uzavreli, musia všetci súhlasiť. Keď sa nejaký domorodec stavia proti rozhodnutiu prijatému na zhromaždení, bijú ho palicami, keď stavia viditeľný odpor poza zhromaždenie, zoberú mu majetok, alebo ho vezmú celý, alebo ho spália, alebo zaplatí v [ich] prítomnosti sumu peňazí v závislosti od svojho postavenia.*“¹⁰⁹

V tejto „definícii“ veče je zdôraznená zásada jednomyselnosti, ktorá sa považuje za jeden z jej charakteristických znakov. Z opisu vidieť, že bola kľúčovým fenoménom zhromaždenia. Jednomyselnosť potvrdzuje alebo nepotvrdzuje, ktoré rozhodnutie sa stane zásadnou zásadou celej spoločnosti, čiže (archaickým) právom. Jednohlasnosť je formou a prejavom toho, že všetci sú povinní rešpektovať rozhodnutie veče. Thietmar tento opis logicky zaradil potom, ako spomenul absenciu autokrata – monarchu. Jednomyselnosť kompenzuje vládu jedného vládcu.¹¹⁰

Zásadnou vecou zahraničnej politiky a zásadnou právomocou štátu je rozhodnutie vstúpiť do vojenského konfliktu alebo ho ukončiť. Franciszek Bujak videl v rozhodovaní o mieri a vojne jednu z najväčších úloh „údelných“ poľských večí.¹¹¹ U Thietmara čítame, že na veči Luticov sa rozhoduje o zotrvaní v spojení s inou politickou entitou, v tomto prípade s cisárom. Od myšlienky zrušiť spojenectvo s Henrichom II. v roku 1017 (pod vplyvom zlých znamení a straty oddielu najlepších bojovníkov) ich odradilo rozhodnutie prijaté na spoločnom zhromaždení. Ďalej však čítame, že vypracovaný návrh priniesli na veču lutická *priores*.¹¹² V Novgorode a Pskove mali veče zasahovať do vypo-

106 MODZELEWSKI, ref. 84, s. 375.

107 FELDBRUGGE, ref. 88, s. 155; So snahou o podrobný opis ZERNACK, ref. 53, s. 178-190.

108 Život Konstantinův, XIV.

109 *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, VI, 25.

110 MODZELEWSKI, ref. 84, s. 360.

111 BUJAK, ref. 8, s. 56.

112 *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, VII, 64.

vedania vojny alebo uzavretia mieru.¹¹³ A mali, aj napriek nesystematickému zvolávaniu sa, prijímať, schvaľovať alebo zamietat' najdôležitejšie rozhodnutia spoločnosti.¹¹⁴ Roku 1214 žiadal Mstislav Mstislavovič v Novgorode „Novgorodčanov“, aby s ním tiahli proti Vševolodovi Červenému, ktorý v tom čase sedel na kyjevskom stolci. Na zvolanej veči – „Novgorodčania“ – nie veča, súhlasili s tým, že s ním pôjdu do boja. Začiatok výpravy sprevádzal vnútorný konflikt. Preto sa „Novgorodčania“ stiahli z dohodnutej výpravy a na druhú kniežaťom zvolanú veču ani neprišli! Knieža sa preto vydal na výpravu sám. Po jeho odchode však „Novgorodčania“ zvolali vlastnú veču, na ktorej sa dohodli, že sa predsa len pridajú k ťaženiu.¹¹⁵ Vo všetkých troch prípadoch veča vystupuje ako publikum, ako udalosť zhrmaždenia, ktorá neprijíma žiadne rozhodnutia, nevystupuje ako orgán štátneho práva.¹¹⁶ Najplnšie opisy „naživo“ z pomoranskej veče sú v životoch sv. Ota z Bambergu. Po dramatickej scéne na zhromaždení v Štetíne roku 1124, slovnom a kultúrnom konflikte s pohanským kňazom, *colloquium generale*, ktorého sa zúčastnili len *principes*, napokon rozhodlo prijať kresťanstvo (v tomto prípade ustúpiť od „dvojviery“), tak ako to žiadal misionár.¹¹⁷ *Thing* Sasov v Marklo, ktorý sa v literatúre spomína ako hromadný ústavný orgán Vestfalov, Ostfalov a Angarov (a ako komparácia pre slovenské veče), nevyžadoval jednotný súhlas všetkých zúčastnených v otázke vojny a mieru. Každý vybraný náčelník vyhlasoval na *concilium generale* za svoj kmeň, v tomto prípade či zotráva vo vojne s Frankami, alebo nie.¹¹⁸ *Thing*, na ktorom vyhlasovali Sasi svoj postoj, o tom nerozhodoval, bol len verejným priestorom. Napokon svedčí o tom aj neexistencia systému hlasovania. Tak Tacitov opis germánskeho *thingu*, ako aj opis Herborda o veči „Štetinčanov“ hovoria o súhlasnom „taseň“ zbrani alebo nesúhlasnom spoločnom mručení. To sa nedá spočítať, nejde preto o vstup do rozhodovania vlastným hlasom, ale o jednotnú aklamáciu. V každom prípade vieme, že indoeurópsky vládca nie je vládcom orientálnej despocie, musí vládnuť s inými. Na druhej strane, tézy o tom, že vládca nemohol prijať vážne rozhodnutia bez porady alebo schválenia večou/zhromaždením odrážajú sny o parlamentarizme staršej literatúry a ich tradíciu v literatúre

113 SCHELLE, ref. 79, s. 711.

114 СЕРГЕЕВИЧ, ref. 50, s. 92-94. Sergejevič tieto rozhodnutia – ich prípravu a proces schvaľovania pripisoval priamo veči – ako reprezentantke celej novgorodskej spoločnosti. Podľa nášho názoru však mal viac zvýrazniť, že išlo o veči prinesené kniežaťom a bojarmi.

115 *Новгородская первая летопись, рок 6722* (vydanie *Синодальный список. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Ed. A. H. Насонов. Москва : Академия Наук ССР – Институт Истории, 1950, s. 53); ZERNACK, ref. 53, s. 157.

116 GRANBERG, ref. 23, s. 155.

117 ROSIK, Stanisław. *Conversio gentis Pomeranorum. Świadectwo o nawróceniu Pomorzan (historia w kręgu żywotów Ottona z Bambergu)*. Wrocław : Chronicon, 2010, s. 461. ISBN 9788393065400.

118 Snemy v rokoch 775 a 779, MODZELEWSKI, ref. 84, s. 367. Tito Sasi, rovnako ako Lutiči nemajú jedného vládcu. Ich „iná“ organizácia, miesto, priebeh a význam stretnutia slovami anonymného autora života sv. Lebuina: „*Regem antiqui Saxones non habebant, sed per pagos satrapas constitutos; morisque erat, ut semel in anno generale consilium agerent in media Saxoniam iuxta fluvium Wisuram ad locum qui dicitur Marklo. Solebant ibi omnes in unum satrapae convenire, ex pagis quoque singulis duodecim electi nobiles totidemque liberi totidemque lati. Renovabant ibi leges, praecipuas causas adiudicabant et, quid per annum essent acturi sive in bello sive in pace, communi consilio statuebant.*“ *Vita Lebuini antiqua* (vydanie *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum, tom. 30, pars 2. Ed. A. Hofmeister. Lipsae : b. v., 1934, nezmenená verzia tiež ed. A. Hiersemann, Stuttgart 1976, s. 793).

mladšej.¹¹⁹ *Novgorodská kronika* ukazuje veču (hlavne v predmongolskom období) ako nástroj kniežaťa. Jaroslav II. Vševolodovič zvoláva roku 1215 v Novgorode veču, aby vyvolal vzburu proti *tisícnikovi*. Na porovnanie Mstislav Mstislavič (jeho predchodca) zvoláva veču na dvore Jaroslava, aby vyhlásil, že odchádza z Novgorodu, resp. povedal Novgorodčanom, že sú *slobodní*.¹²⁰ Po konflikte v roku 1463, na znak dojednaného mieru medzi Pskovom a Jurjevom (dnešné Tartu v Estónsku), bozkávajú vyslanci Jurjeva kríž na veči v Pskove. Znovu však veča nie je orgánom, ktorému je skladaná prisaha alebo ktorý sa zúčastňoval rokovania o mierovej zmluve. Vyslanci to robia pred vojenským veliteľom moskovského veľkokniežaťa. Výraz na veče znamená „verejne“. Rovnaká situácia nastáva, keď kríž bozkáva *posadník* Pskova Maxim Larionovič v roku 1464. Veča je znovu svedkom, verejnosťou, nevykonáva žiadne verejno-právne akty.¹²¹ Reakcie na správy od veľkokniežaťa, výber *posadníka* a vlastne aj zvolávanie veče riešia „Pskoviči“.¹²² Veča predstavuje mobilizáciu spoločnosti a vytvára priestor pre verejnú komunikáciu, no v tejto komunikácii ako orgán aktívne neparticipuje (hlavne nie v právnom zmysle), je skôr svedkom verejných vyhlásení.

Abstrahujúc z citovanej literatúry, súdna funkcia veče je spolu s (tradičnou) funkciou prijímania rozhodnutí (tradične) najvýraznejšia. Niektorí autori tvrdia, že na základe prameňov je súdenie aj najdôležitejšou činnosťou veče.¹²³ „Veľké súdne roky“, súdne pojednávania, *colloquia generale*, organizované v čase stredovekého snemu, zapríčinili, že v teoretickom konštrukte veče ako inštitúcie sa zakorenila predstava o súdnej právomoci ako jej hlavnej charakteristike. Nasvedčovať tomu má nepochybný fakt, že súdenie, výkon práva sa bytostne prelínal s inými sférami ľudského života a verejný súd mal vážne miesto v reprezentácii moci.¹²⁴ Ak slovanská „kmeňová“ veča súdi spory a zločiny, tak sa z toho vyvodzuje a prijíma, že právo je integrálnou súčasťou kmeňovej identity.¹²⁵ V poľskej literatúre sú veče často súdmi rôznych úrovní. Opodstatnenie termínu sa dokladuje kvôli momentu zjazdu/zhromaždenia viacerých hodnostárov a verejnosti. Dôvodom nie je ani tak chyba v uvažovaní, ale, okrem iného, aj spomínaný slovník magdeburského práva, preložený z latinčiny. Jan Herburt v *Statute Polskim* zo 16. storočia uvádza, že proti rozsudku *krajinského*, alebo *hradského* súdu sa možno odvolať na vyšší stupeň, na veču. Herburt uvádza, že veča je „veľkým rokom“, ktorý sa má odohrať raz za rok v každej „krajine“ (rozumej v každom kniežatstve, z ktorých sa Poľsko po rozdelení na údely skladalo). Ak prijmeme, že „veľké roky“, *colloquia generalia*, boli večami, tak ako stredoveký termín vydržali až do 18. storočia.¹²⁶ Preto Adam Naruszewicz písal,

119 ZERNACK, ref. 53, s. 243; RUSSOCKI, ref. 11, s. 565.

120 „*Poide knjaz Mstislav po svoei voli Kievu, i stvori věče na Jaroslavli dvorjě, i reče Novgorodcem: sut mi orudinja v Rusi, a vi volni v knjazěch.*“ Podľa *Новгородская первая летопись, рок 6723*.

121 *Псковская летопись, рок 1463 а 1464* (vydanie *Псковская летопись. Изданная на иждивении Общества Истории и Древностей Российских, при Московском университете М. Погодиным*. Москва : В Университетской типографии, 1837, s. 95- 96); GRANBERG, ref. 23, s. 154.

122 *Псковская летопись, рок 1462* (na stranách 88-89).

123 BOROŇ, ref. 2, s. 91.

124 BANASZKIEWICZ, *Pons mercati*, ref. 74, s. 83.

125 BOROŇ, ref. 28, s. 206.

126 Citované podľa BOROŇ, ref. 2, s. 24

že *placitum generale*, veľké súdne zhromaždenie je večou, *večovým súdom*. Pri takejto kontaminácii termínov a konvencii v literatúre, stredovekým poľským večiam, zvaným „colloquium“ a „placitum“, priznávame súdnu právomoc. Na Rusi, v *Pskovskej súdnej listine* (*Псковская судная грамота*) sa dokonca píše o tom, že súd sa nesmie (*sic!*) konať na veči.¹²⁷ Po vražde bojara Samuela Ratšiniča v Novgorode v roku 1290 sa kvôli zjednaniu spravodlivosti zvolali dve večie, jedna sa zišla pred Chrámom sv. Sofie a druhá pred Chrámom sv. Mikuláša. Odtiaľ vyrazili proti domnelým páchatelom: „*ľudia v zhone zničili ich domy, zapálili celú Pruskú ulicu, pričom zhorel aj chrám svätej Bogorodice*“.¹²⁸ Dve zvolané večie na dvoch rôznych miestach a spontánna akcia pomsty (spravodlivosti?) nenasvedčujú tomu, že by večia mala inštitucionalizovaný charakter a upravenú súdnu moc, že by bola orgánom práva. Úplne iné bolo zhromaždenie Lutícov, ktorého vyššie spomenutý opis zanechal Thietmar. Žiaľ, nemôžeme ho porovnať s inou zmienkou o veči Lutícov. No vhodné porovnanie (a azda i potvrdenie) mechanizmu fungovania večie ako domnejšej súdnej inštalácie nám ponúka *Saský kapitulár* z roku 797 (spomínaná lutická večia je o 200 rokov mladšia).¹²⁹ Karol Veľký tu vystupuje ako vyššia súdna inštalácia, keď potvrdí sankciu Sasov spáliť dom tomu Sasovi, ktorý rozhodnutie večie nerešpektuje alebo ak sa mu doslova vzpiera a odmieta prísť pred kráľa vyjasniť záležitosť.¹³⁰ Štruktúra týchto zhromaždení sa v hrubých rysoch zhoduje. Sasi, podobne ako Lutici, *nemajú jedného vládcu*, alebo žiadny z vládcov nie je významnejší ako ostatní. Zhromaždení Sasi a tak isto i Lutici mohli spáliť dom neposlušného človeka a palicovať ho kvôli súhlasu. Vo veciach práva sa Sasi a Lutici spravali podobne. Túto podobnosť dokladajú vierohodné správy. Prvá je právnym dokumentom, ktorý reguloval pomery na dobytých saských územiach a druhá (učebnicový opis Lutícov) je nepochybne výsledkom očitého svedectva vyslancov Henricha II. So súdom večie v Pskove alebo Novgorode ich jasne spája verejný charakter zhromaždenia, trest vykonáva verejnosť. Rozdielny je výkon trestu, u Lutícov je stanovený a upravený, rabovanie majetku nie je pomstou. Spálenie domu sa rovná vyhnanstvu, čo je *de iure* spoločenskou smrťou, človek sa stáva vlkom. Pri súdení sa možno viac ako inokedy vyžaduje jednomyseľnosť. Rozhodnutie o spálení domu Lutícovi alebo Sasovi (spáliť alebo postaviť taký dom pravdepodobne nebolo problémom, išlo o symbolické vyjadrenie, že spoločnosť si ďalej nepraje žiť s vyvrhelom) muselo byť jednomyseľné. Jednomyseľnosť je procesnou črtou večového súdu (ak teda použijeme na tieto zhromaždenia tento termín) a prejavom toho, že všetci rešpektujú rozhodnutie, ktoré sa stáva záväzným. Okrem týchto včasných

127 Článok 3 hovorí konkrétne o tom, aby posadnik nikoho nesúdil (bez dôkazov) „na súde na veči“ a podporuje ho článok 4, kde sa píše „*A knieža a (ani) posadnik na veči súd nesudia*.“ *Псковская судная грамота*, 3, 4 (vydanie *Императорская Арчеографическая Коммиссия*, s 17-ю таблицами. Ed. Н. Чечулин. С.-Петербург : Главное Управление Уделов, 1914, s. 2); GRANBERG, ref. 23, s. 213; Pokus o náčrt sociálnej a politickej štruktúry v МАРТЫСЕВИЧ, И. Д. *Псковская судная грамота. историко-юридическое исследование*. Москва : Московский Университет, 1951, s. 49-61.

128 *Новгородская первая летопись, рок 6798* (vydanie *Комиссионный список*. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Ed. А. Н. Насонов. Москва : Академия Наук ССР – Институт Истории, 1950, s. 325).

129 *Capitulatio de partibus Saxoniae, 26 a 34* (vydanie *Die Gesetze des Karolingerreiches: 714 – 911*. Vol. 3. Sachsen, Thüringer, Chamaven und Friesen. Ed. K. A. Eckhardt. Weimar : Böhlau, 1934, s. 9, 11).

130 MODZELEWSKI, ref. 84, s. 357.

a strohých príkladov a lexikologického prepojenia poľských súdnych stretnutí s večami nemáme správy o tom, že by mala veča súdnu právomoc.

Zmienky ako napríklad „*Vinidi si Sama zvolili za kráľa nad sebou*“ evokuje pravidelne predstavu o voľbe širším orgánom.¹³¹ Podobnú situáciu stretávame napr. pri voľbe Slavomíra v momente uväznenia Svätopluka.¹³² Nielsen v učebnicovej literatúre čítame, že novgorodská veča volila kniežatá, biskupov a iných hodnostárov.¹³³ Voľba *mestským snemom* s účasťou všetkého slobodného obyvateľstva je dôvodom pre označenie formy politického zriadenia ako republiky. Pri elekcii biskupa Novgorodu, výbere vojenských veliteľov v Pskove je veča samozrejme prítomná, ale pramene nehovoria o tom, že by za tento výber bola veča zodpovedná, alebo že by ho organizovala. Dokonca nemáme ani jeden doklad, že by veča ako orgán vyberala knieža alebo jeho zástupcu *posadnika*.¹³⁴ *Omnes populi regionis iliis* v prípade českého vládcu netreba v zmysle volebného práva precenovať, je skôr literárnou figúrou, ktorá slúži kronikárovi ako súčasný termín „spoločenská vôľa“.¹³⁵ Gerard Labuda na príklade výberu sv. Vojtecha za pražského biskupa ukazoval, že zhromaždenému opustenému ľudu (*desolate plebis*) na veči náležalo iba schváliť to, čo sa dohodlo v užšom okruhu kniežaťa. Akokoľvek životopisec zdôrazňuje, že všetci jednohlasne (*omnes uno ore*) chceli Vojtecha za biskupa.¹³⁶ Stav prameňov týkajúcich sa najzápadnejších Slovanov len potvrdzuje nesystemovosť veče – „ľudového zhromaždenia“ – ľudu v otázke výberu vládcu. Roku 823 napriek obyčajom predkov, jednoducho „*pretože starší brat nemohol ďalej vládnuť*“, vybral *populus Wilzorum* za knieža mladšieho Milegasta, čo cisár Ľudovít Pobožný, arbiter sporu bratov a kmeňa Veleťov/Vlčanov prijal, čím potvrdil rozhodnutie snemu.¹³⁷ Prameň nespomína iných účastníkov voľby, len *populus Wilzorum*. Znovu je to *populus*, ktorý prijal Tugimíra za svojho „pána“ po návrate zo saského zajatia do Breny (dnešný Brandenburg and der Havel) v roku 940.¹³⁸ Plán na získanie havolanského kniežacieho stolca, vytvorený v spolupráci s Otom I., bol zavŕšený vážnym prečinom proti tradícii kmeňa, vraždou posledného *ex omnibus principibus gentis* Havolanov. „Ľud“ stihol akceptovať nástup nového kniežaťa, ale nečítame už o rozhodovaní v závažnej zahraničnopolitickej otázke, o platení tri-

131 *Fredegari Chronicon*, IV, 68; BEŇA - GÁBRIŠ, ref. 80, s. 18.

132 *Annales Fuldenses*, rok 871 (vydanie *Magna Moraviae Fontes Historici*, vol. 1. Eds. L. Havlik et alii. Praha; Brno : Univerzita J.E. Purkyně v Brne, 1966, s. 104).

133 VOJÁČEK, ref. 80, s. 258; FELDBRUGGE, ref. 88, s. 160; ZERNACK, ref. 53, s. 131.

134 GRANBERG, ref. 23, s. 220.

135 RUSSOCKI, ref. 14, s. 25. Autor dodáva, že je to vládca a jeho rodina, „lepší“ okolo neho *amici – bojari – družina – elita vlády*, ktorí sú strojcami a realizátormi politického programu spoločenstva.

136 LABUDA, Gerard. *Święty Wojciech. Biskup – męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004, s. 107. ISBN 8322924658; *S. Adalberti Pragensis Episcopi et Martyris Vita Prior* (vydanie *Monumenta Poloniae Historica*. Series Nova, tom. 4, fasc. 1. Ed. J. Karwasińska. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962, s. 11).

137 BORONĚ, ref. 38, s. 208; *Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Miores et Einhardi* (vydanie *Scriptores Rerum Germanicarum*. Ed. G. H. Pertz. Hannoverae : Bibliopolii Hahniani, 1895, s. 160).

138 *Widukindi Rerum Gestarum Saxoniarum: libri tres*, II, 21 (vydanie *Monumenta Germaniae historica*, scriptores 7. Eds. G. Waitz, K. A. Kehr. Hannoverae : Hahn, 1904, s. 72-73).

bútu cisárovi. To, čo sa vníma ako doklad veče u Obodritov je paradoxne ďalšia udalosť vzájomného mocenského boja. Po vražde kniežaťa Gottschalka/Gotšalka v roku 1066 nastupuje jeho syn Budivoj ako legitímny vládca, ale vrahovia jeho otca vystupujú na zhromaždení, broja proti nemu ako kresťanovi a priateľovi Sasov a vyberú iné knieža, Kruta.¹³⁹ Táto personálna zmena, nerešpektujúca nástupnícke právo, mala za sebou spoločenské presvedčenie o zachovávaní tradícií (tu azda náboženských), ktoré legitimizujú politické kroky. Vo vyššie spomenutých prípadoch, veča vstupuje do nástupníckeho práva, a to ako svedok už prijatého rozhodnutia. Legitimita mala oporu v presvedčení o právnom konaní a revoltu potvrdilo rebelantmi zvolané zhromaždenie. Paradoxne jediná udalosť v Poľsku, spomínaná tzv. Gallom Anonymom, ktorá sa v literatúre považovala za veču (a ktorá utvrdzovala predstavu o jej inštitucionalizovanej podobe), sa objavuje v čase vzbury Zbignieva proti otcovi Vladislavovi Hermanovi, v ktorej vystupujú „Vroclavčania“.¹⁴⁰ Roku 1096 Zbigniev vo Vroclave vysvetľuje *pred snemom* svoju vzburu proti palatínovi Sieciechovi „*potrebou brániť tradície*“.¹⁴¹ Môžeme predpokladať, že amorfný snem má v *Gallovej kronike* literárnu úlohu svedka, podobne ako jednohlasnosť „Vroclavčanov“. Ako sme spomenuli, bolo to tak aj v prípade Novgorodu a Pskova, ktorých veče, kvôli svojej prítomnosti pri ceremónii voľby a menovania biskupov, boli podľa historikov zodpovedné za tieto významné udalosti.¹⁴² Analýza všetkých siedmich zmienok ukazuje, že veča, podľa doterajšej literatúry, predstavuje veľkú skupinu ľudí, zúčastnenú na ceremónii. Už Grekov upozornil, že veče sa „ozývajú“ predovšetkým vtedy, keď sa „verejnosť“ domáha zosadenia nepohodlného úradníka.¹⁴³ S istou terminologickou rezervou by sme mohli povedať, že zosobňujú právo na odpor. Paradoxne, pri vstupnej analýze vyznieva, že na veču, čiže verejné zhromaždenie, sa odvoláva vládca v momente prevratu, keď žiada verejnú aprobáciu svojej uzurpácie. V iných prípadoch sa večou nazýva okruh ľudí, ktorí sa zmien dožadujú. Zhromaždenie širšieho obyvateľstva, akokoľvek pasívne, je dôležitým svedkom. V prameňoch nečítame o tom, že by zhromaždenie akýkoľvek výber odmietlo. V zásadnej veci, vo výslednom fakte s právnym následkom, je očividné, že o kandidátoch na trón rozhodoval užší okruh stredovekej elity, ktorý pred verejnosťou nie vždy oznamoval svoje rozhodnutie a nie vždy sa riadil rozhodnutím verejnosti.

Priestor, čas a priebeh konania veče

Aj v zmienke Thietmara, aj v *Novgorodskom letopise* a tiež v predstavách historikov má veča upravený priebeh. Zvoláva sa v ustálenom režime, v stanovenom termíne a na rovnakom verejnom mieste. V teórii existuje snaha deliť neskoršie *colloquia* v zjednodušenom zmysle na pravidelné a nepravidelné, na zhromaždenia súdne, dvorské a hrad-

139 *Helmoldi Presbyteri Bozoviensis Chronica Slavorum, I, 25* (vydanie *Helmold z Bosau: Kronika Slovanů*. Trans. J. Zdichynec. Ed. M. Moravová. Praha : Argo, 2014, s. 63. ISBN 9788025707869); ZERNACK, ref. 53, s. 213.

140 *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, II, 4*.

141 *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, II, 16*; BOROŇ, ref. 37, s. 203-209.

142 GRANBERG, ref. 23, s. 149.

143 GREKOV, ref. 56, s. 97.

ské.¹⁴⁴ Na príklade Novgorodu vidíme, že veče mohol zvolávať knieža, aby oznámil verejnosti vojenskej ťaženie. Rovnako sa veča mohla „zvolať sama“, keď verejnosť ne-súhlasila s politikou kniežaťa alebo nižšieho úradníka.¹⁴⁵ Listiny so súdnymi rozhodnutiami, rozsudkami zo súdnych snemov (v literatúre veče) vydávajú veľkopoľské kniežatá v Hniezdne vždy na sviatok sv. Vojtecha a v Poznani na sviatok patrónov katedrály sv. Petra a Pavla (dokumentované po dobu približne 60 rokov, od roku 1232 do 1299 iba dvakrát v inom dátume a mieste).¹⁴⁶ Břetislav I. zvoláva snem na deň sv. Václava, aby vyhlásil ďalší zákon proti pohanom.¹⁴⁷ Na porovnanie, uhorský panovník sa zaväzuje *sláviť* (zvolať snem – A. M.) deň sviatku sv. Štefana a riešiť spory prinesené *poddanými* v Stoličnom Belehrade.¹⁴⁸ Snemy, na ktorých reční Oto z Bambergu, sú sviatkami a zvolávajú ich pri spoločnej príležitosti.¹⁴⁹ Dušan Třeštík predpokladá mesačný interval v organizovaní trhov, ktoré sú síce odlišnou udalosťou ako súdne alebo kultové zhromaždenia, ale ide o technicky tú istú náročnú akciu, preto bolo výhodné spojiť ich v priestore aj v čase.¹⁵⁰ Podľa romantickej tradície sa Česi mali stretávať na veče pri molye Kroka.¹⁵¹ Podľa Františka Palackého je jasné, že „obyčajne sněmováno pod holým nebem, na náměstích neb náhradách i návších, protože počet sněmovníkův zrůstal někdy až na několikero osob“.¹⁵² V Russockého a Zernackovej práci je veča predovšetkým snemom „mestských“ spoločenstiev.¹⁵³ Vychádza sa (predovšetkým z prameňov) z toho, že v Štetie alebo Novgorode bolo jednoduchšie zvolávať celú komunitu na centrálné námestie, trh, kde sa jej právny život verejne prejavoval na veči. Trhové námestie bolo vo včasnostredovekej spoločnosti (a stredovekou spoločnosťou sankcionovaný) oprávnený priestor pre realizáciu spoločenských vzťahov. Spoločnosť tu naberala inštitucionalizovanú formu, bola tvorcom a súčasťou pravidiel, ktoré sprevádzali obchod, kult, politické proklamácie a rozhodnutia.¹⁵⁴ Ten istý verejný priestor slúžil pre kontakt obyvateľstva s vládou, povedali by sme s verejnou mocou, ešte presnejšie so štátnou mocou.¹⁵⁵ V stre-

144 PROCHÁZKA, ref. 62, s. 83.

145 GRANBERG, ref. 23, s. 45.

146 BUJAK, ref. 8, s. 49.

147 *Cosmae Chronicon Bohemorum, III, 1*; RUSSOCKI, ref. 14, s. 42. Presne nevieme, či skutočne „zvolal“ snem, ale vieme, že počas hodov na sviatok sv. Václava vyhlásil pred svojimi ľuďmi zákony.

148 *Zlatá bula Ondreja II.* (vydanie *Pramene práva na území Slovenska 1. Od najstarších čias do roku 1790*. Eds. M. Laclaviková, A. Švecová. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 86. ISBN 9788080821531).

149 ЛУКИН, ref. 87, s. 8.

150 ТРЕШТИК, ref. 73, s. 886.

151 MACIEJOWSKI, ref. 48, s. 223.

152 PALACKÝ, ref. 46, s. 158.

153 RUSSOCKI, ref. 11, s. 566; ZERNACK, ref. 53, s. 270.

154 BANASZKIEWICZ, *Pons mercati*, ref. 74, s. 80. Autor zdôrazňuje široké štrukturálne podobenstvo archaických spoločenstiev v praxi materializovania moci v centre námestia v podobe kameňa Agory, pódia, vyvýšeniny, obelisku, *staplum* ripuárskych Frankov. Pre doplnenie odporúča napr. staršie práce MEIER, John. *Ahnengrab und Rechtsstein: Untersuchungen zur deutschen Volkskunde und Rechtsgeschichte*. Berlin : Akademie Verlag, 1950, 158 s.

155 V literatúre sa tiež zdôrazňuje moment konkurencie vlády kniežacej a vlády pôvodnej, kmeňovej, realizovanej na veči. Dôkazom sú zmienky ako prenesenie *trhu* z podhradia, na ktorom zorganizovali Kyjevčania veču, Izjaslavom hore na hrad, do hradiska, ktoré bolo centrom a symbolom moci kniežaťa,

de trhu mal byť previnený krčmár priviazaný o stĺp a bičovaný podľa zákonov Břetislava (ktoré káže z *ambone*).¹⁵⁶ Aj v mestách na Rusi bol trh miestom, kde sa zhromažďovala veča.¹⁵⁷ V strede verejného priestoru sa nachádzal vyvýšený bod, pódium,¹⁵⁸ *gradus lignei*, z ktorého hovoril sv. Oto z Bambergu k pohanským Štetinčanom.¹⁵⁹ Toto miesto umožňovalo ľuďom vidieť a počúvať toho, kto z neho hovorí. Centrum priestoru, v ktorom sa rozhoduje o otázkach dôležitých pre celé spoločenstvo, spätne potvrdzuje, že tieto otázky musia byť v centre záujmu spoločnosti. Znamená to, že na inom mieste sa závažné otázky verejnosti nepreberajú, tu dostáva reč váhu. Akokoľvek oprávnený je termín veča pre zmienky z prameňov pojednávajúcich o zhromaždeniach polabských a pobaltských, je zrejmé, že na týchto snemoch sa vyžaduje regulované správanie. Oproti tomu správanie sa veče v Novgorode pôsobí chaoticky, dokonca vyzerá, akoby veča sama bola násilným stretnutím. *Vita Prieflingensis* aj *Život Herborda* píšu o zázraku, keď po jedovitej reči pohanského kňaza, ktorý vyzýval zabiť svätého misionára, zostali všetci pohania stáť ako sochy s oštepami v rukách.¹⁶⁰ Ako ukázal Karol Modzelewski, išlo o kultúrne nedorozumenie pravdepodobne už samotných misionárov (ak nie životopiscov), pretože „zdrevenenie“ s oštepami vo vzduchu predstavovalo ritualizovaný výraz súhlasu, samozrejme so slovami pohanského kňaza. Je to ten istý prejav ako „potrasenie kopijami“ v opise Tacita,¹⁶¹ ktorý ukazuje maximálne rituálny, dokonca kultový priebeh. *Thing* otvárajú kňazi, kážu zúčastneným mlčať a majú právo použiť násilie pri dodržiavaní obradu.¹⁶² Kňazi mali okrem toho právo hrdelného trestu iba na vojenskej výprave, čiže v druhej sfére, ktorá bola pod najväčším dohľadom bohov. Vasilij Ivanovič Sergejevič v súvislosti s rituálnou stránkou písal o povinnosti zvolávať veču v Novgorode zvonom z Chrámu sv. Mikuláša.¹⁶³ Aj podľa slovenského jazykovedca Rudolfa Krajčoviča *kolo-kolnyj zvon*¹⁶⁴ mal vážnu úlohu v ritualizovanom priebehu veče. Helmold má ešte jednu zmienku o súde, ktorú však môžeme porovnať s mestskými zhromaždeniami (naformulovanými Zernackom) len čiastočne. Napísal, ako v roku 1156, spoločne s biskupom Vicelinom, podpálili svätý háj Vagrov, v ktorom sa mal „každý pondelok“ (*secunda feria*)

Ипатьевская летопись, рок 6577. Za túto úvahu ďakujem prof. Jackovi Banaszkwiczovi.

156 *Cosmae Chronicon Bohemorum, II, 4.*

157 Rovnako miestom verejných vyhlásení, ohlásení, napríklad krádeže, porovnaj GREKOV, ref. 56, s. 95.

158 Thietmarov *pons mercati*, vďaka ktorému sa začalo na trhovisko pozerat' aj inak ako len na miesto obchodu. Tento „trhový mostík“ neslúžil iba pre ohlasovanie ponuky a dopytu. Karol Modzelewski vidí tento element prevažne ako priestor výkonu práva a trestu, na základe trestania cudzoložníka u Thietmara, v *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987, s. 242. ISBN 830402599X.

159 *Herbordi Dialogus de Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis, III, 17, d'alej pohanský kňaz ad ipsos gradus accessit, v III, 18.* Vo verzii života podľa Ebona je tento „drevený stupienok“ *piramida magna*. BANASZKIEWICZ, BANASZKIEWICZ, Jacek. *Pons mercati*, ref. 74, s. 89; MODZELEWSKI, ref. 84, s. 383.

160 Životopisec Ebo píše, že prišli pod *pyramides magne* vyzbrojení oštepami po vzore „kviritov“. Rosik, ref. 118, s. 458; BANASZKIEWICZ, 1992, ref. 74, s. 278-282.

161 *Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum liber, II*; MODZELEWSKI, ref. 84, s. 358.

162 *Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum liber, II.*

163 Zvolávanie zvonom pravdepodobne nebude až tak výnimočné. Autor hľadá podobenstvá aj v iných mestách, napr. neskôr v Moskve. СЕРГЕЕВИЧ, ref. 50, s. 59; hĺbková analýza v ЛЮКИН 2014, ref. 54, s. 135-167.

164 KRAJČOVIČ, ref. 21, s. 47; FELDBRUGGE, ref. 88, s. 157.

stretávať *populus terrae cum regulo et flamines*, aby súdil spory. Helmold zle pochopil svojho slovanského informátora. Pohanský kalendár sa nepočítal na týždne, Helmold urobil úplný preklad „dňa mesiaca“ – *Montag* – do latinčiny.¹⁶⁵ Jeho slovanský informátor hovoril o zvyku starom 800 rokov, stretávať sa v čase splny alebo novu mesiaca (keď podľa Tacita bolo prepojenie s nebesami a nadprirodzenosťou, čo utváralo dobré podmienky na veštenie). Priestor týchto súdov bol presne vymedzený, obohnaný symbolickou palisádou (nie obrannou, pretože Helmold a Vincelin ju s ľahkosťou zdemolovali a priložili na oheň zo svätých dubov). Vo vnútri ohrady sa schádzal *populus*, kňaz a knieža za účelom súdiť (žiaľ o priebehu súdu Helmold nič nenapísal). Podobne ako v *Život sv. Lebuina*, Sasom, ktorých rozhnevala neočakávaná reč misionára uprostred ich zhromaždenia, netrvalo dlho „odbehnúť k ohradeniu“, vytrhnúť z neho palice, s ktorými chceli (podľa svojho zvyku) „utľcť“ Lebuina, ktorý medzitým zázračne zmizol.¹⁶⁶

Pôvod ľudových zhromaždení sa hľadá v kmeňovej veči. Domnelá „inštitúcia“ získavala rôzne formy, čím sa de iure menila na kniežacie, šľachtické aj cirkevné snemy.¹⁶⁷ Najčastejšie však to boli súdy s účasťou kniežaťa alebo vládcu, politickej elity a širšieho obyvateľstva. Pod jedným termínom sa vo viacerých zmienkach v prameňoch západnej a východnej Európy skrývajú rôzne funkcie rôznych zhromaždení. V takej terminologickej a poznávacej situácii môžeme len ťažko formulovať ustálené definície. Historická realita a právna funkcia týchto zhromaždení sa môžu navzájom na seba podobat' alebo dokonca zhodovať, neznamená to však, že je vhodné termín veča používať paušálne pre všetky zhromaždenia od včasného stredoveku do včasného novoveku. Široká paleta významov, aké kronikári dávajú termínu veča na Rusi, ukazuje, že ju nevnímali ako právnu inštitúciu s presnou autoritou a právomocami. Veča vystupuje v prameňoch prevažne ako zhromaždenie zvolané za účelom „svedčiť“. V tomto prípade môže ísť o starú indoeurópsku štruktúru, ktorá predstavuje zapojenie sa „všetkých“ do verejnej moci. O rozhodovacích právomociach veče v skutočnosti nemáme dôkaz. Nevystupovala ako jednotný orgán v rokovaní s kniežat'om a taktiež neexistujú pramene, ktoré by v právnom zmysle upravovali pôsobnosť, právomoci, spôsob zastúpenia na ľudových zhromaždeniach. Klaus Zernack predpokladal, že spoločenský vývoj Novgorodu si vyžiadal utvorenie veče ako orgánu mestského štátu, ktorý riadil spoločnosť a bol protiváhou kniežacej moci.¹⁶⁸ Z ukázaných príkladov však vyplýva, že veča na Rusi nemala žiadne právne upravené funkcie a právo nevykonávala ani netvorila. Možno iné a komplikovanejšie boli zhromaždenia pomoransko-polabských Slovanov. Tu sme však odkázaní na opisy „zvonka“, ktorých je málo. Preto musíme siahnuť k širším komparáciám mimo slovanský svet. Závěry z nich nás tiež neposunú k definícii veče ako právnej inštitúcie. Dostaneme len predstavu rozhodovacej, legislatívnej právomoci. V skutočnosti tieto verejné zhromaždenia slúžili na získanie verejného súhlasu s už prijatým rozhodnutím. Piotr Boroń v závere svojej monografie sa úplne nestotožňuje s negativizmom posledných Lukinových prác a monografie Jonasa Granberga. Správne tvrdí, že zhromaždenia

165 *Helmoldi Presbyteri Bozoviensis Chronica Slavorum*, I, 84; MODZELEWSKI, ref. 84, s. 373-374.

166 „*Ad vicinam saepem, raptos sudes acuerunt, ut more suo lapidarent eum cum sudibus.*“ *Vita Lebuini antiqua*.

167 RUSSOCKI, ref. 74 s. 1.

168 ZERNACK, ref. 53, s. 134, 143.

nazvané v literatúre vecami môžu byť rôznymi „administratívnymi kategóriami“. My si dovoľíme doplniť, že zhromaždenia boli skôr „zvykom“ s kultovými koreňmi a v duchu záverečnej vety Granbergovej monografie, že veča predstavovala časť fyzického tela spoločnosti, bola nepochybne politickou silou, ale nie presne definovanou právnou inštitúciou.¹⁶⁹ Termín veča sa používa v literatúre a teórii plošne na rôzne zhromaždenia, ktorých právomoci a priebeh nie je jednotný. Vyselektovanú spoločnú štruktúru môžeme aplikovať aj na „neslovanské“ zhromaždenia a predstavuje skôr spoločnú indoeurópsku kultúrnu maticu. Z tohto dôvodu je dôležité pozorovať jednotlivé zhromaždenia osobitne a postaviť sa kriticky k modelu veče ako právnej inštitúcie spoločnej pre všetkých Slovanov. Termín veča v literatúre zastrešuje ľudové zhromaždenia so zdanlivo podobnými verejnými funkciami. Dokonca ani v Novgorode, ktorého príklad býva prijímaný ako nomenklatúra fungovania zhromaždenia, neoznačoval konkrétnu inštitúciu alebo orgán. V jednoduchosti znamenal zhromaždenie ľudí, podnietené rôznymi dôvodmi. Zhromaždenie zvolané kniežaťom, spontánne revolty voči despotizmu bojarov, odpor k vojne, viedli historikov prijať názor, že ľudia na veči, kvôli verejnej legitimizácii svojich rozhodnutí, sa stávali „figúrkou mocných“. Správy saských kronikárov o západných Slovanoch, o ich zvláštnom spôsobe života bez jedného vládcu, nepochybne odkazujú na archaickú metriku zhromaždení. Sotva však môžeme súhlasiť, že v neskorších mestách na Rusi alebo v Pomoransku bola veča orgánom širších skupín obyvateľstva. Idealizovaná jednomyselnosť, účasť všetkých dôležitejších ľudí spoločnosti na zhromaždení a jeho široké právne kompetencie, dlhodobo spomínané v literatúre, sa pri hlbšom pohľade do prameňov strácajú. Karol Modzelewski ukázal, že v štruktúre zhromaždení Sasov (Germánov) a Luticov (Slovanov) sprostredkovaných kronikármi nie je rozdiel. Nemôžeme tvrdiť, že veča je iba typicky slovanská inštitúcia štátneho práva. Nie je Prokopiom a Menandrom objavená v genetickom kóde Slovanov, a tento „vrodený demokratický“ prvok sa nevinie slovanskou históriou, aby vytvoril základy neskorších snemov, stavov a kongregácií. Zhromaždenie ľudí, ktorí chcú spoločne riešiť závažné otázky, pre nich všetkých závažné (a záväzne), je prirodzeným aktom. Záleží však na tom, či je to zhromaždenie, ktoré má autoritu a tvorí právo, alebo zhromaždenie, ktoré je „iba“ synonymom pre verejnosť. Európsky stredoveký vládca nemal možnosť vládnuť despoticky. Personálny substrát aparátu moci konkrétneho vládcu sa však minimalizoval na jemu najbližší okruh viazaný príbuzenstvom alebo službou.

Mgr. Adam Mesiarkin
 Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta
 Univerzita Komenského v Bratislave
 P.O. Box 32, 814 99 Bratislava, Gondova ul. 2
 e-mail: meso86@gmail.com

---

169 GRANBERG, ref. 23, s. 224.

RECENZIE

FALISOVÁ, Anna – LENGYELOVÁ, Tünde. *BIOTERAPIE OPTIKOU HISTÓRIE*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, 184 s. ISBN 9788097148317;

FALISOVÁ, Anna – TAKÁČ, Peter – LENGYELOVÁ, Tünde. *VÝSKUM A VÝVOJ NOVÝCH BIOTERAPEUTICKÝCH METÓD*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, 130 s. ISBN 9788097148324.

Pôvodných monografických prác z oblasti dejín medicíny nevychádza na Slovensku mnoho, preto si pozornosť odbornej verejnosti zaslúžia hneď dve úzko súvisiace monografie, o to viac, že sa zaoberajú v slovenskej historickej literatúre doteraz nespracovanou tematikou. Obidve monografie sú čiastkovým výsledkom riešenia projektu *Výskum a vývoj nových bioterapeutických metód a ich využitie pri liečbe niektorých závažných ochorení*, ktorý realizuje Ústav zoológie SAV v spolupráci s Lekárskou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave.

Už niekoľko desaťročí sa nielen v lekárskej komunite tematizuje otázka, či bolo správne zanevrieť na mnohé ešte v empirickom období medicíny stáročiami získané skúsenosti a liečebné praktiky, k čomu došlo v dôsledku vedeckého pokroku v medicíne a vývojom nových liekov. K takýmto zabudnutým liečebným metódam patria aj bioterapie, ktoré *Encyklopédia medicíny* (Bratislava 1996, 2. diel, s. 196) definuje ako „*liečebné využitie látok vzniknutých v živých organizmoch*“. Od 80. rokov minulého storočia k nim vedecká verejnosť zaujíma zmierlivejší postoj.

Prvá z predkladaných monografií *Bioterapie optikou histórie* vznikla v spolupráci historičiek Anny Falisovej a Tünde Lengyelovej. Spomedzi šiestich v podnázve diela vymedzených terapií, podľa ktorých sa dielo člení na jednotlivé kapitoly, sa T. Lengyelová venovala dejinám využívania hirudoterapie. História ďalších piatich terapií (larválna terapia, apiterapia, bakteriofágová terapia, ichtyoterapia a helmintoterapia) spracovala A. Falisová. Jednotlivé kapitoly majú približne rovnakú štruktúru. Po úvodnej stručnej charakteristike metódy liečby a spôsobov jej využitia v lekárskej praxi načrtávajú autorky vývoj jednotlivých terapií od najstarších čias až po súčasnosť, pričom upozorňujú aj na ich dnešný výskum a použitie. Spoločnou črtou vo vývoji týchto terapií je, že sa väčšina z nich vyvíjala ako jedna z liečebných metód od najstarších čias až do zhruba 30., resp. 40. rokov 20. storočia. Avšak objavom a zavedením antibiotickej liečby bol ich výskum, a tým i ďalší vývoj prerušený. V posledných desaťročiach 20. storočia stúpajúca tendencia rezistencie na antibiotiká otriasla vierou v ich všemocnosť a bioterapie sa opäť stávajú jednou z možných alternatív liečby. Od 90. rokov sa čoraz intenzívnejšie podporuje ich výskum na pokročilejšej báze a v prvom decéniu 21. storočia sa vo viacerých krajinách zaradili medzi registrované liečby, ako napr. v USA alebo vo Veľkej Británii.

Opätovný záujem vedeckej obce o bioterapie podnietila larválna terapia, ktorej využitie pri terapii dlhodobého sa nehojajúcich rán doložili v 80. rokoch 20. storočia profesor R. Sherman z USA a Dr. Mumcuoglu z Izraela. Prvá kapitola teda približuje históriu jej využívania v starovekých kultúrach až po novšie dejiny v Európe a Amerike. V Európe ako prví zaznamenali pozitívny vplyv lariet na hojenie rán francúzski vojenski lekári, medzi nimi aj najväčší chirurg 16. storočia Ambroise Paré. V Amerike prvé skúsenosti získali počas Americkej občianskej vojny, keď vojenský chirurg konfederáčnej armády John Forney Zacharias pravdepodobne po prvýkrát vedome vystavil hnisajúce rany larvám. Významnú úlohu v používaní lariet na liečebné účely zohral ďalší americký lekár Wiliam S. Baer, ktorý používal túto terapiu už aj v civilnej praxi. V 30. rokoch 20. storočia sa Baerova magotova terapia považovala za jednu z troch štandardizovaných metód pri liečbe osteomyelitídy. Jeho skúsenosti podnietili zoológický výskum múch a posunuli

poznanie podmienok používania larválnej terapie. Táto nádejne sa rozvíjajúca terapia sa však po zavedení antibiotickej liečby v druhej polovici 20. storočia používala už len sporadicky ako posledná možnosť v prípade neliečiteľných rán. Od 80. rokov stúpa incidencia rezistencie na antibiotiká, preto medicínsky svet mimoriadne zaujali publikované práce R. Shermana, ktorý začal používať larvy na dekubity a chronické rany a tiež L. Vistnesa, ktorý na základe vlastných skúseností odporúčal larválnu terapiu aj pri liečbe popálenín. Nasledoval rozmach výskumov nielen v Amerike, ale aj v Európe. Roku 2002 použili liečbu rán za pomoci lariev aj v Čechách, kde túto terapiu od roku 2008 hradí zdravotná poisťovňa. Na Slovensku bola larválna terapia aplikovaná prvým pacientom v roku 2004.

Najrozsiahlejšia časť monografie je venovaná apiterapii. Daná kapitola sa primárne zameriava na náčrt dejín využívania medu a včelích produktov v medicíne, popri tom však prináša aj úctyhodné množstvo faktografických informácií o úlohe včely a jej produktov aj v ďalších oblastiach, v ktorých zohrali v histórii ľudskej spoločnosti významnú úlohu (napr. v stravovaní, v náboženských tradíciách, o chove včiel a obchode s včelími produktmi a pod.). Kapitola sa člení na dve väčšie časti. Prvá časť podáva obraz o širokej škále využívania medu od staroveku až po 20. storočie naprieč kontinentmi v rôznych národov, medzi nimi samozrejme aj u Slovanov. Druhá časť sumarizuje poznatky o dejinách využívania propolisu, materskej kašičky, peľu, vosku a včelieho jedu a ich aplikácii v liečebnej terapii. Keďže liečba medom a ďalšími včelími produktmi má svoje tradície aj v našom prostredí, kapitola sústreďuje poznatky o ich využívaní v minulosti aj v Čechách i na Slovensku, resp. Uhorsku.

Hirudoterapia, liečba pomocou pijavíc, patrí tiež k najstarším prírodným liečebným metódam známym aj na našom území, preto kapitola prináša celý rad informácií o jej využívaní v ľudovom liečiteľstve i súdobej lekárskej praxi v bývalej habsburskej monarchii. Po prehľade zachovaných údajov z obdobia staroveku, sleduje autorka názory na pijavicu a jej využitie v stredovekých lekárskejších dielach, ktoré neboli jednotné. Koncom stredoveku sa používanie pijavíc dostalo do úzadia na úkor veneseckie (púšťanie žilou), ktorá napriek tomu, že niesla vysoké riziko infekcie, patrila k dlhodobo obľúbeným metódam. Aj keď sa využitie pijavíc dostalo do úzadia, naďalej sa s ním stretávame v ľudovom liečiteľstve, ako to dokladajú zachované rukopisné receptáre zo 16. – 18. storočia. Obdobie 18. a 19. storočia označila autorka kapitoly za „obdobie renesancie pijavíc“, keď sa pijavice stali „základným a univerzálnym liečivom“ najmä vo Francúzku, ale i v Rusku. K najvýznamnejším exportným krajinám popri Rusku patrilo aj Uhorsko, napr. v roku 1831 vyviezli do Francúzska viac než pol milióna pijavíc, čo prirodzene zapríčinilo v niektorých regiónoch ich vyničenie. O renesanciu používania pijavíc vo vedeckom svete sa zaslúžil viedenský lekár Joseph J. Knolz, ktorého dizertačná práca z roku 1820 zhromažďuje poznatky o pozitívnom účinku pijavíc na ľudský organizmus. Jeho dielo patrilo v tematike k najvýznamnejším až do prelomového objavu, keď v roku 1884 anglický fyziológ John B. Haycraft objavil antikoagulačné vlastnosti slín pijavíc. Na jeho objav nadviazali výskumy nemeckého lekára a farmakológa Fritza Markwardta, ktorý izoloval a charakterizoval tie substancie v pijaviciach, ktoré zabraňujú zrážaniu krvi. Veľká časť kapitoly prináša príklady rozmanitého využitia pijavíc v minulosti (najmä z Knolzovej práce) až po jej využívanie na prelome 20. a 21. storočia.

Najmladším spomedzi vymedzených liečebných postupov je bakteriofágová terapia, ktorá označuje využitie bakteriofágov pri prevencii a liečbe bakteriálnych ochorení. Prvé zmienky o nej pochádzajú z roku 1896 a ich objav súvisel s pozorovaním epidémie cholery v Indii. Je príkladom toho, ako do výskumu a vedy nepriaznivo zasahuje nielen politická moc, ale aj komercia. Pri zrode tejto terapie stáli nezávisle od seba Félix D'Herelle a Frederick W. Twort. Autorka kapitoly vykresľuje okolnosti objavu i osudy objaviteľov terapie, predovšetkým D'Herelleho, ktorý sa výskumu terapeutického využitia bakteriofágov venoval celý život. Ako šesťdesiatročný založil v Paríži komerčné laboratórium pre rozvoj a produkciu bakteriofágov a podieľal sa tiež na roz-

voji tejto terapie v bývalom Sovietskom zväze. Tamojšie najväčšie centrum pre ich výskum v Tbilisi viedol Georgij Eliava. Jeho kariéru však tragicky ukončili politické mocenské zápasy. Jeho smrťou sa prerušila spolupráca Sovietskeho zväzu so zahraničím na výskume bakteriofágov na celé polstoročie. V USA pokračovali s experimentálnou bakteriofágovou liečbou. Negatívom však bolo nekontrolované rozmnožovanie komerčných bakteriofágových produktov. Americkí vedci viedli polemiky o podstate bakteriofágov. Vytvorili sa dva tábory, jeden tvrdil, že bakteriofágy sú vírusy (čo sa neskôr aj potvrdilo). Oponenti sa prikláňali k názoru, že ide o enzýmy. Nepriaznivé hodnotenie Americkej lekárskej asociácie a zavedenie penicilínovej liečby zapríčinili, že po roku 1941 prestali v USA podporovať výskum bakteriofágovej terapie. Ich používanie však pokračovalo v Gruzínsku, Poľsku a Rusku, najmä na liečbu dizentérie. Pokroky v bakteriológii v 50. rokoch priniesli nové možnosti štúdia bakteriofágov. Nielen v ZSSR, kde sa nikdy neprestala používať, ale aj v USA, kde sa ich výskum obnovuje v 90. rokoch.

Piata kapitola je venovaná ichtyoterapii, ktorá sa používa pri liečbe kožných ochorení. Najznámejšou formou jej využitia je liečba psoriázy pomocou rybkou Garra rufa. Posledná kapitola sa zaoberá helmintoterapiou, ktorej rozvoj súvisí s výskumom ochorení imunitného systému.

Monografiu môžeme považovať za priekopnícku prácu nielen v slovenskej odbornej literatúre. Na základe použitej literatúry v diele môžeme usudzovať, že takýto pohľad na najzákladnejšie medzníky vo vývoji bioterapii súhrnne je ojedinelý aj v zahraničí.

Druhá monografia nazvaná *Výskum a vývoj nových bioterapeutických metód* prináša nielen kalendárium základných medzníkov vo vývoji jednotlivých terapií, ale aj výsledky vedeckého a klinického výskumu realizovaného v Ústave zoológie SAV v spolupráci s Lekárskou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave. Autorský kolektív sa rozšíril o zoológa Petra Takáča.

Dielo sa člení na tri základné časti. Prvá z nich, nazvaná *Chronológia*, zaznamenáva v časovej postupnosti kľúčové udalosti a najvýznamnejšie faktografické informácie v dejinách larválnej terapie, apiterapie, hirudoterapie, bakteriofágovej terapie, ichtyoterapie a helmintológie. Tento spôsob usporiadania sprehľadňuje vývoj jednotlivých terapií a tiež umožňuje ľahšie sa zorientovať v dosiahnutých výsledkoch a využívaní liečebných postupov.

Druhá časť nazvaná *Etnografické aspekty* prináša konkrétne výsledky výskumov realizovaných na Slovensku v nasledujúcich bioterapiách: larválna terapia, hirudoterapia, ichtyoterapia a apiterapia. Aj tu majú jednotlivé kapitoly podobnú štruktúru. Úvod sumarizuje súčasný stav poznatkov v jednotlivých terapiách, ďalej sa objasňujú efekty liečebných postupov, nasledujú základné odporúčania na aplikáciu bioterapií a príklady liečby pacientov, teda kazuistiky, dokumentované fotografiami. Záverečnú časť tvorí bohatý súpis prameňov, na základe ktorého vznikli obidve monografie. Čo však chýba je cudzojazyčné resumé.

Téma bioterapií podložená spoľahlivým výskumom doteraz absentovala v odbornej literatúre, obidve monografie sú preto prínosné tak pre historikov, ako aj pre lekárov.

Katarína Pekařová

KRAKOVSKÝ, Roman. *RÉINVENTER LE MONDE. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris : Publications de la Sorbonne, 2014, 326 s. ISBN 9782859448769.

Roku 2014 vyšla v univerzitnom nakladateľstve Publications de la Sorbonne kniha Romana Krakovského *Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Ide o prepracovanú verziu autorovej dizertačnej práce, ktorá získala viacero ocenení vo Francúzsku

a Veľkej Británii. Krakovský ponúka antropologickú štúdiu analyzujúcu vytváranie nového konceptu času a priestoru komunistickým režimom.

Veľký zlom v oblasti priemyslu v strednej Európe nastal už koncom tridsiatych rokov 20. storočia po nemeckej expanzii. Jedným z dôsledkov bolo presadenie systému plánovaného hospodárstva, čo malo vyústiť do efektívnejšieho systému, ako bol kapitalizmus. Komunistický režim presadzoval lineárnu víziu času, ktorý sa mal podriaďovať vôli plánovača. Cieľom rýchlejšieho plnenia plánov bolo skôr sa dopracovať ku komunizmu. Urýchlenie ekonomického vývoja bolo potrebné, aby východná Európa dohнала stratu z väčších materiálnych škôd z druhej svetovej vojny v porovnaní so západnou časťou Európy a aby predbehla kapitalistické štáty. Komunistické režimy vznikli na základe sľubu dohnať stratený čas z 2. svetovej vojny. Autor v prvej kapitole na príklade ČKD (Českomoravská Kolben-Daněk) poukazuje na fakt, že plánované hospodárstvo zhoršilo výkonnosť podniku. Režim začal tlačíť na pracovníkov s cieľom vytvoriť nový vzťah k práci. Zamestnanci prijímali na seba záväzky plnenia plánov a najlepší z nich mali viaceré materiálne výhody (zvýšenie prídelu potravín, zľavy v obchodoch a pod.). Nový časový rámeč v hospodárstve bol založený na ovládaní rozvoja (plánovanie), prekonávaní seba v práci a dôrazom na ťažký priemysel. Hoci plánované hospodárstvo malo výrazné problémy, vedúci štátni predstavitelia sa ho nemohli vzdať, keďže lineárny čas a charizmatická práca (prekonávanie seba) boli naviazané na komunistické hodnoty. Viac autonómie pre jednotlivé sektory by znamenalo stratiť kontrolu nad ekonomikou, a teda riziko straty kontroly vo všeobecnosti.

V druhej kapitole sa autor venuje otázke nového zmyslu nedele, ktorý jej chceli komunisti vtlačiť. Na úvod spomína pokusy v ZSSR zmeniť sedemdňový týždeň najprv na päťdňový, neskôr na šesťdňový s cieľom presunúť centrum spoločenskej interakcie z rodiny do práce a najmä, oslabiť náboženský charakter nedele. Tieto pokusy definitívne opustili v roku 1941 pre ich neblahé následky na ekonomiku krajiny. Komunisti v Československu sa pokúšali troma spôsobmi narušiť náboženský charakter nedele: 1. práca pre kolektív (pracovné nedele); 2. sebaobetovanie (konkurenčné aktivity pre budovanie socializmu); 3. ateistický duch (organizovanie športových a kultúrnych aktivít, predaj nedostatkového tovaru a pod.). Kňazi zaujímali voči režimu širokú škálu postojov od otvoreného odboja až po vynútenú spoluprácu. Rozšírená bola neformálna spolupráca, keď režim toleroval autoritu miestnych farárov a ich záujmy (hlavne svätenie nedele) a na druhej strane kňazi pomáhali pri mobilizácii občanov na plnenie najdôležitejších úloh pre režim. V päťdesiatych rokoch veriaci odmietali pracovať nielen počas pracovných nedeľ, ale aj počas cirkevných sviatkov, ktoré štát neuznával. Situácia bola zložitejšia v regiónoch, kde sa obyvatelia venovali poľnohospodárstvu, ktoré je naviazané na cyklický čas, zatiaľ čo čas plánovačov bol lineárny. Aj to bol jeden z dôvodov postupného opustenia plánu vytvoriť laickú kolektivistickú spoločnosť oddanú práci pre kolektív.

Tretia kapitola sa venuje vytváraniu verejného záujmu. Autor na príklade obce Ruzyně vykresľuje, ako fungoval verejný priestor. Po druhej svetovej vojne prebehli v Československu zásadné spoločenské zmeny – odsun Nemcov, dôsledky veľkého počtu obetí vojny, retribučné súd-nictvo a nárast nedôvery voči cudzincom. Liberálne demokracie rozlišujú medzi verejným a súkromným priestorom s cieľom odstrániť diskrimináciu. Komunistické režimy chceli zabezpečiť všeobecnú účasť na verejných diskusiách tromi opatreniami: rovnosť pohlavia, beztriedna spoločnosť a čiastočne diktatúra proletariátu. No napríklad ženy boli zastúpené v riadení vecí verejných iba na nižšej úrovni. Po vojne prebrali moc národné výbory s dominantným postavením KSČ, avšak zastúpené boli aj nezakázané strany. Postupne v nich získali úplnú hegemoniu komunisti a príslušnosť k strane znamenala aj prístup k zdrojom. Znárodňovanie priemyslu väčšina obyvateľstva schvaľovala, ale úplne opačne vnímali kolektívizáciu a konfiškáciu nehnuteľností. Poslednými dvoma opatreniami štát na seba prebral úlohy, ktoré si dovtedy zabezpečovali občania, a tým narušil rozdelenie medzi súkromným a verejným priestorom. Kontrola nakladania so sú-

kromným majetkom spôsobila, že ľudia stratili autonómiu a pocit zodpovednosti za seba. Štátna moc síce deklarovala účasť občanov na rozhodovaní vo veciach verejných, ale v skutočnosti išlo len o formalitu a štát zväčšoval svoje zásahy do spoločnosti. Verejnú debatu si monopolizoval jediný aktér – KSČ, ľudia teda nemohli vyjadrovať svoje názory, a tak štát nemohol reagovať na ich potreby. Občianska angažovanosť sa zmenila na formalizovanú účasť na diskusiách, keď štát určoval, čo je verejný záujem. Obyvatelia to akceptovali za dvoch podmienok: 1. garancia istej úrovne materiálneho zabezpečenia; 2. režim toleroval niekoľko centier, ktoré slobodne vyjadrovali svoje názory, avšak zároveň nemali široký dosah. Verejný priestor sa stal dejiskom vyjednávania kompromisu, keď režim vedel o svojej nepopularite, ale na druhej strane nebol násilný; vytvorili sa hranice, ktoré obe strany rešpektovali.

Vo štvrtej kapitole autor analyzuje vytváranie hraníc medzi osobnou a verejnou sférou života jednotlivca na príklade Prahy. Zmeny vo vlastníctve súkromných osôb, urbanizácia a demografický boom mali za následok nedostatok bytov, o ktoré sa delili aj viaceré rodiny či jednotlivci bez príbuzenského vzťahu. Takto ľudia stratili osobný priestor a často sa dostávali do sporov so svojimi spolubývajúcimi, ktoré mali riešiť novovzniknuté funkcie ako domový dôverník, agitačné dvojice alebo uličné výbory. Ich cieľom bolo vychovať jedinca správajúceho sa podľa socialistických noriem. Takáto kontrola správania jedinca v súkromí, mala za následok vznik systému vzájomného sledovania, čo podporovalo autocenzúru v správaní ľudí. Bežným občanom sa tolerovali prehrešky, ale členovia strany museli mať bezchybné správanie. Rokovania na výboroch sa niesli v priateľskej atmosfére, išlo o zasadanie komisie, nie súdu; za prehrešky ľudí nesankcionovali, ale naprávalo sa ich správanie. Zaujímavé je, že občania protestovali proti rozhodnutiam komisií, ale nie proti nerešpektovaniu súkromia, čím v podstate schvaľovali takúto logiku. O správaní jednotlivcov rozhodovali obyvatelia, ktorí sa týmto spôsobom zúčastňovali na vytváraní a dodržiavaní noriem spoločného súžitia. Až s nástupom Chruščova, ktorý do istej miery rehabilitoval súkromné vlastníctvo, sa táto situácia zmenila a začala sa masívna výstavba panelákov. Režim do istej miery rezignoval na svoje hodnoty prezentované aj v predchádzajúcich kapitolách a ponúkol ľuďom konzumný spôsob života, aký už vtedy na Západe existoval. Byty pre každú rodinu ukončili vzájomné sledovanie a jedinec sa už nedelil o svoje osobné problémy so štátom.

Posledná kapitola sa venuje oslavám 1. mája, ktorý bol jeden z kľúčových sviatkov režimu. Jeho odkaz sa menil, zatiaľ čo krátko po vojne bola leitmotívom národná jednota, neskôr to bol hlavne komunizmus. Mimoriadne dôležitú úlohu tu hral sprievod, ktorý alegóriami vyjadroval jasný politický odkaz a svojím pohybom symbolizoval smerovanie ku komunizmu. Oslava 1. mája bola príslubom lepšej budúcnosti. Autor podrobne analyzoval tieto alegórie, keď bol ako hlavný nepriateľ vykreslený kapitalizmus, spoločný nepriateľ ľudovodemokratických štátov utužujúci ich súdržnosť. V čele sprievodu boli portréty významných komunistov, čo sa však zmenilo po páde kultu osobnosti. Miesto obyvateľov v sprievode bolo presne určené podľa odvetia, v ktorom pracovali a tiež podľa zásluh, keď prvé išli najvýkonnejšie podniky a ich najlepší zamestnanci. Pred 1. májom prebiehala dobrovoľnícka kampaň za skrášlenie miest. S týmto sviatkom bolo spojených viacero sprievodných akcií, ako ľudové veselice poobede, bály či koncerty, kvôli čomu si tento sviatok obyvateľstvo obľúbilo bez ohľadu na jeho politický odkaz. V súvislosti s jarou sa prizvukoval odkaz znovuzrodenia a hojnosti, čo mali podčiarknuť aj lepšie zásobované obchody. Účasť na sprievode bola dobrovoľná, avšak štát hojne využíval rôzne nástroje a taktiky na zabezpečenie masovej účasti. Najúspešnejší bol sprievod roku 1968, no v období normalizácie sa formalizoval. Išlo o akúsi výmenu, keď ľudia dostali za raňajšiu účasť na sprievode poobednú zábavu. Aj organizácia 1. mája prešla viacerými premenami, ktorý zmenili jeho charakter, napr. čelní predstavitelia strany boli oddelení na tribúne. Režim sa okolo sviatku snažil vytvoriť pozitívnu atmosféru, čo však bola aj „tyrania radostí“, keďže ľudia nemali na výber inú možnosť.

Hrôzy a dôsledky druhej svetovej vojny, ktoré mali omnoho väčšie rozmery v strednej a východnej Európe než v západnej časti starého kontinentu, zásadne otriasli populáciou. Sľuby vybudovať nový svet, uskutočniť skutočnú sociálnu revolúciu si tak ľahko získali veľký vplyv. Komunistická diktatúra bola, na rozdiel od nacizmu či fašizmu, orientovaná najmä na budúcnosť, na lepšie zajtrajšky. Režim sa usiloval vytvoriť nový vzťah ľudí k priestoru a času. Snaha o kontrolu spoločnosti však paradoxne vyústila do neistoty občanov a apatie. Išlo o posledný veľký sociálny projekt 20. storočia, ktorý sa skončil neúspechom. Autor považuje sedemdesiate roky za začiatok konca komunistických režimov vo východnej Európe.

Krakovský ponúkol nepochybne kvalitnú antropologickú analýzu režimu, čo možno pri dominancii politických dejín daného obdobia iba uvítať. Z knihy je zrejmä výrazná opozícia medzi režimom a populáciou, keď sa najmä v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch snažili jeho vedúci predstavitelia naplniť sľuby a do základov prerobiť vtedajšiu spoločnosť. Po tomto neúspešnom procese sa vzťahy medzi spoločnosťou a režimom formalizovali. Bohužiaľ, autor nerefektuje práce najmä českých a tiež niektorých slovenských historikov, ktorí sa snažia narušiť takýto dichotomický naratív.¹ Niekedy to vyznieva tak, že priepasť medzi režimom a občanmi je skôr základný východiskový bod autora, než jeho záver. Relativizovanie tejto opozície by textu prospelo.

Kvalitu diela umocňuje hlboká znalosť metodológie a aj to, že autor kladie zaujímavé otázky. Upozorňuje na možné slabšie miesta svojej práce, napr. že historik je závislý od svojich zdrojov, čo ovplyvňuje jeho závery. Tiež pripomína rozdiel medzi mestským a vidieckym prostredím. Závery platné pre Prahu sa pochopiteľne nedajú automaticky aplikovať na menšie mestá či dediny. Krakovský opiera svoju analýzu o rozsiahly archívny výskum v Českej republike a na Slovensku. Užitočnou pomôckou je menný a vecný register na konci knihy. Recenzovaná publikácia je inovatívna, predstavuje nepochybný prínos pre výskum obdobia rokov 1948 – 1989 a určite by si zaslúžila slovenský preklad.

Michal Kšíňan

---

1 V Českej republike vzbudila veľkú diskusiu kniha: PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scriptorium, 2011, 240 s.; alebo tematické číslo MICHELA, Miroslav - DUCHÁČEK, Milan (eds.). *Ako hovoriť o komunizme?* In *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 1. Dostupné online: <http://forumhistoriae.sk/web/10180/146>; Napríklad text: HUDEK, Adam. Totalitno-historické rozprávanie ako dedičstvo normalizačnej historiografie.

GLOSÝ BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

VYŠNÝ, Peter. *HISTORICKO-PRÁVNE SÚVISLOSTI DOBYTIA NOVÉHO SVETA ŠPANIELMI*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, Vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2015, 196 s. ISBN 9788080828486.

Právne dejiny španielskej *conquisty* (dobytia) amerického kontinentu v priebehu 16. storočia charakterizuje na jednej strane prienik španielskych, resp. európskych právnych teórií a inštitúcií na americký kontinent osídlený miliónmi pôvodných obyvateľov – Indiánov a na druhej strane akademická analýza legitimity *conquisty* a jej konzekvencií v Španielsku. Jej komplexné výsledky majúce podobu určitých teórií štátu, práva a aj medzinárodných vzťahov možno považovať za významný príspevok Španielska k rozvoju intelektuálnej základne európskej kontinentálnej právnej kultúry a medzinárodného práva. Prvým domácim pokusom spracovať túto v slovenskom, ale aj v širšom stredoEurópskom akademicko-právnom prostredí len veľmi málo známu problematiku je monografia Petra Vyšného nazvaná *Historicko-právne súvislosti dobytia Nového sveta Španielmi*.

Ako autor v anotovanej monografii uvádza, v rámci dobovej reflexie *conquisty* možno rozlíšiť tri relatívne samostatné prístupy, a to – juristický, teologický a filozofický. Juristický prístup sa opiera o *ius commune* a spočíval v hľadaní právnych skutočností, ktoré by legalizovali španielske ovládnutie Nového sveta. Teologický prístup sa zakladal na scholastickom myslení a jeho podstatou bolo skúmanie určitých religióznych a etických problémov, ktoré sa vynorili v dôsledku *conquisty* a „objavenia“ miliónov nekresťanov – Indiánov Španielmi. Filozofický prístup vychádzal

z myšlienok humanizmu a jeho protagonisti sa usilovali dokázať, že „civilizovaní“ ľudia, t. j. Európania, sú kultúrne „prírodzene“ nadradení všetkým „barbarom“, teda aj Indiánom. V ich rámci sa rozoberali viaceré konkrétne problémy, ktoré mali teoretický charakter, do určitej miery však aj dôsledky pre reálny život v Indiách. Autor ako najvýznamnejšie dobové problémy identifikuje:

1) Legitimitu *conquisty* Nového sveta a jej najvýznamnejšieho výsledku – pripojenia Indii ku Kastílskej Korune. V jej rámci ide o skúmanie tzv. *justos títulos* (= spravodlivé/oprávnené dôvody), t. j. právne skutočnosti, ktoré Kastílii v dobovom chápaní dovoľovali uskutočniť *conquistu* Indii a nadobudnúť nad nimi zvrchovanú vládu (suverenitu), v dobovej terminológii označovanú pojmom *dominium*; ďalej o skúmanie príčin, priebehu a výsledkov *conquisty* (išlo tu o celkový charakter *conquisty*, ktorý sa skúmal v súvislosti s otázkou, či *conquistu* je, alebo nie je možné právne kvalifikovať ako *bellum iustum* (t. j. ako tzv. spravodlivú, príp. oprávnenú či dovolenú vojnu)); a v neposlednom rade o skúmanie právneho postavenia Indii vo vzťahu ku Kastílskej Korune ako ich nadobúdateľke, resp. vo vzťahu k španielskemu zloženému štátu, t. j. k sústave iberských monarchií, spomedzi ktorých mala dominantnú pozíciu kastílska monarchia.

2) Fyzické, intelektuálne a kultúrne charakteristiky Indiánov a ich politicko-právny status (napr. otázky či Indiáni vôbec sú „skutočnými ľuďmi“, „rovnocennými“ a rovnoprávnymi s obyvateľmi Starého sveta, resp. s kresťanmi; či sú Indiáni schopní racionálneho a morálneho uvažovania, rozhodovania sa a konania; či sú Indiáni spôsobilí prijať kresťanskú vieru, t. j. katolicizmus, a spolu s ním aj spôsob života a kultúru kolonizátorov, teda či je možné Indiánov christianizovať a „scivilizovať“; či Indiánom patrí status osôb v právnom zmysle a tak aj osobná sloboda, resp. či ich možno zotročiť; či sú Indiáni spôsobilí samostatne spravovať svoje komunity (resp. sídla); či Indiánom patrí vlastnícke právo k ich hnuťelným a nehnuteľným majetkom a pod.).

3) Do značnej miery nepriaznivé faktické postavenie Indiánov vo formujúcej sa koloniálnej spoločnosti Indii. Faktické postavenie Indiánov bolo často podstatne menej priaznivé ako ich postavenie ustanovené španielskym právom (resp. rozvíjajúcim sa právom Indii). Išlo o jeden z prejavov známeho fenoménu španielskych a hispanoamerických koloniálnych dejín, ktorý možno výstižne pomenovať ako rozpor medzi španielskou teóriou a americkou praxou.

Monografia *Historicko-právne súvislosti dobytia Nového sveta Španielmi* obohacuje poznatkovú i teoretickú bázu slovenskej historickej i právnej vedy. Je využiteľná pri vedecko-výskumnej činnosti a dokonca aj v didaktickom procese. Osobitným prínosom monografie je aj štýl jej spracovania a podania náročných právno-teoretických problémov pre čitateľa pútavým a príťažlivým spôsobom, čo je v akademických kruhoch mimoriadne vzácne a aj cenené. Autor ako docent odboru teória a dejiny štátu a práva je akceptovaným odborníkom v tejto oblasti a profiluje sa ako vyhranená osobnosť s novátorskými pohľadmi a závermi, čo je zrejme aj z celého recenzovaného textu.

Miriám Laclaviková,
Miroslav Lysý

1526 – 1848

SIPEKIOVÁ, Nicol. *SYNTAXIS ORNATA SEU DE TRIBUS LATINAE LINGVAE VIRTUTIBUS, PURITATE, ELEGANTIA, COPIA. Príspevok k dejinám vyučovania latinčiny a školstva v Trnave v 17. a 18. storočí*. Trnava : Filozofická fakulta; Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015, 112 s. + 11 obrazových príloh. ISBN 9788374908788.

Predložená kniha tematicky kotví v oblasti praktickej štylistiky, ale oveľa širšiu kultúrno-historickú platnosť jej dodáva to, že sa zaoberá ja-

zykom, ktorý bol oficiálne spojivom mnohonárodnostného uhorského štátu. Kniha sa navyše zameriava na historickú Trnavskú univerzitu, čiže na ustanovizeň, ktorá vtedy u nás predstavovala špičkové bádateľské a vzdelávacie aktivity a vstupovala do vedeckého diskurzu aj za hranicami vtedajšieho Uhorska. Dôležitou skutočnosťou je totiž aj to, že latinský jazyk ostával v postavení média nielen v rámci Spoločnosti Ježišovej, ale aj európskeho univerzitného bádania a vyučovania.

Predložená kniha sa drží zásad štandardnej výstavby vedeckého textu. V *Predhovore* (s. 9-10) autorka zaraďuje výsledok svojho bádania do širšie koncipovaného výskumu trnavských tlačí aj preto, lebo pre *Syntaxis ornata* evidujeme v trnavskej akademickej tlačiarni vydania v rokoch 1745, 1748, 1754 a 1767. *Úvod* (s. 11-14) zdôvodňuje záujem práve o túto učebnicu, načrtáva metódu a štruktúru analýzy, vyratáva a hodnotí bádateľské výsledky, ktoré boli najviac nápomocné pri jeho rozbere a najmä hodnoteniach. Kapitola *Život a dielo Francisca Pomeya* (s. 15-25) približuje život a aktivitu literárne veľmi úspešného, avšak u nás dnes prakticky neznámeho francúzskeho jezuitu François Antoina Pomeya (1618 – 1673); predpoklad M. Hayekovej z monografie *Dejiny slovenských slovníkov* (Bratislava: UK 1979), že by sa Pomey niekedy zdržiaval v Trnave, príp. v Uhorsku osobne, autorka vylučuje ako materiálom nepodložený. Kapitola *Jezuitské vzdelávanie* (s. 26-35) faktograficky zhrňuje vzdelávací program jezuitského školstva vrátane prípustných modifikácií. Ako ukazuje *Instructio privata* z roku 1735, ostávala pre ne predpísaná Alvarezova gramatika podobne, ako u protestantov vládla Melancthonova gramatika. V tretej kapitole *Učebnica Syntaxis ornata 1754* (s. 36-44) nastupuje charakteristika druhého trnavského vydania, na výslednej podobe ktorého má výdatný podiel František Wagner. Tento nemecký jezuita totiž knihu upravil so zreteľom na uhorské potreby. Ťažiskom výkladu je trojica analytických kapitol. Kapitola *Puritas – prvá cnosť latinského jazyka* (s. 45-74) je najrozsiahlejšia zaiste preto, lebo jednou

z hlavných úloh knihy bolo vylúčiť z praktickej latinčiny nelatinské prvky, t. j. barbarizmy a vernakularizmy. Záujem dnešného čitateľa asi viac upútajú pasáže, ktoré obsahujú latinské ustálené zvraty a nemecké i maďarské ekvivalenty. Oveľa stručnejšia je piata kapitola *Elegantia – druhá cnosť latinského jazyka* (s. 75-83) a šiesta *Copia – tretia cnosť latinského jazyka* (s. 84-95), ktoré sa zaoberajú estetickým spracovaním textu, účinnými ozdobnými prvkami a bohatstvom slovnej zásoby. V *Závere* (s. 96-100) autorka zdôrazňuje, že princípy zakotvené v učebnici organicky vyrastajú z antickej a renesančnej cicerónsko-kvintiliánovskej tradície a zo stanovísk vplyvného humanistu 16. storočia Erazma Rotterdamského. Čitateľ možno ocení aj *Argumentum* (s. 101-102), lebo nie je napísané po anglicky, ale v súlade s témou je latinské a výstižne rezumuje obsah knihy. Súčasťou knihy je bibliografia (s. 105-112), ktorej vyše 120 abecedne zora-

dených a do piatich podsúborov rozčlenených položiek ukazuje, že kniha je plodom dôkladného štúdia a že tematike – akokoľvek sa učebnice kladú v súčasnom výskume medzi prioritné úlohy – doteraz na Slovensku i v Maďarsku venovalo pozornosť málo bádateľov. Kladom knihy je to, že z dôslednej práce s prameňmi vychádzajú formulácie záverov, a napokon aj to, že 12 ukážok obrazovej prílohy (s. 113-123) veľmi vhodne dopĺňa učené expozé. Kniha je napísaná zaujímavo. Používa vyspelý odborný štýl a má ďaleko ku konfesionalnej predpojatosti. O miere autorkinej dôslednosti a rešpektu k čitateľovi svedčí mimoriadne zriedkavý výskyt chýb. Škoda, že v knihe nedostal priestor menný index. Predovšetkým však v nej treba vidieť konkrétny krok k nezaujatému hodnoteniu historického zástoja prvej Trnavskej univerzity 1635 – 1777.

Daniel Škoviera

KRONIKA

ZA BOHA, KRÁĽA A VLAST! KOHÁRYOVCI V UHORSKÝCH DEJINÁCH

V priestoroch Múzea vo Svätom Antone sa v dňoch 23. – 24. septembra 2015 uskutočnil odborný seminár s názvom *Za Boha, kráľa a vlasť! Koháryovci v uhorských dejinách*. Hlavnými organizátormi boli Múzeum vo Svätom Antone a Hradné múzeum vo Fiľakove, spoluorganizátormi Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, Štátny archív Banská Bystrica, Zväz múzeí na Slovensku, Mesto Krupina – Múzeum Andreja Sládkoviča v Krupine, PEFC Slovensko a Národné lesnícke centrum Zvolen. Odborným garantom seminára s medzinárodnou účasťou bol PhDr. Pavol Maliniak, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Sprievodným podujatím bola výstava písomných dokumentov z fondu Koháryovcov zo Štátneho archívu v Banskej Bystrici.

Prvá avizovaná prednáška *Tünde Lengyelovej* s názvom *Rodinné zázemie Štefana Koháryho (korešpondencia Judity Balassovej)* pre chorobu autorky neodznala. Odborná časť seminára tak začala príspevkom *Zoltána Igora Komjátiho* z Debrecínskej univerzity o vojenských udalostiach na Fiľakovskom hrade v období kapitánstva Štefana II. Koháryho (1667 – 1682). Prednášajúci najprv predstavil rôzne termíny dobývania hradu Osmanmi v roku 1682, ktoré sa objavujú v odbornej literatúre podobne ako odlišné počty vojakov zúčastnených vojsk. Fiľakovo dobývala armáda budínskeho pašu Ibrahima, kurucké oddiely Imricha Tököliho a vojská sedmohradského kniežaťa Michala I. Apaffiho pod vlajkou budínskeho pašu. V lete 1682 pašove a Tököliho oddiely najskôr ohrozovali na východe Košice a Ónod, ktoré viazali sily cisárskej armády. Veliteľ Fiľakovského hradu Štefan II. Koháry (1649 – 1731) upozorňoval viedenskú Dvorskú vojenskú radu na nedostatočnú obranu, ale pomoci sa nedočkal. Po obsadení Košíc sa Ibrahim paša rozhodol dobyť Fiľakovo, koncom augusta 1682 pod hrad dorazili aj Tököliho kuruci a neskôr i sedmohradské knieža. Dňa 25. augusta 1682 začalo dobýjanie hradieb tureckou armádou, pri ktorom padlo za obeť 4 000 vojakov. Keďže cisárske vojská neprichádzali na pomoc obrancom hradu, časť fiľakovských vojakov sa rozhodla pre kapituláciu. Štefan II. Koháry nesúhlasil, ale väčšina obrancov 10. októbra 1682 okolo 10.00 hodiny otvorila brány hradu a zložila zbrane. Koháry sa dostal do zajatia, hoci pôvodne ho paša chcel dať popraviť kvôli obrovským obetiam pri dobývaní. Tököli nedokázal odpustiť Kohárymu jeho vernosť cisárovi Leopoldovi I. Z väzenia sa Koháry dostal až po troch rokoch s podlomeným zdravím. Na Fiľakovskom hrade mali sídlo a archív až štyri župy – Novohradská, Peštiansko-Pilišská, Hevešská a Vonkajšia-Solnocká. Po jeho obsadení bolo množstvo písomností zničených, resp. sa nenávratne stratilo.

Tibor Martíz z Maďarskej akadémie vied referoval o vzťahu Štefana II. Koháryho k fiľakovským františkánom vo svetle zbierok fiľakovskej františkánskej knižnice. Kláštor františkánov vo Fiľakove bol založený pre observantov pred rokom 1484 a od 16. storočia patrilo do salvatoriánskej provincie. V knižnici františkánov sa dnes nachádza 89 rukopisov a množstvo starých tlačí, z hľadiska žánru prevažujú kázne a výklady biblie. Je tu uložená aj *Historia domus* vedená od roku 1738, dôležitá pre poznanie dejín mesta a františkánov. Katalóg knižnice bol nedávno publikovaný (MARTÍ, Tibor (Ed.). *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya*. Eger : Eszterházy Károly Főiskola, 2012, 641 s.). Po obsadení Fiľakova v roku 1682 františkáni mesto opustili a vrátili sa až v roku 1693. S výstavbou nového kostola začali v roku 1726 (podporoval ich Štefan II. Koháry), ale dokončený bol až za života jeho synovca Andreja (syna Štefanovho brata Wolfganga) v roku 1735.

Hospodárske pomery na majetkoch Štefana II. Koháryho tvorili ústrednú tému prednášky *Évi Szirácsik*. Koháryovcom patrilo okrem fiľakovského aj divínske panstvo a panstvá Gyöngyös

a Szécsény. Posledne menované mali v zálohu a jeho pôvodným vlastníkom Forgáchovcom bolo vrátené v roku 1724. Do uvedeného roku bolo strediskom hospodárskej správy koháryovských majetkov mesto Szécsény, potom Filákov. Referujúca sa zamerala na povinnosti a dávky poddaných a upozornila na rastúci význam zemepanských miest.

Na literárne dielo Štefana II. Koháryho sa zameral *István Mercs* z Nyíregyházy. Konkrétne analyzoval Štefanov postoj k šťastiu v živote, ako o ňom uvažoval a písal vo svojej básnickej tvorbe. Nepoužíval latinský pojem *fortuna*, len maďarské *szeregcse*. Koleso šťastia akoby bolo kolesom života, raz hore, raz dole – *fortuna bifrons* – dvojtvarne šťastie, dobré aj zlé (*mala et bona*).

Vojenská kariéra cisársko-kráľovského generála jazdeckva už spomínaného Štefanovho synovca Andreja Koháryho (1694 – 1759) bola predmetom výskumu *Haralda Skalu* z Nemecka. Andrej študoval v Olomouci, rovnako ako jeho bratia Juraj a Ján, a do pluku bol prijatý na základe odporúčania svojho strýka. Po boku jedného z najväčších turkobijcov, princa Eugena Savojského, sa zúčastnil vojny s Turkami v rokoch 1716 – 1718, keď dobývali južné územia a mestá ako Temešvár a Belehrad. V bitke o Temešvár umrel Andrejov brat Juraj a neskôr aj brat Ján, pričom v bitke o Belehrad bol aj Andrej vážne zranený. Zúčastnil sa i vojny o poľské dedičstvo (1733 – 1738) a po nástupe Márie Terézie na trón (1740 – 1780) aj vojny o rakúske dedičstvo. Ešte na žiadosť jej otca Karola IV. založil v roku 1733 súkromný dragúnsky pluk. Túto ťažkú jazdu tvorilo 1200 vojakov, ktorých musel zásobovať. Neskôr sa mu investície vrátili v žolde, dávkach i koristí. V mierovom období sa zdržiaval na rodinných panstvách na Slovensku, po smrti Štefana II. zastával post hontianskeho župana. V Rakúsku kúpil zámok Ebenthal a dal prestavať kaštieľ vo Svätom Antone. Jeho synovia Mikuláš a Ignác sa tiež vydali na vojenskú dráhu na rozdiel od Jána, ktorý bol divadelným riaditeľom, bohómom a dobrodruhom.

Atila Pandula z Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti podal podrobný prehľad o významaniach členov rodu Koháry-Coburg od Štefana II. Koháryho po Ferdinanda Coburga (1861 – 1948). Štefan II. nedostal napriek zásluhám žiadne vyznamenanie, ale pri promócií ho Leopold I. obdaril veľkou zlatou reťazou, ktorú venoval kláštoru v Mariazelli. Reťaz sa v súčasnosti nepodarilo nájsť. Mnohí z členov rodu okrem úspešnej vojenskej kariéry urobili aj úradnícku, začo boli odmeňovaní rádmi. Okrem zásluh získali vyznamenania aj vďaka príbuzenským vzťahom s panovníckymi dynastiami Európy i Ameriky.

Vojenskú službu a úspechy piatich generácií Koháryovcov na vojnových poliach mapovala *Mária Ďurianová* z Múzea vo Svätom Antone. V druhej polovici 16. storočia bránil Hont po boku Jána Krušiča Imrich Koháry, ktorého syn Peter bojoval proti Osmanom počas 15-ročnej vojny. Petrov syn Štefan I. zahynul v bitke pri Leviciach v roku 1664 a jeho syn Štefan II. sa zúčastnil obrany Filákovského hradu. Rovnako sa v bojoch s Turkami vyznamenali už spomínaní bratia Andrej, Ján a Juraj, synovia Štefanovho (II.) brata Wolfganga.

Po odbornej časti zaradili organizátori exkurziu na Vartovku v Krupine a do Nového Zámku v Banskej Štiavnici. Oba objekty boli postavené v druhej polovici 16. storočia a slúžili ako strážne veže, ktoré boli súčasťou protitureckej vojenskej signalizačnej sústavy stredoslovenských bankských miest.

Druhý deň seminára otvoril *Pavol Maliniak* prednáškou o stavebnom a funkčnom členení hradu Čabraď do prvej polovice 17. storočia, ktoré rekonštruoval na základe zachovaných písomných prameňov. Najdôležitejšie sú inventáre a popisy hradu z rokov 1558, 1576, 1591, 1602, 1603, 1611, 1613 a 1625, ktoré sa vyhotovovali zvyčajne pri delbe majetku v dedičskom konaní, resp. pri inej zmene majiteľa. Ďalšie dôležité pramene predstavuje korešpondencia majiteľov a kastelánov hradu, rozpočty na stavebné práce a iné písomnosti vyhotovené na hrade. Pomôckou pri identifikácii jednotlivých objektov sú aj obrazové dokumenty. Čabraďský hrad je znázornený na pláne z roku 1572/1573 a vedute N. Angieliniho z roku 1580. Analýzou písomných a obrazových dokumentov a ich konfrontáciou so zachovanými architektúrami je možné rekonštruovať približnú

podobu hradu a jeho členenie na horný a dolný hrad, opevnenie s baštami a bastiónom, dolnú a hornú bránu, vežu s kaplnkou, komnatami a pivnicami. Obraz stavebných objektov dotvára súpis ich zariadenia a funkčného využitia (pekáreň, kuchyňa, pivnica na víno, sklad obilia, sklad munície a pod.).

Výsledky archeologického výskumu na hrade Čabrad v rokoch 2013–2015 prezentoval *Maxim Mordovin* z Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti. Výskum sa realizoval pod vedením Jána Beljaka z Archeologického ústavu SAV a nadväzoval na starší výskum Václava Hanuliaka z roku 1997. Výskum realizovaný vo viacerých sondách v okolí hornej brány, pri južnom múre a v priekope priniesol bohatý materiál, celkovo bolo vykopaných vyše 25 tisíc nálezov. K najvýznamnejším nálezom z kvalitatívneho aj kvantitatívneho hľadiska patrili zvyšky keramiky, ktoré M. Mordovin podrobne analyzoval. Pestro zastúpené boli najmä barokové polievané a glazúrované nádoby, ale aj rôzne súčasti odevov, ktoré poskytujú farbistý obraz o životnej úrovni obyvateľov hradu.

Rakúsky historik *Günter Fuhrmann* informoval o objave kohárovskej hrobky v Kleinhadersdorfe pri Poysdorfe v Dolnom Rakúsku, ktorá bola donedávna tajomstvom aj pre miestnych obyvateľov. Počas prípravy výstavy venovanej členom rôznych aristokratických rodov z Rakúska, Tirolska a Lichtenštajnska v miestnom múzeu sa G. Fuhrmann zoznámil aj s ich uhorskými príbuznými Kohárovcami. Výstavu vhodne doplnili exponáty zo svätoantonského kaštieľa. V miestnej hrobke boli pochovaní viacerí príslušníci Kohárovcov, najmä tých, ktorí sa zdržiavali vo Viedni. Zaujímavosťou je, že dedinu pravidelne navštevoval bulharský cár z rodu Coburg, naposledy v roku 1918. Spomienka na šľachticov pochovaných v miestnej hrobke medzitým vymizla z historickej pamäte obyvateľov a prinavrátila sa až zásluhou spomínanej výstavy.

Na záver prvého bloku odznela prednáška *Tomáša Januru* z Historického ústavu SAV o historických osudoch kaštieľa v Jelšave v čase, keď ho vlastnili Kohárovcia. Mestečko Jelšava, ktoré bolo súčasťou rozsiahleho murárskeho panstva, získal kráľovský radca a hlavný preddunajský kapitán gróf Štefan II. Koháry v roku 1694 kúpou od košických jezuitov. Na okraji námestia v tom čase už stál renesančný kaštieľ, ktorého posledným stavebníkom bol František Wesselényi. Nový majiteľ začal s opravou a prestavbou kaštieľa, v ktorej pokračovali aj jeho nasledovníci. Aj keď sa viackrát usilovali urobiť z kaštieľa reprezentatívne barokové sídlo, skutočnou rezidenciou sa kaštieľ nikdy nestal a slúžil hlavne ako správa panstva. O jeho výzore a zariadení vypovedajú viaceré zachované písomné pramene, stavebné rozpočty, inventáre a popisy, ktoré T. Janura identifikoval a analyzoval pre potreby pamiatkového výskumu.

Henrieta Žažová z Ústavu dejín Trnavskej univerzity referovala o vzťahu Kohárovcov k Trnavskej univerzite (1635 – 1777). Medzi prvých jej študentov patril Štefan I., ktorý tu v akademickom roku 1637/38 absolvoval prvý ročník na filozofickej fakulte. Pravdepodobne bol spokojný so štúdiom v Trnave, pretože tu neskôr študovali všetci jeho piati synovia. Najstarší Štefan II. a Imrich navštevovali gymnázium, ostatní Wolfgang, Ján a Gabriel filozofickú fakultu. Štefan II. Koháry neskôr finančne podporoval Seminár sv. Vojtecha a Seminár sv. Štefana v Trnave. Dokonca je zobrazený na reliéfe umiestnenom na hlavnej fasáde budovy Seminára sv. Štefana v Trnave nad rímsou prejazdového portálu (stojaca postava s erbom). Wolfgangov vnuk Ján (1733 – 1780), syn generála Andreja, bol riaditeľom divadla vo Viedni, kde sa zoznámil s Jakobom Reineggsom z Eislebenu. Obaja mali dobrodružnú povahu a pred väzením kvôli dlhom odcestovali do Benátok a ďalej do Orientu. Napokon sa usadili v Gruzínsku, kde Ján (v Tbilisi) umrel. Reineggs neskôr pôsobil v Sankt Peterburgu ako lekár a riaditeľ lekárskej vysokej školy. Medicínu vyštudoval na lekárskej fakulte v Trnave, kde v roku 1773 vydal dizertáciu z chémie a po verejných dišputách bol promován na doktora.

Rozsiahle majetky Kohárovcov na území súčasného Maďarska, Rakúska a Slovenska predstavila *Ingrid Hričovská* z Múzea vo Svätom Antone. K najvýznamnejším majetkom patrilo panstvo Čabrad s rovnomenným hradom, kaštieľ vo Svätom Antone, hrad a panstvo vo Fiľakove.

Vlastnili aj majetky v Divíne, Rimavskej Seči, Vyšnom Blhu, Drienčanoch a Muráni. Na území súčasného Maďarska im patrili majetky v Hevešskej a Peštianskej župe. Všade mali aj kaštiele, kúrie alebo panské domy, ku ktorým v 19. storočí pribudli aj viaceré manufaktúry.

Mimo programu vystúpil **Miroslav Lukáč** z Múzea Andreja Sládkoviča v Krupine, ktorý osvetlil záhadu patrocínia kostola v Žibritove, ktorého donátormi boli Koháryovci. Kostol bol striedavo v rukách katolíkov a evanjelikov a podľa kanonických vizitácií bol zasvätený sv. Ladislavovi Kráľovi. Na katastrálnej mape z roku 1871 je však uvedený ako Kostol sv. Petra a Pavla. Aj slávnostné omše sa konajú na sviatok týchto svätcov dňa 29. júna. Toto je však zároveň aj deň, keď boli do hrobu uložené ostatky sv. Ladislava, takže kontinuita patrocínia ostala v podstate zachovaná.

Podujatie ukončila prednáška historika a archívára **Jána Žiláka** o dejinách čabraďskej sklárne. Detailný výskum archívnych prameňov o dejinách sklárne od začiatku 19. storočia do prvej tretiny 20. storočia priniesol výnimočné informácie o jednotlivých sklárskych majstroch, výrobnom programe, úspešnosti podniku i jeho zániku. V sklárni sa vyrábali dvojholbové fľaše na šampanské a tokajské víno, rôzne luxusnejšie kusy z farebného skla, ale aj sklo každodennej potreby.

Prednáška o ťažbe kaolínu v sitnianskej oblasti a jeho využití pri príprave kameniny v manufaktúrach rodiny Koháry a cisárskych dielňach v Holíči pre neprítomnosť prednášateľa **Milana Augustína** neodznela.

Mimo ohláseného programu vystúpil s koreferátom **Marek Gilányi** z Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR. Na základe štúdia matrik dostupných na internete spresnil dátumy krstu, úmrtia či sobášov niektorých členov Koháryovskej rodiny.

Seminár venovaný uhorskému rodu Koháryovcov bol ďalším úspešným podujatím, ktoré nadviazalo na predchádzajúce konferencie venované Balašovcom v SNM – Múzeu bábkarských kultúr a hračiek na hrade Modrý Kameň a Koháryovcom a Coburgovcom v Hradnom múzeu vo Fiľakove. Aj svätoantonský seminár využil interdisciplinárny prístup a umožnil účastníkom prezentovať výsledky historických, archívnych, archeologických, pamiatkových i literárno-historických výskumov. Osudy významných postáv uhorských dejín je nutné bádať v medzinárodnom kontexte, preto potešila účasť odborníkov z Maďarska a Rakúska. Účastníci seminára si mohli zároveň prezrieť výstavu významných písomností spojených s rodom Koháry a expozície v priestoroch kaštieľa. Príspevky budú publikované v zborníku.

Martina Orosová, Henrieta Žažová

OBHÁJENÉ DIZERTÁCIE NA ZÍSKANIE VEDECKEJ HODNOSTI DOKTORA HISTORICKÝCH VIED V ODBORE SLOVENSKE DEJINY

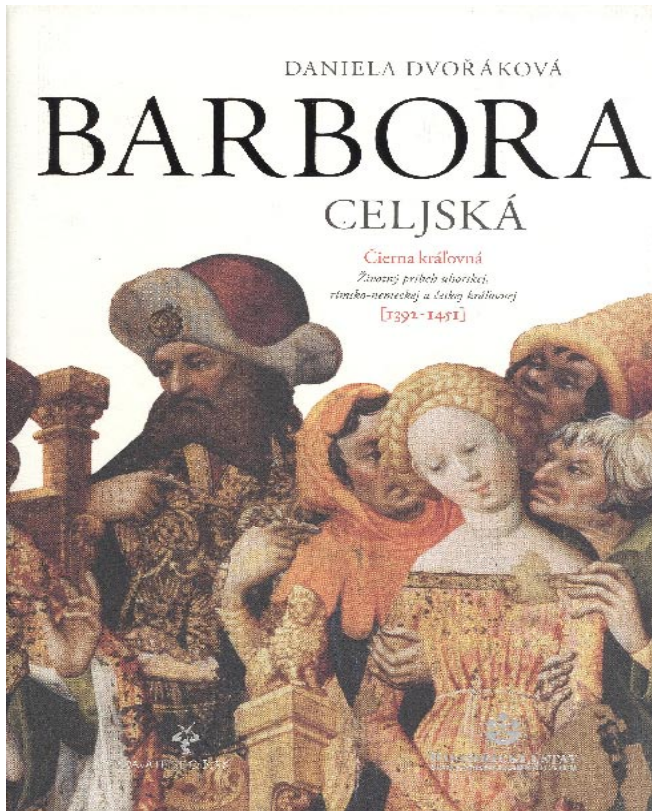
PHDR. DANIELA DVOŘÁKOVÁ, CSC.: ČIERNA KRÁĽOVNÁ. BARBORA
CELJSKÁ. ŽIVOTNÝ PRÍBEH UHORSKEJ, RÍMSKO-NEMECKEJ A ČESKEJ
KRÁĽOVNEJM (1392 – 1451)

Obhajoba sa konala 10. 12. 2015.

Oponenti: prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc. (ČR); prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc. (SK); PhDr. Marie
Marečková, DrSc., dr.h.c. (ČR); prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., dr.h.c. mult. (ČR)

Doktorská dizertácia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v Bratislave.

Vedeckú hodnosť doktora historických vied udelila PhDr. Daniele Dvořákovéj, CSc. vedecká rada
SAV na svojom zasadnutí 9. 2. 2016.

AUTOREFERÁT DIZERTÁCIE NA ZÍSKANIE VEDECKEJ HODNOSTI
DOKTORA HISTORICKÝCH VIED

Obsah doktorskej dizertácie

Úvod – Čierna kráľovná

Grófi Celjskí a Uhorsko

Barbora z Božej milosti kráľovná uhorská. Od korunovácie po odchod
z Uhorska (1405 – 1414)

Prvá dáma Európy. Barbora v čase kostnického koncilu (1414 – 1418)

Manželská kríza a jej urovanie (1419 – 1423)

Po druhý raz kráľovnou (1424 – 1430)

Emancipovaná kráľovná (1430 – 1436)

Cesta do Prahy a konflikt so Žigmundom (1436 – 1437)

Spravodlivý trest alebo sprisahanie (1438 – 1439)

Kráľovná v exile (1440 – 1451)

Poškvrnená pamiatka. Ako sa rodí historická legenda

Niekoľko slov na záver

Poznámky

Edície Prameňov a literatúra

Zoznam použitých ilustrácií

Výberový register

CHARAKTERISTIKA DIZERTAČNEJ PRÁCE A JEJ VÝSLEDKY

I. Úvod do problematiky

Historická biografia je žáner, ktorý je pre čitateľov mimoriadne atraktívny a v slovenskej medievistike doposiaľ len málo pertraktovaný. Slovenská historiografia stredoveku je do istej miery „depersonalizovaná“, čo je spôsobené predovšetkým nedostatkom písomných prameňov. V prípade ženských historických postáv je problém ešte vypuklejší a to dokonca aj v prípade kráľovien, ktorých biografie je možné s istými obmedzeniami spracovať. Keďže – až na ojedinelé výnimky – takmer úplne absentujú pramene osobného charakteru (korešpondencia, memoárová literatúra) bývajú obrazy kráľovien predkladané skôr ako vedľajšie dejiny jednotlivých kráľov, po boku ktorých sledované kráľovné pôsobili. Vo výnimočných prípadoch – ak bola kráľovná mimoriadne aktívna a ambiciózna – je možné sledovať ju ako historickú osobnosť z hľadiska výkonu zverenej hodnosti.

V prípade Barbory Celjskej, druhej manželky kráľa a neskôr aj cisára Žigmunda Luxemburského je situácia úplne osobitná. Barbora sa ako jedna z mála ženských historických postáv stredoveku stala súčasťou historického vedomia a jej obraz sa dodnes zachoval v legendách a povestiach. Ide o obraz negatívny, ktorý z Barbory urobil „čiernu kráľovnú“. Vznik, šírenie a prežívanie tejto legendy je modelovým príkladom vytvárania a fungovania historických stereotypov.

Barbora Celjská, uhorská, rímsko-nemecká a česká kráľovná (cca 1392 – 1451) bola pozoruhodnou postavou nielen z hľadiska uhorských (teda aj slovenských), ale aj európskych dejín. Po boku manžela prežila viac ako tridsať rokov, pričom výrazným spôsobom ovplyvňovala politiku, hospodárstvo aj kultúru tých čias. Ako manželka Žigmunda Luxemburského sa zúčastnila Kostnického koncilu (1414 – 1418). V Kostnici síce pobudla iba prvý pol rok jeho konania, no na tento krátky čas sa stala doslova prvou dámou Európy.

Barbora bola výnimočná aj ako uhorská kráľovná. Ako prvá získala rozsiahle venné majetky na území dnešného Slovenska, vrátane stredoslovenských banských miest, ktoré sa stali vennými majetkami aj pre jej nasledovníčky. Barbora vystupovala na svojich majetkoch ako veľmi schopný hospodár, napriek nepriaznivému obdobiu (vpády husitských vojsk), dokázala svoje majetky ubrániť a zveľaďovať. Kráľovná veľmi aktívne vykonávala aj vládárske povinnosti. V obdobiach, kedy sa Žigmund Luxemburský zdržiaval mimo územia Uhorského kráľovstva vládla spolu s ďalšími, kráľom menovanými, magnátmi ako miestodržiteľka. Jej prívetmi samostatná politika bola pravdepodobne jednou z príčin manželskej roztržky v roku 1419.

K ďalšiemu, podstatne vážnejšiemu manželskému konfliktu došlo v posledných mesiacoch života cisára Žigmunda. Okolo ťažko chorého cisára sa sformovala dvorská klika, ktorej cieľom bolo obmedziť vplyv grófov Celjských a samotnej kráľovnej Barbory. Kráľovná vzhľadom na svoju moc a bohatstvo mohla výrazne zasiahnuť do nástupníckych práv Albrechta Habsburského, ktorého si Žigmund vyvolil ako manžela jedinej dcéry Alžbety za svojho nástupcu. Tradičná rivalita Celjských a Habsburgovcov zohrávala v zápase o moc, ktorého nevyhnutnou súčasťou bolo získanie vplyvu na zomierajúceho Žigmunda, významnú úlohu. Zápas sa po smrti Žigmunda nevedol iba vojensky a politicky, ale aj ideologicky. Kľúčovú úlohu v ňom zohral ríšsky kancelár Gašpar Šlik, no predovšetkým humanistický spisovateľ Aeneas Silvius Piccolomini, neskorší pápež Pius II. Kráľovná Barbora z tohto zápasu vyšla ako porazená, pričom ideologicky motivované propagandistické útoky Piccolominiho na Barboru prenikli do historickej spisby a prežili v nej dodnes. Barbora Celjská stratila v Uhorskom kráľovstve všetky majetky a v obavách o život ušla do Poľského kráľovstva. Posledné roky života prežila v exile v Českom kráľovstve, na venných majetkoch českých kráľovien, kde v roku 1451 zomrela na následky moru.

II. Stav výskumu spracovanej problematiky

Postave kráľovnej Barbory Celjskej doposiaľ nebola venovaná ani jedna vedecká, odborná, ba ani popularizačná monografia, a to napriek tomu, že bola nielen uhorskou, ale aj rímsko-nemeckou a českou kráľovnou.

Historici postavu tejto nepochybne významnej a výnimočnej ženy viac-menej ignorovali, a ak o nej písali, preberali stereotypy a negatívne hodnotenia svojich predchodcov. Hoci sa v posledných rokoch objavujú už aj výnimky, ktoré sa snažia zbaviť Barborin obraz týchto nánosov a sprostredkovať moderný neskreslený pohľad na ňu, je ich stále veľmi málo. Navyše sú to drobnejšie práce, štúdie alebo kapitoly v kolektívnych monografiách, ktoré sú venované obdobiu Žigmunda Luxemburského. Najväčšiu pozornosť venovala postave kráľovnej Barbory historička Amalia Föbel, patriaca k tým málo historikom, ktorí vyslovili pochybnosti o pravdivosti negatívnej legendy vytvorenej Piccolominim. V rovnakom duchu sa nesie aj štúdia maďarského historika Tamáša Pálosfalviho, ktorý aj priamo vyvracia niektoré Piccolominiho tvrdenia o kráľovnej Barbore (jej údajnú bezbožnosť atď.). Práce oboch týchto historikov sú však iba ojedinelými pokusmi o rekonštrukciu objektívneho obrazu Barbory Celjskej.

V slovenskej medievistike chýba aj literatúra venovaná inštitútu (uhorskej) kráľovnej. Iba ojedinele sa objavujú drobné práce venované venným majetkom uhorských kráľovien (Kalabová, Kočí). Ženy – kráľovné zostávali a zostávajú mimo pozornosti slovenskej historiografie. Výnimkou je azda práca M. Homzu (*Mulieres suadentes*), tá je však orientovaná k ženskej panovníckej hagiografii a úlohe žien v dynastickej politike panovníckych rodov v 10.- 13. storočí. Pre obdobie vrcholného a neskorého stredoveku nemáme k dispozícii ani jednu slovenskú monografiu venovanú kráľovnej či kráľovným, či už historickú biografiu alebo všeobecnejšie koncipovanú prácu o ženách na uhorskom tróne. O niečo lepšia je situácia v maďarskej historiografii (v poslednom období predovšetkým práce A. Zsoldosa venované arpadovským kráľovným).

Predkladaná práca sa teda len s ťažkosťami mohla opierať o existujúcu literatúru, nakoľko téma je v doterajšej odbornej spisbe takmer úplne nespracovaná. V prípade postavy Barbory Celjskej je navyše odborná literatúra ovplyvnená stereotypnými tvrdeniami, ktoré nemajú nijakú oporu v písomných prameňoch.

III. Cieľ práce a metódy spracovania

Cieľom predloženej dizertačnej práce bola rekonštrukcia životných osudov uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej Barbory Celjskej. Sumarizácia a analýza doterajších poznatkov o postave tejto uhorskej kráľovnej ukazovala v konfrontácii s výsledkami archívneho výskumu doteraz nepublikovaných prameňov, že hodnotenie Barbory Celjskej bude treba zásadným spôsobom zmeniť.

Predložená práca si súčasne kládla za cieľ predložiť modelový obraz inštitúcie uhorskej kráľovnej. Tu bolo nevyhnutné pracovať aj metódou komparácie, nakoľko pramenná báza nemala vo vzťahu k tejto problematike dostatočnú výpovednú hodnotu (napr. v prípade rekonštrukcie korunovačného ceremonálu uhorských kráľovien). Heuristika z obdobia života kráľovnej Barbory Celjskej bola pritom vykonaná veľmi dôsledne, predovšetkým z hľadiska uhorských (slovenských) dejín, takže ďalšie pramene, ktoré by zásadnejšie zmenili predkladaný obraz kráľovnej Barbory, neočakávame.

Dizertačná práca je rozdelená do desiatich kapitol, ktorým predchádza úvod (Čierna kráľovná) a uzatvára ich záverečné hodnotenie (Niekoľko slov na záver). Kapitoly sú vzhľadom na žáner historickej biografie členené chronologicky.

Prvá kapitola je venovaná grófov Celjským vo vzťahu k Uhorskému kráľovstvu. Zaoberá sa pôvodom grófov Celjských, ich etablovaním v Uhorskom kráľovstve, vzťahu grófov Celjských k panovníckym dynastiám (Habsburgovci, Luxemburgovci, Anjouovci) ako aj premyslenej

sobášnej politike Hermanna II. Celjského, ktorej výsledkom bol zisk dvoch kráľovských korún pre príslušníčky rodu (Anna Celjská sa stala poľskou kráľovnou, Barbora uhorskou).

Druhá kapitola je venovaná obdobiu od korunovácie Barbory za uhorskú kráľovnú až po jej odchod z Uhorska na Kostnický koncil v roku 1414. Na základe analógií a zachovaných písomných prameňov som sa usilovala rekonštruovať korunovačný ceremoniál uhorských kráľovien. Výskum ceremoniálov, festivít a panovníckych rituálov je v súčasnosti často pertraktovanou témou európskej medievistiky, preto rekonštrukcia korunovačného obradu uhorských kráľovien môže k tejto diskusii priniesť ďalšie poznatky. V kapitole sa venujem aj problematike „osobného“ či „intímneho“ života, ktorý sa v stredoveku v prípade spoločenských elit veľmi úzko prelínal s verejným životom a reprezentáciou kráľovského majestátu (tehotenstvo a pôrod kráľovnej, výchova kráľovských detí a pod.). Ďalšou otázkou riešenou v druhej kapitole je otázka výkonu kráľovskej moci, problematika dvora kráľovnej, jej hodnostárov, kancelárie a právomocí. Barborin manžel, Žigmund Luxemburský, mal ďalekosiahle plány v európskej politike, k čomu nevyhnutne potreboval ľudí, ktorí by ho plnohodnotne zastúpili pri správe Uhorského kráľovstva počas neprítomnosti. Písomné pramene naznačujú, že Barboru cieľavedome pripravoval na takúto úlohu a kráľovná disponovala pomerne rozsiahlymi právomocami.

Tretia kapitola je venovaná obdobiu od korunovácie kráľovského páru v Aachene až po koniec Kostnického koncilu (1414 – 1418). Žigmund sa v tomto období stal najvýznamnejšou postavou európskej politiky, čím sa do pozornosti súčasníkov dostala aj jeho manželka. Barborina úloha sa zmenila na výsostne reprezentačnú. Nedostatok písomných prameňov osobnej povahy, akými sú napríklad listy kráľovnej (či už v úlohe príjemcu alebo odosielateľa) alebo správy cudzích vyslancov na kráľovskom dvore, neumožňuje sledovať jej osobný život. Nevyvíjala pravdepodobne ani výraznejšiu politickú činnosť. Väčšina správ, ktoré o nej z týchto čias máme k dispozícii, sú opisy najrozličnejších ceremoniálov a slávností, na ktorých sa zúčastňovala, často po boku manžela. Sledovať teda môžeme skôr Barborinu hodnosť, ako jej osobnosť. Skúmané pramene vypovedajú predovšetkým o rituáloch spätých s kráľovskou hodnosťou: samotná ríšska korunovácia, prijímanie holdov, dvorské slávnosti, vjazdy panovníckeho páru alebo samotnej kráľovnej do ríšskych miest a pod.

Štvrtá kapitola je venovaná obdobiu manželskej roztržky medzi Žigmundom a Barbarou, ktorej príčiny sa až donedávna hľadali v nevere kráľovnej. Na základe analýzy dostupných prameňov je možné takmer úplne tento dôvod konfliktu vyvrátiť, pričom skutočnú príčinu dočasnej rozluky kráľovského páru nie je možné pre absenciu písomných prameňov stanoviť, no viaceré pramene naznačujú, že Žigmundovu nevôľu mohla vyvolať príliš samostatná politika Barbory, ktorá počas manželovej neprítomnosti neraz vydala aj rozhodnutia v priamom rozpore s jeho vôľou.

Kapitoly 5 a 6 za zaoberajú obdobiom od roku 1424, kedy došlo k úplnému zmiereniu manželov a Barbora získala od Žigmunda rozsiahle donácie z titulu venných majetkov, až po rok 1436, keď kráľovský pár opustil Uhorské kráľovstvo. V sledovanom období sa kráľovná Barbora stala jednou z najbohatších osôb v Uhorsku. Vykonávala pomerne samostatnú politiku, v období Žigmundovej neprítomnosti spravovala spolu s ďalšími miestodržiteľmi krajinu. Práve v tomto období sa kráľovná Barbora prejavila ako mimoriadne ambiciózna a samostatná kráľovná.

Obdobiu, ktoré kráľovná Barbora strávil po boku manžela v Českom kráľovstve (1436 – 1437) je venovaná šiesta kapitola. Počas pobytu v Prahe bola Barbora korunovaná za českú kráľovnú. Práve v tomto období došlo k závažnému konfliktu medzi Barbarou a Žigmundom. Doterajšia odborná literatúra videla jednoznačne príčinu konfliktu v Barborinom sprisahaní, ktoré zosnovala spolu s niektorými českými páňmi voči manželovi s cieľom prekaziť nástupníctvo Albrechta Habsburského. Na základe výskumu doteraz nepublikovaného prameňového materiálu sa podarilo tieto tvrdenia vyvrátiť a odhaliť skutočné dôvody, ktoré súviseli so súperením Habsburgovcov a Celjských v zápase o ovládnutie Gorice. V okruhu cisára Žigmunda získala vplyv mocenská kli-

ka sústredená okolo ríšskeho kancelára Gašpara Šlika, ktorá vystupovala nepriateľsky voči grófom Celjským a teda aj kráľovnej Barbore.

Kľúčovými kapitolami predkladanej dizertácie sú kapitoly 7 až 10 venované politickej aj ekonomickej likvidácii kráľovnej Barbory po smrti Žigmunda Luxemburského, jej osudom v Českom exile, ako aj vzniku negatívnej legendy po jej smrti.

Súčasťou monografie je aj bohatá obrazová príloha, ktorá prináša niekoľko doposiaľ nepublikovaných a málo známych kryptoportrétov kráľovnej Barbory, ako aj záverečné resumé (Niekoľko slov na záver) a výberový register.

Predkladaná dizertačná práca je výsledkom vyše dvadsaťročného systematického výskumu pramenného materiálu z obdobia vlády Žigmunda Luxemburského. Pri príprave monografie som pracovala nielen s prameňmi uhorskej proveniencie z viacerých archívov v Maďarsku aj na Slovensku, ale aj s českým a nemeckým listinným materiálom. Bolo potrebné analyzovať aj súdobé literárne diela, ktoré sa postave Barbory Celjskej venovali. Práve táto dôkladná analýza preukázala, kto a akým spôsobom rozšíril negatívne povesti o kráľovnej Barbore, ako fungoval mechanismus ich šírenia, ktorý z nich napokon urobil všeobecne akceptovanú „pravdu“ prežívajúcu aj v súčasnej odbornej literatúre.

IV. Výsledky práce

Barbora Celjská patrila k najvýznamnejším uhorským panovníčkam v stredoveku. Uhorskou kráľovnou bola takmer štyridsaťšesť rokov, hoci posledných trinásť rokov sa v krajine nezdržovala. Za tridsať rokov, ktoré tu kráľovná prežila, výrazne zasiahla do mnohých oblastí života, od kultúry, architektúry až po hospodársky život krajiny. Pretože sa jej majetky nachádzali prevažne na území Slovenska, je neodmysliteľne spätá so slovenskými dejinami. Napriek tomu zostávala takmer nepoznanou historickou osobnosťou. Výsledkom predkladanej dizertačnej práce je rekonštrukcia životných osudov kráľovnej Barbory Celjskej, ako aj prekvapujúce vyvrátenie doposiaľ akceptovanej predstavy o sprisahaní kráľovnej Barbory s českými pánmi v posledných mesiacoch života Žigmunda Luxemburského a jej tajných plánoch na prekazenie nástupníctva Albrechta Habsburského, ktorý mal po boku ich jedinej dcéry Alžbety zdediť uhorskú, českú aj rímsko-nemeckú korunu. Analýza písomných prameňov pomerne jednoznačne preukázala, že Barbora bola nespravodlivo obvinená zo sprisahania s cieľom odstrániť ju z verejného života a zbaviť ju majetkov a tým aj vplyvu. Hlavným aktérom a strojcom tohto plánu bol samotný Albrecht Habsburský, ktorý využil smrť Žigmunda Luxemburského a zlikvidoval príliš vplyvnú a bohatú svokru. Takýto bezprecedentný akt násillia voči kráľovnej bolo potrebné ideologicky zdôvodniť a to bola úloha ríšskeho kancelára Gašpara Šlika a jeho osobného priateľa Aeneasa Silvia Piccolominiho, ktorí stvorili legendu o sprisahaní kráľovnej a jej negatívnych charakterových vlastnostiach. Táto legenda sa potom vďaka obľúbeným a po celej Európe šíreným Piccolominiho prácam stala všeobecne akceptovanou skutočnosťou, ktorá prežíva v historickej spisbe už niekoľko storočí.

Ďalším výsledkom predkladanej dizertácie je rekonštrukcia postavenia uhorskej kráľovnej ako aj výkonu jej hodnosti. Ukazuje sa, že kráľovná Barbora v niektorých obdobiach vládla v Uhorskom kráľovstve v podstate ako samostatná panovníčka, pričom vykonávala celú agendu prislúchajúcu kráľovi (súdne právomoci, donácie, obrana krajiny, zabezpečenie poriadku, rozhodovanie sporov, výber daní a pod.). Barbora sa prejavovala aj ako mimoriadne schopný hospodár, čo môže byť jeden z dôvodov, prečo jej Žigmund zveril tak rozsiahle majetky. Barbora mu v prípade potreby bola schopná poskytnúť finančnú pomoc, k čomu opakovane dochádzalo. Schopnosti prejavila aj pri výbere ľudí, za pomoci ktorých spravovala majetky. Kým dvory kráľovien boli dovtedy zvyčajne iba pobočkami dvora panovníka, ktorý menoval aj kráľovných hodnostárov, Barbora tento zaužívaný zvyk, bežný ešte v prvých rokoch po jej korunovácií, celkom zmenila. Do svojich služieb prijímala predovšetkým mešťanov a príslušníkov nižšej šľachty, ktorí tak do-

siahli povýšenie vďaka svojim schopnostiam, nie pôvodu. Rozsiahle venné majetky, ktoré Barbora získala od manžela zostali vennými majetkami aj pre jej nástupkyne, pričom tento stav pretrval až do začiatku 16. storočia.

V. Prínos práce a uplatnenie v praxi

Dizertačná práca prináša ucelený pohľad na významnú historickú osobnosť uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej Barbory Celjskej. Vzhľadom na to, že ide o prvú monografiu venovanú tejto kráľovnej v európskej historiografii a vôbec prvú monografiu venovanú stredovekej kráľovnej ako takej v slovenskej odbornej literatúre, zaplňa predložená dizertačná práca do istej miery „biele miesto“ v našich aj širšie chápaných dejinách. Významným prínosom práce je aj skutočnosť, že zásadným spôsobom mení doteraz vžitý a všeobecne rozšírený negatívny obraz kráľovnej Barbory a na základe rozsiahleho pramenného materiálu koriguje mnohé nepresnosti a omyly.

Slovenská historiografia ma do istej miery veľkú výhodu pred historiografiami iných národov, pre svoje postavenie „uprostred“. Kým nemecká, poľská, či česká historiografia len s ťažkosťami pracuje napr. s maďarskou odbornou literatúrou, pre slovenského historika je to nevyhnutnosť, ktorá je samozrejmom súčasťou jeho práce. Práve pramene uhorskej proveniencie priniesli podstatné a v mnohom úplne nové a objavné poznatky o kráľovnej Barbore.

Práve tieto poznatky môžu z danej monografie urobiť doplnkovú učebnicu pre vysoké školy. Zároveň by mohla slúžiť ako teoretický podklad na rozšírenie vedomostí pedagogických pracovníkov všetkých stupňov, zaoberajúcich sa výučbou dejín a ďalších príbuzných spoločenskovedných disciplín. Kniha je určená nielen vedeckej komunite, ale aj širšej laickej verejnosti, pre ktorú môže byť atraktívna vzhľadom na rozšírené povesti o kráľovnej Barbore (viažuce sa napr. k Barborinmu palácu na Trenčianskom hrade). O monografiu prejavili záujem aj v zahraničí, s najväčšou pravdepodobnosťou vyjde ešte v tomto roku v rozšírenom nemeckom vydaní. Aj v tom treba poďakovať jej viacnárrodný, či skôr nadnárrodný rozmer.

Summary

Barbara of Cilli, the second wife of the king and later also the emperor Sigismund of Luxemburg has as one of the few female historical figures of the Middle Ages became a part of historical awareness and her picture has remained until today in legends and myths. It is a negative image that created a “black queen” out of her. The origin, spread and surviving of this legend is a model example of generation and functioning of historical stereotypes.

Barbara, the Queen of Hungary, the Romans and Bohemia (approx. 1392 - 1451) was a remarkable figure not only from the perspective of Hungarian (and thus Slovak) but also European history. She spent more than thirty years alongside her husband, significantly affecting the politics, economy and culture of the times.

The result of the submitted dissertation thesis is the reconstruction of fates of the Queen Barbara of Cilli, as well as surprising refutation of the still accepted idea about Queen Barbara's conspiracy with the Czech lords in the last months of Sigismund of Luxemburg's life and her secret plans to spoil the succession of Albert II of Germany, who should inherit the crown of Hungary, Bohemia and Holy Roman Empire at the side of their only daughter, Elisabeth. The analysis of written sources has quite definitely proven that Barbara was unjustly accused of conspiracy with the purpose to remove her from public life and deprive her of assets and thus also the influence. The main player and the mastermind behind this plan was Albert II of Germany himself who took the advantage of the Sigismund's death and destroyed the too influential and rich mother-in-law. Such unprecedented act of violence against the queen had to be ideologically justified and that was the

role of the Archchancellor Gašpar Šlik and his personal friend, Aeneas Sylvius Piccolomini who created the legend about the conspiracy of the queen and her negative character traits. This legend thanks to popular Piccolomini's works had spread around the Europe, and became a generally accepted fact that has survived in the historical writing already for several centuries.

Another result of the submitted dissertation is the reconstruction of the Queen of Hungary's status as well as the performance of her position. It shows that Queen Barbara had ruled the Hungarian kingdom basically as an independent ruler during certain periods, whereas she performed the whole agenda of the king (judicial powers, donations, the defence of the land, ensuring order, settlement of disputes, collection of taxes, etc.). Barbara proved to be an exceptionally capable administrator, which can be one of the reasons why Sigismund entrusted her with such vast assets. If necessary, Barbara was able to provide him with financial assistance, which also happened repeatedly. She proved competence also when selecting people with the help of who she administered the assets. While the courts of queens usually used to be just branches of the court of the ruler, who nominated also the queen's dignitaries, Barbara completely changed this custom, common even in the first years after her crowning. She accepted into her service mainly burghers and members of lower nobility who in this way achieved promotion thanks to their abilities, not origin. Vast dowry assets, which Barbara acquired from her husband, remained dowry assets also for her female successors, whereas this state lasted until the beginning of the 16th century.

Schlußbemerkungen

Barbara von Cilli, die zweite Ehefrau vom König und später auch Kaiser Sigismund von Luxemburg, wurde als eine der wenigen weiblichen historischen Personen des Mittelalters zum Bestandteil des historischen Bewusstseins und ihre Darstellung blieb bis heute in den Legenden und Sagen erhalten. Es handelt sich um eine negative Darstellung, die Barbara zur „schwarzen Königin“ machte. Die Entstehung, Verbreitung und das Erleben dieser Legende ist ein Musterbeispiel für das Entstehen und Funktionieren von historischen Stereotypen.

Barbara, ungarische, römisch-deutsche und tschechische Königin (um 1392 – 1451), war eine bemerkenswerte Gestalt, nicht nur aus der Sicht der ungarischen (somit auch slowakischen), sondern auch der europäischen Geschichte. Sie verbrachte mehr als dreißig Jahre an der Seite ihres Ehemannes, wobei sie auf bedeutender Weise die Politik, Wirtschaft und Kultur jener Zeit beeinflusste.

Das Resultat der vorgelegten Doktorarbeit ist die Rekonstruktion der Schicksale von der Königin Barbara von Cilli, sowie ein überraschendes Widerlegen der, bis jetzt akzeptierten Vorstellung über die Verschwörung der Königin Barbara und der tschechischen Herren während der letzten Monaten vor dem Ableben von Sigismund von Luxemburg und über ihre geheime Pläne zur Verhinderung der Nachfolgerschaft von Albrecht von Habsburg, der an der Seite ihrer einzigen Tochter Elisabeth die ungarische, tschechische und römisch-deutsche Krone erben sollte. Durch die Analyse der schriftlichen Quellen wurde eindeutig bewiesen, dass Barbara der Verschwörung ungerecht beschuldigt wurde, mit dem Ziel, sie aus dem öffentlichen Leben zu beseitigen und ihr die Besitztümer und somit den Einfluss zu entziehen. Der Hauptakteur und der Anstifter dieses Planes war Albrecht von Habsburg selbst, der den Tod von Sigismund von Luxemburg ausnützte und seine zu einflussreiche und vermögende Schwiegermutter aus dem Weg räumte. Ein solch präzedenzloser Akt gegen die Königin musste ideologisch begründet werden und das war die Aufgabe des Reichskanzlers Kaspar Schlick und seines persönlichen Freundes Aenea Silvio Piccolomini, die die Legende über die Verschwörung der Königin und ihre negative Charaktereigenschaften schufen. Diese Legende wurde dank der beliebten und durch ganzes Europa verbreiteten Arbeiten

von Piccolomini zur allgemein akzeptierten Realität, die im historischen Schrifttum schon seit einigen Jahrhunderten lebt.

Das nächste Resultat dieser Doktorarbeit ist die Rekonstruktion der Stellung der ungarischen Königin, sowie der Ausübung ihrer Würde. Es stellte sich heraus, dass die Königin Barbara im Ungarischen Königreich einige Zeit, im Grunde genommen als selbstständige Herrscherin regierte, wobei sie die gesamte Agenda, die dem König gebührte (gerichtliche Kompetenzen, Schenkungen, Landverteidigung, Sicherstellung der Ordnung, Streitentscheidungen, Erhebung von Abgaben usw.), verrichtete. Barbara erwies sich auch als besonders fähige Verwalterin, was einer der Gründe dafür sein könnte, dass Sigismund ihr so große Besitztümer anvertraute. Barbara war fähig, ihm beim Bedarf finanzielle Hilfe zu leisten, wozu es wiederholt kam. Ihre Fähigkeiten zeigte sie auch bei der Auswahl von Menschen, mit deren Hilfe sie die Besitztümer verwaltete. Während die Höfe der Königinnen meistens nur die Zweigstellen des Herrscherhofes waren, änderte Barbara diese eingelebte, in den ersten Jahren nach ihrer Krönung noch übliche Gewohnheit vollkommen. In ihre Dienste nahm sie vor allem die Städter und die Angehörigen des niederen Adels, die so nicht dank ihrer Herkunft, sondern dank ihrer Fähigkeiten erhoben wurden. Das umfangreiche Leibgedinge, das Barbara von ihrem Ehemann bekam blieb als Leibgedinge auch für ihre Nachfolgerinnen und es blieb so bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts.

POKYNY PRE AUTOROV

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady *Historického časopisu* autorov upovedomíme. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do *Historického časopisu* odovzdávajúte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56. ISBN.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s. ISBN.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202. ISBN.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s. ISBN.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s. ISBN.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317. ISBN.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244. ISSN.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetly (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie:

Historický časopis, Historický ústav SAV, P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

IČO vydavateľa: 00 166 944

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@gmail.com

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovskej stránke časopisu

Dátum vydania: máj 2016